

POLSKIE TOWARZYSTWO FILOZOFICZNE

RUCH FILOZOFICZNY

K W A R T A L N I K

z a ł o ż o n y p r z e z

KAZIMIERZA TWARDOWSKIEGO

TOM XLIII
NUMER 3—4

T R E Ś Ć

T. Kotarbiński: Tezy etyki niezależnej. —
J. Woleński: Tadeusz Kotarbiński i szkoła lwowsko-warszawska. — P. J. Smoczyński: Maria Ossowska. W dziesiątą rocznicę śmierci. — A. Majkowska-Sztange: Instytut Filozofii i Socjologii PAN: historia i stan badań w zakresie filozofii do 1984 roku. — Autoreferaty z odczytów i wykładów. — Recenzje i sprawozdania. — Autobiogramy. — Przegląd czasopism. — Zapiski bibliograficzne. — Wiadomości bieżące.

U. M. P.
w Toruniu
Biblioteka
Zakładu Filozofii

OSSOLINEUM

SPIS RZECZY

Tadeusz Kotarbiński, Tezy etyki niezależnej	239
Jan Woleński, Tadeusz Kotarbiński i szkoła lwowsko-warszawska	243
Paweł J. Smoczyński, Maria Ossowska. W dziesiątą rocznicę śmierci	253
Antonina Majkowska-Sztange, Instytut Filozofii i Socjologii PAN: historia i stan badań w zakresie filozofii do 1984 roku	267
Autoreferaty z odczytów i wykładów	293
Tadeusz Kubiński, Interpretacje, klasyfikacje i szkic semantyki pewnej klasy nieskończonej modalnych elementarnych teorii aksjomatycznych, s. 293. Czesława Piecuch, Metafizyka szyfrów u Karla Jaspersa, s. 301. Jan Woleński, R. Suszko o rozwoju poznania, s. 304. Zbigniew Ziwnogrodzki, O sztuce dialogu. Z myślą o Prof. Izidorze Dąbskiej, s. 307. Ryszard Jadczyk, O dyskusji nad propedeutyką filozofii w polskich gimnazjach okresu międzywojennego, s. 313.	
Recenzje i sprawozdania	321
Leon Petrażycki, O nauce, prawie i moralności (<i>Paweł J. Smoczyński</i>), s. 321. Izidora Dąbska, Wprowadzenie do starożytnej semiotyki greckiej (<i>W. Wróblewski</i>) s. 326. (<i>T. Kwiatkowski</i>) s. 333. Monroe C. Beardsley, The Aesthetic Point of View (<i>B. Smoczyńska</i>) s. 341. Max Weber, Szkice z socjologii religii (<i>R. Jadczyk</i>) s. 346.	
Autobiogramy	349
Witold Marciszewski, s. 349. Edward Nieznański, s. 354. Mirosław Nowaczyk, s. 358. Izabella Nowak, s. 361. Leszek Nowak, s. 363. Andrzej Rusław Nowicki, s. 370. Zbigniew Ogonowski, s. 377. Ewa Orłowska, s. 379.	
Przegląd czasopism	383
Philosophica, s. 383a. Revue de Metaphysique et de Morale, s. 383a. Revue Internationale de Philosophie, s. 383b. Revue Philosophique de Louvain, s. 384a.	
Zapiski bibliograficzne	385
a) Prace opublikowane w Polsce, s. 385a. Filozofia w ogóle, s. 385a. Teksty źródłowe i ich przekłady, s. 385a. Historia filozofii, s. 385b. Współczesne kierunki filozoficzne, s. 386a. Monografie o filozofach i pisarzach filozofujących, s. 386b. Ontologia i metafizyka, s. 387a. Teoria poznania, s. 387b. Historia i filozofia nauki, s. 387b. Logika i metodologia. Semiotyka, s. 388b. Psychologia, s. 389a. Antropologia filozoficzna, s. 389b. Aksjologia, s. 390a. Etyka i teoria postępowania, s. 390a. Estetyka i filozofia sztuki, s. 390b. Filozofia społeczeństw i nauk społecznych, s. 391a. Filozofia państwa i prawa, s. 391a. Filozofia kultury, s. 391b. Filozofia historii i nauk historycznych, s. 391b. Filozofia przyrody i nauk przyrodniczych, s. 391b. Filozofia religii, s. 391b. b) Piśmiennictwo obce, s. 392a. Filozofia w ogóle, s. 392a. Teksty źródłowe i ich przekłady, s. 392a. Historia filozofii, s. 392a. Monografie o filozofach i pisarzach filozofujących, s. 392b. Ontologia i metafizyka, s. 392b. Teoria poznania, s. 393a. Filozofia języka, s. 393a. Historia i filozofia nauki, s. 393a. Logika i metodologia, s. 393b. Psychologia, s. 393b.	

POLSKIE TOWARZYSTWO FILOZOFICZNE

RUCH FILOZOFICZNY

K W A R T A L N I K

z a ł o ż o n y p r z e z

KAZIMIERZA TWARDOWSKIEGO

TOM XLIII
NUMER 3—4

Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź
Zakład Narodowy imienia Ossolińskich
Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk
1986

Komitet Redakcyjny
ZARZĄD POLSKIEGO TOWARZYSTWA FILOZOFICZNEGO

Redaktor
LEON GUMAŃSKI

Korespondenci

MARIA GOŁASZEWSKA (Kraków), TADEUSZ KUBIŃSKI (Wrocław), TADEUSZ KWIATKOWSKI (Lublin), ANDRZEJ MACIEJ KANIEWSKI (Łódź), JACEK J. JADACKI (Warszawa)

Adres Redakcji: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Katedra Logiki, Collegium Maius,
ul. Fosa Staromiejska 3, 87-100 Toruń

Wydano z pomocą finansową Polskiej Akademii Nauk

© Copyright by Zakład Narodowy im. Ossolińskich
Wydawnictwo, Wrocław 1986

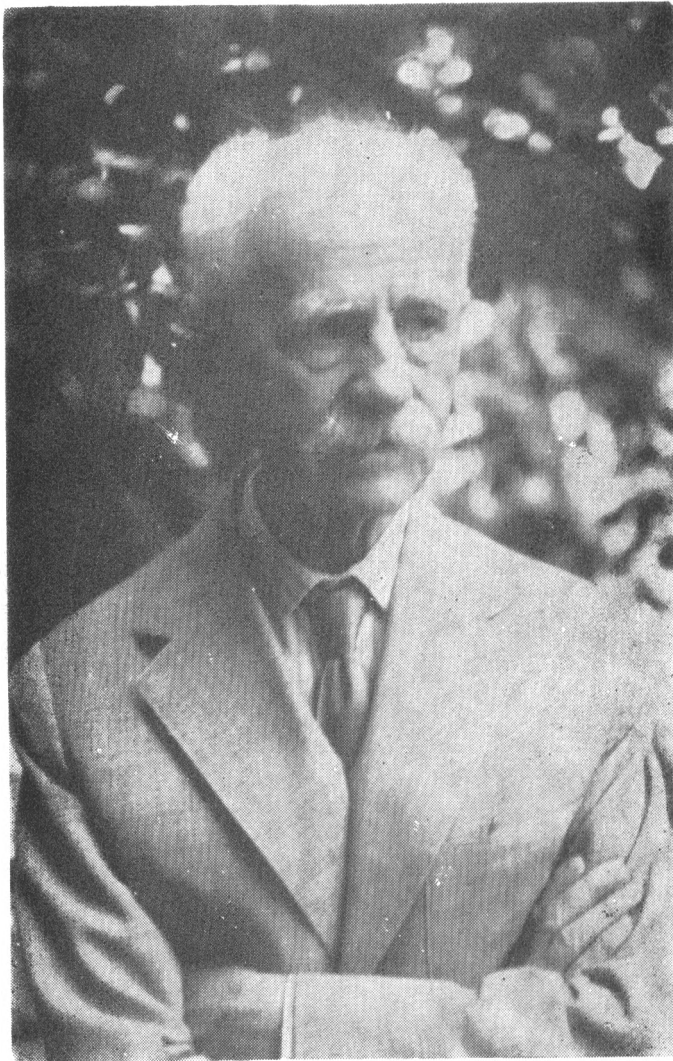
Printed in Poland

ZAKŁAD NARODOWY IM. OSSOLIŃSKICH — WYDAWNICTWO
WROCŁAW. ODDZIAŁ W WARSZAWIE 1986

Wydanie I. Nakład 460+100 egz. Ark. wyd. 15,9. Ark. druk.
11,0. Papier piśm. sat. kl. V, 70 g, 70×100. Oddano do
składania w sierpniu 1986 r. Podpisano do druku w listo-
padzie 1986 r. Druk ukończono w grudniu 1986 r.

Zam. 1364. M-12. Cena zł 210,—

ZAKŁADY GRAFICZNE W TORUNIU

TADEUSZ KOTARBIŃSKI
(1886—1981)

Tadeusz Kotarbiński

Tezy etyki niezależnej

1) Istnieje w gronie współuczestników obecnej dyskusji etycznej wspólne poczuciowe rozumienie ocen dodatnich wyrażanych słowem „czcigodny” i ocen ujemnych wyrażanych słowem „haniebny”, którymi pochwalają oni pewne pozytywne i potępiają pewne negatywne przypadki zachowania się rzeczywistego lub zamierzonego, w przeświadczeniu, że głosząc te pochwały i nagany uprawiają ocenę etyczną.

2) Próba wyjaśnienia sensu tak rozumianej oceny etycznej prowadzi do domniemania, że ocenia się w ten sposób dodatkowo zachowanie się bądź dobrotliwe, bądź odważne, bądź uczciwe, bądź odporne na pokusy, natomiast ujemnie ocenia się zachowanie bądź podyktowane złością, bądź tchórzliwe, bądź nieuczciwe, bądź świadczące o uleganiu pokusom.

3) W obliczu tych wyników nabiera pewnego uzasadnienia domysł, iż to, co w powyższych ocenach jest wspólne i swoiste, sprowadza się do uznania dla motywacji charakteryzującej zachowanie się spolegliwego opiekuna (czyli człowieka, na którego ktoś broniony przezeń może słusznie liczyć w trudnych okolicznościach) i potępienie dla motywacji o cechach z tą motywacją niezgodnych.

4) Tak ujęta etyka zasługuje na miano etyki niezależnej, przy czym idzie tu o niezależność od założeń światopoglądowych, w szczególności od wierzeń religijnych dotyczących istnienia Opatrzności, nieśmiertelności duszy, nagród lub kar w życiu przyszłym, a także od sporów ontologicznych, różniących idealistów i materialistów, deterministów i indeterministów itp.

5) Zwolennicy etyki niezależnej rozumianej jak wyżej domyślają się, że ocena etyczna ukształtowała się w toku dziejów na gruncie powtarzających się uporczywie sytuacji w gromadach ludzkich, kiedy trzeba stawić czoło niebezpieczeństwom w obronie istot podlegających opiece a zagrożonych czy to przez siły przyrody, czy to przez wrogów ludzkich. Stąd powszechność tego co istotne w ocenie etycznej.

6) Powstała w ten sposób ocena etyczna sprawia, że osoby przeżywające ją odczuwają jako swój etyczny obowiązek chronić w miarę możliwości przed groźbą nieszczęścia każdą inną istotę na taką groźbę wystawioną. Ocena etyczna, choć genetycznie związana z grupami zamkniętymi, w swojej obecnej treści jest uniwersalna i sięga swą intencją opiekuńczą nawet poza ród ludzki, obejmując ogół istot wystawionych na groźbę nieszczęścia.

7) Jawna niewykonalność opiekuńczości powszechnej stwarza konieczność wyboru działań. Powstaje zagadnienie prymatu pewnych za-

dań opiekuńczych w stosunku do innych możliwych. Ponieważ zaś potrzeby różnych istot są niezgodne i nie podobna sprzyjać praktycznie pod określonymi względami pewnym istotom nie szkodząc pod pewnymi względami innym, przeto, kto decyduje się nadal żyć, musi się zdecydować na pewne pozytywne kryteria ferytowania jednych kosztem innych, dbając tylko o to, by nie sprawiać nikomu powodów do nieszczęścia poza koniecznością stosowania tych kryteriów.

8) Oto jeden z możliwych układów kryteriów takiego wyboru. Punktem wyjścia jest grono przyjaciół. Ono wyznacza społeczność, z którą dany osobnik solidaryzuje się współczynnie w walce niezbędnej z innymi społecznościami. Młodzież wychowywać w duchu przejęcia się wzorcem społecznego opiekuna.

9) Względna różnorodność wyznawanych haseł moralnych tłumaczy się tym, że w różnych sytuacjach społecznodziejowych różne składniki wzorca społecznego opiekuna wysuwają się na czoło, bądź dobroć, bądź odwaga, bądź prawość, bądź silny charakter. Różne bywają rodzaje kolejności w hierarchii wyznawanych ocen.

10) Jako przykład oceny etycznej rzekomo nie mieszczącej się w schemacie społecznego opiekuna przytacza się bodaj najczęściej rozmaite odmiany etyki honoru domagającej się represji za obelgę własnej osoby. Sądzę, że ta ocena nie jest ściśle etyczna, choć zawiera dominujący element etyczny. Pozaetyczny jest w tych ocenach składnik upodobania dla siły i zwycięstwa. Ale etyczny jest element czci dla odwagi i mocy charakteru.

*

Artykuł Profesora Tadeusza Kotarbińskiego pt. *Tezy etyki niezależnej*, którego pierwodruk ukazuje się właśnie na łamach „Ruchu Filozoficznego”, został przygotowany na prośbę piszącego te słowa i przekazany przez Autora pod jego opiekę dnia 22 lutego 1972 roku. Od tej chwili tekst ten znajdował się w moim osobistym archiwum i nie był dotychczas nigdzie publicznie udostępniany. Kierując go aktualnie do druku warto, jak sądzę, poinformować ogół środowiska filozoficznego o okolicznościach, w których doszło do jego powstania, jak też o powodach, ze względu na które artykuł ten dopiero teraz znalazł drogę do Czytelnika.

W roku 1972 miało się mianowicie odbyć w Lublinie ogólnopolskie sympozjum filozoficzne, zwołane z mojej inicjatywy i poświęcone — jak to wówczas zostało ustalone — „etyce niezależnej Tadeusza Kotarbińskiego i sprawom wychowania moralnego”. Generalnym hasłem tego sympozjum, uwidocznionym w jego oficjalnych dokumentach, była formuła: „Człowiek—Etyka—Społeczeństwo”. Powyższy artykuł Profesora Tadeusza Kotarbińskiego został pomyślany, obok analogicznych materiałów opracowanych przez innych jeszcze autorów, jako wprowadzenie w zasadniczą dyskusję nad koncepcją etyki niezależnej i zagadnieniami z nią bezpośrednio związanymi. Jesienią roku poprzedzającego już wcześniej wyznaczoną datę tego sympozjum, jego organizator ukończył właśnie studia prawnicze w UMCS w Lublinie. Wkrótce potem, nie znajdując zatrudnienia w macierzystej Uczelni, rad-nierad udać się musiał do Rzeszowa, gdzie podjął pracę w działającej tam Filii UMCS. Będąc z dala od środowiska lubelskiego i pozostawionych tam możliwości organizacyjnych; nie mając na domiar oparcia w nowym środowisku — idea sympozjum została nagle, i jak się później okazało, skutecznie zagrożona.

Z trudów tej sytuacji zdawali sobie doskonale sprawę także inni współuczestnicy podjętej inicjatywy. W jednym z artykułów pt. *Etyka zgody na istnienie*, przygotowanym specjalnie na tę konferencję, prof. Andrzej Grzegorzczak napisał m.in.: „Obywatele USA posiadają większe możliwości materialne niż Polacy. Uczony czy artysta z San Francisco ma możliwość stosowania wielu technik pomocniczych, których pozbawiony jest jego kolega w Rzeszowie lub w Addis Abebie. Ale uczony z Rzeszowa pracuje między innymi po to, żeby jego uczniowie, choćby ich możliwości były jeszcze bardziej ograniczone, mieli za lat trzydzieści takie same «amerykańskie» warunki pracy, których on innym zazdrości. Jeśli więc nie ucieka, ale pozostaje w Rzeszowie, wówczas poświęca się dla przyszłych pokoleń. Nie zawsze też można uciec...”¹

Moja „ucieczka” z Rzeszowa definitywnie nastąpiła dopiero w roku 1981. To był jednocześnie, jak wiadomo, rok nieodżałowanej straty, w którym odszedł na zawsze Profesor Tadeusz Kotarbiński. Odeszli także inni wielce wybitni Uczni (Profesor Maria Ossowska, Profesor Tadeusz Czeżowski i Profesor Władysław Tatarkiewicz), których udział w sympozjum był przed laty oczekiwany i potwierdzony przygotowaniem stosownych rozpraw. Kilku innych badaczy, którzy nadesłali swoje referaty — wobec jawnej niemożliwości doprowadzenia tej inicjatywy do szczęśliwego końca — zdecydowało się na druk swoich opracowań w różnych czasopismach naukowych². W ten oto sposób idea sympozjum poświęconego etyce niezależnej Profesora Tadeusza Kotarbińskiego przestała de facto istnieć. Dzisiaj, po upływie 15 lat od pierwszych podjętych w tej sprawie kroków, w roku 100-lecia Urodzin Myślicielea, można się zastanawiać, na ile ówczesny organizator tego sympozjum był lub też starał się być dla tej idei spolegliwym opiekunem... Opinii tej, to oczywiste, nie jest już w stanie autorytatywnie wydać Profesor Tadeusz Kotarbiński. Żyje jednak grono osób, aczkolwiek — co już raz podkreślaliśmy — dotkliwie pomniejszone, dla których idea sympozjum biorącego sobie za przedmiot namysłu etykę niezależną była przez długie lata drogą; niemalże ich własną...

Do druku przysposobił, podał i komentarzem opatrzył:

Paweł J. Smoczyński

¹ Cytowany artykuł został w całości przez autora włączony w obręb książki pt. *Filozofia czasu próby*, wydanej w języku polskim w Paryżu, w roku 1979. Przytoczony fragment pochodzi ze str. 122 tego tomu.

² Por. T. Czeżowski, *O etyce niezależnej Tadeusza Kotarbińskiego*, „Studia Filozoficzne” 1976, nr 3; I. Lazari-Pawłowska, *Etyczne wskazania Tadeusza Kotarbińskiego*, „Studia Filozoficzne” 1976, nr 3; A. Grzegorzczak, *Filozofia...*, op. cit., rozdział IV: „Przyjęcie świata punktem wyjścia w kształtowaniu postawy”, s. 111—124; J. Wróblewski, *Uzasadnienia systemów etycznych a etyka niezależna*, „Studia Filozoficzne” 1974, nr 5 oraz P. J. Smoczyński, *O niezależności etyki w doktrynie moralnej Profesora Tadeusza Kotarbińskiego*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, Vol. XXXI, 15, Sectio F, Lublin 1976.

Jan Woleński

Tadeusz Kotarbiński i szkoła lwowsko-warszawska

Szkoła lwowsko-warszawska była szczególną formacją filozoficzną. I. Dąbbska charakteryzując szkołę lwowską pisała tak oto: „Wyraz „szkoła” użyty jest w tym kontekście w innym nieco znaczeniu, niż, gdy mówi się np. o szkole neokantystów czy fenomenologów. Nie łączyła bowiem lwowskich filozofów jakaś wspólna doktryna, jakiś jednolity pogląd na świat. To, co stworzyło podstawę wspólnoty duchowej tych ludzi, to była nie treść nauki, tylko sposób, metoda filozofowania i wspólny język naukowy. Dlatego wyjść z tej szkoły mogli: spirytualiści i materialści, nominaliści i realiści, logistycy i psychologowie, filozofowie przyrody i teoretycy sztuki. Jeśli już porównać historycznych szukać, to by uderzać mogło w szkole lwowskiej, albo w szkole Twardowskiego, pewne podobieństwo do szkół filozoficznych starożytności, które służyły nie tylko wymianie myśli i kształtowaniu się teoretycznych poglądów, ale wychowywały charaktery i wyciskały piętno na życiowej postawie swych członków” (*Czterdzieści lat filozofii we Lwowie*, „Przegląd Filozoficzny” XLIV, 1948, s. 17). Powyższą charakterystykę można odnieść i do całej szkoły lwowsko-warszawskiej. Nie była ona zorganizowana wokół poglądów jej założyciela — Kazimierza Twardowskiego, a w każdym razie nie wokół jego poglądów ontologicznych czy epistemologicznych. Głównym spoiwem szkoły był zespół przekonań na temat filozofii i jej roli w życiu człowieka i społeczeństwa. Poglądy metafizyczne szkoły lwowsko-warszawskiej lapidarnie ujął Tadeusz Kotarbiński w następujących słowach: „Chcąc pokrótce scharakteryzować to, co było znamienne dla tej grupy myślicieli, najlepiej będzie można nazwać ją szkołą poprawności w rozumowaniu i wypowiedziach słownych” (*Mistrzostwo i humanizm — Rozmowa „Studiów Filozoficznych” z Profesorem Tadeuszem Kotarbińskim*, „Studia Filozoficzne” 3/1976, s. 5). Członkowie szkoły podkreślali postulat dobrej roboty w filozofii jako zasadniczy wyróżnik wspólnej postawy intelektualnej, wobec którego zgoda w tzw. typowych kwestiach filozoficznych jest sprawą mniejszej wagi. Taka szkoła lwowsko-warszawska była postrzegana od wewnątrz, czyli przez jej członków. Myślę, że szkole lwowsko-warszawskiej można przypisać także pewne wspólne poglądy nie redukujące się całkowicie do przeświadczeń metafizycznych. I tak, szkoła stała na gruncie realizmu epistemologicznego, klasycznej i absolutystycznie pojmowanej teorii prawdy, absolutyzmu i intelektualizmu aksjologicznego; zdecydowana większość filozofów lwowsko-warszawskich akceptowała antynaturalistyczne rozumienie humanistyki. Powyższa konstatacja bynajmniej nie kłóci się z powszechnie pod-

kreślonym pluralizmem szkoły lwowsko-warszawskiej, gdyż np. realizm epistemologiczny może być spirytualistyczny lub materialistyczny. Trzeba też wskazać, że prawie wszystkie wspólne poglądy szkoły lwowsko-warszawskiej reprezentował Twardowski. Mamy więc z jednej strony ramowy charakter wspólnej postawy intelektualnej zapoczątkowanej przez założyciela szkoły, a z drugiej — pluralizm w wypełnianiu tych ram. Okoliczność ta miała poważne znaczenie socjologiczne. Trudno dzielić szkołę lwowsko-warszawską na „ortodoksów” i „rewizjonistów”, gdyż ramowy charakter tradycji intelektualnej nie spowodował powstania ortodoksji. Ale można mówić o nowatorach. I z tego punktu widzenia warto, jak sądzę, badać rolę poszczególnych filozofów szkoły lwowsko-warszawskiej.

Twardowski uważał nauczanie, a w szczególności nauczanie filozofii, za osobliwie ważną powinność. Sam był — jak wiadomo — wielkim nauczycielem i odniósł wspaniałe sukcesy dydaktyczne. Wystarczy powiedzieć, że 30 uczniów Twardowskiego objęło katedry uniwersyteckie. Za równie ważną powinność jak nauczanie, uznawał Twardowski działalność organizacyjną. Był prorektorem i rektorem Uniwersytetu Lwowskiego, jednym z organizatorów i wiceprezesem (jeszcze jako student) Towarzystwa Filozoficznego we Wiedniu, twórcą Polskiego Towarzystwa Filozoficznego we Lwowie, przyczynił się do powstania „Przeglądu Filozoficznego” i stworzył „Ruch Filozoficzny”. Chciał, aby jego uczniowie byli znawcami filozofii, wytwórcami dobrej, tj. poprawnej w rozumowaniu i wypowiedziach słownych, filozofii, dobrymi nauczycielami tego, co im przyjdzie nauczać i skutecznymi organizatorami życia naukowego, a w szczególności życia filozoficznego.

Tadeusz Kotarbiński należy do tych przedstawicieli szkoły lwowsko-warszawskiej, którzy w najpełniejszy sposób zrealizowali dążenia Twardowskiego, a nadto byli nowatorami w tej szkole. We wspomnianym wyżej wywiadzie dla „Studiów Filozoficznych” Kotarbiński powiedział: „Czuję się nauczycielem i bodaj przede wszystkim nauczycielem; zanim zostałem profesorem uniwersyteckim byłem nauczycielem łaciny i greki oraz wychowawcą w szkole średniej, głównie w gimnazjum im. M. Reja w Warszawie i do dziś utrzymuję serdeczny kontakt z niektórymi spośród ówczesnych moich uczniów. Mniemam, że współkształtowanie cudzej psychiki daje satysfakcję moralną bezpośrednią, nie wymagającą dalszych uzasadnień” (s. 7). Istotnie był Kotarbiński wielkim nauczycielem i wielkim, może nawet największym, spadkobiercą tradycji nauczycielskiej Kazimierza Twardowskiego. Księgi pamiątkowe są zwyczajowym hołdem składanym nauczycielom przez uczniów, a hołd taki ma najczęściej miejsce u schyłku działalności nauczycieli. Pierwsza księga ofiarowana Kotarbińskiemu została wydana w 1934 r. Ma ona tytuł *Fragmety Filozoficzne — Księga Pamiątkowa ku uczczeniu piętnastolecia pracy nauczycielskiej w Uniwersytecie Warszawskim profesora Tadeusza Kotarbińskiego*. Miał wówczas zaledwie 48 lat — zaledwie, zważywszy na zwyczaje związane z ofiarowywaniem ksiąg pamiątkowych. Owe *Fragmety Filozoficzne* podpisała imponująca liczba 51 uczniów. Wszyscy, którzy spotykali się kiedykolwiek z Kotarbińskim jako nauczycielem podkreślali jego wyjątkowo serdeczny i opiekuńczy stosunek do uczniów, a przede wszystkim poważne traktowanie ich młodzieńczych prób filozoficznych. Kotarbiński miał zwyczaj streszczać każdą wypowiedź usłyszaną na swym seminarium. Wiele osób opowiadało mi o swej dumie, gdy owe streszczenia starały się wyszukać w ich wypowiedziach coś waż-

nego i wartościowego, chociaż, po prawdzie — jak wspominają — mieli wrażenie, że często spotykały ich zgoła niezasłużone pochwały. Nie należy zwyczaju streszczania seminaryjnych wypowiedzi traktować jako li tylko uprzejmości. Od strony psychologicznej zasada Kotarbińskiego miała poważne znaczenie psychologiczno-dydaktyczne. Profesorskie streszczenia budziły wiarę uczniów we własne możliwości i ośmielały do dalszego samodzielnego formułowania myśli. Każdy kto spotkał się z profesorem rugającym zwykle swych studentów za „niesłuszne” wypowiedzi wie dobrze, jakie to jest deprymujące i zniechęcające do dalszego wysiłku intelektualnego.

Fragmentsy Filozoficzne z 1934 r. zawierają interesujący dokument — wykaz tematów wykładów, seminariów i proseminariów prowadzonych przez Kotarbińskiego w latach 1918—1933. Pozwolę sobie przytoczyć ten wykaz. — Wykłady: Rozbiór pojęć metodologii ogólnej, Zarys logiki tradycyjnej, Metodologia Franciszka Bacona, Logika Arystotelesa, Teoria poznania Locke'a, Berkeleya i Hume'a Epistemologia Avenariususa i Macha, Zarys teorii czynu, Doktryna Bergsona, Logika i teoria poznania Bertranda Russella, Logika W. E. Johnsona, Elementy logiki formalnej, teorii poznania i metodologii, Z dziejów teorii indukcji i eksperymentu, Metodologia nauk, Bacona *Novum Organum*, Analiza materializmu, Zagadnienia prakseologiczne. Seminaria: Analiza stosunku sprawstwa, Ćwiczenia z zakresu logiki tradycyjnej, Czytanie kursoryczne rozprawy Arystotelesa *O odprawach sofistycznych*, Czytanie dzieła Leibniza *Nouveaux essais sur l'entendement humain*, Rozbiór pism Berkeleya, Kausalizm i kondycjonalizm, Czytanie dzieła Husserla *Logische Untersuchungen*, Czytanie wybranych rozdziałów z dzieła Russella *Principles of Mathematics*, Uzasadnianie wniosków indukcyjnych, Wybrane zagadnienia z zakresu metodologii nauk, Wybrane zagadnienia z zakresu prakseologii, Klasyfikacja nauk w rozwoju historycznym — odrębności poszczególnych nauk, Wybrane zagadnienia z zakresu teorii poznania, Charakterystyka poszczególnych słowników filozoficznych — projekty artykułów do możliwego słownika filozoficznego, Teoria definicji. Proseminaria: Czytanie rozdziałów z *Logiki* J. St. Milla, tyjących się zasad indukcji, Czytanie dzieła Hume'a *Badania dotyczące rozumu ludzkiego*, Czytanie rozprawy Avenariususa *O przedmiocie psychologii*, Czytanie *Zasad etyki* G. E. Moore'a, Czytanie rozprawy B. Russella *De l'idée de la cause*, Czytanie wybranych części z wypisów K. Ajdukiewicza, Czytanie *Zarysu logiki* K. Sośnickiego, Ćwiczenia w związku z wykładem „Elementy teorii poznania, logiki formalnej i metodologii”, Czytanie rozprawy Hilberta i Ackermanna *Grundzüge der theoretischen Logik*.

Wykaz ten ilustruje ogrom i różnorodność tematyczną dydaktycznej działalności Kotarbińskiego. Ale to jeszcze nie wszystko, gdyż znajdujemy i taką informację: „Nadto Prof. Kotarbiński prowadził, poczynając od 1927—28 r. do końca uwzględnionego okresu, Konwersatorium Filozoficzne, na którym w gronie zaproszonych doktorów, magistrów i starszych studentów rozstrząsano wybrane zagadnienia z zakresu nauk filozoficznych, najczęściej związane ze specjalnymi dociekaniem uczestników”. I tak to było do 1939 r. Potem przyszła wojna i działalność w ramach tajnego nauczania uniwersyteckiego. Oto fragment wspomnień J. Pelca: „Wszedł bardzo szczupły, drobny, jakby znużony, szpakowaty, lecz niezupełnie jeszcze siwy, starszy pan. Przywitawszy się szybko, podszedł do wskazanego przez gospodynię fotela i przysiadł na brzeżku [...] Następnie pochylił się ku przodowi, długą, chudą szyję wyciągnął zza

luźnego, jak u wszystkich wówczas, kołnierzyka, przymknął oczy i [...] zaczął mówić: Będę dziś mówił o tym, co to znaczy „wyrażać bezpośrednio”, „pośrednio”, „wypowiadać”, „wypowiadać myśl”. Tak bez zbędnych wstępów, zaczął się pierwszy wykład Tadeusza Kotarbińskiego w pierwszym semestrze naszych studiów uniwersyteckich jesienią 1942” (cyt. za M. Jaworskim, *Tadeusz Kotarbiński*, Warszawa 1971, s. 98/99). To, co uderza w tym fragmencie, to najzwyczajniejsza normalność w tych nienormalnych przecież warunkach. Można sobie wyobrazić, jak wielkie znaczenie dla słuchaczy miało poczucie, że uczestniczą w najzwyczajniejszym wykładzie uniwersyteckim, chociaż odbywającym się w dramatycznych okolicznościach. Po 1945 r. Kotarbiński wykładał dalej w Uniwersytecie Warszawskim i przez wiele lat w nowopowstałym Uniwersytecie Łódzkim oraz prowadził systematyczne seminaria w Zakładzie Prakseologii PAN. Dawni i nowi uczniowie ofiarowali mu dwa dalsze tomy *Fragmentów Filozoficznych* w 1958 i 1967 r., a także specjalny zeszyt „Studiów Filozoficznych” (3/1976).

Wszelkie porównania są ryzykowne, ale czy łatwo znajdziemy kogoś drugiego, komu za życia ofiarowano cztery księgi pamiątkowe? Tadeuszowi Kotarbińskiemu dedykowano wiele prac naukowych. Myślę, że jedna dedykacja zasługuje na szczególną uwagę. Słynny zbiór prac Alfreda Tarskiego, *Logic, Semantics, Metamathematics* (Oxford 1956) otwiera następująca dedykacja „Mojemu Nauczycielowi — Tadeuszowi Kotarbińskiemu”. Tarski miał wielu wybitnych nauczycieli m.in. Jana Łukasiewicza, Stanisława Leśniewskiego i Wacława Sierpińskiego — to oni ukształtowali sylwetkę naukową i zainteresowania największego polskiego logika. Tarski, jako student matematyki, słuchał wykładów Kotarbińskiego z filozofii. W prywatnych rozmowach wyrażał swe sympatie dla reizmu, a wraz z Davidem Ryninem przełożył na język angielski artykuł Kotarbińskiego *Zasadnicze myśli pansomatyzmu* — przekład ten ukazał się w najważniejszym angielskim czasopiśmie filozoficznym „Mind” (t. 64, 1955). Ale jak wspominałem, to nie Kotarbiński kształtował naukowe zainteresowanie Tarskiego, których rezultatem stały się rozprawy zebrane w tomie z 1956 r. A jednak Tarski zadedykował swą książkę Kotarbińskiemu. I właśnie jako nauczycielowi. Trzeba traktować tę dedykację jako dobitny wyraz roli Kotarbińskiego jako nauczyciela.

Działalność nauczycielska to nie tylko wykłady, seminaria, proseminaria i konwersatoria — to także autorstwo podręczników. Kotarbiński napisał dwa podręczniki: *Elementy teorii poznania, logiki formalnej i metodologii nauk* oraz *Kurs logiki dla prawników*. *Elementy* są bodaj, obok *Historii filozofii* Władysława Tatarkiewicza, najsłynniejszym polskim podręcznikiem akademickim. Jest to podręcznik niezwykle łączący wiadomości propedeutyczne z fragmentami o charakterze monograficzno-naukowym. Jest faktem, że *Elementy* stały się intelektualnym przewodnikiem wielu pokoleń polskiej inteligencji. Często słyszy się opinię, że czytelnicy *Elementów* tworzą coś w rodzaju „bractwa myślowego”, nawet jeśli się nie zgadzają z wyrażonymi tam poglądami Kotarbińskiego. Myślę, że ten cel mu przyświecał, gdy pisał swe *opus magnum*. Chciał dać wzorzec myśli wyrażonej poprawnie słowami. Dzięki *Elementom* nauczycielskie oddziaływanie Kotarbińskiego znacznie przekroczyło grono bezpośrednich uczestników jego seminariów i słuchaczy jego wykładów. Piszący te słowa może coś na ten temat z przekonaniem powiedzieć, gdyż nie należy do bezpośrednich uczniów Tadeusza Kotarbińskiego.

Działalność nauczycielska Kotarbińskiego odegrała poważną rolę

w przekształceniu się szkoły lwowskiej w lwowsko-warszawską. Obok niego profesorami na Uniwersytecie Warszawskim zostali Jan Łukasiewicz, Stanisław Leśniewski, Władysław Witwicki i Władysław Tatarkiewicz. Dwaj pierwsi zajęli się logiką i znacznie ograniczyli swą aktywność filozoficzną, nie szczędząc przy tym filozofii nader krytycznych uwag. Dziełem ich jest sławna warszawska szkoła logiczna, powszechnie uważana za część filozoficznej szkoły lwowsko-warszawskiej. Witwicki skoncentrował się na psychologii i jego rola w kształceniu filozofów nie była specjalnie duża. Edukacja filozofów profesjonalnych była na Uniwersytecie Warszawskim prowadzona pod kierownictwem Kotarbińskiego i Tatarkiewicza, przy czym Tatarkiewicz przez jakiś czas przebywał w Wilnie i Poznaniu. Niewątpliwie Kotarbiński wywarł dominujący wpływ na młodych filozofów warszawskich. Do jego uczniów z tego okresu należą m.in. Janina Hosiasson-Lindenbaumowa, Janina Kotarbińska, Eugeniusz Geblewicz, Maria i Stanisław Ossowsky, Edward Poznański, Bolesław Sobociński, Mieczysław Wallis-Walfisz i Aleksander Wundheiler. Z historycznego punktu widzenia interesujące jest pytanie, czy „warszawski oddział” (pomijam w tym momencie grupę logików matematycznych) szkoły lwowsko-warszawskiej charakteryzował się jakąś specyfiką. Kwestia ta warta jest odrębnej analizy naukowawczej, która wykracza poza ramy niniejszego szkicu. Wydaje mi się np., że w grupie warszawskiej i niewątpliwie pod wpływem Kotarbińskiego ujawniły się pewne sympatie do naturalistycznego traktowania nauk humanistyczno-społecznych, co znalazło wyraz w twórczości Ossowskich. Działalność nauczycielska Kotarbińskiego nie była bez znaczenia i dla rozwoju warszawskiej szkoły logicznej. Sobociński był uczniem Kotarbińskiego, a Tarski — jak wspomniałem wyżej — uważał się za ucznia. Ale rola Kotarbińskiego w rozwoju warszawskiej szkoły logicznej nie ogranicza się jedynie do tego, że był mniej lub bardziej bezpośrednim nauczycielem logików specjalizujących się w logice matematycznej. Ważną socjologiczną przesłanką świetności warszawskiej szkoły logicznej był olbrzymi prestiż logiki wśród matematyków i filozofów działających w Warszawie. Prestiż ten budowali przede wszystkim Łukasiewicz i Leśniewski — twórcy warszawskiej szkoły logicznej. Ale nie tylko oni. Kotarbiński popularyzował logikę w swoich wykładach, seminariach i proseminariach, a miało to poważne znaczenie dla budowania odpowiedniego klimatu wobec pracy naukowej w zakresie logiki matematycznej.

Rezultaty działalności nauczycielskiej Kotarbińskiego po 1945 r. a nawet po 1939 r. są znacznie bardziej złożone. Szkoła lwowsko-warszawska przestała istnieć jako zorganizowana formacja filozoficzna — trwała tylko w indywidualnych przedsięwzięciach. Powojenni uczniowie Kotarbińskiego (i innych filozofów szkoły lwowsko-warszawskiej) nie byli skłonni identyfikować się z tradycją zapoczątkowaną przez Twardowskiego. Ostatnim wychowankiem szkoły (przede wszystkim Kotarbińskiego) był chyba Henryk Hiż, który skończył studia w czasie wojny. Kształt powojennej filozofii polskiej jest zapewne pasjonującym obiektem badań naukowawczych. Starcie się różnych inspiracji intelektualnych, tych starych i tych nowych, dało bardzo złożony produkt. To, że logika, metodologia nauk i semantyka, a więc główne specjalności szkoły lwowsko-warszawskiej, zajmują w nim poczesne miejsce jest w olbrzymiej mierze dziełem dwóch wielkich mistrzów tej szkoły — Tadeusza Kotarbińskiego i Kazimierza Ajdukiewicza. Również i ich zasługą jest to, że większość polskich filozofów, niezależnie od reprezentowanej orientacji teoretycz-

nej, skutecznie, jak dotychczas, opierała się mętniactwu. Zacytujmy piękne słowa B. Wolniewicza: „Reizm nie jest przeszkodą dostatecznie masywną, by powstrzymać napór wszystkich tych — jak pisał kiedyś Profesor — mężów uduchowionych, współtworzących prąd przez pół jeno racjonalny, a zmierzający ku perspektywom jeszcze mniej racjonalnym” (*Wybór pism*, t. 2, s. 731). Przeszkodą taką był natomiast sam Reista, ten wielki pan — le grand seigneur — polskiej filozofii. On gwarantował własną swą osobą, że póki jest, filozofii tej nic naprawdę niedobrego przytrafić się nie może: standard będzie utrzymany. A teraz Go nie ma” (*Uwagi o reizmie*, „*Studia Filozoficzne*” 5/1984, s. 36). Miejmy nadzieję, że standard będzie nadal utrzymany.

Tadeusz Kotarbiński pełnił w swym długim życiu wiele ważnych funkcji publicznych. Był m.in. dziekanem Wydziału Humanistycznego UW, rektorem Uniwersytetu Łódzkiego, prezesem Polskiej Akademii Nauk, przewodniczącym Międzynarodowego Instytutu Filozoficznego, długoletnim przewodniczącym Polskiego Towarzystwa Filozoficznego, przewodniczącym Komitetu Redakcyjnego Biblioteki Klasyków Filozofii. W ten sposób realizował zasadę Twardowskiego, że prawdziwym nauczycielem i wychowawcą może być ten tylko, kto czynnie organizuje życie naukowe, a przez to i życie społeczne. Działalność nauczycielsko-wychowawcza i organizatorska Tadeusza Kotarbińskiego jest więc przykładem pełnej realizacji zasad, które przedłożył swym uczniom Kazimierz Twardowski, zasad, które są piękną spuścizną szkoły lwowsko-warszawskiej.

Wspomniałem wcześniej, że Kotarbiński był nowatorem w szkole lwowsko-warszawskiej. Jego poglądy filozoficzne można scharakteryzować trzema słowami: reizm, realizm radykalny, realizm praktyczny. Zaczynę od tego ostatniego. Realizm praktyczny postuluje, aby w wykonywaniu i planowaniu jakichkolwiek działań liczyć się w sposób maksymalny z rzeczywistym kontekstem tych działań. Produktem realizmu praktycznego jest i prakseologia, i etyka niezależna. Jakkolwiek prakseologia i etyka niezależna są związane z tradycją szkoły lwowsko-warszawskiej, to oba pomysły Kotarbińskiego są niewątpliwie jego oryginalnym dorobkiem. Kotarbiński tak oto pisał o Twardowskim: „Zastawszy w Polsce ugór, porosły wybujałymi chwastami, zakasał rękawy i począł rwać zielisko, a sadzić pożywną jarzynę. Ten wielki, mądry i bez miary pracowity nauczyciel zawział się po prostu, by lekkoduchów Polaków nauczyć pracować tak, jak umieją pracować Niemcy. Na tym terenie, oczywiście, który był dlań dostępny. Chodziło głównie o kwestię charakteru. Do żywego dotyka Twardowskiego częsta opinia o Polakach: *Die Polen sind ja so unzuverlässig!* Niesolidni! Trudno na nas polegać! A to najgorsze, że krytyka trafia w sedno... Więc zabrał się ten Człowiek, Polsce oddany, a w niemieckiej solidności wychowany, do pewnego, że tak powiemy, Kulturkampfu u nas... I jał tępic słomiany ogień, niepunktualność, zawodność w umowach, niesystematyczność, pogoń za tym, co kogo teraz właśnie zajmuje; a zmuszał do przysiadania fałdów, respektowania więzi organizacyjnej, do pięciopalcówek różnego rodzaju, dokładnych referatów, obiektywnych streszczeń” (*Wybór pism*, t. 2, s. 899). Twardowski nie zajmował się sprawą skutecznego działania w sposób teoretyczny, chociaż owe „pięciopalcówki”, które zadawał swym uczniom miały głęboką motywację intelektualną i społeczną. Wydaje się, że wyrazistość tej motywacji była ważnym faktem skłaniającym Kotarbińskiego do ujęcia zasad racjonalnego działania w pewien system teoretyczny, a twórca prakseologii nie ukrywał, że kodyfikacji zasad sprawnego działania przy-

pisuje niebanalne znaczenie społeczne. To, że pomysł prakseologii jako odrębnej dyscypliny, a także jego rozwinięcie do kształtu teorii jest dziełem Tadeusza Kotarbińskiego, jest rzeczą powszechnie znaną w Polsce i gdzie indziej. W tym przypadku nowatorstwo Kotarbińskiego jest oczywiste. Nie od rzeczy jest jednak zauważyć, iż prakseologia bywa, niestety, często wulgaryzowana. Kotarbiński bynajmniej nie głosił prymatu praktyki nad teorią. Tego rodzaju mniemanie było obce szkole lwowsko-warszawskiej. Prakseologia postuluje, aby działalność praktyczna była i rozumna, i osadzona w realiach, natomiast potępia doraźny praktycyzm, nawet jeśli jest on tu i teraz skuteczny. O tym trzeba koniecznie pamiętać, gdy organizuje się konkursy „dobrej roboty” i inne tego rodzaju imprezy.

Etyka niezależna nie odwołuje się do jakichś wyrafinowanych argumentacji metaetycznych. Kotarbiński stwierdza, że orientacja w sprawach dobra i zła moralnego nie jest specjalnie trudna, a ludzie potrafią się wystarczająco porozumieć na temat tego, co jest haniebne, a co — czcigodne. A jeśli tak jest, to żyje czcigodnie ten, kto zasługuje na szacunek innych, a haniebnie — ten kto spotyka się z pogardą ludzi szanowanych. Istota godziwego życia zawarta jest w głośnej zasadzie społecznego opiekuństwa, która prowadzi do bardziej konkretnych reguł moralnych. Etyka Kotarbińskiego wyłożona jest bez specjalnych zawilóści filozoficznych, w sposób jasny i zrozumiały dla każdego. Jest to etyka sytuacyjna, a nie kodeksowa — decydującą rolę odgrywa zawsze indywidualna wrażliwość jednostki. Ale system etyczny Kotarbińskiego sporo zakłada o człowieku i wartościach. Sumienie jest autonomicznym dobrem człowieka, a własnego nie można zastąpić cudzym. Dobro i zło dają się odnaleźć w konkretnych ludzkich czynach, a wystarczy do tego prosty namysł intelektualny. Mamy do czynienia z elementarnymi wartościami moralnymi, a mają one charakter absolutny i obiektywny, chociaż te przeswiadczenia niełatwo zinterpretować w języku reistycznym. Ale też Kotarbiński specjalnie nie nalegał, aby kurs aksjologiczny poddać reistycznej terapii. I znowu trzeba zauważyć, że ogólne zasady aksjologiczne zalecane przez Tadeusza Kotarbińskiego nawiązują do tradycji szkoły lwowsko-warszawskiej, a zwłaszcza Kazimierza Twardowskiego. W szczególności etyka niezależna może być potraktowana jako próba realizacji myśli Twardowskiego, że system etyczny winien dążyć do pogodzenia interesów jednostek i grup społecznych. Mimo swego związku z określoną tradycją etyka niezależna jest ideą oryginalną — i w tym przypadku Kotarbiński był nowatorem. Skoro jesteśmy przy etycznych poglądach Tadeusza Kotarbińskiego, to nie sposób nie odnotować pewnej ważnej różnicy pomiędzy nim a większością filozofów szkoły lwowsko-warszawskiej. Owa większość starannie odróżniała filozofię i światopogląd mniemając, że filozof, jako filozof, powinien powstrzymać się od zajmowania stanowiska w kwestiach światopoglądowych. Pogląd Kotarbińskiego, zwłaszcza w ostatnim okresie jego twórczości, był odmienny. Opowiadał się za światopoglądem laickim i uważał, że filozofia dostarcza mu naukowego uzasadnienia. W cytowanym już wywiadzie stwierdził: „Przez filozofię rozumiem w tej chwili naukowy pogląd na świat, zastępujący religię ludziom bezreligijnym. Doniosłość filozofii tak rozumianej, doniosłość społeczna równa się doniosłości społecznej religijnego poglądu na całość bytu” (s. 11). Taki pogląd nie mieści się w kanonie szkoły lwowsko-warszawskiej.

Różnie można oceniać wagę poszczególnych składników filozofii

Kotarbińskiego. Dla jednych będzie najważniejsza prakseologia, dla innych — etyka. Zależy to w dużej mierze od upodobań i oczekiwań. W moim przekonaniu, najważniejszy jest reizm. Pogląd ten daje się wyłożyć krótko i prosto. Oto istnieją tylko rzeczy, jednostkowe byty materialne, natomiast nie ma cech, stosunków i stanów; w szczególności każdy człowiek jest rzeczą, rodzajem rzeczy doznającej. Nadto istnieją nazwy rzetelne i pozorne (onomatoidy). Pierwsze odnoszą się do rzeczy w rozumieniu reisty, a drugie niby-oznaczają przedmioty abstrakcyjne. Używanie nazw pozornych rodzi hipostazowanie, tj. domniemywanie istnienia przedmiotów abstrakcyjnych, niby-oznaczanych przez onomatoidy. Dlatego — i to jest terapia zalecana przez reizm — należy operować tylko takimi zdaniem, które zawierają obok słówek funkcyjnych wyłącznie nazwy rzetelne lub też dają się przełożyć na zdania z nazwami rzetelnymi. Dla celów stylistycznych i aby zadośćuczynić postulatowi ekonomii języka zdania niereistyczne, ale przekładalne na język reistyczny są uprawnione w języku. Tępienie hipostaz w myśl wskazań terapii reistycznej umożliwia pozbycie się niejednego filozoficznego pseudoproblemu. Reizm jest radykalnym materializmem nominalistycznym. Aby podkreślić pewne rysy reizmu Kotarbiński mówił także o konkretyzmie (rzeczy są jednostkowe) i pansomatyzmie (wszystko, co istnieje ma naturę cielesną). Tak zazwyczaj wyklada się reizm, dodając czasami, że Kotarbiński za Leśniewskim operował kolektywnym rozumieniem zbioru. I w takiej postaci reizm często bywa krytykowany. Powiada się, że jest to ontologia naiwna odwołująca się do konwencjonalnych rozróżnień semantycznych i przedmiotowych. Krytycy nie widzą uzasadnienia niearbitralnego dla redukcji kategorii ontologicznych do kategorii rzeczy oraz dla podziału nazw na rzetelne i pozorne. Czasami reizmowi przypisuje się charakter zdroworożadkowy, a ocena taka jest popierana fragmentami pism Kotarbińskiego, wskazującego na to, że reizm ma m.in. uzasadnienie naiwno-indukcyjne: w doświadczeniu codziennym najczęściej obcuje się z rzeczami, a ucząc się języka zaczynamy od rozumienia nazw konkretów. Nie twierdzą, że popularny wykład reizmu jest zasadniczo błędny — w istocie rzeczy ujmuje on podstawowe tezy ontologii Kotarbińskiego. Ale jest to wykład zdecydowanie niekompletny, gdyż pomija to, co jest chyba „sercem” reizmu — związek tego rozwiązania filozoficznego z rachunkiem nazw Leśniewskiego, tj. z systemem logicznym zwanym „ontologią”. Tak jak wielokategorialna ontologia jest oparta na rozróżnieniu nazw właściwych i predykatów — denotacjami pierwszych są indywiduala, a drugie oznaczają abstrakty, tak reizm jest sprzężony z teorią logiczną odrzucającą podział wyrażeń nominalnych na nazwy właściwe i predykaty. Leśniewski przyjął, że kategoria nazw jest jednolita i obejmuje zarówno nazwy właściwe, jak i tzw. imiona pospolite, tj. potoczne odpowiedniki predykatów. Dzięki odpowiedniej konstrukcji sensu spójki „jest”, w ontologii Leśniewskiego nie trzeba przyjmować, że tzw. nazwy ogólne odnoszą się do abstraktów; nazwy ogólne w ujęciu Leśniewskiego oznaczają przedmioty indywidualne. To właśnie logika Leśniewskiego umożliwiła Kotarbińskiemu konstrukcję nazw ogólnych jako nazw rzetelnych. Jest rzeczą interesującą, że ontologia Leśniewskiego sankcjonuje dystrybutywne użycie nazw ogólnych bez konieczności przyjmowania, że istnieją zbiory w sensie dystrybutywnym, a więc abstrakty. Nie ma więc nic dziwnego w tym, że akceptuje się dystrybutywne użycie nazw ogólnych w semantyce reistycznej, a ontologiczne tezy egzystencjalne reizmu dopuszczają istnienie zbiorów wy-

łącznie w sensie kolektywnym (mereologicznym). Z ontologii Leśniewskiego nie wynika oczywiście to, że istnieją tylko rzeczy — główna merytoryczną teza Kotarbińskiego jest metafizyczną interpretacją logiki Leśniewskiego.

Reizm rozważany przez pryzmat logiki Leśniewskiego nie jest ani prymitywnym, ani zdroworozsądkowym rozwiązaniem filozoficznym. Jest to — i nie waham się tak powiedzieć — jedna z ciekawszych ontologii powstałych w XX w. Reizm spotyka się z wieloma trudnościami — sam Kotarbiński był tego całkowicie świadom i pisał wielokrotnie o kłopotach swej ontologii. Są one w zasadzie podobne do ograniczeń wszelkiego nominalizmu. Zapytano np. (Ajdukiewicz), czy reizm daje się w ogóle wyłożyć bez użycia nazw pozornych; mówiąc „nie istnieją cechy” używamy nazwy pozornej „cecha”. Jest to zarzut związany z tym, co Quine nazwał „brodą Platona”: aby stwierdzić, że coś nie istnieje, trzeba dopuścić, że to coś jakoś egzystuje. Zarzut ten jednak można odeprzeć, jak pokazał Czesław Lejewski, przez konstrukcję odpowiedniego meta-języka opartego na ontologii Leśniewskiego. W tym punkcie rysuje się zdecydowana przewaga nominalizmu Leśniewskiego—Kotarbińskiego nad nominalizmem nadbudowywanym nad standardowym rachunkiem predykatów. Mówiąc całkiem ogólnie: nominalizacja standardowego rachunku predykatów dokonuje się zawsze za pomocą nienominalistycznego meta-języka i nie widać żadnej drogi, aby ominąć tę przykrą, dla nominalisty, pułapkę. Powyższe nie ma sugerować, że reizm i ontologia Leśniewskiego rozwiązują wszystkie kłopoty klasycznego nominalizmu, np. niejasne są perspektywy reistycznej interpretacji poważnych części teorii mnogości czy semantyki modalnej. Niemniej jednak, reizm przedstawia się na ogół korzystniej, aniżeli inne ontologie nominalistyczne. Kotarbiński nigdy nie ukrywał swego długu intelektualnego wobec logicznych pomysłów Leśniewskiego. Ale zastosowanie tych pomysłów do klasycznej problematyki ontologicznej trzeba uznać za niezwykle ważne osiągnięcie filozoficzne.

I jeszcze kilka uwag historycznych na temat reizmu. Już po sformułowaniu reizmu Kotarbiński dowiedział się od Twardowskiego, że Franciszek Brentano pod koniec życia stał się reistą. Brentano był reistą dualistycznym — uważał, że istnieją dwa rodzaje konkretów: dusze i ciała. Sam Kotarbiński zauważył, że idee reistyczne można odnaleźć u Leibniza. Później okazało się, że wśród brentanistów dwaj inni filozofowie — A. Kastil i O. Kraus przyłączyli się do reizmu. Ewolucja brentanizmu od bogatej (wczesny Brentano, Meinong, Twardowski) teorii przedmiotów do reizmu jest rzeczą zastanawiającą i znaczącą. Dodać trzeba, że w szkole lwowsko-warszawskiej idee Brentano były, za sprawą Twardowskiego, znane i żywe. W istocie rzeczy ontologia Leśniewskiego jest formalną teorią przedmiotów, a reizm — jej metafizyczną interpretacją. Tedy trzeba reizm Kotarbińskiego rozpatrywać jako nawiązanie do tradycji brentanowskiej, przynajmniej z ducha, a może i jakoś z litery. Wiadomo mi, że trwają intensywne badania nad brentanowskimi wątkami w logice Leśniewskiego. Niezależnie od tego, czy związki Leśniewskiego i Kotarbińskiego z brentanizmem okażą się mniej lub bardziej ściśle, reizm Kotarbińskiego jawi się jako oryginalne rozwiązanie filozoficzne nawiązujące do ważnej tradycji intelektualnej.

Realizm radykalny jest epistemologiczną konsekwencją reizmu. Skoro istnieją tylko rzeczy, to nie istnieją tzw. dane zmysłowe, centralna kategoria klasycznej brytyjskiej epistemologii. Realizm radykalny jest kon-

cepcją o tyle interesującą, że jest to rodzaj tzw. realizmu bezpośredniego, poglądu, który obecnie zdobywa sobie coraz więcej zwolenników. Być może pewne idee realizmu radykalnego, np. imitacjonizm, są i dzisiaj warte uwagi. W każdym razie realizm radykalny był zdecydowanie nowością na gruncie szkoły lwowsko-warszawskiej.

Dwa z głównych poglądów Kotarbińskiego zawierają w swych nazwach termin „realizm”, a reizm też jest — rzecz jasna — realizmem. A zatem, filozofia Kotarbińskiego mieści się w bardzo ogólnych ramach idei szkoły lwowsko-warszawskiej. Z drugiej strony, każdy z trzech realizmów Kotarbińskiego stanowi oryginalne rozwiązanie filozoficzne. Pluralistyczne szkoły filozoficzne, takie właśnie jak szkoła lwowsko-warszawska, mają szanse istnienia wtedy tylko, gdy wśród ich członków pojawiają się wybitni nowatorzy, w szkole lwowsko-warszawskiej jednym z nich był właśnie Tadeusz Kotarbiński.

Paweł J. Smoczyński

Maria Ossowska W dziesiątą rocznicę śmierci

Minęło oto, niepostrzeżenie, pierwsze dziesięciolecie od zgonu Profesor Marii Ossowskiej (1896—1974). Strata, choć oczywista, z trudem dociera do naszej świadomości. Z nazwiskiem Marii Ossowskiej kojarzą nam się natychmiast Jej znakomite dzieła, które żyją przecież nadal, są niezmiennie czytane — i jak dawniej — podziwiane. Zazwyczaj bywa odwrotnie: kiedy człowiek umiera, pamięć o nim z roku na rok słabnie, a jego dorobek jest systematycznie przesłaniany przez dokonania następców, którzy tę samą pracę potrafią już wykonać lepiej, nowocześniej... W przypadku Marii Ossowskiej ten naturalny bieg rzeczy uległ niejako zahamowaniu. W miejsce Jej książek pojawiają się wprawdzie nowe, ale nie pojawiła się dotychczas żadna pozycja, którą można by było bez wahania porównać z jakimkolwiek traktatem Marii Ossowskiej — nawet z tymi, które zrodziły się przed trzydziestu lub czterdziestu laty. To jest zapewne powód owej nadzwyczajnej pamięci, która właściwie wcale pamięcią nie jest — skoro do twórczości tej Uczzonej sięgamy tak, jakby nic w tym czasie się nie stało, jakby Autorka ulubionych i szanowanych przez nas utworów ciągle jeszcze była obecna, a Jej książki ledwie zostały napisane i wydane.

O kolejach życia Profesor Marii Ossowskiej wiemy w sumie niewiele, znacznie mniej w porównaniu z tym, czego zwykle domagają się ludzie, którzy — po upływie 10 lat od odejścia wybitnej postaci — chcą zasięgnąć bliższych o niej wiadomości. Ten stan rzeczy wydaje mi się w pełni usprawiedliwiony. Niechętni jednak jesteśmy do wglądania w szczegóły osobistych losów Uczzonej, i to powinno być zrozumiałe. Istnieją wszak na ten temat Jej własne, jeszcze za życia opublikowane oznajmienia i ani w tym miejscu, ani w tej chwili, nie widzimy palącej potrzeby ich specjalnego poszerzania lub uzupełniania¹. Wręcz konieczne wydaje się natomiast prześledzenie głównych etapów drogi naukowej Marii Ossowskiej, której wielkość wyrosła i na trwałe została ugruntowana właśnie na tym polu, na polu nauki i filozofii.

¹ Por. M. Ossowska, *Szkic autobiograficzny*, [w:] teże, *O człowieku, moralności i nauce. Miscellanea*, Warszawa 1983, s. 536—541. Por. także teksty dwu wywiadów z prof. M. Ossowską, ogłoszone w cytowanej wyżej książce pt. *Moralność: postępek czy regres* (s. 523—528) oraz *Przebyta droga* (s. 556—560).

I. RODOWÓD INTELEKTUALNY MARII OSSOWSKIEJ

Na ukształtowanie się i rozwój zainteresowań poznawczych Marii Ossowskiej decydujący wpływ miało otoczenie akademickie, do którego trafiła, polegając wyłącznie na własnym rozeznaniu i decyzji: „Nie byłabym pewno — wspomina po latach — dotarła do uniwersytetu, gdyby wypadło go szukać za granicą — jak to zrobić musieli moi starsi bracia, studiujący, po strajku szkolnym 1905 roku, w różnych krajach Zachodu. Rodzice moi nie uważali wyższego wykształcenia za potrzebne dla kobiet. Moim zadaniem było wyjść za mąż...”².

Początki kariery zawodowej Marii Ossowskiej nie zapowiadały przyszłej znakomitości w dziedzinie nauki o moralności. Pierwszą poważną rozprawą autorki była wprawdzie teza doktorska poświęcona analizie aksjologii stoików³, ale już praca habilitacyjna dotyczyła zagadnień nauki o języku, z położeniem nacisku na problemy teorii znaczenia⁴. Tragedia powstania warszawskiego, w którego gruzach Uczona utraciła swoje archiwum z zakresu semantyki, wpłynęła na zmianę zainteresowań i konieczność zorganizowania od podstaw nowego warsztatu naukowego. Wybór padł wówczas na etykę, która od tej pory stała się Jej zasadniczą specjalnością.

Pierwotne zainteresowania logiką, teorią języka oraz metodologicznymi podstawami nauk nie miały charakteru tymczasowego, ale do końca, choć już pośrednio — inspirowały całą etyczną twórczość Autorki. Godzi się tutaj przypomnieć, że była Ona uczennicą Jana Łukasiewicza, następnie zaś Tadeusza Kotarbińskiego i Władysława Tatarkiewicza. W Jej rozwoju naukowym niemałą rolę odegrały także kontakty i spotkania z Bertrendem Russellem, Bronisławem Malinowskim, Georgiem Moorem, Chaimem Perelmanem oraz Eugene Dupréelem. „Nie ulega jednak wątpliwości — jak nadmieniał K. Szaniawski w szkicu pośmiertnym o Marii Ossowskiej — że jej nauczycielem w najgłębszym sensie tego słowa był Tadeusz Kotarbiński. Głoszony przez niego w pierwszych wykładach na Uniwersytecie Warszawskim program „małej filozofii” uznawała za własny. Chodziło o nieefektywny, lecz niezbędny trud dociekań pojęciowych, zmierzający do nadania zagadnieniom filozoficznym takiej postaci, by można było odpowiedzialnie podjąć próbę ich rozstrzygnięcia”⁵.

W biografii intelektualnej M. Ossowskiej miejsce zupełnie wyjątkowe zajmował Jej mąż — znakomity socjolog — prof. Stanisław Ossowski. Wspólnie z nim napisała także krótki, lecz znaczący artykuł pt. *Nauka o nauce* (1935), który już wkrótce stał się podstawą do ukształtowania nowej dyscypliny, zwanej naukoznawstwem.

Ossowska nie należała do żadnej wyraźnie wyodrębnionej szkoły naukowej. Znany jest — owszem — Jej przychylny stosunek do tradycji myślowej tzw. szkoły lwowsko-warszawskiej, lecz poza wpływami i korzyściami czysto warsztatowymi nie można mówić tutaj o jakichś bardziej istotnych zależnościach. W odniesieniu zresztą do etyki, która była

² M. Ossowska, op. cit., s. 538.

³ Op. cit., s. 20—67.

⁴ Główną pozycją habilitacji M. Ossowskiej, uzyskanej w roku 1932, była rozprawa pt. *Słowa i myśli*, opublikowana po raz pierwszy w „Przeglądzie Filozoficznym”, R. XXXIV, Z. IV (przedruk wraz z innymi pismami Autorki z dziedziny semantyki w tomie *O człowieku, moralności i nauce. Miscellanea*).

⁵ K. Szaniawski, *Poznanie i troska o wartości*, „Literatura” 1974, nr 34.

w końcu Jej zasadniczą specjalnością, dorobek Marii Ossowskiej jest też nieporównanie największy i najambitniejszy spośród wszystkich dokonań, jakie w tej dziedzinie stały się kiedykolwiek udziałem uczonych spod znaku szkoły lwowsko-warszawskiej.

W swoich poczynaniach teoretycznych z zakresu nauki o moralności M. Ossowska realizowała własny program badawczy, dla którego stworzyła także oryginalną metodologię. Zarówno ten program, jak i metoda, wniosły do rozumienia zagadnień moralności wiele nowych treści i punktów widzenia. Jest oczywiste, że w trakcie opracowywania poszczególnych kwestii z dziedziny szeroko pojętych nauk o moralności Autorka odwoływała się do rozmaitych źródeł, których na użytek niniejszych rozważań nie jesteśmy w stanie nawet w największym skrócie wymienić. Tym niemniej, mając te ostatnie w pamięci, można zastanawiać się, jaka ewentualnie formacja filozoficzna miała największy wpływ na ostateczne wyniki Jej badań. Odpowiedź na to pytanie nie należy jednak do łatwych i nie jest — wbrew obiegowym opiniom — jednoznaczna.

II. MARII OSSOWSKIEJ KONCEPCJA NAUKI O MORALNOŚCI

Wyżej mieliśmy już sposobność powiedzieć, że naukowe zainteresowania Marii Ossowskiej przechodziły pewną ewolucję: od semantyki po etykę. I chociaż są to dwie odmienne nauki, to istnieją między nimi związki. Uczona dała im częściowo wyraz, wykorzystując swoje doświadczenia zdobyte w obcowaniu z problematyką językową także na gruncie nauki o moralności. W odpowiednim momencie naszych rozważań te powiązania zostaną bliżej ujawnione. Ich wykrycie nie nastęrcza zresztą poważniejszych trudności. Na potrzeby tego studium warto wstępnie odnotować dwie, jak się zdaje, ważne okoliczności:

Po pierwsze — pewne merytoryczne rozstrzygnięcia, doniosłe na gruncie teorii znaczenia, zachowują ważność na terenie pozostałych nauk: wszystkie one mają bowiem na różnych poziomach z językiem do czynienia. W etyce na przykład rozgraniczenie opisu i oceny (rzecz to m.in. także semantyczna) zdecydowało o konieczności radykalnego przeciwstawienia sobie nauki o moralności i etyki normatywnej (w koncepcji M. Ossowskiej jest to kwestia bezsprzecznie fundamentalna).

Po drugie — biegłość, z jaką M. Ossowska operuje kategoriami logicznymi oraz językowymi, wyniesiona z okresu zajmowania się logiką i semantyką, nie była z kolei obojętna dla Jej zafascynowania etyką anglosaską, o której wyraziła się, że „mało w niej frazeologii, że jasna i stara trzymać się faktów”⁶.

Zająć się mamy w tym punkcie koncepcją nauki o moralności w ujęciu Marii Ossowskiej. Ze słowem *etyka*, jak Uczona podkreśla, kojarzą się ludziom zwykle treści dotyczące tego, co *dobre*, a co *złe*, co *powinno* być celem ludzkich dążeń, jakie motywy *powinny* kierować ich postępowaniem. Ten rodzaj dociekań, w rzeczy samej doniosłych i potrzebnych, nie jest jednak ani charakterystyczny, ani nawet właściwy dla badacza zjawisk moralnych. Tenże, jeśli pragnie osiągnąć rezultaty poznawczo wartościowe, musi od tego rodzaju względów abstrahować. Jego zadaniem, podobnie jak zadaniem językoznawcy lub botanika, jest bez-

⁶ M. Ossowska, *Myśl moralna Oświecenia angielskiego*, Warszawa 1966, s. 11.

namiętny opis pewnego faktycznego stanu rzeczy, opis nie skażony żadnymi elementami wartościowania⁷.

Z dwu więc możliwych postaw wobec moralności: postawy badacza oraz postawy współtwórcy przekonań moralnych — tylko pierwsza mieści się w granicach nauki. „Możemy spotkać się z oceną w nauce o moralności, ale tylko w charakterze przedmiotu badania”⁸. To stanowisko było dawniej i jest współcześnie obiektem ustawicznych dyskusji i polemik. Do zarzutów najczęściej przeciwko Autorce podnoszonych należy posądzenie o pozytywizm lub jeszcze dosadniej — neopozytywizm⁹. Jeśli za surogat pozytywistycznego paradygmatu wiedzy przyjmiemy, że m.in. programowo stroni on od wartościowań w nauce, i jeśli następnie tak właśnie zakwalifikujemy powołane wyżej idee Uczzonej, to istotnie — zajmująca nas koncepcja nauki o moralności znakomicie będzie podpadała pod tę wizytówkę. Nie jest jednakże prawdą jakoby M. Ossowska lekceważyła rolę ocen w nauce tak, jak nie jest słuszne (i logicznie oraz semantycznie uprawnione) sądzić, że czysto faktyczny punkt widzenia *ex definitione* wyklucza w nauce punkt widzenia wartościujący (!). Są to, jak dalej zobaczymy, nie tylko dwie rzeczy różne, ale — przy uwzględnieniu pewnych dodatkowych założeń — w ogóle nie pozostające ze sobą w konflikcie.

Zagadnieniu udziału wartościowań w nauce, specjalnie w rozumieniu Marii Ossowskiej, poświęcimy osobno zatytułowany fragment tej rozprawy. Tymczasem skupimy naszą uwagę na dopełnieniu tych kwestii, które wiążą się bezpośrednio z zaplanowaną i *de facto* zrealizowaną przez M. Ossowską koncepcją nauki o moralności. By tego dokonać wypadnie nam się zwrócić do poważnych i liczących łącznie kilka tysięcy stronic dzieł, w których Autorka systematycznie przegląda i opracowuje wybrane materie podpadające pod tzw. przez siebie *naukę o moralności*. Tą formułą obejmuje przy tym nie jeden, ale jednocześnie kilka rodzajów zainteresowań moralnością, które układają się z kolei nie w jedną, ale w kilka różnych dyscyplin naukowych — o rozbudowanej i wielowątkowej problematyce szczegółowej.

„Wiadomą jest rzeczą — pisała Maria Ossowska w *Podstawach nauki o moralności* — że dyscypliny naukowe bywają kształtowane w sposób rozmaity: jedne są wykresem pewnej grupy zagadnień, które łączy wspólny przedmiot, inne gromadzą zagadnienia, które się bada przy pomocy wspólnej metody, jeszcze inne łączy i przedmiot, i metoda. Jak łatwo się domyślić, nauka o moralności byłaby dyscypliną, którą łączy jedność przedmiotu, a nie metody, skoro jej zagadnienia psychologiczne np. musiałyby być uprawiane przy pomocy metod psychologii a socjologiczne — przy pomocy metod stosowanych w tej nauce. Jej sytuacja jest analogiczna do nauki o nauce, do nauki o języku,

⁷ Por. artykuł M. Ossowskiej pt. *Jakie zadania ma przed sobą badacz moralności?*, [w:] *też*, *O człowieku...*, op. cit., s. 333—341.

⁸ M. Ossowska, *Podstawy nauki o moralności*, Warszawa 1966, s. 48.

⁹ Por. I. Lazari-Pawłowska, *Maria Ossowska jako badacz moralności*, „*Studia Filozoficzne*” 1975, nr 12; K. Kiciński, *Posłowie* [do:] M. Ossowska, *O człowieku...*, op. cit. Na temat stosunku M. Ossowskiej do pozytywistycznego paradygmatu uprawiania nauki o moralności por. M. Ossowska, *Podstawy...*, op. cit., s. 24, 43 i nast.

która badając język od strony znaczeniowej, morfologicznej i fonetycznej musi ciągle odwoływać się do różnych metod”¹⁰.

Do ukształtowania przedmiotu badań nauki o moralności można przystąpić, wychodząc co najmniej z dwojakiego rodzaju założeń. Można mianowicie zdać się w tym albo na punkt widzenia projektujący, albo sprawozdawczy.

Zajmuje postawę projektującą wobec przedmiotu badań nauki o moralności ktoś, kto do jego zakresu włączyć pragnie obok zjawisk już uznanych w danej społeczności za przynależne do moralności, także pewne inne jeszcze zjawiska, co do których nikt — jak dotychczas — takich roszczeń nie żywił lub żywić nie byłby nawet skłonny. Tak postępował m.in. Petrażycki, dla którego zaliczenie jakiegoś zjawiska do rzędu moralnych było kwestią dowolnych przeżyć ze strony podmiotu doznającego. W tej koncepcji o normach na przykład prawnych i moralnych mówić można także w odniesieniu do zwierząt, bóstw, diabła oraz przedmiotów martwych — jako, że człowiek gotowy jest przypisywać im niekiedy uprawnienia i obowiązki. Również w pojęciu tego samego twórcy — najbardziej nawet naganny sposób zachowania się (powiedzmy: zabójstwo bliźniego) pozostaje zgodne z prawem i moralnością, jeśli sprawca czuł się w chwili dokonania morderstwa upoważnionym do popełnienia tego czynu¹¹.

Prześledzeniem wyników, do jakich prowadzi postawa projektująca w rozstrzyganiu o tym, co należy do moralności, a co nie należy — zajmować się tutaj nie będziemy. Problematyczność tej perspektywy poznawczej jest, jak się zdaje, już w tym stadium analizy dość klarowna. Punkt widzenia przyjęty przez M. Ossowską preferuje natomiast podejście sprawozdawcze. Sens tego stanowiska Uczona streściła w takim oto zdaniu: „Zjawiskami moralnymi będą dla nas wyłącznie (podkr. moje — P.J.S.) zjawiska zaliczane w znanym nam środowisku do sfery moralnej na podstawie znamion charakterystycznych, które będziemy właśnie usiłowali wydobyć na jaw”¹².

Naukowe znanstwo zagadnień moralności, to nie jedynie rezultat trudu polegającego na systematycznym odnotowywaniu i porządkowaniu tego, co w społeczeństwie pod tą nazwą funkcjonowało dawniej i funkcjonuje dzisiaj. By tego rodzaju badania móc z powodzeniem prowadzić, konieczne jest uprzednie określenie i zdefiniowanie elementarnych pojęć, za pomocą których można będzie w ogóle przystąpić do analiz. Ten obszar dociekań figuruje współcześnie pod hasłem „metaetyki” (obocznie spotyka się także nazwę „etyka krytyczna”. np. w pracach R. B. Brandta). Maria Ossowska używała w tym wypadku wyrażenia „podstawy nauki o moralności”, gdzie słowo „podstawy” miało uwiadamiać, iż chodzi tutaj o krytyczny rozbiór i zdefiniowanie terminów, jakimi posługujemy się (posługiwać się powinniśmy) w rozumieniu zjawisk moralnych. Obszerny i niełatwy wykład tej już dzisiaj wyraźnie wyodrębnionej i dalece wyspecjalizowanej dziedziny wiedzy Uczona zawarła w cytowanym już przez nas dziele pt. *Podstawy nauki o moralności* (I wydanie w roku 1947).

Oceny i normy należą do głównych kategorii rozważanych przez metaetykę. Ustalenie, co stanowi o istocie i specyfice ocen i norm moral-

¹⁰ M. Ossowska, *Podstawy...*, op. cit., s. 11.

¹¹ Por. L. Petrażycki, *Teoria prawa i państwa*, tom I, Warszawa 1959, s. 74.

¹² M. Ossowska, *Podstawy...*, op. cit., s. 12.

nych, to — w pojęciu M. Ossowskiej — zasadniczy problemat tej dyscypliny. „Wyłuskiwanie oceny i normy moralnej spośród innych ocen i norm: oto centralne zagadnienie tego działu (tj. metaetyki — P.J.S.), zagadnienie, które, w innych słowach, jest zagadnieniem, czym jest i czym nie jest moralność”¹³

Ocena i opis, obiektywizm i subiektywizm w interpretacji ocen, prawdziwość ocen i możliwość ich uzasadnienia, ogólna problematyka norm, odrębność oceny i normy moralnej, własności przedmiotów podlegających ocenie moralnej, moralność i różne terytoria z nią styeczne, niespójność naszej fizjonomii moralnej — oto wybrane tylko tytuły rozdziałów z powołanego wyżej dzieła.

Metaetyka nie była wyłączną dziedziną zainteresowań M. Ossowskiej. W jej koncepcji nauki o moralności zajmuje ona wprawdzie pierwsze miejsce, ale nie wyczerpuje i wyczerpać nie może całokształtu problematyki związanej z moralnością. Obok dociekań filozoficznych istnieje wszak olbrzymi jeszcze obszar problemów, które dotyczą bezpośrednio konkretnych już zjawisk moralnych. Na tę rzeczywistość można znowu spoglądać z wielu różnych punktów widzenia, angażujących rozmaite metody i specjalności. W pracach M. Ossowskiej znalazło to świadomy wyraz w postaci dwu odrębnych dyscyplin naukowych, a mianowicie: psychologii moralności oraz socjologii moralności.

Podstawy metaetyki, psychologia moralności oraz socjologia moralności łącznie składają się na obszerny program badawczy w zakresie nauki o moralności, jaki M. Ossowska przed sobą postawiła i konsekwentnie przez długie lata realizowała. Brakuje w tym wykazie jedynie historii moralności, co wcale nie znaczy, że Autorka tej problematyki nie dostrzegała. Jej kompleksowe rozwiązanie i opracowanie, z czego zdawała sobie sprawę, nie jest wykonalne w sytuacji pojedynczego badacza, którego pociągają na domiar inne jeszcze zagadnienia. Pokaz niemałego kunsztu w opanowaniu warsztatu historyka dała jednak M. Ossowska poczynając od pracy doktorskiej pt. *Zarys aksjologii stoickiej*¹⁴, przez *Mysł moralną Oświecenia angielskiego*¹⁵, na *Ethosie rycerskim* kończąc¹⁶. W każdej zresztą Jej książce badacz dziejów moralności znajdzie dla siebie niemało syntez historycznych (obfitują w nie zwłaszcza: *Moralność mieszczańska*¹⁷ oraz *Normy moralne. Próba systematyzacji*¹⁸).

Spór o naturę ludzką, jakie motywy rządzą naszymi pochwałami i naganami, w jakich warunkach jesteśmy skłonni do surowszych, a w jakich do pobłażliwszych ocen, dlaczego pewne okoliczności, zwane łagodzącymi, zmniejszają surowość naszego potępienia, jak należy rozumieć związek między tzw. rozumieniem danego postępowania a skłonnością do oceniania go z pobłażliwością, obrońcy i przeciwnicy doktryny hedonizmu, stosunek do własnego cierpienia i przyjemności, pojęcie egoizmu, altruizmu, sympatia oraz instynkty społeczne, poczucie moralne, sumienie i jego geneza — oto przykłady pytań i zagadnień, jakie znajdują m.in. miejsce w *Motywach postępowania* Marii Ossowskiej¹⁹.

¹³ Ibidem, s. 12.

¹⁴ Por. przypis 3.

¹⁵ Op. cit.

¹⁶ Warszawa 1973.

¹⁷ Łódź 1956.

¹⁸ Warszawa 1970.

¹⁹ Warszawa 1958.

Socjologia moralności, podobnie jak jej psychologia oraz metaetyka, dysponuje własnymi zagadnieniami, które bada za pomocą metod właściwych dla tej dyscypliny. Wykaz tych zagadnień i wstępne ich oświetlenie znajdzie czytelnik w cytowanym przez nas dziele M. Ossowskiej pt. *Socjologia moralności*.

Nasze dotychczasowe uwagi na temat koncepcji nauki o moralności w poglądach M. Ossowskiej koncentrowały się wokół dyscyplin, których zadaniem naczelnym było zbudowanie spójnej teorii zjawisk moralnych. Wszystkie te nauki nie wyczerpują jednak całokształtu problematyki mającej posmak moralny. Poza nawiasem pozostała cała etyka normatywna, rozstrzygająca o tym, co z punktu widzenia moralnego być powinno. Zakres wchodzących tutaj w grę zagadnień, jeśli uwzględnic długą tradycję filozoficzną, nie jest jednorodny. Niektóre kwestie skłonni jesteśmy dzisiaj wyłączać z kręgu rozważań należących do nauki o moralności, niektóre z nich uznajemy znowu za typowe dla etyki. Profesor Ossowska układa tę problematykę w czterech następujących działach. Są to: *aksjologia ogólna*, *felicjologia*, *perfekcjonistyka* oraz *etyka w sensie węższym*, której celem ma być „uzgodnienie ludzkiego współżycia”²⁰.

W pracach Marii Ossowskiej nie znajdujemy próby zbudowania zwanego systemu etycznego, na którego szczycie widniałby jakiś jednoznacznie określony ideał i towarzyszące mu, także jednoznaczne, dyrektywy wykonawcze. Zdaniem Autorki w sprawach moralności niepodobna niczego przesądzić ostatecznie i wedle jakiegoś jednego tylko szablonu. Tym niemniej z Jej pism stosunkowo łatwo wydobyć można wskazówki, które pozwolą nam zorientować się, o jakiego rodzaju moralność tutaj chodzi. Wypowiadając się na temat generalnych tendencji w etyce nowożytnej, M. Ossowska kładzie mianowicie szczególny nacisk na troskę o wartości społeczne, których przeciwieństwem jest dbałość przede wszystkim o interesy własne. Etyka dobrego współżycia między ludźmi: oto ideał, do jakiego Uczona zdaje się skłaniać. W etyce dzisiejszej, jak konstatuje, idzie już nie tyle o zagadnienie „co ja mam robić, żeby być szczęśliwym, lecz jak mam robić, żeby innym było ze mną dobrze” lub też: „co winien jestem ludziom, z którymi żyję”²¹.

Język, jakim Autorka przemawia do czytelnika nie jest językiem, którego używają na codzień moralisci. W Jej wydaniu jest to najczęściej język opisu, ukazujący złożoność zjawisk moralnych, ich zawisłość od wielu czynników, a także konfliktowość sytuacji, w jakie zaangażowana jest cała moralność. „Nauka o moralności — czytamy w *Podstawach* — winna poprzedzać etykę, program drugiej bowiem zależy od rezultatów pierwszej”²².

Oddziaływania, jakim jesteśmy poddawani obcuując z książkami Marii Ossowskiej są obliczone na mentalność czytelnika, który sensu ocen i norm moralnych zwykł dociekać kierując się w pierwszym rzędzie rzetelną wiedzą dotyczącą okoliczności i warunków, w jakich dana ocena lub norma może sobie znaleźć trafne zastosowanie. „Źle by było zaiste, gdyby reguły moralne miały autorytet tylko dlatego, że im się nie przyglądamy zanadto z bliska. Autorytet czerpiący swe źródło z niewiedzy

²⁰ Por. M. Ossowska, *Podstawy...*, op. cit., s. 394—395.

²¹ M. Ossowska, *O człowieku...*, op. cit., s. 255. Por. także: teje, *Podstawy...*, op. cit., s. 354, 395.

²² M. Ossowska, *Podstawy...*, op. cit., s. 394.

nie może być wszak uważany za autorytet prawdziwy”²³. W tym miejscu przypomina się także słynne zawołanie F. Schillera, iż to „głowa musi kształtować serce”, a nie odwrotnie. Ten styl dochodzenia do przekonania moralnych nie zadowala na ogół tych, dla których moralność jest kwestią niczym nie kontrolowanej ekspresji uczuć, sprawą jakiegoś odruchu lub też wynikiem spontanicznej reakcji na otaczającą rzeczywistość. Droga zaproponowana przez Ossowską z pewnością nie jest atrakcyjna; pozwala jednak uniknąć wielu rozczarowań i błędów. „Człowiek krytyczny — pisała — oporny jest na odurzanie. Żąda on uparcie nie odurzań, lecz uzasadnień”²⁴.

III. MARIA OSSOWSKA O UDZIAŁĘ WARTOŚCIOWAŃ W NAUCE

W nagłówku jest zapowiedziane, że przedmiotem uwagi będzie zagadnienie udziału wartościowań w nauce, wartościowań — dodajmy — o charakterze moralnym. Tytuł opiewa nadto, iż referowane będą na ten temat poglądy Marii Ossowskiej. Zachodzi teraz pytanie, czy tytuł jest zasadny, skoro dotychczas robiliśmy wszystko, by wykazać, że Marii Ossowskiej koncepcja nauki o moralności, to koncepcja oparta właśnie na niewartościującym opisie faktów moralnych, zaś rola uczonego sprrowadzać się ma wyłącznie do funkcji „beznamiętnego obserwatora”.

Zagadnienie udziału wartościowań w nauce absorbowoła Marię Ossowską, jak już nadmienialiśmy, jeszcze w okresie Jej zainteresowań semantyką, a więc na długo przed podjęciem przez Nią szczegółowych badań w dziedzinie nauki o moralności. Te poglądy Autorki w największym skrócie tutaj przypomnimy, albowiem nie wydają się nam one obojętne dla sposobu, w jaki te same problemy rozwiązywała Ona już bezpośrednio na użytek nauki o moralności.

Spośród pism poświęconych problemom semantyki najbardziej interesuje nas rozprawa pt. *Słowa i myśli*²⁵. Uczona przeprowadza w niej mianowicie wszechstronną analizę pojęcia wyrażania. Z kilku możliwych do pomyślenia charakterystyk tego pojęcia zaleca nam się wybrać jedną. Swój wywód Autorka rozpoczyna od spostrzeżenia, że wypowiedziane przez kogoś zdanie może ściągać uwagę słuchacza jednocześnie w dwu kierunkach: albo w kierunku tego, co zdanie to prezentuje (opisuje), albo w kierunku przeżycia, które ono wyraża. „Wypowiedziane przez kogoś zdanie «Wisła wystąpiła z brzegów» może — jak czytamy — skierować naszą myśl ku zdarzeniu, o którym w zdaniu mowa, może ją także nastawić na to, że oto wypowiadający się tak myśli na podstawie obserwacji, czy cudzego opisu”²⁶. Sformułować żadnych reguł, co do tego, kiedy akcent pada na jedno, a kiedy na drugie — wedle M. Ossowskiej — nie można. Treść zdania niczego tu jeszcze nie przesądza. O uznaniu bowiem, co należy do znaczenia danego wyrazu, a co nie należy, decyduje każdorazowo wzgląd na to, co chcemy przez ten wyraz komuś oznajmić, jaką w danej chwili mamy (mieliśmy) intencję komunikacyjną²⁷.

²³ M. Ossowska, *O człowieku...*, op. cit., s. 339.

²⁴ Ibidem, s. 361.

²⁵ Ibidem, s. 183—225.

²⁶ Ibidem, s. 183.

²⁷ Por. ibidem, s. 206—207.

W obliczu przytoczonych wyżej uwag Marii Ossowskiej na temat funkcji zdań orzekających (także nazw, zwrotów pytajnych i rozkazni-
kowych) zgoda inaczej poczyną rysować się problem opisowych oraz oce-
niających składników, zawartych w Jej późniejszych pracach naukowych
poświęconych analizom zjawisk moralnych. Z pewnością nie jest tak,
by o postawie Autorki (tylko opisowej lub ewentualnie także oceniającej)
można było w każdym wypadku rozstrzygnąć jednoznacznie.

Powróćmy zatem na chwilę do tego, co Maria Ossowska miała na my-
śli, wysuwając swój ideał nauki wolnej od wszelkiego wartościowania.
Nie miała, jak sądzę, nigdy na uwadze całkowitej eliminacji ocen z nauki,
lecz ich eliminację w takim tylko zakresie, w jakim ingerencja ocen
może prowadzić do zapoznania opisowo-wyjaśniającej funkcji nauki, któ-
ra to funkcja jest — zdaniem Uczonej — warunkiem konstytutywnym
pojęcia nauki w ogóle. W artykule pt. *Rola ocen w kształtowaniu pojęć*
czytamy co następuje: „Eliminacja ocen z nauki jako wytworu bynaj-
mniej nie pociąga za sobą rezygnacji z wartościowania na terenie me-
t a n a u k i (podkr. moje — P.J.S.). Na tym piętrze wolno nam warto-
ściować, tak jak wolno nam wyrażać swoje upodobania do jasności w od-
różnieniu od mętności, do sprawdzalności w odróżnieniu od niespraw-
dzalności, do rzeczowości w odróżnieniu od wodnistej treści”²⁸.

Ostatnio cytowany fragment z pism Marii Ossowskiej pochodzi z roku
1967. Z tą m.in. datą krytycy łączą, zresztą niesłusznie, zmianę stano-
wiska Autorki w kwestii wartościowania w nauce (w stosunku do posta-
wy, jaką znamy na przykład z artykułu *Jakie zadania ma przed sobą
badacz moralności?* oraz z książki *Podstawy nauki o moralności*)²⁹. Oso-
biście, jak już zaznaczyłem, takiej zmiany w poglądach Autorki nie do-
strzegam, aczkolwiek w pełni doceniam Jej gotowość do dyskusowania
tego nadal dla wielu osób nieoczywistego zagadnienia. Tę gotowość
M. Ossowska udokumentowała przede wszystkim w rozprawce *Rola ocen
w kształtowaniu pojęć*, a także kilkoma wzmiankami w *Socjologii moral-
ności*, *Normach moralnych* oraz *Ethosie rycerskim*. Wszystkie te nowo
powstałe na ten temat wypowiedzi były, jak przypuszczam, wywołane
sytuacją nacisku, w jakiej Uczona znalazła się na skutek powtarzających
się głosów krytycznych, głosów — powtórzmy to raz jeszcze — opartych
na nieporozumieniu. Jest bowiem nieporozumieniem żądać od kogoś, by
występując w roli badacza moralności, manifestował przy każdej okazji
swoje uczucia. Nie wymagamy tego, i słusznie, od botanika, obserwują-
cego i opisującego rośliny, nie wymagamy od językoznawcy, konstatu-
jącego prawidła istnienia i rozwoju języka, nie mamy również prawa
wymagać tego od badacza moralności. Nie mamy, ponieważ na etapie
o p i s o w e g o z n a w s t w a konkretnych zjawisk moralnych ocenianie jest
czynnością w zasadzie p o z a n a u k o w ą. Skłonność do ferowania ocen
może tu być rozpatrywana co najwyżej z punktu widzenia prywatnej
postawy uczonego wobec badanego materiału; nigdy zaś nie może być
traktowana jako integralny składnik refleksji naukowej. Od socjologa
moralności żądamy na przykład, by dał nam rzeczową analizę moral-
ności — powiedzmy — proletariackiej w czasach Wielkiej Rewolucji
Październikowej 1917 roku, lecz już jako sprawę osobistą tego badacza

²⁸ Ibidem, s. 534.

²⁹ Myśl tę rozwijają zwłaszcza: I. Lazari-Pawłowska, op. cit., następnie
B. Gałka, *O poglądach moralnych Marii Ossowskiej*, „Annales UMCS”, Sectio I,
Vol. III/IV, Lublin 1978/1979 oraz K. Kiciński, op. cit.

pozwalamy sobie traktować jego własne na ten temat wartościowania. Nie dlatego, byśmy z pogardą mieli podchodzić do cudzych odczuć odnośnie referowanych zagadnień, lecz dlatego, że odczucia te — jako swoiście uwarunkowane — nie są akurat przedmiotem naszego zainteresowania. W rozumieniu M. Ossowskiej tego rodzaju oceny funkcjonują w nauce jedynie w roli „naddatku”, nie zaś w roli jakiegś przesłanki naukotwórczej.

W jakiej natomiast sytuacji ten sam badacz moralności ma z kolei bezwzględny obowiązek ujawniania własnych preferencji moralnych? Idąc w ślad za ustaleniami M. Ossowskiej, obowiązek taki ciąży na uczonym w momencie konceptualizacji podstawowych pojęć składających się na język nauki o moralności. Na tym etapie, na etapie metanauki, oceny od początku do końca ingerują, i to na różnych poziomach, w proces poznania naukowego. Ten wpływ ma przy tym dla nauki o moralności znaczenie wręcz fundamentalne, gdyż oceny okazują się być tutaj kryteriami, ze względu na które terminy opisowe nabierają sensu moralnego. Poza tymi ocenami lub niezależnie od nich żadne terminy etyczne po prostu nie istnieją (nie istnieją jako terminy swoiste dla nauki o moralności). Z jednym wszelako zastrzeżeniem: oceny o których mowa nie są traktowane jako oceny prywatne, lecz oceny, za którymi stoi określona sfera kultury moralnej, którą badacz reprezentuje, i w imieniu której zabiera głos (teza tzw. antyindywidualizmu metodologicznego w aksjologii)⁸⁰.

IV. MARIA OSSOWSKA O POJĘCIU MORALNOŚCI

W dążeniu do zdefiniowania zjawisk moralnych uciekać się można do różnych sposobów. Można interesować się na przykład tym, co ludzie w rozmaitych kręgach za moralność uważają, i na tej podstawie dochodzić do jakichś uogólnionych własności tego zjawiska. Można też, jak Petrażycki, postąpić arbitralnie, i nie licząc się z zastanymi intuicjami nazwać moralnością coś, co sami za moralność chcemy rozumieć. Można wreszcie, nie przesadzając z góry rodzaju i zakresu wchodzących w grę zjawisk, przystać na jakąś definicję analityczną terminu „moralność”, wydobywając z wielości rozmaitych cech, cechę „niewątpliwie” charakteryzującą wszelką moralność, wszystkie bez wyjątku zjawiska przynależne do tej właśnie klasy przedmiotowej. Nie brak również definicji, nazwijmy je negatywnymi, które do pojęcia moralności usiłują dochodzić na drodze stopniowego eliminowania z pola widzenia zjawisk, o których skądinąd wiadomo, że z moralnością nic wspólnego nie mają lub mieć nie powinny (np. prawo, religia, obyczaj itp.). Nie należą także do rzadkości definicje moralności, które to pojęcie po prostu utożsamiają z jakimś przejawem konkretnego zjawiska moralnego, a więc z tym, co ma być m.in. dopiero zdefiniowane (np. moralność = dekalog religijny).

Wszystkie wymienione wyżej procedury definicyjne, poprawne lub nie, ale spotykane w literaturze fachowej — nie prowadzą nas, zdaniem M. Ossowskiej, do jednoznacznego rezultatu. Nie prowadzą i doprowadzić nie mogą, albowiem klasa określana mianem moralności jest klasą z zasady eklektyczną, której niepodobna metodycznie uporządkować, kierując

⁸⁰ Por. P. J. Smoczyński, *Podmiot etyczny jako twórca procesu dziejowego*, „Studia Filozoficzne” 1983, nr 7, s. 89.

się jakimś jednym tylko kryterium wyróżniającym. W tym stanie rzeczy pozostaje dysponowanie, jeśli nie dokładna, to przynajmniej przybliżoną charakterystyką moralności: oto konkluzja, do której Uczona się skłania³¹. O próbach ścisłego definiowania moralności pisała: „Budowanie definicji analitycznej może rozszerzyć naszą wiedzę o tym, co ludzie myślą, gdy mówią o moralności, ale stworzenie z tych opinii jakiejś spójnej całości jest chimeryczne”³².

W studium pt. *Pojęcie moralności*, zamiast wieńczącej te rozstrząsania definicji zjawisk moralnych, czytamy co następuje: „Z tym pojęciem (moralności — P.J.S.) jest jak z pojęciem kultury. Różni autorzy twierdzą, że jeżeli kultura jakiegoś społeczeństwa ma obejmować zarówno wierzenia jego członków, jak i charakterystyczną dlań ceramikę czy sposób budowania, to o tak utworzonej klasie nie dadzą się sformułować żadne teorie adekwatne. Ci sami krytycy jednak w toku swoich rozważań bez pojęcia kultury obyć się nie umieją”³³.

Czym innym są, jak widać, dążenia metodologów, dbałych o kompletny obraz własnej dyscypliny, a czym innym bieżąca praktyka naukowa. Ta ostatnia domaga się zawsze choćby rozwiązań doraźnych, w ogóle pozwalających na podjęcie i rozwijanie stosownych badań. Stąd, ze zrozumienia takiej właśnie potrzeby, wzięło się owo paradoksalne oświadczenie Marii Ossowskiej, że „można prowadzić badania, nie bardzo wiedząc, co się bada”³⁴.

Trudności z ustaleniem precyzyjnego pojęcia moralności można, jak wiadomo, uniknąć, decydując się na arbitralną definicję tego pojęcia. Stosunek M. Ossowskiej do takiego rozwiązania był właściwie ambiwalentny. „Ukształtowanie takiego pojęcia jest, oczywiście, możliwe na drodze definicji arbitralnej. Nigdzie nie stwierdzałam niemożliwości tego rodzaju definicji, tylko zajmowanie się tą sprawą wykraczało poza program mojej książki (tj. poza program sformułowany w *Podstawach nauki o moralności — P.J.S.*)”³⁵.

Z drugiej strony — swoją rezerwę wobec arbitralnej definicji moralności Autorka wyjaśnia tym, iż za każdym razem grozi to ograniczeniem zakresu moralności, podczas gdy chodzi o to właśnie, by „nie rozumieć moralności nazbyt wąsko, praktyka bowiem narzuca konieczność łączenia jej badania z badaniem ogólnej hierarchii wartości uznawanej w danym społeczeństwie”³⁶.

Forsowanie arbitralnej definicji moralności oznacza także udzielenie preferencji jakiemuś jednemu tylko rodzajowi moralności, kosztem innych. Z konsekwencji (także moralnych) takiego wyboru M. Ossowska doskonale zdawała sobie sprawę. W odpowiedzi na krytykę J. Landego, którzy zarzucał Jej niechęć do budowania jednolitego pojęcia moralności, pisała: „Porównywanie mojej charakterystyki moralności do roboty chemika, który w posługiwaniu się słowem «woda» liczyłby się z tym, co ludzie w ten sposób nazywają, nie ma tu (...) zastosowania. Chemik nie stawia sobie za zadanie badać, co ludzie uważają za wodę. Przestałby wtedy być przyrodnikiem, a stałby się humanistą.

³¹ Por. M. Ossowska, *Podstawy...*, op. cit., s. 13.

³² Ibidem, s. 340.

³³ M. Ossowska, *O człowieku...*, op. cit., s. 512.

³⁴ M. Ossowska, *Socjologia...*, op. cit., s. 130.

³⁵ M. Ossowska, *O człowieku...*, op. cit., s. 407.

³⁶ M. Ossowska, *Socjologia...*, op. cit., s. 14—15.

Tymczasem ja jestem humanistką i mnie interesowało właśnie, co ludzie uważają za przynależne do sfery moralnej, a co nie”³⁷.

V. UWAGI KOŃCOWE

Twórczość Profesor Marii Ossowskiej nie należy do łatwych. Jej koncepcja nauki o moralności jako niewartościującego opisu faktów moralnych może być, jak mieliśmy sposobność się przekonać, oceniana rozmaicie. Posądzenie w tym kontekście Autorki m.in. o sprzyjanie pozytywizmowi jest zarzutem najprostszym i zarazem — z punktu widzenia obowiązujących dzisiaj kanonów naukowości w humanistyce — najbardziej efektywnym. Ta ujemna ocena była przez nas łagodzona poprzez wskazanie na obecność elementów wartościowania w pracach naukowych M. Ossowskiej. Nie ta jednak okoliczność jest tutaj najważniejsza i nie ona bynajmniej decyduje o wybitnym wkładzie tej Uczzonej do etyki. Na zakończenie tych rozważań, z braku miejsca bardzo okrojonych, pozwolimy sobie zwrócić uwagę jeszcze na kilka dodatkowych kwestii:

1. Można oczywiście i należy dyskutować problem naukowości etyki także na przykładzie spuścizny M. Ossowskiej. Nie należy jednak zapominać, że zadanie unaukowania etyki nie jest czynnością prostą. Jednym z fundamentalnych założeń rozległego programu badawczego Profesor Marii Ossowskiej było m.in. przygotowanie podstaw merytorycznych również dla tego rodzaju rozstrzygnięć. Sama Uczona traktowała zresztą dążenie do unaukowania etyki jako pewien proces, wymagający przede wszystkim doskonałego rozeznania w zakresie i charakterze dziedziny, która stać się ma dopiero przedmiotem naukowo pogłębianej refleksji. Jeśli Jej dzieła mogą być odczytane jako próba częściowego przynajmniej przybliżenia i wyjaśnienia diskutowanych zagadnień — wówczas nikt nie zwątpi, jak wiele na tym polu zostało przez Nią *de facto* osiągnięte.

2. Naukę o moralności Maria Ossowska pojmowała swoiście: jako rzetelną i sprawdzoną wiedzę o kulturze moralnej, a także organicznie z nią zrośniętą wiedzę o drogach i sposobach poznawania tej kultury. Punkt widzenia opisowo-wyjaśniający jest w przypadku tak zorientowanych badań najzupełniej naturalny. Że nie jest to jedyny z możliwych rodzajów zainteresowań problematyka moralną, a także nie jedyny z możliwych kierunków badań nad moralnością — to zostało przez Uczoną również jasno powiedziane. Profesor Ossowska z rezerwą podchodziła do tzw. „wielkich problemów naukowych”, usiłujących przekształcić etykę w swego rodzaju historiozofię lub choćby w skromny, lecz mający na celu spowodowanie epokowych przemian — program moralny. Przeciwnie: w Jej książkach odnaleźć można pouczające przykłady, jak dalece irracjonalny stosunek do moralności bywał w przeszłości m.in. przyczyną załamywania się wielkich struktur społecznych.

3. Nauki o moralności Maria Ossowska nie traktowała jednak jako celu samego w sobie. W dyscyplinie tej — owszem — dostrzegała także środek pomocny w przeprowadzeniu ważnych reform społecznych. Wyżej wspominaliśmy o Jej postulatcie „uzgodnienia współżycia społecznego”. Pewną realizacją tego projektu może być interesująca praca Marii

³⁷ M. Ossowska, *O człowieku...*, op. cit., s. 407.

Ossowskiej pt. *Wzór obywatela w ustroju demokratycznym*³⁸. Przez stronicę tej rozprawki przeziiera sympatia Autorki dla idei równości społecznej, wspartej na uczuciu poszanowania każdej bez wyjątku istoty ludzkiej.

Antonina Majkowska-Sztange

Instytut filozofii i socjologii PAN Historia i stan badań w zakresie filozofii do 1984 roku*

Początki Instytutu sięgają 1955 r.** Powstały bowiem wówczas dwie placówki będące jego zalążkiem: Zakład Filozofii pod kierownictwem prof. dr Adama Schaffa oraz Pracownia Materializmu Historycznego pod kierownictwem prof. dr Juliana Hochfelda. W skład pierwszej wchodziły dwie pracownie, przekształcone w następnym roku w zakłady, mianowicie Pracownia Historii Filozofii (kier. prof. dr Bronisław Baczek) i Pracownia Logiki (kier. prof. dr Kazimierz Ajdukiewicz), w skład drugiej — dwa zespoły, warszawski (kier. prof. dr Julian Hochfeld) i łódzki (kier. prof. dr Jan Szczepański). W strukturze Polskiej Akademii Nauk istniały ponadto jeszcze trzy samodzielne placówki: Katedra Materializmu Dialektycznego, nastawiona przede wszystkim na obsługę aspirantów (kier. prof. dr Czesław Nowiński), Zespół Bibliograficzny przy Komitecie Nauk Filozoficznych pracujący nad wielotomową *Bibliografią filozofii polskiej* (kier. dr Alicja Kadler) oraz Zakład Socjologii i Historii Kultury (kier. prof. dr Józef Chałasiński). Pierwsze dwie z wymienionych tu placówek weszły w skład Instytutu Filozofii i Socjologii, ostatnia uległa rozwiązaniu w 1959 r., zaś znaczna część jej pracowników znalazła zatrudnienie w Instytucie.

Powołanie do życia Instytutu Filozofii i Socjologii PAN nastąpiło na mocy uchwały Prezydium Rządu z dnia 17.X.1956 r. jako placówki prowadzącej i koordynującej w skali ogólnopolskiej badania z zakresu filozofii i socjologii.

* Informacja niniejsza ukazuje się w roku Jubileuszu 30-lecia Instytutu. Intencją autorki było przedstawienie rysu historycznego rozwoju badań naukowych prowadzonych w IFiS PAN, z uwzględnieniem szczegółowszych danych za okres 1984 roku. Należy podkreślić, że stale rozszerza się zakres podejmowanych badań, objętych nowymi programami badawczymi na lata 1986—1990 koordynowanymi przez IFiS PAN.

** Szczegółowe dane historyczne charakteryzujące kolejne etapy tworzenia Instytutu znajdzie Czytelnik m.in. w następujących omówieniach: *Instytut Filozofii i Socjologii*. „Sprawozdania z prac naukowych Wydziału I PAN” 1962, z. 1/2, s. 15—24; J. Garewicz, Z. Gostkowski: *Instytut Filozofii i Socjologii PAN*. „Nauka Polska” 1965, nr 6, s. 70—88; Z. Sufin: *Reorganizacja Instytutu Filozofii i Socjologii PAN*. „Studia Socjologiczne” 1969, nr 1, s. 267—268; J. Szczepański: *Rozwój koncepcji organizacyjno-badawczych Instytutu Filozofii i Socjologii PAN*. „Nauka Polska” 1977, nr 8, s. 53—59; A. Majkowska-Sztange: *Instytut Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk*. „Humanizacja Pracy” 1982, nr 1, s. 83—86; J. Szczepański: *25 lat Instytutu Filozofii i Socjologii PAN*. „Studia Socjologiczne” 1982, nr 3—4, s. 5—10.

Kierownikiem Instytutu został mianowany prof. dr Adam Schaff, jego zastępcą prof. dr Kazimierz Ajdukiewicz. Przewodniczącym Rady Naukowej został ówczesny prezes Polskiej Akademii Nauk prof. dr Tadeusz Kotarbiński.

W Instytucie istniały od początku dwa wyodrębnione pionierzy badawcze: filozoficzny i socjologiczny. Połączenie ich w jednej placówce naukowej wynikało przede wszystkim z okoliczności historycznych, a także z istniejących między filozofią i socjologią licznych punktów styku, głównie na płaszczyźnie antropologii filozoficznej i socjologii wiedzy.

W chwili powstania, tzn. w październiku 1956 r. Instytut Filozofii i Socjologii objął siedem zakładów, a mianowicie: Historii Filozofii i Myśli Społecznej (kier. prof. dr Bronisław Baczko), Logiki (kier. prof. dr Kazimierz Ajdukiewicz), Teorii Kultury i Przemian Społecznych (kier. prof. dr Stanisław Ossowski), Historii i Teorii Moralności (kier. prof. dr Maria Ossowska), Materializmu Dialektycznego z dwiema równorzędnymi pracownikami — Materializmu Dialektycznego (kier. prof. dr Czesław Nowiński) i Filozoficznych Zagadnień Przyrodoznawstwa (kier. dr Helena Eilstein), Badań Socjologicznych (kier. prof. dr Jan Szczepański) oraz Bibliografii i Dokumentacji (kier. dr Alicja Kadler). Instytut posiadał ponadto od początku własną bibliotekę, administrowaną wspólnie z bibliotekami Wydziału Filozoficznego UW i Polskiego Towarzystwa Filozoficznego (kier. mgr Janusz Krajewski).

Stopniowo na przestrzeni lat krystalizował się profil tematyczno-badawczy Instytutu, jego organizacyjne formy działalności. W chwili powstania w IFiS PAN istniało siedem zakładów, obecnie w strukturze organizacyjnej odnotowujemy jedenaście zakładów filozoficznych, trzydzieści socjologicznych, Pracownię Retrospektywnej Bibliografii Filozofii Polskiej, Ośrodek Dokumentacji i Informacji Naukowej, Dział Wydawnictw, Dział Współpracy Naukowej z Zagranicą, Bibliotekę Naukową, Archiwum Naukowo-Badawcze i do 1980 r. Studium Doktoranckie. Rosła również liczba kadry naukowej, czego dowodem jest np. zakończenie — w ciągu pierwszych 25 lat istnienia IFiS PAN — 184 przewodów doktorskich i 65 habilitacyjnych pracowników własnych i innych placówek; 40 pracowników IFiS PAN uzyskało tytuły profesorskie.

W latach 1980—1984 tytuły profesora zwyczajnego w zakresie filozofii uzyskali: prof. dr Andrzej Walicki (1983), prof. dr Ryszard Wójcicki (1983), prof. dr Zbigniew Ogonowski (1984), zaś profesora nadzwyczajnego: prof. dr Zofia Włodek (1980), prof. dr Zygmunt Poniatowski (1981), prof. dr Mieczysław Markowski (1982), prof. dr Juliusz Domański (1983), prof. dr Jerzy B. Korolec (1983), prof. dr Eugeniusz Grodziński (1984).

Tytuły doktorów habilitowanych w zakresie filozofii uzyskali: dr hab. Józef Niżnik na podstawie pracy *Przedmiot poznania w naukach społecznych* (1980), dr hab. Marek Tokarz na podstawie pracy *Essays in matrix semantics of relevant logics* (1980), dr hab. Grzegorz Malinowski na podstawie pracy *Topics in the theory of strengthenings of sentential calculi* (1981), dr hab. Eugeniusz Górski na podstawie pracy *José Ortega y Gasset i kryzys ideologii hiszpańskiej* (1981), dr hab. Jacek K. Kabziński na podstawie pracy *Investigations into the equivalence connective* (1983), dr hab. Stanisław Borzym na podstawie pracy *Bergson a przemiany światopoglądowe w Polsce*.

Tytuły doktorów uzyskali: Włodzimierz Ługowski na podstawie pracy *Problem skoku jakościowego we współczesnych biogenetycznych teo-*

riach ewolucji chemicznej (1980), Andrzej Tadeusz Kijowski na podstawie pracy *Kategorie opisu dzieła teatralnego* (1980), Grzegorz J. Sztabiński na podstawie pracy *Znak a wartość w semiotycznych analizach sztuki* (1980), Feliks Krauze na podstawie pracy *Filozoficzne poglądy Aleksandra z Aleksandrii i ich wpływ na Uniwersytet Krakowski* (1980), Bohdan Chwedeńczuk na podstawie pracy *Spór o naturę prawdy* (1980), Krystyna Świącicka na podstawie pracy *Kantowskie a priori i idealizm transcendentny Hermmana Cohena* (1981), Andrzej Arendarski na podstawie pracy *Niektóre zagadnienia metodologiczne N. G. Ruttena teorii rozwoju geologicznego* (1981), Anna Kaczor na podstawie pracy *Z dziejów powojennej estetyki polskiej. Katolicka myśl estetyczna w latach 1945—1955* (1981), Tadeusz Chabiera na podstawie pracy *Filozoficzna hermeneutyka Paula Ricoeura* (1982), Konrad Waloszczyk na podstawie pracy *«Smak życia» na podstawie Piotra Teilharda de Chardin* (1982), Jacek Hawranek na podstawie pracy *Stopień jednorodności logiki minimalnej Johanssona i problemy pokrewne* (1983), Tadeusz Kobierzycki na podstawie pracy *Człowiek i osobowość w teorii dezintegracji pozytywnej. Analiza filozoficzna* (1983), Krzysztof Murawski na podstawie pracy *Filozoficzne zagadnienia rozwoju wewnętrznego człowieka w świetle poglądów A. Kępińskiego i C. G. Junga* (1984), Alicja Przyłuska-Fiszler na podstawie pracy *Etyka a eugenika negatywna* (1984), Wanda Grajkowska na podstawie pracy *Zagadnienia tworzenia (twórczości) w dialogach Platona* (1984), Małgorzata Czarnocka na podstawie pracy *Kryteria istnienia w naukach empirycznych* (1984), Jan Zubelewicz na podstawie pracy *Filozofia kultury Henryka Elzenberga* (1984), Paweł Dybel na podstawie pracy *Problem intersubiektywności w hermeneutyce H. G. Gadamera* (1984), Jacek Poprzeczko na podstawie pracy *Marksistowska koncepcja podmiotowości człowieka* (1984), Mikołaj Szymański na podstawie pracy *«Dialectica Ciceronis» Adama Burskiego. Problem warsztatu filologicznego renesansowego badacza logiki stoickiej* (1984), Piotr Ogrodziński na podstawie pracy *Pojęcie abstrakcji i konkretności w twórczości Karola Marksa ze szczególnym uwzględnieniem «Grundrisse»* (1984).

W dotychczasowej działalności Instytutu można wyróżnić następujące okresy:

1. 1955—1957 — okres konstituowania się Instytutu;
2. 1957—1961 — okres wzrostu kadry naukowej Instytutu i wydzielania w nim nowych placówek samodzielnych z istniejących już zakładów;
3. 1961—1962 — okres przejściowy całkowitej reorganizacji Instytutu z powodu wejścia w życie przepisów o jednoetatowości placówki;
4. 1962—1968 — rozwój kadry naukowej Instytutu, czasopism i wydawnictw ciągłych;
5. 1968—1969 — reorganizacja Instytutu, zakładów i problemów badawczych;
6. 1970 — zmiany w systemie organizowania badań i finansowania nauki powodują włączenie się IFiS PAN w nurt badań określonych mianem problemów węzłowych.

Od 1981 r. dyrektorem Instytutu jest prof. dr Kazimierz Doktor, I zastępcą dyrektora d/s naukowych filozofii — prof. dr Zbigniew Ogonowski, zastępcą d/s socjologii — prof. dr Lidia Beskid.

W IFiS PAN działa Rada Naukowa sprawująca funkcję nadzoru naukowego nad działalnością Instytutu i czuwająca nad poziomem nauko-

wym prac i rozwojem kadry naukowej oraz Kolegium będące pomocniczym i doradczym organem dyrektora.

Prace badawcze prowadzone w IFiS PAN obejmują tematy z zakresu filozofii, socjologii, prakseologii i psychologii, często o charakterze interdyscyplinarnym, realizowane: 1) w ramach problemów węzłowych: 11.2 „Struktura i dynamika współczesnego społeczeństwa polskiego” (socjologia); 11.8 „Przemiany osobowości i form życia kulturalnego w warunkach reform społecznych” (filozofia, socjologia, psychologia) i międzyresortowego III-15 „Dzieje myśli filozoficznej i społecznej w Polsce na tle procesu kształtowania się filozofii i doktryn społecznych w Europie” (filozofia) oraz program badawczy „Reforma gospodarcza a racjonalność i efektywność w gospodarce narodowej” (socjologia, ekonomia, prawo), 2) badania własne prowadzone własnymi siłami Instytutu (filozofia, socjologia, prakseologia).

W dziedzinie filozofii rozwijane są badania z zakresu historii filozofii i filozofii systematycznej, która obejmuje takie wyspecjalizowane dyscypliny szczegółowe, jak teoria poznania (w szczególności socjolingwistyka i socjologia wiedzy), logika (formalna i metodologia nauk empirycznych), marksistowska teoria człowieka i osobowości, etyka, estetyka, filozofia religii, filozofia przyrodznawstwa (ze szczególnym uwzględnieniem fizyki i biologii).

Prowadzone są również prace z zakresu ogólnej i formalnej prakseologii, metodologii projektowania i badań sytemowych oraz badań nad psychologicznymi problemami teorii działania i nauki.

Instytut utrzymuje różnorodne kontakty z wieloma ośrodkami naukowymi, instytucjami i organizacjami w kraju i za granicą. W skali krajowej główną formą działalności są seminaria i konwersatoria.

Dla środowiska filozoficznego prowadzone są następujące konwersatoria i seminaria: „Pojęcie racjonalności i jego przemiany w różnych systemach filozoficznych” — seminarium pod kierunkiem prof. dr Barbary Skargi, seminarium poświęcone zagadnieniom przekładu filozoficznego — kierowane przez doc. dr. hab. Jana Garewicza, ogólnopolskie seminarium „Marksistowska teoria człowieka” pod kierunkiem prof. dr. Tadeusza Płużańskiego, ogólnopolskie konwersatorium poświęcone badaniom nad rozwojem filozofii marksistowskiej w krajach europejskich pod kierownictwem prof. dr. Tadeusza M. Jaroszewskiego, ogólnopolskie konwersatorium estetyczne, kierowane przez doc. dr. hab. Stanisława Butryna ogólnopolskie seminarium poświęcone filozoficznym zagadnieniom nauk przyrodniczych oraz seminarium „Filozofia rozwoju człowieka i działania w skali globu” pod kierunkiem doc. dr. hab. Jarosława Rudniańskiego.

W ramach koordynacji problemów węzłowych Instytut współpracuje z następującymi ośrodkami: Uniwersytet Warszawski, Uniwersytet Łódzki, Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Uniwersytet im. M. Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu, Uniwersytet Śląski w Katowicach, Uniwersytet Gdański, Uniwersytet im. B. Bieruta we Wrocławiu, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Krakowie i Szczecinie, Wojskowa Akademia Polityczna.

Część badań realizowana jest we współpracy międzynarodowej. Odnajdujemy w tym miejscu kraje współpracujące z IFiS PAN. Są to: Anglia, Austria, Bułgaria, Czechosłowacja, Finlandia, Francja, Japonia, Jugosławia, Kuba, Libia, Mongolia, NRD, Rumunia, Szwecja, Węgry, Wietnam, Włochy, ZSRR.

Pod względem formalnym współpraca ta odbywa się na podstawie

porozumień między PAN i akademiami nauk czy instytucjami innych krajów oraz w ramach RWPG. Obejmuje ona prowadzenie badań ujętych wspólnymi planami, organizowanie międzynarodowych seminariów, wzajemne konsultacje naukowe, wymianę informacji i czasopism. Efektem współpracy są konferencje naukowe i wspólne publikacje wydawane w kraju i za granicą.

Obok głównego kierunku działalności naukowej Instytutu, jakim jest praca badawcza — wielu pracowników angażuje się w różne formy popularyzacji nauki, m.in. poprzez wydawnictwa pomocnicze (np. antologie tekstów) oraz prace dydaktyczne w ośrodkach uniwersyteckich.

Od 1969 r. istnieje w IFiS PAN Studium Doktoranckie o charakterze stacjonarnym. Pracownicy naukowcy IFiS pełnią funkcje promotorów organizując indywidualny tok studiów doktorantów, seminaria i konwersatoria.

Działalność dydaktyczna IFiS przejawia się też w jego funkcji usługowej wobec pozostałych placówek PAN, polegającej na przeprowadzaniu egzaminów doktorskich z filozofii i udzielaniu pomocy przygotowującym się do nich doktorantom.

* * *

Instytut Filozofii i Socjologii jest wydawcą następujących czasopism, wydawnictw ciągłych i serii w zakresie filozofii:

ARCHIWUM HISTORII FILOZOFII I MYŚLI SPOŁECZNEJ

Wydawnictwo ciągłe. Ukazuje się od 1957 r.

Redaktor naczelny: prof. dr hab. Barbara Skarga.

Adres redakcji: 00-330 Warszawa, ul. Nowy Świat 72, p. 106, tel. 26 52 31 w. 35.

Rocznik zawiera artykuły i materiały źródłowe z historii filozofii i myśli społecznej czasów nowożytnych w Polsce i na świecie.

Wydawnictwo przeznaczone dla filozofów, historyków, polonistów, socjologów. Streszczenia w językach obcych.

BIBLIOTEKA PISARZY REFORMACYJNYCH

Wydawnictwo seryjne. Ukazuje się od 1958 r.

Redaktor naczelny: prof. dr hab. Lech Szczucki.

Adres redakcji: 00-330 Warszawa, ul. Nowy Świat 72, p. 106, tel. 26 52 31 w. 35.

W serii ogłaszane są teksty źródłowe z zakresu myśli filozoficzno-społeczno-religijnej Reformacji, ze szczególnym uwzględnieniem myślicieli polskich. Teksty te publikowane są w postaci edycji krytycznych bądź też wydawnictw fototypicznych.

BULLETIN OF THE SECTION OF LOGIC

Kwartalnik. Ukazuje się od 1971 r.

Redaktor naczelny: prof. dr hab. Ryszard Wójcicki.

Adres redakcji: 90-447 Łódź, ul. Piotrkowska 179, tel. 36 22 16.

Przegląd wyników najnowszych badań światowych w dziedzinie rachunków zdaniowych, ich metodologii i algebraicznej interpretacji.

Rozsyłany bezpłatnie do odbiorców w kraju i za granicą. Od 1976 r. w skład ko-

mitetu redakcyjnego wchodzą wybitni przedstawiciele ośrodków naukowych z Australii, Finlandii, USA, ZSRR.

DIALECTICS AND HUMANISM. THE POLISH PHILOSOPHICAL QUARTERLY

Kwartalnik. Ukazuje się od 1974 r.

Redaktor naczelny: prof. dr hab. Janusz Kuczyński.

Adres redakcji: 00-042 Warszawa, ul. Nowy Świat 49, tel. 27 48 54.

Pismo przeznaczone głównie dla czytelnika zagranicznego prezentuje dorobek filozofów polskich. Zamieszcza również artykuły wybitnych filozofów obcych.

ETYKA

Wydawnictwo ciągłe. Ukazuje się od 1956 r.

Redaktor naczelny: prof. dr hab. T. M. Jaroszewski.

Adres redakcji: 00-047 Warszawa, Krakowskie Przedmieście 3, tel. 26 03 81 w. 167.

Wydawnictwo przeznaczone dla środowiska akademickiego jako jedyne w Polsce zajmuje się problemami z zakresu etyki i nauk pokrewnych, ze szczególnym uwzględnieniem teorii etyki i historii polskiej myśli etycznej. Streszczenia w językach obcych.

HUMANITAS. Z ZAGADNIEŃ FILOZOFII I KULTURY WSPÓŁCZESNEJ

Wydawnictwo seryjne. Ukazuje się od 1978 r.

Redaktor naczelny: prof. dr hab. T. M. Jaroszewski.

Adres redakcji: 00-330 Warszawa, ul. Nowy Świat 72 p. 209, tel. 26 52 31 w. 162.

Seria poświęcona zagadnieniom filozofii i kultury współczesnej.

Prezentuje najnowsze badania prowadzone w polskich i zagranicznych ośrodkach naukowych. Teksty w języku polskim i językach obcych.

KATALOG ŁACIŃSKICH RĘKOPISÓW ŚREDNIOWIECZNYCH BIBLIOTEKI JAGIELLOŃSKIEJ

Seria wydawnicza. Ukazuje się od 1981 r.

Adres redakcji: 00-330 Warszawa, ul. Nowy Świat 72, p. 113, tel. 26 52 31 w. 109.

Seria wydawana pod auspicjami Instytutu Filozofii i Socjologii i Uniwersytetu Jagiellońskiego zawiera opisy średniowiecznych rękopisów zachowanych w Bibliotece Jagiellońskiej od czasów powstania Akademii Krakowskiej w 1364 r. Wydawnictwo w języku łacińskim.

MEDIAEVALIA PHILOSOPHICA POLONORUM

Wydawnictwo ciągłe. Ukazuje się od 1957 r.

Redaktorzy: prof. dr hab. Władysław Śeńko, prof. dr hab. Jerzy B. Korolec.

Adres redakcji: 00-330 Warszawa, ul. Nowy Świat 72, p. 113, tel. 26 52 31 w. 109.

Rocznik publikuje studia dotyczące polskiej filozofii średniowiecznej autorów polskich i obcych, będące wynikiem poszukiwań prowadzonych w bibliotekach polskich i zagranicznych, edycje tekstów filozoficznych, katalogi dzieł i zestawienia źródeł. Wydawnictwo o zasięgu międzynarodowym, teksty w języku łacińskim i językach kongresowych.

PRAKSEOLOGIA (DO 1965 R. MATERIAŁY PRAKSEOLOGICZNE)

Kwartalnik. Ukazuje się od 1962 r.

Redaktor naczelny: prof. dr hab. Tadeusz Pszczołowski.

Adres redakcji: 00-330 Warszawa, ul. Nowy Świat 72, p. 205, tel. 26 52 31 w. 28.
Realizując cele poznawczo-teoretyczny i praktyczno-użyteczny czasopismo prezentuje wyniki badań z zakresu metodologii ogólnej (prakseologii) oraz upowszechnia zasady dobrej roboty, jej prakseologicznych zastosowań w różnych sferach ludzkiej działalności indywidualnej i zespołowej, w tym także usprawniające organizację pracy w różnych typach instytucji. Streszczenia w językach obcych.

PRAXIOLOGY

Wydawnictwo ciągle. Ukazuje się od 1981 r.
Redaktor naczelny: prof. dr hab. Tadeusz Pszczołowski.
Adres redakcji: 00-330 Warszawa, ul. Nowy Świat 72, p. 227, tel. 26 52 31 w. 28.
Rocznik przeznaczony dla odbiorcy zagranicznego prezentuje najwybitniejsze osiągnięcia myśli prakseologicznej.

STUDIA ESTETYCZNE

Wydawnictwo ciągle. Ukazuje się od 1964 r.
Redaktor naczelny: prof. dr hab. Sław Krzemień-Ojak. Od tomu 23 (1986) prof. dr hab. Bogdan Dziemidok.
Adres redakcji: 00-330 Warszawa, ul. Nowy Świat 72, p. 211, tel. 26 52 31 w. 155.
Rocznik adresowany do odbiorców profesjonalnych zainteresowanych problemami estetyki. Autorzy polscy i zagraniczni publikują w nim rozprawy, przeglądy i recenzje omawiające dzieje myśli estetycznej, obrazujące sytuację w estetyce współczesnej, informujące o ważniejszych wydarzeniach w życiu tej dyscypliny. Streszczenia w językach obcych.

STUDIA FILOZOFICZNE

Miesięcznik. Ukazuje się od 1957 r.
Redaktor naczelny: prof. dr hab. Michał Hempoliński.
Adres redakcji: 00-042 Warszawa, ul. Nowy Świat 49, tel. 27 48 54.
Ogólnopolskie czasopismo środowiska filozoficznego. Zamieszcza artykuły, sprawozdania i recenzje. Streszczenia w języku rosyjskim i angielskim.

STUDIA LOGICA

Kwartalnik. Ukazuje się od 1953 r.
Redaktor naczelny: prof. dr hab. Ryszard Wójcicki.
Adres redakcji: 90-447 Łódź, ul. Piotrkowska 179, tel. 36 22 16.
Pismo międzynarodowe prezentujące światowy dorobek logiki w zakresie systemów logicznych, ich semantyki, metodologii i zastosowania, rachunków zdaniowych. Koedycja z firmą holenderską D. Reidel Publishing Company. Ukazuje się w języku angielskim.

STUDIA MEDIEWISTYCZNE

Wydawnictwo ciągle. Ukazuje się od 1958 r.
Redaktor naczelny: prof. dr hab. Juliusz Domański.
Adres redakcji: 00-330 Warszawa, ul. Nowy Świat 72, p. 113, tel. 26 52 31 w. 109.
Wydawnictwo publikuje prace z dziedziny filozofii i kultury umysłowej średniowiecza powszechnego i polskiego. Zawiera obszerne rozprawy i prace monograficzne z zakresu historii doktryn średniowiecznych i historii kultury średniowiecznej oraz edycje krytyczne dzieł uczonych średniowiecznych. Zamieszcza prace w języku polskim i językach kongresowych.

STUDIA RELIGIOZNAWCZE

Wydawnictwo ciągłe. Ukazuje się od 1969 r.

Seria A: Filozofia i Socjologia Religii (do 1983 r. Historia i Teoria Religii).

Redaktor naczelny: doc. dr hab. Mirosław Nowaczyk.

Seria B: Teoria i Metodologia Religioznawstwa.

Redaktor naczelny: prof. dr hab. Zygmunt Poniatowski.

Adres redakcji: 00-330 Warszawa, ul. Nowy Świat 72, p. 209, tel. 26 52 31 w. 53.

Wydawnictwo ukazuje się w dwóch seriach. Seria A publikuje artykuły z historii myśli chrześcijańskiej oraz filozofii i socjologii religii. Seria B prezentuje omówienia poszczególnych szkół i kierunków w polskim religioznawstwie, badaczy religii i próbę syntezy dziejów nauki o religii. Wydawnictwo jest przeznaczone dla religioznawców, filozofów i socjologów religii, ośrodków akademickich. Streszczenia w językach obcych.

Przedstawione w dalszej części opracowania, szczegółowe dane omawiają historię, profil naukowo-badawczy zakładów filozoficznych, współpracę międzynarodową, ważniejsze publikacje książkowe i aktualne (1984) składy osobowe.

ZAKŁAD HISTORII FILOZOFII ŚREDNIOWIECZNEJ

Adres: 00-330 Warszawa, ul. Nowy Świat 72, tel. 26 52 31 w. 109

Zakład istnieje od 1960 r., kiedy to wyodrębniono z Zakładu Historii Filozofii i Myśli Społecznej kierowany przez prof. dr. Jana Legowicza Zakład Historii Starożytnej i Średniowiecznej. Od 1969 r. placówką pod nazwą Zakład Historii Filozofii Średniowiecznej kieruje prof. dr. Zdzisław Kuksewicz.

Przedmiotem badań Zakładu jest filozofia średniowieczna — powszechna i polska. Filozofia powszechna przede wszystkim jako tło i źródło filozofii w Polsce, choć w sporadycznych wypadkach bywa też przedmiotem badań autonomicznych. Główne pole zainteresowań to w zakresie powszechnym filozofia średniowiecza późnego (XIV i XV w.), w zakresie polskim — Uniwersytet Jagielloński w XV w. Badania nad filozofią polską obejmują zarówno wykorzystanie materiałów, tj. przede wszystkim średniowiecznych rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej, jak i próby stworzenia syntetycznego obrazu polskiej filozofii średniowiecznej, poprzedzane studiami analitycznymi i monograficznymi.

Prace Zakładu ogłaszane są w wydawnictwach ciągłych „Mediaevalia Philosophica Polonorum” i „Studia Mediewistyczne”. W latach 1973—1982 pracownicy Zakładu opublikowali 8 tomów serii „Dzieje filozofii średniowiecznej w Polsce”. Od 1981 r. pod auspicjami Instytutu i Uniwersytetu Jagiellońskiego ukazuje się przygotowywany w Zakładzie „Katalog rękopisów średniowiecznych Biblioteki Jagiellońskiej”.

Badania Zakładu są włączone od 1971 r. do koordynowanego przez IFiS PAN problemu międzyresortowego III-15 („Dzieje myśli filozoficznej i społecznej w Polsce na tle procesu kształtowania się filozofii i doktryn społecznych w Europie”), w ramach którego realizowany jest temat „Dzieje myśli filozoficznej i społecznej w Polsce w okresie średniowiecza” oraz „Wybrane kierunki myśli filozoficznej i społecznej (europejskiej) jako tło dziejów myśli polskiej”.

Zakład prowadzi stałą współpracę międzynarodową z następującymi organizacjami i instytucjami: Societé Internationale pour l'Etude de la Philosophie Médiévale (Belgia), Centre National de la Recherche Scientifique (Francja), Uniwersytet w Kolonii, Austriacka Akademia Nauk, Filozofický Ústav ČSAV (Czechosłowacja).

Pracownicy Zakładu prowadzą działalność dydaktyczną i szkolenie doktorantów.

Ważniejsze publikacje książkowe

Seria: „Dzieje filozofii średniowiecznej w Polsce”, pod red. Z. Kuksewicz, Wrocław: Ossolineum

T. 1. M. Markowski: *Logika*, 1973, 232 s.

T. 2. M. Markowski: *Metodologia nauk*, 1976, 177 s.

T. 3. Z. Włodek: *Filozofia bytu*, 1977, 190 s.

T. 4. M. Markowski: *Filozofia przyrody w I poł. XV w.*, 1976, 196 s.

T. 5. Z. Kuksewicz: *Filozofia człowieka. Teoria duszy*, 1975, 250 s.

T. 6. M. Markowski: *Teoria poznania*, 1978, 156 s.

T. 7. J. B. Korolec: *Filozofia moralna*, 1980, 240 s.

T. 8. J. Domański: *Początki humanizmu*, 1982, 261 s.

Catagolus codicum manuscriptorum medii aevi latinorum qui in Bibliotheca Jagellonica Cracoviae asservantur,

Vol. 1: red. J. Domański, Wrocław: Ossolineum 1980, 600 s. (współaut. Z. Włodek)

Vol. 2: red. B. Chmielowska, Wrocław: Ossolineum 1982, 432 s. (współaut. M. Markowski).

— Z. Kuksewicz: *De Siger de Brabant à Jacques de Plaisance. La théorie de l'intellect chez les averroistes latins des XIII et XIV s.*, Wrocław: Ossolineum 1968, 478 s.

— J. Domański (oprac.): *700 lat myśli polskiej: Filozofia i myśl społeczna XIII—XV wieku*, Warszawa 1978, 571 s.

— M. Markowski: *Burydanizm w Polsce w okresie przedkopernikańskim. Studium z historii filozofii i nauk ścisłych na Uniwersytecie Krakowskim w XV w.*, Wrocław: Ossolineum 1971, 640 s.

— W. Seńko (oprac.): *Repertorium commentariorum in Aristotelem Latinorum que in bibliothecis publicis parisis asservantur*, Warszawa 1982, Vol. 1—2, 232+249 s.

— B. Chmielowska (ed.): *Stanisława ze Skarbimierza Sermones sapientiales*, Vol. 1—3, Warszawa 1979, 420+409+377 s.

Skład osobowy: prof. dr hab. Zdzisław Kuksewicz (kierownik), prof. dr hab. Juliusz Domański, prof. dr hab. Jerzy B. Korolec, prof. dr hab. Mieczysław Markowski, prof. dr hab. Władysław Seńko, prof. dr hab. Zofia Włodek, mgr Leszek Kuczyński, mgr Bożena Chmielowska.

ZAKŁAD HISTORII FILOZOFII NOWOŻYTNEJ

Adres: 00-330 Warszawa, ul. Nowy Świat 72, tel. 26 52 31 w. 35

Placówka ta powstała w 1955 r. (przed formalnym ukonstytuowaniem się Instytutu) jako Zakład Historii Filozofii i Myśli Społecznej pod kierownictwem prof. dr. Bronisława Baczki. Początkowo badania obej-

mowały cały obszar historii myśli filozoficzno-społecznej, a po wydzieleniu się osobnego Zakładu Historii Filozofii Średniowiecznej zakres badań dotyczył historii filozofii i myśli społecznej od XVI w. do II wojny światowej. W 1968 r. kierownictwo Zakładu przekształconego w Zespół Historii Polskiej Filozofii Nowożytnej przejął prof. dr Andrzej Walicki. Od 1976 r. placówką tą, pod nazwą Zakład Historii Filozofii Nowożytnej, kieruje prof. dr Zbigniew Ogonowski.

Prace badawcze prowadzone są w Zakładzie w trzech kierunkach zasadniczych: filozofii polskiej XVI—XVIII wieku, filozofii polskiej XIX w. i pierwszych dekad XX w., filozofii europejskiej przełomu XIX i XX w.

W problemie międzyresortowym III-15 Zakład realizuje temat „Dzieje myśli filozoficznej i społecznej w Polsce na tle procesu kształtowania się filozofii i doktryn społecznych w Europie” w trzech następujących pracowniach:

Pracownia Historii Filozofii XVI—XVIII w.

Zadania badawcze: opracowanie zarysu dziejów filozofii polskiej (od średniowiecza do oświecenia); studia nad filozofią i myślą społeczną w Polsce XVI—XVIII w.; przygotowanie antologii myśli socyniańskiej; współudział w przygotowaniu korespondencji A. Dudycza; prace nad oświeceniem brytyjskim; współudział w badaniach nad magią i astrologią renesansową i opracowaniem antologii myśli renesansu polskiego i włoskiego; prace nad tomami nowej serii wydawniczej „Renesans i Reformacje”; przygotowanie sesji polsko-niemieckiej (500-lecie urodzin Lutra).

Ważniejsze publikacje książkowe

- L. Szczucki: *Marcin Czechowic*. Warszawa: PWN 1964, 321 s.
- L. Szczucki (oprac.): *Michał Servet: Wybór pism i dokumentów*. Warszawa: KiW 1967, 302 s.
- L. Szczucki (oprac.): *Myśl filozoficzno-religijna Reformacji XVI wieku*, Warszawa: PWN 1972, 543 s.
- L. Szczucki: *W kręgu myślicieli heretyckich*. Wrocław: Ossolineum 1972, 275 s. (przekłady włoski, niemiecki, węgierski).
- L. Szczucki (oprac.): *700 lat myśli polskiej*. T. 2: *Filozofia i myśl społeczna XVI w.* Warszawa: PWN 1978, 668 s.
- Z. Ogonowski: *Z zagadnień tolerancji w Polsce XVII w.* Warszawa: PWN 1958, 350 s.
- Z. Ogonowski: *Socynianizm a Oświecenie*. Warszawa: PWN 1966, 571 s. (przekład niemiecki części książki).
- Z. Ogonowski: *Locke*. Warszawa: KiW 1972, 360 s.
- Z. Ogonowski (oprac.): *700 lat myśli polskiej*. T. III: *Filozofia i myśl społeczna XVII wieku*. Warszawa: PWN 1979, cz. I 738 s. cz. II 468 s.
- A. Hochfeldowa: *Poglądy społeczno-polityczne i filozoficzne Edwarda Dembowskiego*. Warszawa: KiW 1953, 293 s.
- A. Hochfeldowa (oprac.): E. Dembowski: *Pisma*, t. 1—5, Warszawa: PWN 1955, 1029 s.
- A. Hochfeldowa (oprac.): D. Hume: *Dialogi o religii naturalnej*. Warszawa: PWN 1962, 260 s.
- A. Hochfeldowa (oprac.): D. Hume: *Badania dotyczące rozumu ludzkiego*. Warszawa: PWN 1977, 231 + XIII s.

— A. Hochfeldowa (oprac.): *Polska myśl filozoficzna i społeczna*. T. II. Warszawa: KiW 1975, 607 s.

Skład osobowy Pracowni: prof. dr Lech Szczucki (kierownik Pracowni) prof. dr Zbigniew Ogonowski, dr Marek Błaszkę, mgr Adam Aduszkiewicz, mgr Grzegorz Błachowicz.

Pracownia Nurtów Racjonalistycznych i Irracjonalistycznych w Filozofii Europejskiej końca XIX i początków XX wieku

Zadania badawcze: analizy nurtów racjonalistycznych i irracjonalistycznych końca XIX i początków XX wieku; badania przemian semantycznych kategorii o kluczowym znaczeniu dla kształtowania się współczesnej filozofii (np. intersubiektywność, podmiotowość, nieświadomość); badania nad stosunkiem racjonalności i dziejowości w filozofii współczesnej.

Ważniejsze publikacje książkowe

— B. Skarga: *Narodziny pozytywizmu polskiego*. Warszawa: PWN 1964, 411 s.

— B. Skarga: *Ortodoksja i religijność w pozytywizmie francuskim*. Warszawa: PWN 1967, 538 s.

— B. Skarga: *Kłopoty intelektu. Między Comtem a Bergsonem*. Warszawa: PWN 1975, 505 s.

— B. Skarga: *Czas i trwanie. Studia nad Bergsonem*. Warszawa: PWN 1982, 293 s.

— *Filozofia francuska XIX wieku*. Antologia pod red. B. Skargi. Warszawa: PWN 1978, 702 s.

— *Polska myśl filozoficzna i społeczna*. Praca zbiorowa pod red. B. Skargi. Warszawa: KiW 1975, t. II, 607 s., t. III, 574 s.

— *U progu współczesności*. Praca zbiorowa pod red. B. Skargi. Wrocław: Ossolineum 1978, 250 s.

— *700 lat myśli polskiej*. Cz. I—II: *Filozofia i myśl społeczna w latach 1865—1895*. Wybór, opracowanie i przypisy A. Hochfeldowa i B. Skarga. Warszawa: PWN 1980, 638+649 s.

Skład osobowy Pracowni: prof. dr Barbara Skarga (kierownik Pracowni), dr Piotr Graff, dr Krystyna Święcicka.

Pracownia Filozofii Polskiej XIX i XX wieku (do II wojny światowej)

Zadania badawcze: przygotowanie kolejnych tomów antologii myśli polskiej: 1896—1918; badania nad polską filozofią międzywojenną; problemy recepcji w aspekcie teoretycznym i historycznym (w tym recepcja filozofii niemieckiej w Polsce XIX w.); problemy filozoficzne przekładu; problematyka optymizmu i pesymizmu w przekroju historycznym.

Ważniejsze publikacje książkowe

— A. Walicki: *Osobowość a historia. Studia z dziejów literatury i myśli rosyjskiej*. Warszawa: PIW 1959, 480 s.

— A. Walicki: *W kręgu konserwatywnej utopii. Struktura i przemiany rosyjskiego słowianofilstwa*. Warszawa: PWN 1964, 490 s. (przekład włoski i angielski).

— A. Walicki: *A Controversy over Capitalism. Studies in the Social Philosophy of Russian Populists*. Oxford: Clarendon Press 1969, 196 s. (przekład hiszpański, włoski, japoński).

- A. Walicki: *Filozofia a mesjanizm. Studia z dziejów filozofii i myśli społeczno-religijnej romantyzmu polskiego*. Warszawa: PIW 1970, 315 s.
 - A. Walicki: *Rosyjska filozofia i myśl społeczna od Oświecenia do marksizmu*. Warszawa: Wiedza Powszechna 1973, 668 s.
 - A. Walicki: *Stanisław Brzozowski. Drogi myśli*. Warszawa: PWN 1977, 475 s.
 - *Polska myśl filozoficzna i społeczna*. T. I (1831—1863). Praca zbiorowa pod red. A. Walickiego. Warszawa: KiW 1973, 672 s.
 - *700 lat myśli polskiej*. T. V: *Filozofia i myśl społeczna w latach 1831—1863*. Wybrał, wstępem opatrzył A. Walicki. Oprac. tekstów J. Garewicz. Warszawa: PWN 1977, 1071 s.
 - A. Walicki: *Philosophy and Romantic Nationalism. Case of Poland*. Oxford: Clarendon Press 1982, 415 s.
 - *Zarys dziejów filozofii polskiej 1815—1918*. Oprac. S. Borzym, H. Floryńska, B. Skarga, A. Walicki. Warszawa: PWN 1983, 612 s.
 - J. Garewicz: *Rozdroża pesymizmu. Jednostka i społeczeństwo w koncepcji Schopenhauera*. Wrocław: Ossolineum 1965, 190 s.
 - J. Garewicz: *Między marzeniem a wiedzą. Początki myśli socjalistycznej w Niemczech*. Warszawa: KiW 1975, 325 s.
 - *Dziedzictwo Kanta. Materiały z sesji kantowskiej*. Praca zbiorowa pod red. J. Garewicza. Warszawa: PWN 1976, 376 s.
 - A. Schopenhauer: *Aforyzmy o mądrości życia*. Przekład, wstęp i przypisy J. Garewicz. Warszawa: Czytelnik 1970, 290 s.
 - M. Scheller: *Resentyment a moralność*. Tłum. J. Garewicz, Warszawa: „Czytelnik” 1978, 215 s.
 - H. Floryńska-Lalewicz: *Spadkobiercy Króla Ducha. O recepcji filozofii Słowackiego w światopoglądzie polskiego modernizmu*. Wrocław: Ossolineum 1976, 263 s.
 - S. Borzym: *Poglądy filozoficzne H. Struvego*. Wrocław: Ossolineum 1974, 255 s.
 - *Metafizyka doświadczalna i inne pisma*. Wstęp, wybór tekstów i komentarz S. Borzym. Warszawa: PWN 1980, 669+LX s.
- Skład osobowy Pracowni: prof. dr Barbara Skarga (kierownik Pracowni), doc. dr hab. Jan Garewicz, dr Halina Floryńska-Lalewicz, dr hab. Stanisław Borzym.

* * *

Prowadząc na szeroką skalę badania źródłowe Zakład Historii Filozofii Nowożytnej jest wydawcą serii „Biblioteka Pisarzy Reformacyjnych” oraz wydawnictwa ciągłego „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej”.

W okresie swego istnienia Zakład podejmuje szczegółowe badania monograficzne oraz prace zmierzające do syntezy prądów, epok i problemów i wypełniania luk istniejących w piśmiennictwie polskim w zakresie informacji bibliograficznej i słownikowej oraz prowadzi prace nad przygotowaniem podręczników i antologii.

Ważniejsze publikacje zbiorowe

- *Filozofia w Polsce. Słownik Pisarzy*. Wrocław: Ossolineum 1971, 462 s.
- *Polska myśl filozoficzna i społeczna*. Warszawa: KiW 1975, t. I, 607 s. t. II, 574 s.

- *700 lat myśli polskiej*. (Wielotomowa antologia). Warszawa: PWN 1975
- *Zarys dziejów filozofii polskiej 1815—1918*. Warszawa: PWN 1982, 612 s.
- *Socinianism and its Role in the Culture of XVI to XVIIIth Centuries*. Eds. L. Szczucki, Z. Ogonowski, J. Tazbir. Warszawa: PWN 1983, 239 s.
- *Zarys dziejów filozofii polskiej: Średniowiecze — Renesans — Barok — Oświecenie* (opracowanie w fazie końcowej).

Zakład uczestniczy w międzynarodowych spotkaniach filozoficznych, organizuje sympozja międzynarodowe, korzysta ze stypendiów zagranicznych. Pod kierunkiem prof. dr. L. Szczuckiego realizowane są umowy o współpracy międzynarodowej: z Centrum Badań nad Renesansem Instytutu Badań Literackich Węgierskiej Akademii Nauk (publikacje korespondencji A. Dudycza) oraz z Instytutem Narodowym Badań nad Renesansem we Florencji (temat: „Społeczne i filozoficzne znaczenie astrologii i wierzeń ludowych we Włoszech i w Polsce w XIV—XVII w.”).

Przedmiotem współpracy z ośrodkiem naukowym Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel (RFN), pod kierunkiem prof. dr Z. Ogonowskiego, są studia nad filozofią i myślą religijną XVII w.

W zakładzie prowadzone jest szkolenie doktorantów oraz działalność seminaryjna: seminarium prof. dr B. Skargi „Pojęcie racjonalności i jego przemiany w różnych systemach filozoficznych” i seminarium doc. dr. hab. J. Garewicza poświęcone zagadnieniom przekładu filozoficznego.

ZAKŁAD FILOZOFII WSPÓLCZESNEJ

Adres: 00-330 Warszawa, ul. Nowy Świat 72, p. 243, tel. 26 52 31 w. 187

Zakład działa od 1975 r. (poprzednio istniała Sekcja Filozofii Współczesnej w ramach Zakładu Marksistowskiej Teorii Człowieka i Osobowości) pod kierunkiem prof. dr. Tadeusza Płuzańskiego. Uczestniczy w koordynowanym przez IFiS PAN problemie węzłowym 11.8 „Przemiany osobowości i form życia kulturalnego w warunkach reform społecznych” realizując w nim temat „Problem człowieka i osobowości w filozofii najnowszej (hermeneutyka, neomarksizm, niemiecka antropologia filozoficzna, personalizm)”.

Przedmiotem prowadzonych badań są zatem różne kierunki filozofii współczesnej w ich relacji do materializmu historycznego. Efektem tej działalności są prace indywidualne, antologie tekstów na temat marksistowskiej filozofii człowieka z poszczególnych sfer kulturowo-językowych oraz podejmowane są próby sytematycznego opracowania marksistowskiej filozofii człowieka.

Badania prowadzą pracownicy Zakładu, doktoranci oraz uczestnicy kierowanego przez prof. dr T. Płuzańskiego ogólnopolskiego seminarium „Marksistowska teoria człowieka”.

Zakład utrzymuje naukowe kontakty zagraniczne z ośrodkami filozoficznymi w ZSRR, Francji, RFN, Hiszpanii, Czechosłowacji, Bułgarii, na Węgrzech i we Włoszech.

Ważniejsze publikacje książkowe

- E. Górski: *Hiszpańska refleksja egzystencjalna. Studium filozofii i myśli politycznej Miguela de Unamuno*. Wrocław: Ossolineum 1979, 253 s.

- T. Płużański: *Humanizm i struktury*. Warszawa: PWN 1980, 316 s.
- H. Piluś: *Człowiek i osobowość w neotomizmie polskim*. Wrocław: Ossolineum 1980, 248 s.
- E. Górski: *Jose Ortega y Gasset i kryzys ideologii hiszpańskiej*. Ossolineum: Wrocław 1982, 266 s.
- *Problemy człowieka we współczesnej myśli hiszpańskiej*. Praca zbiorowa pod red. E. Górskiego. Kraków: Wydawnictwo Literackie 1982, 298 s.

Skład osobowy: prof. dr Tadeusz Płużański (kierownik) doc. dr hab. Eugeniusz Górski, dr Krystyna Krzemień-Ojak, dr Józef Orzeł, dr Henryk Piluś, mgr Anna Czajka-Krzyżanowska, mgr Piotr Ogrodziński.

ZAKŁAD TEORII POZNANIA

Adres: 00-330 Warszawa, ul. Nowy Świat 72, tel. 26 52 31 w. 165

Zakład istnieje od 1975 r., jednak badania w zakresie teorii poznania były prowadzone w IFiS PAN od początku jego istnienia m.in. w ramach działającego konwersatorium teorii poznania. Uwzględniały one m.in. problematykę semantyki, logiki dialektycznej i socjologii wiedzy. W latach 1975—1982 Zakładem kierował prof. dr Adam Schaff. Od I.IX.1983 Zakładem kieruje prof. dr Michał Hempoliński.

W latach 1975—1980 Zakład był głównym koordynatorem międzyresortowego problemu III-14 „Marksistowska teoria poznania, logika i metodologia nauk”, a także prowadził ogólnopolskie konwersatorium socjo- i psycholingwistyczne. W ramach problemu III-14 m.in. realizowany był pod kierunkiem prof. dr. M. Hempolińskiego temat „Wartość poznawcza”, którego wyniki zostały opublikowane w monotematycznym numerze „Studiów Filozoficznych” (nr 1—2: 1983).

Zakład uczestniczy w realizacji tematów: filozofia polska okresu międzywojennego (w ramach problemu III-15 „Dzieje myśli filozoficznej i kształtowanie się doktryn społecznych w Europie”), problemy wartości poznawczych, racjonalność przekonań, współczesne kierunki epistemologii (prof. dr M. Hempoliński), filozofia nauki (dr A. Motycka), filozofia matematyki (dr A. Lubomirski), procesy symboliczne a procesy społeczne (doc. dr J. Niznik, dr S. Czerniak, dr A. Chmielecki), filozofia onomastyki (prof. dr E. Grodziński).

Ważniejsze publikacje książkowe

- H. Buczyńska-Garewicz, *Znak i oczywistość*. Warszawa: Pax 1981, 181 s.
- H. Buczyńska-Garewicz: *Uczucia i rozum w świecie wartości. Z historii filozofii wartości*. Wrocław: Ossolineum 1975, 337 s.
- H. Buczyńska-Garewicz: *Znak, znaczenie, wartość. Szkice o filozofii amerykańskiej*. Warszawa: KiW, 335 s.
- S. Czerniak: *Socjologia wiedzy Maxa Schelera*. Warszawa: PWN 1981, 195 s.
- E. Grodziński: *Mowa wewnętrzna. Szkic filozoficzno-psychologiczny*. Wrocław: Ossolineum 1976, 184 s.
- E. Grodziński: *Monizm a dualizm. Z dziejów refleksji filozoficznej nad myśleniem i mową*. Wrocław: Ossolineum 1978, 249 s.

- E. Grodziński: *Wypowiedzi performatywne*. Wrocław: Ossolineum 1980, 160 s.
- E. Grodziński: *Zarys teorii nonsensu*. Wrocław: Ossolineum 1981, 215 s.
- E. Grodziński: *Paradoksy semantyczne*. Wrocław: Ossolineum 1983, 143 s.
- M. Hempoliński: *Problemy percepcji*. Warszawa: PWN 1969, 437 s.
- A. Lubomirski: *Brytyjska filozofia analityczna*. Warszawa: Wiedza Powszechna. 1974, 287 s.
- A. Lubomirski: *O uogólnianiu w matematyce*. Wrocław: Ossolineum 1983, 276 s.
- A. Motycka: *Relatywistyczna wizja nauki. Analiza krytyczna filozofii T. S. Kuhna i S. F. Toulmina*. Wrocław: Ossolineum 1980, 220 s.
- A. Motycka: *Relatywistyczna wizja nauki. Wprowadzenie: filozoficzny spór o naukę*. Wrocław: Ossolineum 1984, 196 s.
- J. Niżnik: *Przedmiot poznania w naukach społecznych*. Warszawa: PWN 1979, 159 s.
- A. Schaff (ed.): *Soziolinguistic*. Wiedeń: Europa Verlag 1976, 250 s.
- A. Schaff: *Entfremdung als soziales Phänomen*. Wiedeń: Europa Verlag 1977, 381 s.
- A. Schaff: *Stereotypen und das menschliche Denken*. Wiedeń: Europa Verlag 1980, 139 s.
- A. Schaff: *Stereotypy a działania ludzkie*. Warszawa: KiW 1981, 170 s.
- *Zagadnienia socjo- i psycholingwistyki*. Praca zbiorowa pod red. A. Schaffa. Wrocław: Ossolineum 1980, 284 s.

Skład osobowy: prof. dr hab. Michał Hempoliński (kierownik), dr Andrzej Chmielecki, dr Stanisław Czerniak, prof. dr hab. Eugeniusz Grodziński, doc. dr hab. Józef Niżnik, dr Małgorzata Czarnocka, dr Andrzej Lubomirski, dr Alina Motycka.

ZAKŁAD FILOZOFICZNYCH PROBLEMÓW CZŁOWIEKA I SPOŁECZEŃSTWA

Adres: 00-330 Warszawa, ul. Nowy Świat 72, tel. 26 52 31 w. 162

Zakład działa od 1970 r. (poprzednia nazwa Zakładu w latach 1970—1981 Zakład Marksistowskiej Teorii Człowieka i Osobowości) pod kierunkiem prof. dr. Tadeusza M. Jaroszewskiego.

Profil naukowy Zakładu wytyczony jest zadaniami badawczymi sformułowanymi w realizowanym od 1976 r. problemie węzłowym 11.8 „Przemiany osobowości i form życia kulturalnego w warunkach reform społecznych”.

Przedmiotem dociekań pracowników Zakładu są następujące zagadnienia:

1. Filozoficzna teoria człowieka i osobowości. W tym zakresie Zakład podejmuje badania nad rozwojem filozoficznej antropologii w Europie zwłaszcza w XIX i XX wieku, rozwojem filozoficznej refleksji Marksa i jego uczniów nad człowiekiem, problematyką antropologiczną we współczesnych kierunkach filozoficznych.

2. Problematyka ontologii człowieka we współczesnych naukach przyrodniczych i społecznych. Pracowników Zakładu szczególnie interesują kwestie filozoficzne zawarte we współczesnych badaniach psychologicz-

nych, biologicznych (szczególnie fizjologia wyższych czynności nerwowych, neurochirurgia, biochemia), pozwalających wyjaśnić wiele problemów związanych z biologicznymi podstawami życia psychicznego człowieka, jego działalności poznawczej, rozwoju osobowości jednostki. Prowadzone są też badania nad stosunkiem uwarunkowania biologicznego i społeczno-kulturalnego w rozwoju życia duchowego jednostki, badania nauk humanistycznych w zakresie antropologii kulturalnej.

3. Rola działalności materialnej, w tym pracy produkcyjnej i innych form aktywności przedmiotowej jednostki oraz aktywności duchowej w rozwoju jej osobowości.

4. Krytyczna analiza — z pozycji marksistowskich — różnych form współczesnej niemarksistowskiej antropologii filozoficznej, egzystencjalizmu i personalizmu.

Zakład wydaje 2 stałe pozycje wydawnicze: serię „Humanitas” oraz dwumiesięcznik „Humanizacja Pracy”.

Zakład prowadzi 3 ogólnopolskie konwersatoria poświęcone: badaniom nad rozwojem filozofii marksistowskiej w krajach europejskich (pod kierunkiem prof. dr. hab. T. M. Jaroszewskiego), humanizacji pracy (pod kierunkiem dr. W. Jędrzyckiego) oraz konwersatorium interdyscyplinarne „Ja — człowiek”, poświęcone kategoriom rozwoju człowieka i jego osobowości (prowadzone wspólnie z Polskim Towarzystwem Higieny Psychiczej pod kierunkiem dr. T. Kobierzyckiego).

Nawiązano współpracę międzynarodową w zakładzie badań nad filozofią człowieka i osobowości z Instytutem Filozofii AN ZSRR i Instytutem Socjologii AN ZSRR, z CNRS (Francja), CRN (Włochy), Instytutem Filozofii i Socjologii ČSAV (CSSR). Prof. dr T. M. Jaroszewski jest członkiem Rady Naukowej Międzynarodowej Szkoły Filozofii Marksistowskiej w Warnie.

Ważniejsze publikacje książkowe

- T. M. Jaroszewski: *Osobowość a wspólnota. Problemy osobowości we współczesnej antropologii filozoficznej — marksizm, strukturalizm, personalizm chrześcijański*. Warszawa: KiW 1971, 597 s.
- T. M. Jaroszewski: *Rozważania o praktyce. Wokół interpretacji filozofii K. Marksa*. Warszawa: PWN 1974, 309 s.
- T. M. Jaroszewski: *Traktat o naturze ludzkiej*. Warszawa: KiW 1980, 197 s.
- W. Jędrzycki: *Humanizacja pracy i kierowania*. Warszawa 1978, 170 s.
- W. Jędrzycki (red.): *Humanizm socjalistyczny a osobowość człowieka pracy*. Warszawa: KiW 1980, 434 s.
- R. Palacz (red.): *Filozofia polska XV w.* Warszawa: PWN 1972, 514 s.
- R. Palacz: *U źródeł nowożytnej filozofii przyrody. Od wiedzy do nauki*. Wrocław: Ossolineum 1979, 225 s.
- R. Palacz: *Ockham*. Warszawa: Wiedza Powszechna 1982, 266 s.

Skład osobowy: prof. dr hab. Tadeusz M. Jaroszewski (kierownik Zakładu), doc. dr hab. Janina Jakubowska-Płużańska, doc. dr hab. Ryszard Palacz, dr Tadeusz Daszkiewicz, dr Bogusław Jasiński, dr Wiesław Jędrzycki, dr Wojciech Toborowicz, dr Zygmunt Toczek, dr Zbigniew Wiczorek, mgr Małgorzata Jakubiak, mgr Wiera Paradowska.

ZAKŁAD FILOZOFII NAUK PRZYRODNICZYCH

Adres: 00-330 Warszawa, ul. Nowy Świat 72, tel. 26 52 31 w. 34

Filozofia nauk przyrodniczych była uprawiana w Instytucie w przekroju problemowym i historycznym od 1956 r. w kierowanej przez dr H. Eilstein Pracowni Filozoficznych Zagadnień Przyrodoznawstwa, a następnie również w powstałej w 1965 r. Pracowni Historii Filozoficznych Zagadnień Nauk Przyrodniczych, kierowanej przez prof. dr. Władysława Krajewskiego. Następnie w latach 1968—1978 istniał kierowany przez prof. dr. Czesława Nowińskiego Zakład Metodologii Dialektycznej i Filozoficznych Problemów Nauk Przyrodniczych.

Od 1978 r. działała pod kierunkiem prof. dr. Z. Augustynka Samodzielna Pracownia Filozoficznych Problemów Fizyki zajmująca się metodologicznymi, epistemologicznymi i ontologicznymi problemami nauk przyrodniczych ze szczególnym uwzględnieniem fizyki. Pracownia realizowała kompleksowy temat badawczy „Fizyka a ontologia”.

W listopadzie 1983 r. powstał Zakład Filozofii Nauk Przyrodniczych. pod kierunkiem doc. dr hab. Stanisława Butryna. Profil naukowy Zakładu określony jest przez tematykę badawczą obejmującą ontologiczne i metodologiczne podstawy współczesnych nauk przyrodniczych. Tematyka ta integruje badania naukowe wszystkich pracowników Zakładu. Cel tych badań jest dwojaki. Po pierwsze — określenie roli, jaką odgrywa przyrodoznawstwo współczesne w kształtowaniu się poglądów filozoficznych na temat najogólniejszych własności bytu, jego charakteru, struktury, ewolucji i prawidłowości rządzących przebiegiem zjawisk. Po drugie — pokazanie wpływu konkretnych poglądów czy całych orientacji ontologicznych na rozwój nauk przyrodniczych.

Obecna tematyka badawcza Zakładu jest rozszerzeniem tematu badawczego dawnej Samodzielnej Pracowni Filozofii Fizyki; kontynuowane będą badania rozpoczęte w ramach tej Pracowni, ale zarazem zostanie rozszerzony ich zakres. Rozszerzenie to uwarunkowane zostało z jednej strony włączeniem do Zakładu pracowników zajmujących się filozoficznymi zagadnieniami biologii, z drugiej zaś myślą o perspektywach jego dalszego rozwoju osobowego.

Istnieje powszechna zgodność co do tego, że naukami przyrodniczymi, których badania mają największą doniosłość filozoficzną są: fizyka, astronomia i biologia. Ontologiczne implikacje tych nauk oraz ich struktura metodologiczna stanowią przedmiot badań Zakładu.

Zakład prowadzi ogólnopolskie seminarium poświęcone filozoficznym zagadnieniom nauk przyrodniczych.

Ważniejsze publikacje książkowe

- Z. Augustynek: *Przeszość, teraźniejszość, przyszłość*. Warszawa: PWN 1979, 208 s.
- M. Tempczyk: *Strukturalizm w fizyce współczesnej*. Warszawa: Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego 1978, 119 s.
- M. Tempczyk: *Strukturalna jedność świata*. Warszawa: PWN 1980, 254 s.
- S. Butryn: *Materializm dialektyczny a naukowy obraz wszechświata*. Warszawa: PWN 1980, 304 s.
- A. Nowaczyk, B. Stanosz: *Logiczne podstawy języka*. Wrocław: Ossolineum 1976, 137 s.
- A. Nowaczyk, Z. Żołnowski: *Logika i metodologia badań naukowych dla lekarzy*. Warszawa: PZWL 1974, 199 s.

Skład osobowy: doc. dr hab. Stanisław Butryn (kierownik), doc. dr hab. Michał Tempczyk, dr Włodzimierz Ługowski, dr Adam Nowaczyk, dr Irena Zubkiewicz.

ZAKŁAD LOGIKI

Adres: 90-447 Łódź, ul. Piotrowska 179, tel. 36 22 16

Pracownia Logiki w Polskiej Akademii Nauk powstała w 1955 r. stanowiąc pierwszy z zespołu placówek naukowych, których połączenie doprowadziło do powstania w 1956 r. Instytutu Filozofii i Socjologii PAN.

Założycielem oraz pierwszym kierownikiem Zakładu (Pracowni) Logiki był prof. dr Kazimierz Ajdukiewicz. Po jego śmierci funkcje kierownika Zakładu objął prof. dr Roman Suszko. Od 1970 r. Zakładem kieruje prof. dr Ryszard Wójcicki. W początkowym okresie Pracownia (Zakład) skupiała m.in. pracowników tej miary co profesorowie: Kazimierz Ajdukiewicz, Tadeusz Kotarbiński, Tadeusz Czeżowski, Andrzej Mostowski, Jerzy Słupecki, Janina Kotarbińska, Maria Lutman-Kokoszyńska. Zakres tematyczny prac badawczych obejmował logikę matematyczną, historię logiki, logikę indukcji i metodologii nauk, semantykę logiczną. W 1953 r. jeszcze przed formalnym ukonstytuowaniem się Zakładu (Pracowni) Logiki powstaje nieperiodyczne wydawnictwo „Studia Logica”.

Prace badawcze Zakładu Logiki w ostatnim okresie skupiają się wokół zagadnień logiki matematycznej — dokładniej zaś wokół problematyki rachunków zdaniowych. W tym zakresie prowadzone są badania nad semantyką logiczną oraz zastosowaniami. W Zakładzie prowadzone są też badania dotyczące problematyki metodologicznej. Podjęte są prace nad tematem: „Struktura formalna rozumowań uzasadniających”, łączącym problematykę formalną z metodologią i zastosowaniami.

Pracownicy Zakładu publikują swój dorobek w, przekształconym od 1974 r. w kwartalnik, wydawnictwie „Studia Logica”. W 1976 r. powołany został międzynarodowy komitet redakcyjny, w skład którego weszło wielu wybitnych logików z jedenastu krajów.

Krótkie komunikaty z badań prezentuje kwartalnik „Bulletin of the Section of Logic”. Publikacje pracowników Zakładu ogłaszane są również w „Reports on Mathematical Logic”, „Journal of Symbolic Logic”, „Zeitschrift für Mathematische Logik und Grundlagen der Mathematik”, „Erkenntnis” i innych.

Ważniejsze publikacje książkowe

- *Selected Papers on Łukasiewicz Sentential Calculi*. Wrocław: Ossolineum 1977, 199 s.
- Mordhaj Wajsb erg: *Logical Works*. Wrocław: Ossolineum 1977, 216 s.
- *Formal Methods in the Methodology of Empirical Sciences. Proceedings of the Conference for Formal Methods in the Methodology of Empirical Sciences*. Wrocław: Ossolineum, Reidel Publishing Company 1976, 457 s.
- R. Suszko: *Abolition of the Fregean Axiom*. Warszawa: Institute of Philosophy and Sociology, Polish Academy of Sciences 1973, 54 s.
- R. Wójcicki: *Wykłady z metodologii nauk*. Wrocław: Politechnika Wrocławska 1977, 177 s. (skrypt).

- K. Wójcicki: *Topics in Formal Methodology of Empirical Sciences*. Reidel Publishing Company 1979, 290 s.
- R. Wójcicki: *Wykład z metodologii nauk*. Warszawa: PWN 1982, 279 s.
- G. Malinowski: *Topics in the Theory of Strengthenings of Sentential Calculi*. Warszawa: Institute of Philosophy and Sociology, Polish Academy of Sciences 1979, 112 s.
- M. Tokarz: *Essays in Matrix Semantic of Relevant Logics*. Warszawa: Institute of Philosophy and Sociology, Polish Academy of Sciences 1980, 108 s.
- J. Czelakowski: *Model-theoretic Methods in Methodology of Propositional Calculi*. Warszawa: Institute of Philosophy and Sociology, Polish Academy of Sciences 1980, 75 s.
- J. K. Kabziński: *Investigations into the Equivalent Connective*. Kraków: Jagiellonian University Press 1980
- R. Wójcicki: *Lectures on Propositional Calculi*. Wrocław: Ossolineum 1984, 292 s.

Zakład Logiki organizuje krajowe i międzynarodowe konferencje naukowe, a od 1977 r. organizuje Jesienne Szkoły Logiczne, w których biorą udział pracownicy naukowcy ze wszystkich ośrodków logicznych w kraju. Prowadzone jest także ogólnopolskie seminarium „Teoria rachunków zdaniowych”.

Na podstawie zawartych umów Zakład współpracuje z Zakładem Logiki Bułgarskiej Akademii Nauk oraz z Zakładem Logiki Instytutu Filozofii AN ZSRR. Współpraca z innymi ośrodkami naukowymi za granicą nie ma charakteru sformalizowanego. Zakład utrzymuje kontakty z wieloma ośrodkami zagranicznymi: Helsinki (Finlandia), Salzburg (Austria), Campinas (Brazylia), Siena (Włochy), Stanford (USA) i inne.

Skład osobowy: prof. dr Ryszard Wójcicki (kierownik), dr hab. Janusz Czelakowski, dr Wiesław Dziobiak, dr Jacek Hawranek, mgr Alicja Dębska, mgr Ryszard Ładniak, mgr Jacek Malinowski.

ZAKŁAD FILOZOFII I SOCJOLOGII RELIGII

Adres: 00-330 Warszawa, ul. Nowy Świat 72, tel. 26 52 31 w. 53.

Zakład istnieje od 1965 r. początkowo jako Zakład Religioznawstwa (wcześniej od 1963 r. istniało konwersatorium historii i teorii chrześcijaństwa). Jego wieloletnim kierownikiem był prof. dr Józef Keller. W 1981 r. Zakład zmienia nazwę na Zakład Filozofii i Socjologii Religii, zaś jego kierownictwo obejmuje doc. dr hab. Mirosław Nowaczyk.

Zakład prowadzi badania w zakresie historii filozofii religii, współczesnej doktryny chrześcijańskiej oraz socjologii religii.

Zadania badawcze koncentrują się na następujących problemach: geneza i rozwój religioznawstwa naukowego oraz marksistowskiej teorii religii; doktryna współczesnego katolicyzmu; dzieje katolickiej filozofii kultury w Polsce; analiza socjologiczna postaw światopoglądowych współczesnego społeczeństwa polskiego.

Zakład uczestniczy w realizacji dwóch problemów:

1. Problem węzłowy 11.8: „Przemiany osobowości i form życia kulturalnego w warunkach reform społecznych”. Problem ten realizowany jest przez grupę problemową socjologii religii, która zajmuje się m.in.

zagadnieniami współczesnego katolicyzmu polskiego (jego uwarunkowania, model i funkcje społeczne).

2. Problem resortowy III-15: „Dzieje myśli filozoficznej i społecznej w Polsce na tle procesu kształtowania się filozofii i doktryn społecznych w Europie”. W tym zakresie realizowane są przede wszystkim badania nad doktryną współczesnego katolicyzmu.

Od 1975 r. Zakład współpracuje z Zakładem Religioznawstwa Instytutu Filozofii BAN w Sofii (zorganizowano dwie konferencje, których materiały opublikowano w osobnym tomie, zaś dwie dalsze są w przygotowaniu). Zakład nawiązał również współpracę z Filozofią i Intezet, Magyar Tudományos Akadémia w Budapeszcie oraz Zakładem Socjologii Religii w Pécs. Na wniosek strony wietnamskiej Zakład podjął współpracę z Instytutem Filozofii i Socjologii w Ho Chi Minh (w zakresie badań socjologicznych nad katolicyzmem). Ponadto Zakład prowadzi współpracę z religioznawcami francuskimi (Sorbona, U.E.R. de Philosophie), włoskimi (Istituto Orientale w Neapolu, Istituto di Storia delle Religioni Uniwersytetu w Rzymie) oraz belgijskimi (Louvain).

Zakład redaguje również wydawnictwo „Studia Religioznawcze”, które ukazuje się jako rocznik oraz współredaguje kwartalnik religioznawczy „Euhemer”.

Wszyscy pracownicy Zakładu są członkami Polskiego Towarzystwa Religioznawczego. We wrześniu 1979 r. Zakład był współorganizatorem (wraz z PTR) II Konferencji Metodologicznej IAHR (Międzynarodowego Stowarzyszenia Historyków Religii).

Ważniejsze publikacje książkowe

- K. Darczewska: *Kościół polsko-katolicki. Społeczne warunki jego powstania i działalności na wsi*. Wrocław: Ossolineum 1969, 291 s.
- *Katolicyzm starożytny*. Praca zbiorowa pod red. J. Kellera. Warszawa: PWN 1969, 534 s.
- *Katolicyzm wczesnośredniowieczny*. Praca zbiorowa pod red. J. Kellera. Warszawa: PWN 1973, 699 s.
- *Katolicyzm średniowieczny*. Praca zbiorowa pod red. J. Kellera. Warszawa: PWN 1977, 516 s.
- M. Nowaczyk: *Filozofia i historia religii we Włoszech. 1873—1973*. Warszawa: PWN 1974, 275 s.
- M. Skrzypek: *Sylvain Maréchal. Przedstawiciel oświeceniowej teorii kultury*. „Studia Religioznawcze” nr 9. Warszawa: PWN 1974, 187 s.
- M. Skrzypek: *Diderot*. Warszawa: Wiedza Powszechna 1982, 346 s.
- *Studia o modernistach katolickich*. Praca zbiorowa pod red. J. Kellera i Z. Poniatowskiego. Warszawa: PWN 1967, 246 s.
- J. Keller: *Prawosławie*. Warszawa: „Iskry” 1981.
- *Filozofia i myśl społeczna Jana Pawła II*. „Studia Religioznawcze” nr 17. Warszawa: PWN 1983, 246 s.

Skład osobowy: doc. dr hab. Mirosław Nowaczyk (kierownik), prof. dr Zbigniew Poniatowski, dr Krystyna Adamus-Darczewska, dr Marian Skrzypek, dr Leszek Turek, dr Andrzej Wójtowicz, mgr Anna Mikołajko, mgr Zbigniew Mikołajko.

ZAKŁAD ESTETYKI

Adres: 00-330 Warszawa, ul. Nowy Świat 72, tel. 26 52 31 w. 155

Prace z zakresu estetyki ogniskowały się początkowo w Instytucie wokół kierowanego przez prof. dr. Stefana Morawskiego ogólnopolskiego konserwatorium poświęconego głównie problematyce prawdziwości sądów estetycznych i kryteriom estetycznym. Na bazie tego konserwatorium powstał w 1967 r. kierowany przez doc. dr. hab. Sława Krzemienia-Ojaka Zakład Estetyki. Od 1983 r. obowiązki kierownika pełnił dr Witold Kalinowski. We wrześniu 1983 r. kierownictwo Zakładu objęła doc. dr hab. Katarzyna Rosner-Graff.

Zakład Estetyki od wielu lat zajmuje się problemami historii myśli estetycznej. Rezultatem tych prac jest m.in. seria wydawnicza „Studia z dziejów estetyki polskiej”. Zadania badawcze Zakładu obejmują studia nad podstawami teorii kultury estetycznej, prowadzone z różnych perspektyw metodologicznych.

Pracownicy Zakładu uczestniczą w realizacji problemu międzyresortowego III-15: „Dzieje myśli filozoficznej i społecznej w Polsce na tle procesu kształtowania się filozofii i doktryn społecznych w Europie” (temat: „Dzieje estetyki polskiej”), jak również realizują prace własne (temat: „Badania nad teorią kultury estetycznej”).

Kontynuowane są prace nad publikacją rocznika „Studia Estetyczne” założonego przez prof. dr W. Tatarkiewicza.

W ramach Zakładu działa ogólnopolskie konserwatorium estetyczne. Pracownicy Zakładu uczestniczą w Międzynarodowych Kongresach Estetycznych.

Ważniejsze publikacje książkowe

- P. Graff: *O procesie wartościowania i wartościach estetycznych*. Warszawa: PWN 1970, 219 s.
- K. Rosner: *O funkcji poznawczej dzieła literackiego*. Wrocław: Ossolineum 1970, 198 s.
- W. Kalinowski: *Wątki socjologiczne w polskiej estetyce międzywojennej*. Wrocław: Ossolineum 1973, 195 s.
- *Roman Ingarden and Contemporary Polish Aesthetic. Essays*. Eds. P. Graff, S. Krzemień-Ojak. Warszawa: PWN 1975, 267 s.
- *Studia z dziejów estetyki polskiej 1890—1918*. Praca zbiorowa pod red. S. Krzemienia-Ojaka i K. Rosner. Warszawa: PWN 1972, 300 s.
- *Studia z dziejów estetyki polskiej 1918—1939*. Praca zbiorowa pod red. S. Krzemienia-Ojaka i W. Kalinowskiego. Warszawa: PWN 1975, 279 s.
- *Beiträge von Polnischen Aesthetikern. Papers of Polish Aestheticians*. Darmstadt 30 VIII—3 IX 1976. Warszawa: IFiS PAN 1976, 62 s.
- *Studia o współczesnej estetyce polskiej*. Praca zbiorowa pod red. S. Krzemienia-Ojaka. Warszawa: PWN 1977, 253 s.
- S. Krzemień-Ojak: *Benedetto Croce i marksizm*. Warszawa: PWN 1975, 306 s.
- K. Rosner: *Semiotyka strukturalna w badaniach nad literaturą*. Kraków: Wydawnictwo Literackie 1981, 290 s.
- A. Szczepańska (oprac.): R. Ingarden: *Wykłady i dysusje z estetyki*. Warszawa: PWN 1981, 450 s.
- H. Brzoza: *Wielość sztuk — jedność sztuki*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne 1982, 168 s.

— A. T. Kijowski: *Chwył teatralny. Zarys instrumentalnej teorii teatru*. Kraków: Wydawnictwo Literackie 1982, 222 s.
Skład osobowy: doc. dr hab. Katarzyna Rosner-Graff (kierownik), dr Witold Kalinowski, dr Andrzej T. Kijowski, dr Anita Szczepańska.

ZAKŁAD PRAKSEOLOGII I NAUKOZNAWSTWA

Adres: 00-330 Warszawa, ul. Nowy Świat 72, tel. 26 52 31 w. 28, 26 99 48

Zakład istnieje od 1958 r. (początkowo jako Pracownia, a od 1967 r. jako Zakład Prakseologii). Pierwszym jego kierownikiem a następnie przewodniczącym Rady Naukowej był prof. dr Tadeusz Kotarbiński. Począwszy od 1974 r. Zakład zostaje włączony do Instytutu Organizacji i Kierowania PAN i MNSzWNiT, zaś od 1977 r. do IFiS PAN. W 1979 r. Zakład zmienia nazwę na Zakład Prakseologii i Naukoznawstwa. Od 1976 r. kierownikiem Zakładu jest prof. dr Tadeusz Pszczołowski.

W Zakładzie prowadzone są prace naukowo-badawcze podstawowe i stosowane w zakresie tych dwóch dyscyplin naukowych.

W obrębie badań prakseologicznych kontynuowane i rozwijane są prace zapoczątkowane przez twórcę prakseologii — prof. dr T. Kotarbińskiego.

Główny nurt badań ogniskuje się wokół:

1. Prakseologicznych i organizacyjnych uwarunkowań działań, w tym działalności badawczej oraz wartościowania twórczości i wytworów (realizuje Pracownia Badań Prakseologicznych);
2. Studiów nad naukami praktycznymi w ujęciu prakseologiczno-systemowym (realizuje Pracownia Metodologii Projektowania);
3. Podstawowych problemów naukoznawstwa, dotyczących metod badań nauki i analiz empirycznych pozapoznawczych uwarunkowań jej rozwoju (realizuje Pracownia Badań Naukoznawczych).

Pracownia Badań Prakseologicznych

Zakres prac badawczych Pracowni obejmował następujące dyscypliny: prakseologia; prakseologiczna teoria organizacji z uwzględnieniem aspektów aksjologicznych, metodologia nauk praktycznych, filozofia działania. Po rozszerzeniu zadań badawczych o naukoznawstwo koncentrują się one głównie na następujących tematach szczegółowych: 1. Badania nad podstawowymi kategoriami i zasadami nauki w aspekcie sprawnościowym; 2. Badania nad usprawniającymi metodami i procedurami naukowymi; 3. Badania nad wartościowaniem w nauce; 4. Badania nad zagadnieniami organizacyjnymi w nauce w aspekcie sprawnościowym.

Ważniejsze publikacje książkowe

- J. Dzida: *Rozpiętość i zasięg kierowania w teorii i praktyce*. Warszawa: PWN 1969, 250 s.
- E. Leniewicz: *Dyrektywy praktyczne. Konstrukcja i uzasadnienie*. Warszawa: PWN 1971, 147 s.
- *Praxiological Studies. Polish Contributions to the Science of Efficient Action*. Red. W. Gasparski, T. Pszczołowski. Warszawa—Dordrecht: PWN, D. Reidel Publishing Company 1983, 418 s.
- T. Pszczołowski: *Dylematy sprawnego działania*. Warszawa: „Wiedza Powszechna” 1982, 268 s.

- T. Pszczołowski: *Mała encyklopedia prakseologii i teorii organizacji*. Wrocław: Ossolineum 1978, 346 s.
- T. Pszczołowski: *Organizacja od dołu i od góry*. Wyd. 2. Warszawa: „Wiedza Powszechna” 1983, 372 s.
- T. Pszczołowski: *Praca człowieka*. Warszawa: „Wiedza Powszechna” 1966, 390 s.
- T. Pszczołowski: *Prakseologiczne sposoby usprawniania pracy*. Warszawa: PWN 1969, 240 s.
- T. Pszczołowski: *Umiejętność przekonywania i dyskusji*. Wyd. 3. Warszawa: „Wiedza Powszechna” 1974, 285 s.
- T. Pszczołowski: *Zasady sprawnego działania. Wstęp do prakseologii*. Wyd. 6. Warszawa: „Wiedza Powszechna” 1982, 298 s.
- J. Rudniański: *Efektywność myślenia*. Warszawa: Państwowy Zakład Wydawnictw Szkolnych 1969, 223 s.
- J. Rudniański: *Elementy prakseologicznej teorii walki. Z zagadnień kooperacji negatywnej*. Wyd. 2. Warszawa: PWN 1983.
- J. Rudniański: *Homo cogitans*. Wyd. 2. Warszawa: „Wiedza Powszechna” 1981, 303 s.
- J. Rudniański: *Między Dobrem a Złem*. Warszawa: Nasza Księgarnia 1982, 153 s.
- J. Rudniański: *Nauka: twórczość i organizacja*. Warszawa: PWN 1976, 294 s.
- J. Rudniański: *O dobrym wychowaniu i kształceniu. Kryteria moralne i prakseologiczne*. Wyd. 2. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne 1981, 207 s.
- J. Rudniański: *Sprawność umysłowa*. Wyd. 2. Warszawa: „Wiedza Powszechna” 1970, 321 s.

Skład osobowy: prof. dr hab. Tadeusz Pszczołowski (kierownik), doc. dr hab. Henryk Stonert, dr Jan Dzida, dr Edward Leniewicz, dr Henryk Lewandowski, dr Ryszard Wawrzyńczak.

Pracownia Metodologii Projektowania

Profil naukowy Pracowni wytycza problematyka metodologii nauk praktycznych (stosowanych) oraz rozwiązywania problemów praktycznych (projektowania) w ujęciu prakseologiczno-systemowym wzbogaconym o badania społecznych uwarunkowań związanych z tym działaniami twórczych.

W Pracowni prowadzone są: studia teoretyczne dotyczące m.in. teorii zmiany, uniwersaliów i wyróżników nauk praktycznych, języków tych nauk i modelowania, struktury procesów rozwiązywania problemów praktycznych, systemowej interpretacji zjawisk i ujęcia systemowego jako stylu rozwiązywania problemów; badania empiryczne społecznych uwarunkowań twórczości w naukach praktycznych oraz związanych z tym procesów komunikowania się. Opracowuje się również programy kształcenia podyplomowego, cykli wykładowych, materiałów pomocniczych oraz podręcznika akademickiego podstaw projektowania.

Ważniejsze publikacje książkowe

- A. Amanowicz: *Struktura procesu projektowania. Modele teoretyczne a praktyka*. Warszawa: IFiS PAN 1977, 124 s.
- W. C. Dorosiński, W. Gasparski, S. Wrona: *Zarys metodyki projektowania*. Warszawa: „Arkady” 1981, 168 s.

- *Elementy logiki, semiotyki i metodologii projektowania*. Praca zbiorowa pod red. W. Gasparskiego, D. Miller, A. Strzałeckiego. Warszawa: IFiS PAN 1979, 112 s.
 - W. Gasparski: *Projektowanie: koncepcyjne przygotowanie działań*. Warszawa: PWN 1978, 169 s.
 - W. Gasparski: *Prakseologicznej analiz projektno-konstruktor-kich razrabotok*. Moskwa: Mir 1978, 154 s.
 - W. Gasparski: *Understanding Design: Praxiological-Systemic Perspective*. Intersystems Publications, Seaside 1984.
 - *Nauka o projektowaniu*. Praca zbiorowa pod red. W. Gasparskiego, D. Miller, A. Strzałeckiego. Warszawa: IFiS PAN 1978, 131 s.
 - *O rozwiązywaniu zadań projektowych w praktyce*. Praca zbiorowa pod red. W. Gasparskiego, D. Miller, A. Strzałeckiego. Warszawa: IFiS PAN 1978, 114 s.
 - *Projektowanie a społeczeństwo*. Praca zbiorowa pod red. W. Gasparskiego, D. Miller, A. Strzałeckiego. Warszawa: IFiS PAN 1978.
 - *Projektowanie i systemy. Zagadnienia metodologiczne nauk praktycznych* (stosowanych). Pod red. W. Gasparskiego i D. Miller przy współpracy A. Strzałeckiego. Wrocław: Ossolineum t. I — 1978, t. II — 1980, t. III — 1981, t. IV — 1983, t. V — 1983, t. VI — 1984.
 - A. Strzałecki: *Czynniki powodzenia w studiach przygotowujących do zawodu projektanta*. Warszawa: PWN 1973, 171 s.
 - A. Strzałecki: *Wybrane zagadnienia psychologii twórczości*. Warszawa: PWN 1969, 190 s.
 - *Zagadnienia psychologii projektowania*. Praca zbiorowa pod red. W. Gasparskiego, D. Miller, A. Strzałeckiego. Warszawa: IFiS PAN 1979, 141 s.
- Skład osobowy: prof. dr hab. Wojciech Gasparski (kierownik, dr. Danuta Miller, dr Andrzej Strzałecki, mgr Anna Lewicka.

Pracownia Badań Naukowych

Profil naukowy Pracowni obejmuje podstawowe problemy naukowstwa dotyczące czynników rozwoju nauki, metod badania nauki, procedur badawczych w poszczególnych typach dyscyplin naukowych i metodologicznych zagadnień badań interdyscyplinarnych, a także sprawnościowych uwarunkowań twórczości naukowej oraz genezy i rozwoju naukowstwa w Polsce. Prowadzone są studia teoretyczne dotyczące procesów kształtowania się nowych kierunków badawczych i form uprawiania nauki oraz osobliwości badań naukowych i czynników odróżniających je od innych rodzajów aktywności poznawczej, badania empiryczne pozapoznawczych uwarunkowań rozwoju nauki oraz procesów decyzyjnych w instytucjonalnej sferze nauki. W Pracowni opracowuje się również programy upowszechniania polskiej myśli naukowczej, a także prowadzi Studium Naukowstwa i Metodologii Nauk (wraz z Wszechnicą PAN i Komitetem Naukowstwa PAN).

Ważniejsze publikacje książkowe

- T. Hübner: *I Kongres Nauki Polskiej jako forma realizacji założeń polityki naukowej państwa ludowego*. Wrocław: Ossolineum 1983.
- *Nauka, technika, systemy*. Praca zbiorowa pod red. W. Gasparskiego, D. Miller przy współpracy H. Lewandowskiego i K. Tchonia. Wrocław: Ossolineum 1981, 455 s.

— B. Walentyłowicz (ed.): *Polish Contributions to the Science of Science*. Warszawa—Dordrecht: PWN — D. Reidel 1982, 328 s.

Skład osobowy: prof. dr hab. Wojciech Gasparski (kurator Pracowni), dr Tomasz Dąbrowski, dr Piotr Hübner, dr Jerzy Kubin, mgr Krzysztof Wakar.

PRACOWNIA RETROSPEKTYWNEJ BIBLIOGRAFII FILOZOFII POLSKIEJ

Adres: 00-330 Warszawa, ul. Nowy Świat 72, tel. 26 52 31 w. 103

Funkcjonuje w Instytucie Filozofii i Socjologii PAN od chwili jego powstania w 1956 r., ale prace nad retrospektywną bibliografią filozofii polskiej podjęto znacznie wcześniej: przez kilka miesięcy 1952 r. prowadził je zespół przy Państwowym Instytucie Wydawniczym, a następnie (od lipca 1952 do końca 1956 r.) w ramach Redakcji Biblioteki Klasyków Filozofii (PWN) prowadził je Zespół Bibliograficzny przy Komitecie Nauk Filozoficznych. Od początku działalności Zespołu do końca 1978 r. jego pracami kierowała doc. dr Alicja Kadler. Obecnie Pracownią kieruje mgr Andrzej Przymusiła.

Zadaniem Pracowni jest opracowywanie do druku kolejnych tomów „Bibliografii filozofii polskiej”. Jeszcze przed włączeniem zespołu do IFiS ukazał się w 1955 r. pierwszy tom „Bibliografii” za lata 1750—1830 (Warszawa: PWN, 265 s.), a podczas działalności w IFiS zespół opracował i wydał: w 1960 r. tom drugi „Bibliografii” za lata 1831—1864 (Warszawa: PWN, 410 s.) i w 1971 r. — tom trzeci za lata 1865—1895 (Warszawa: PWN, 704 s.). Trwają prace nad redakcją czwartego tomu za lata 1896—1918.

Każdy tom, poza składnikami wspomagającymi (literatura pomocnicza dotycząca stosunków społeczno-gospodarczych i politycznych oraz zagadnień z dziedziny kultury umysłowej w Polsce w okresie objętym przez tom, indeks nazwisk, wykaz wykorzystanych czasopism; w t. 4 planowany jest także indeks przedmiotowy), zawiera dwie główne części: 1) wykaz filozoficznych prac autorów polskich działających w latach objętych przez tom oraz literaturę o tychże autorach; 2) polskie przekłady filozoficznych prac autorów obcych i literaturę o tych autorach. Bibliografia podmiotowa autorów polskich wykazuje wszystkie wydania ich dzieł filozoficznych, ogłoszone drukiem do chwili ukończenia prac redakcyjnych nad tomem (pierwodruki dzieł, ich reedycje, tłumaczenia na języki obce oraz recenzje o tych publikacjach). Bibliografia przedmiotowa autorów polskich obejmuje opracowania o autorze opublikowane w kraju i za granicą także do chwili zamknięcia prac nad tomem. Bibliografia podmiotowa i przedmiotowa autorów obcych wykazuje przekłady dzieł opracowania o ich autorach wyłącznie z lat objętych przez dany tom i ogłoszone w Polsce oraz — z zagranicznych — napisane przez Polaków.

„Bibliografia filozofii polskiej” jest bibliografią retrospektywną, opisową i adnotowaną: rejestruje całokształt piśmiennictwa filozoficznego w oznaczonym okresie czasu, bez wartościowania i komentarzy krytycznych, ale z uzupełniającymi informacjami treściowymi i księgoznawczymi.

Rejestracja tekstów dokonywana jest prawie wyłącznie z autopsji, gdyż tylko w ten sposób można wykryć walor filozoficzny bądź całych

dziel, bądź ich fragmentów. „Bibliografia” bowiem, obejmuje nie tylko prace *par excellence* filozoficzne, lecz także szerokie pogranicze filozofii i innych nauk humanistycznych oraz nauk szczegółowych.

Skład osobowy: mgr Andrzej Przymusiała (kierownik), mgr Janusz Jaworowski, mgr Maria Młockowska, mgr Klara Tarasiewicz, mgr Elżbieta Węgrzynek-Zielińska.

PRACOWNIA ETYKI

Adres: 00-330 Warszawa, ul. Nowy Świat 72, tel. 26 52 31 w. 34

Pracownia została utworzona w Instytucie w dn. 1 I 1984 r. Program jej działalności zawiera:

1. Badania nad zasadnością systemów etyki i poszczególnych norm.
2. Badania mechanizmów psychologicznych i socjologicznych w zakresie moralności oraz rozwoju psychiki ludzkiej. Analiza zachowań moralnych i ich przemian w świecie i w naszym społeczeństwie, w szczególności wychwytywanie aktualnych problemów moralnych Polski i świata.
3. Konstrukcja argumentacji za zespołem niezbędnych w aktualnej sytuacji świata norm i wartości moralnych.

Pod kierunkiem doc. dr. hab. J. Rudniańskiego prowadzone jest seminarium „Filozofia rozwoju człowieka i działania w skali globu”.

Skład osobowy: prof. dr Andrzej Grzegorzczuk (kierownik), doc. dr hab. Jarosław Rudniański, dr Krystyna Starczewska.

Autoreferaty z odczytów i wykładów

TADEUSZ KUBIŃSKI: Interpretacje, klasyfikacje i szkic semantyki pewnej klasy nieskończonej modalnych elementarnych teorii aksjomatycznych (Polskie Towarzystwo Filozoficzne, Oddział we Wrocławiu, 15 XI 1984).

1. ZADANIA PRACY. Pragnę przedstawić pewną nieskończoną klasę modalnych teorii elementarnych. Te teorie w interpretacji pierwszej można uważać za fragmenty modalnej aksjomatycznej prakseologii. Te same teorie w interpretacji drugiej mogą być uważane za pewne teorie socjologiczne opisujące ewolucje postaw danych zbiorowości wobec określonych ideologii. Przez „zbiorowość” rozumiem przy tym dowolny niepusty zbiór ludzi. W twierdzeniach wszystkich rozważanych teorii występują — poza innymi — formuły atomowe postaci $sxa\vartheta$, $txa\vartheta$ oraz $uxa\vartheta$. Zgodnie z interpretacją pierwszą, prakseologiczną, formuły te odczytuje się odpowiednio: czynnik x sprawił a w przedziale czasowym ϑ , czynnik x był w postawie zaniechania wobec a w przedziale czasowym ϑ , czynnik x zajmował postawę trzecią wobec a w przedziale czasowym ϑ . Orzecznikowi s odpowiada więc relacja sprawstwa, orzecznikowi t relacja zaniechania, a orzecznikowi u relacja zajęcia postawy trzeciej.

Przejdę do interpretacji drugiej, socjologicznej. Przez „pogląd” rozumiem zarówno zdanie o faktach, jak też zdanie oceniające oraz normę nakazującą, zakazującą lub uprawniającą. Przez „ideologię” zaś rozumiem w tej pracy każdy niepusty zbiór poglądów etycznych, filozoficznych, moralnych, politycznych, prawnych i religijnych. Zakładam przy tym, że wyszczególnione powyżej zbiory poglądów wchodzące w skład danej ideologii są parami rozłączne. W tej samej ideologii mogą występować zdania sprzeczne. Określone powyżej pojęcie ideologii jest nieco szersze od różnych pojęć ideologii często spotykanych w pracach socjologicznych i filozoficznych. (W pracach socjologicznych i filozoficznych wymaga się często dodatkowo od ideologii, aby wyrażała podstawowe interesy ekonomiczne danej zbiorowości. Relacja wyznaczania podstawowych interesów ekonomicznych wydaje się trójczłonowa: łączy zbiór poglądów ze zbiorem osób oraz z przedziałem czasowym, w którym ten zbiór poglądów wyraża interesy tego zbioru osób. Termin „wyrażanie podstawowych interesów ekonomicznych” wymaga oczywiście precyzacji).

Zgodnie z interpretacją drugą, formułę $sxa\vartheta$ czyta się: zbiorowość x całkowicie akceptuje ideologię a w przedziale czasowym ϑ . Zgodnie z tą interpretacją formuła $txa\vartheta$ jest odczytywana następująco: zbiorowość x całkowicie

odrzuca ideologię a w przedziale czasowym ϑ . Formuła atomowa $uxa\vartheta$ jest — zgodnie z rozważaną teraz interpretacją — odczytywana w sposób następujący: zbiorowość x zajmuje postawę selektywną w stosunku do ideologii a w przedziale czasowym ϑ . Postawa selektywna wobec ideologii a polega zaś na tym, że się uznaje co najmniej jeden pogląd ze zbioru a oraz odrzuca także co najmniej jeden pogląd z tego zbioru.

Przez „postawę” rozumiem „zbiór odpowiednich dyspozycji psychicznych danej jednostki ludzkiej”. Dokładniejsza charakterystyka pojęcia postawy nie wydaje się tu potrzebna. Znajdzie ją Czytelnik w pracach psychologicznych.

Wiadomo doskonale z doświadczenia, że ten sam niepusty zbiór ludzi może w miarę upływu czasu zmieniać swój stosunek do danej ideologii. Może np. od pełnej akceptacji danej ideologii w pewnym przedziale czasowym przejść do postawy selektywnej wobec niej w okresie późniejszym, by w przedziale jeszcze dalszym ideologię ową całkowicie odrzucić. Teorie, które przedstawię poniżej, są w stanie — w interpretacji socjologicznej — opisywać ewolucje postaw wobec ideologii.

Po przedstawieniu teorii wyjściowych, które nazwę bazowymi, zajmę się różnymi rozszerzeniami tych teorii oraz ich semantyką. Zdefiniuję pewne twory zbliżone do struktur języka rozważanych teorii. Twory te, które nazwę układami normalnymi, gwarantują niesprzeczność badanych przeze mnie teorii.

Teorie tu rozważane można uważać za fragmentaryczne teorie prakseologiczne, czy socjologiczne. Rozbudowa tych teorii w takim czy innym kierunku należy do prakseologów czy socjologów pragnących swym teoriom nadać postać systemu aksjomatycznego.

2. TEORIE BAZOWE. Alfabet języka J składa się ze zmiennych indywidualowych i ze stałych. Wyróżnia się trzy rodzaje zmiennych indywidualowych: zmienne iksowe (x, y, z, x_1, x_2, \dots), zmienne akowe (a, b, c, a_1, a_2, \dots) zmienne tetowe ($\vartheta, \vartheta_1, \dots$). Do stałych zalicza się spójniki rachunku zdań: \vee (alternatywa), \wedge (koniunkcja), \sim (negacja), \square (konieczność), a nadto nawiasy okrągłe oraz Π i Σ (kwantyfikatory). Do stałych zalicza się także orzeczniki trójargumentowe s, t oraz u , znaki logiczne identyfikacji $=, id$ oraz I , a także orzecznik dwuargumentowy $<$.

Formuły atomowe języka J są postaci $sa\beta\gamma, ta\beta\gamma, ua\beta\gamma, a = a_1, id\beta\beta_1, I\gamma\gamma_1$ oraz $\gamma < \gamma_1$, przy czym a i a_1 są dowolnymi zmiennymi iksowymi, β i β_1 są dowolnymi zmiennymi akowymi, a γ i γ_1 są dowolnymi zmiennymi tetowymi. Dwa sposoby odczytywania formuł atomowych postaci $sa\beta\gamma, ta\beta\gamma$ i $ua\beta\gamma$ podałem powyżej. Formuły atomowe postaci $\gamma < \gamma_1$ odczytuje się następująco: przedział czasowy γ poprzedza przedział czasowy γ_1 .

Język J jest to najmniejszy zbiór zawierający w sobie wszystkie formuły atomowe, zamknięty ze względu na ujmowanie formuł w nawiasy okrągłe, łączenie formuł spójnikami rachunku zdań wyżej wyszczególnionymi oraz poprzedzanie formuł kwantyfikаторami, przy czym zmienne podkwantyfikаторowe są bądź iksowe, bądź akowe, bądź tetowe. Język J jest trójwarstwowy.

Za reguły dowodzenia przyjmuje się regułę odrywania (w postaci: od formuł Φ oraz $\sim \Phi \vee \Psi$ przechodzi się do formuły Ψ), regułę podstawiania zmiennych iksowych za zmienne iksowe, zmiennych akowych za zmienne akowe i zmiennych tetowych za zmienne tetowe, klasyczne reguły ruchu kwantyfikаторów oraz regułę Gödla (w postaci: od formuły Φ przechodzi się do formuły $\square \Phi$).

Poniżej formuła postaci $\Phi \leftrightarrow \Psi$ jest skrótem formuły postaci $(\sim \Phi \vee \Psi) \wedge (\Phi \vee \sim \Psi)$, a formuła postaci $\Phi \rightarrow \Psi$ skraca formułę postaci $\sim \Phi \vee \Psi$.

Aksjomatami bazowymi są formuły następujące:

1. $\sim sxa\vartheta \leftrightarrow txa\vartheta \vee uxa\vartheta,$
2. $\sim txa\vartheta \leftrightarrow uxa\vartheta \vee sxa\vartheta,$
3. $\sim uxa\vartheta \leftrightarrow sxa\vartheta \vee txa\vartheta,$
4. $\sim \vartheta < \vartheta_1 \vee \sim \vartheta_1 < \vartheta,$
5. $\sim \vartheta_1 < \vartheta_2 \vee \sim \vartheta_2 < \vartheta_3 \vee \vartheta_1 < \vartheta_3,$
6. $I\vartheta\vartheta_1 \vee \vartheta < \vartheta_1 \vee \vartheta_1 < \vartheta.$

Aksjomaty 1—3 głoszą łącznie, że relacje s , t oraz u wykluczają się wzajemnie i dopełniają. Aksjomaty 4—6 mówią łącznie, że relacja poprzedzania czasowego jest silnym porządkiem liniowym, tzn. relacją przeciwsymetryczną, przechodnią i spójną. Aksjomaty bazowe bardzo ogólnie charakteryzują pojęcia pierwotne. Można by np. żądać, aby każdy przedział czasowy (z wyjątkiem ostatniego, o ile taki istnieje) miał następnik. Można by chcieć, aby istniał przedział czasowy najwcześniejszy lub przedział czasowy ostatni. Wszystkie takie postulaty można by w języku J sformułować za pomocą odpowiednich aksjomatów wzbogacających aksjomaty bazowe.

Niech JZ będzie językiem rachunku zdań, w którym występują spójniki alternatywy, koniunkcji, negacji i konieczności. Niech $\beta = \langle B, \cup, \cap, - \rangle$ będzie skończoną co najmniej dwuelementową algebrą Boole'a z jednością 1 i zerem 0. Niech zbiór B ma moc n , gdzie $n = 2^k$, a k jest liczbą całkowitą dodatnią. Liczbę całkowitą dodatnią postaci 2^k nazywam liczbą prostą. Określłam funkcję k w sposób następujący: $k1 = 1$, $kx = 0$ dla x należących do zbioru B oraz $x \neq 1$. Rozważam algebrę $\langle B, \cup, \cap, -, k \rangle$, którą nazywam algebrą modalną przyporządkowaną algebrze β . Tautologią typu n , gdzie n jest liczbą prostą, nazywam każdą formułę języka JZ , która przyjmuje wartość 1 przy wszelkich wartościowaniach zmiennych zdaniowych w zbiorze B przy przyporządkowaniu spójnikowi alternatywy sumy \cup , spójnikowi koniunkcji iloczynu \cap , spójnikowi negacji dopełnienia $-$, a spójnikowi konieczności funkcji k . Każda teza systemu $S5$ Lewisa jest tautologią typu n dla każdej liczby prostej n , ale nie na odwrót.

Aksjomatem niewłaściwym typu n języka J , gdzie n jest liczbą prostą, nazywam każde podstawienie w języku J dowolnej tautologii typu n z języka JZ . Teorią bazową typu n , gdzie n jest liczbą prostą, jest zbiór wszystkich formuł języka J dających się wyprowadzić z aksjomatów bazowych, aksjomatów zwrotności dla identyczności $=$, id oraz I , aksjomatów ekstensjonalności dla tychże identyczności oraz aksjomatów niewłaściwych typu n za pomocą reguł dowodzenia scharakteryzowanych powyżej. Klasa wszystkich teorii bazowych jest nieskończona przeliczalna. Wszystkie rozważane w tej pracy teorie są rozszerzeniami teorii bazowych danego typu.

Istnieje bardzo prosty model zbioru wszystkich aksjomatów bazowych przy klasycznym rozumieniu spójników zdaniowych występujących w tych aksjomatach. Niech X_0 będzie zbiorem wszystkich liczb naturalnych postaci $3k$, X_1 — zbiorem wszystkich liczb naturalnych postaci $3k + 1$, a X_2 — zbiorem wszystkich liczb naturalnych postaci $3k + 2$. Niech zmienne iksowe oraz zmienne tetowe reprezentują liczby naturalne, a zmienne akowe — zbiory X_0 , X_1 oraz X_2 . Określłam następująco trzy relacje trójczłonowe R_0 , R_1 i R_2 , przyporządkowane odpowiednio orzecznikom s , t oraz u . Trójka uporządkowana $\langle \omega, \alpha, \vartheta \rangle$ gdzie ω oraz ϑ są liczbami naturalnymi, podczas gdy α jest jednym ze zbiorów X_0 , X_1 , X_2 , należy do R_i (i równa się 0, 1 lub 2) wtw 1. α równa się X_i oraz 2. x jest elementem zbioru X_i . Określłam z kolei relację dwuczłonową R przyporządkowaną orzecznikowi $<$. Para uporządkowana $\langle x, y \rangle$, gdzie x oraz y są liczbami naturalnymi, należy do R wtw x jest mniejsze od y .

3. TEORIE SYNCHRONICZNE I DIACHRONICZNE. Rozważać będą aksjomatyczne rozszerzenia teorii bazowych sformułowane w języku J . Weźmy pod uwagę zdania (s) $\Pi\vartheta_1\Pi\vartheta_2I\vartheta_1\vartheta_2$ oraz (d) $\Sigma\vartheta_1\Sigma\vartheta_2 \sim I\vartheta_1\vartheta_2$. Zdania (s) i (d) są swymi negacjami. Zdanie (s), które można by zastąpić zdaniem $\Sigma\vartheta(I\vartheta\vartheta \wedge \Pi\vartheta_1(I\vartheta_1\vartheta_1 \rightarrow I\vartheta_1\vartheta))$, można by czytać: istnieje dokładnie jeden przedział czasowy. Zdanie (d) odczytuje się: istnieją co najmniej dwa różne przedziały czasowe. Teorią synchroniczną nazywam rozszerzenie pewnej teorii bazowej powstające przez dodanie do zbioru aksjomatów bazowych tej teorii zdania (s). Teorie synchroniczne opisują zdarzenia rozgrywane się w tylko jednym przedziale czasowym. W tych teoriach relacje przyporządkowane orzecznikom s , t oraz u są funkcjami ze względu na trzeci argument. Teorie opisujące zdarzenia rozgrywane się w tylko jednym przedziale czasowym można by formalizować w języku nieco prostszym od języka J . Zamiast formuł postaci $sxa\vartheta$, $txa\vartheta$ oraz $uxa\vartheta$ można by posłużyć się odpowiednio formułami postaci sxa , txa oraz uxa . W mojej pracy *Czyn i konieczność* rozważa się teorie, w których tezach występują formuły atomowe postaci sxa , txa oraz uxa .

Teorią diachroniczną nazywa się rozszerzenie pewnej teorii bazowej, powstające przez dodanie do zbioru aksjomatów tej teorii bazowej zdania (d).

Niech n będzie dowolną liczbą całkowitą dodatnią. W alfabecie języka J występują stałe logiczne $=$, id oraz I . Są to znaki identyczności. Dlatego można język J wzbogacić definicjami formuł postaci $\Sigma n\delta\Phi(\delta)$, w których δ jest zmienną iksową lub akową lub tetową, a $\Phi(\delta)$ jest dowolną formułą języka J , w której zmienna δ jest wolna. Formułę postaci $\Sigma n\delta\Phi(\delta)$ odczytuje się: istnieje dokładnie n takich δ , że $\Phi(\delta)$. Formułę np. postaci $\Sigma 2\vartheta\Phi(\vartheta)$ można uważać za skrót formuły postaci $\Sigma\vartheta_1\Sigma\vartheta_2(\Phi(\vartheta_1) \wedge \Phi(\vartheta_2) \wedge \sim I\vartheta_1\vartheta_2 \wedge \Pi\vartheta(\Phi(\vartheta) \rightarrow I\vartheta\vartheta_1 \vee I\vartheta\vartheta_2)$. Z formuł postaci $\Sigma n\delta\Phi(\delta)$ korzystać będą poniżej.

4. TEORIE TYPU JJ . KLASYFIKACJE DALSZE. Omówię teraz pewne dalsze rozszerzenia teorii bazowych. Rozważmy zdania (c) $\Pi x\Pi y(x = y)$ oraz (z) $\Pi a\Pi b(idab)$, które można by zastąpić odpowiednio przez $\Sigma 1x(x = x)$ oraz $\Sigma 1a(idaa)$. W interpretacji pierwszej zdanie (c) głosi, że istnieje dokładnie jeden czynnik, a zdanie (z) mówi, że istnieje dokładnie jedno zdarzenie. W interpretacji drugiej zaś zdanie (c) głosi, że istnieje dokładnie jedna zbiorowość, a zdanie (z) — że istnieje dokładnie jedna ideologia. Każde niespreczne rozszerzenie danej teorii bazowej, w którym są aksjomatami zdania (c) i (z), nazywam teorią typu JJ (w interpretacji prakseologicznej: teorią jednego czynnika i jednego zdarzenia, w interpretacji socjologicznej: teorią jednej zbiorowości i jednej ideologii). Warto zauważyć, że w teoriach typu JJ relacje trójczłonowe przyporządkowane orzecznikom s , t oraz u są funkcjami ze względu na pierwszy i drugi argument. Też każdej teorii typu JJ są np. formuły $sxa\vartheta \wedge sya\vartheta \rightarrow x = y$ oraz $sxa\vartheta \wedge sxb\vartheta \rightarrow idab$.

Wprowadzę obecnie pewne skróty, które umożliwią przeprowadzenie pewnej klasyfikacji ogółu teorii typu JJ . Język J wzbogacam formułami atomowymi postaci $\vartheta_1 \leq \vartheta$, przy czym $\vartheta_1 \leq \vartheta_2$ skraca alternatywy $\vartheta_1 < \vartheta_2 \vee I\vartheta_1\vartheta_2$. Niech a będzie jednym z orzeczników s , t , u . Niech wyrażenie postaci $A(a, \vartheta_1)$ skraca formułę postaci $\Sigma\vartheta(\vartheta < \vartheta_1) \wedge \Pi\vartheta(\vartheta < \vartheta_1 \rightarrow axb\vartheta)$. Wyrażenie $A(a, \vartheta_1)$ odczytuje w interpretacji drugiej następująco: zbiorowość x przed przedziałem czasowym ϑ_1 zajmowała postawę a wobec ideologii b . Niech wyrażenie postaci $B(a, \vartheta_i, \vartheta_{i+1})$, gdzie t jest dowolną liczbą całkowitą dodatnią, będzie skrótem formuły postaci $\vartheta_i < \vartheta_{i+1} \wedge \Pi\vartheta(\vartheta_i \leq \vartheta \wedge \vartheta < \vartheta_{i+1} \rightarrow axb\vartheta)$. Wyrażenie $B(a, \vartheta_i, \vartheta_{i+1})$ odczytuje w interpretacji socjologicznej, jak następuje: zbiorowość x przed przedziałem czasowym ϑ_{i+1} a nie wcześniej niż w przedziale czasowym ϑ_i zajmowała postawę a wobec ideologii b . Niech wreszcie wyrażenie $C(a, \vartheta_i)$ skraca formułę postaci $\Pi\vartheta(\vartheta_i \leq \vartheta \rightarrow axb\vartheta)$. Wyrażenie

$C(a, \vartheta_1)$ czyta się następująco w interpretacji drugiej: zbiorowość x począwszy od przedziału czasowego ϑ_1 zajmowała postawę a wobec ideologii b .

Niech orzecznik a_1 będzie różny od orzecznika a_2 . Rozważmy formułę $(a_1 a_2) \Sigma 1 \vartheta_1 (A(a_1, \vartheta_1) \wedge C(a_2, \vartheta_1))$. Głosi ona w interpretacji socjologicznej, że istnieje dokładnie jeden taki przedział czasowy, że przed nim zbiorowość x zajmowała postawę a_1 wobec ideologii b , a później już przyjmowała postawę a_2 wobec tej samej ideologii. Ten przedział czasowy nazywam przełomem, a formułę postaci (a_1, a_2) — formułą jednego przełomu. Istnieje sześć formuł jednego przełomu: (s, t) , (s, u) , (t, s) , (t, u) , (u, s) oraz (u, t) . Formuła (s, t) opisuje apostazję całkowitą, formuła (s, u) — apostazję częściową. Formuła (t, s) opisuje nawrócenie całkowite, a formuła (t, u) — nawrócenie częściowe. Formuła (u, s) opisuje nawrócenie częściowe, a formuła (u, t) — apostazję częściową. Niesprzeczne rozszerzenia teorii bazowych, w których formuły postaci (a_1, a_2) , (c) i (z) są aksjomatami, nazywam teoriami typu AC.

Niech orzecznik a_1 będzie różny od orzecznika a_2 oraz orzecznik a_2 różny od orzecznika a_3 . Orzecznik a_1 nie musi być różny od a_3 . Orzeczniki a_1, a_2 oraz a_3 są pewnymi spośród orzeczników s, t oraz u . Rozważmy teraz formułę postaci $(a_1 a_2 a_3) \Sigma 1 \vartheta_1 \Sigma 1 \vartheta_2 (A(a_1, \vartheta_1) \wedge B(a_2, \vartheta_1, \vartheta_2) \wedge C(a_3, \vartheta_2))$, która głosi w interpretacji socjologicznej, że istnieją dokładnie dwa takie przedziały czasowe, że przed pierwszym z nich zbiorowość x zajmowała postawę a_1 wobec ideologii b , począwszy od pierwszego przedziału a przed przedziałem drugim ta zbiorowość zajmowała postawę a_2 wobec ideologii b , a później już zbiorowość x zajmowała wobec ideologii b postawę a_3 . Dwa przedziały czasowe, o których mowa w formułach postaci $(a_1 a_2 a_3)$ nazywam przełomami, a formuły postaci $(a_1 a_2 a_3)$ formułami dwóch przełomów. Niesprzeczne rozszerzenia teorii bazowych, w których formuły postaci (c) , (z) i $(a_1 a_2 a_3)$ są aksjomatami, nazywam teoriami typu ABC. Istnieją następujące formuły dwóch przełomów: (s, t, s) , (s, u, s) , (t, s, t) , (t, u, t) , (u, s, u) , (u, t, u) , (s, t, u) , (s, u, t) , (t, s, u) , (t, u, s) , (u, s, t) oraz (u, t, s) . Formuła dwóch przełomów (s, t, s) opisuje w interpretacji drugiej sytuację następującą: przed pierwszym przełomem zbiorowość x akceptowała całkowicie ideologię b , począwszy od pierwszego przełomu aż do przełomu drugiego ta zbiorowość odrzucała całkowicie tę ideologię, a począwszy od przełomu drugiego znów akceptowała całkowicie ideologię b . Formuła (s, t, s) opisuje więc jedną apostazję całkowitą, po której następuje jedno nawrócenie całkowite.

Rozważam ogólnie formułę postaci

$(a_1, \dots, a_{k+1}) \Sigma 1 \vartheta_1 \dots \Sigma 1 \vartheta_k (A(a_1, \vartheta_1) \wedge B(a_2, \vartheta_1, \vartheta_2) \wedge \dots \wedge B(a_k, \vartheta_{k-1}, \vartheta_k) \wedge C(a_{k+1}, \vartheta_k))$,
przy czym k jest większe od zera oraz a_i jest różne od a_{i+1} , gdzie $1 \leq i \leq k$.
Formuły postaci (a_1, \dots, a_{k+1}) nazywam formułami k przełomów Niesprzeczne rozszerzenia danej teorii bazowej powstające przez dodanie aksjomatów postaci (a_1, \dots, a_{k+1}) , (c) oraz (z) , nazywam teoriami typu $AB^{k-1}C$. Do „najprostszyc” teorii typu $AB^{k-1}C$ należą typu AC oraz teorie typu ABC, rozważane powyżej.

5. TEORIE JEDNORODNOŚCI I TEORIE RÓŻNORODNOŚCI. Rozważę jeszcze pewną klasę rozszerzeń teorii bazowych. Te rozszerzenia opisują różne sytuacje, które mogą mieć miejsce i być interesujące dla socjologa. Niech $H_1(a)$ skracza formułę $\Pi x a x d \vartheta$. Niech $H_2(a)$ będzie skrótem formuły $\Pi \vartheta_1 (\vartheta < \vartheta_1 \rightarrow \Pi x a x d \vartheta_1)$, a H_3 skrótem wyrażenia $\Sigma \vartheta_1 (\vartheta < \vartheta_1)$. Weźmy pod uwagę formuły następujące:

$$H(a, <) \quad \Sigma 1 \vartheta \Sigma 1 d (H_1(a) \wedge H_2(a) \wedge H_3),$$

w których a jest jednym z orzeczników s, t, u . Formuły $H(a, <)$ głoszą w interpretacji drugiej, że istnieje dokładnie jeden przedział czasowy ϑ oraz do-

kładnie jedna taka ideologia d , że w przedziale czasowym ϑ oraz każdym późniejszym od niego (a takie istnieją) wszystkie zbiorowości są w relacji a do ideologii d . Niech formuła $\vartheta > \vartheta_1$ ma ten sam sens co formuła $\vartheta_1 < \vartheta$. Zmieniając we wzorze powyższym wszędzie znak $<$ na znak $>$ otrzymujemy formuły głoszące w interpretacji socjologicznej, że istnieje dokładnie jeden taki przedział czasowy ϑ oraz dokładnie jedna ideologia d , że w przedziale czasowym ϑ oraz w każdym wcześniejszym od niego (a takie istnieją) wszystkie zbiorowości są w relacji a do ideologii d . Te trzy ostatnie formuły oznaczą przez $H(a, >)$. Wszystkie formuły postaci $H(a, <)$ oraz w postaci $H(a, >)$ nazywam formułami jednorodności. Teorią zaś jednorodności nazywam każde niesprzeczne rozszerzenie danej teorii bazowej otrzymane przez dodanie do aksjomatów bazowych bądź którejs z formuł jednorodności, bądź koniunkcji, której jednym z czynników jest pewna formuła jednorodności. Teorie jednorodności z aksjomatem $H(s, <)$ opisują — w interpretacji socjologicznej — zbiorowości, które począwszy od pewnego przedziału czasowego akceptują całkowicie, raz na zawsze, ustaloną ideologię.

Niech $G_1(a)$ skraca formułę $\Sigma 1a$ ($\Pi xaxa\vartheta$). Niech $G_2(a)$ będzie skrótem koniunkcji $\vartheta < \vartheta_1 \wedge \sim x=y$. Niech $e(b,c)$ skraca wyrażenie $\sim idbc$, $f(b)$ skraca $axb\vartheta_1$, a $g(c)$ będzie skrótem formuły $ayc\vartheta_1$. Niech wreszcie $G_3(a)$ zastępuje wyrażenie $\Sigma b\Sigma c(e(b,c) \wedge f(b) \wedge g(c))$, a G_4 wyrażenie $\Sigma \vartheta_1(\vartheta < \vartheta_1)$. Zwróćmy z kolei uwagę na formuły następujące:

$G(a, <)$ $\Sigma 1\vartheta(G_1(a) \wedge \Pi x\Pi y\Pi \vartheta_1(G_2(a) \rightarrow G_3(a) \wedge G_4))$,
 przy czym a jest jednym z orzeczników s, t, u .

Formuły postaci $G(a, <)$ głoszą w interpretacji drugiej, iż istnieje dokładnie jeden taki przedział czasowy ϑ , że 1. istnieje dokładnie jedna taka ideologia a , że w przedziale czasowym ϑ wszystkie zbiorowości są w stosunku a do ideologii a oraz że 2. w każdym przedziale czasowym późniejszym od przedziału ϑ dwie różne zbiorowości pozostają w stosunku a do dwóch różnych ideologii. Zmieniając w formułach powyższych $G(a, <)$ wszędzie stałą $<$ na stałą $>$ otrzymujemy formuły, które oznaczą przez $G(a, >)$. Wszystkie formuły postaci $G(a, <)$ oraz postaci $G(a, >)$ nazywam formułami różnorodności. Teorią różnorodności nazywam każde niesprzeczne rozszerzenie teorii bazowej danego typu, otrzymane przez dodanie do aksjomatów bazowych bądź którejs z sześciu formuł różnorodności, bądź koniunkcji, której jednym czynnikiem jest pewna formuła różnorodności.

Teorię różnorodności danego typu z aksjomatem $G(s, <)$ opisują — w interpretacji socjologicznej — zbiorowości, które w pewnym przedziale czasowym akceptowały całkowicie pewną ustaloną ideologię, a w każdym okresie późniejszym każda z tych zbiorowości akceptuje całkowicie już odmienną ideologię od ideologii wszystkich pozostałych zbiorowości. Teorie jednorodności mogą być równocześnie teoriami różnorodności, np. teorie z aksjomatem $H(s, <) \wedge G(s, >)$ lub z aksjomatem $H(s, >) \wedge G(s, <)$.

Tego rodzaju teorie mogą się wydać interesujące socjologom czy psychologom. Socjologowie czy psychologowie mogą przy tym zadawać sobie pytania dotyczące przyczyn zmian postaw danych zbiorowości wobec określonych ideologii.

Porównajmy ze sobą teorie aksjomatyczne dotąd rozważane w tej pracy. Niech n będzie ustaloną liczbą prostą. Teoria synchroniczna typu n , teoria diachroniczna typu n i teoria typu JJ typu n krzyżują się. Każda teoria typu AB^k-C typu n , gdzie k jest liczbą całkowitą dodatnią, jest rozszerzeniem teorii typu JJ typu n . Teorie jednorodności i teorie różnorodności typu n mogą być rozszerzeniami teorii diachronicznej typu n .

6. SZKIC DEFINICJI SPEŁNIANIA. Uwagi poniższe wzorowane są na dokładnych rozważaniach semantycznych zawartych w mojej pracy *Czyn i konieczność*. Do tej pracy odsyłam Czytelnika po szczegóły. Tu ograniczam się do szkicu.

Niech $\beta = \langle B, \cup, \cap, - \rangle$ będzie skończoną co najmniej dwuelementową algebrą Boole'a z jednością 1 i zerem 0. Moc algebry jest zawsze liczbą prostą. Niech funkcja k , określona na zbiorze B , ma własności następujące: $k1 = 1$, $kx = 0$ dla x różnych od 1. Układ $\langle B, \cup, \cap, -, k \rangle$ nazywam algebrą modalną przyporządkowaną algebrze β .

Rozważę czwórkę uporządkowaną $u = \langle \beta, X, A, C \rangle$, w której 1. β jest algebrą modalną, 2. X, A oraz C są zbiorami niepustymi. Czwórkę u nazywam układem normalnym typu n , jeśli n jest mocą dziedziny B algebry β . W interpretacji drugiej, socjologicznej, zbiór X jest pewnym niepustym zbiorem zbiorowości ludzkich, A jest zbiorem niepustym ideologii, a C jest zbiorem przedziałów czasowych.

Określę z kolei ogólnikowo funkcje spełniania w układach normalnych danego typu n . Funkcje spełniania są funkcjami od jednej formuły języka J oraz pewnego ciągu przedmiotów należących do zbiorów X, A oraz C z danego układu normalnego u . Niech Φ będzie formułą języka J ze zmiennymi wolnymi $x_1, \dots, x_j, a_1, \dots, a_k, \vartheta_1, \dots, \vartheta_m$. Zmiennym x_1, \dots, x_j przyporządkowuję odpowiednio przedmioty ξ_1, \dots, ξ_j ze zbioru X , zmiennym a_1, \dots, a_k przedmioty a_1, \dots, a_k ze zbioru A , a zmiennym $\vartheta_1, \dots, \vartheta_m$ przedmioty τ_1, \dots, τ_m ze zbioru C . Każda funkcja spełniania przyporządkowuje formule Φ oraz ciągowi $(\xi_1, \dots, \xi_j, a_1, \dots, a_k, \tau_1, \dots, \tau_m)$, zwanemu ciągiem spełniającym Φ w u , pewien element zbioru B , tzn. element dziedziny algebry modalnej β . Orzecznikowi $=$ jest przyporządkowana identyczność w zbiorze X , orzecznikowi id identyczność w zbiorze A , a orzecznikowi I identyczność w zbiorze C .

Niech zmiennej x_1 będzie przyporządkowany przedmiot ξ_1 , a zmiennej x_2 przedmiot ξ_2 . Wówczas $G(x_1 = x_2, (\xi_1, \xi_2)) = 1$ wtw ξ_1 równa się ξ_2 . Podobnie określa się warunki dla $G(ida_1a_2, (a_1, a_2))$ oraz dla $G(I\vartheta_1, \vartheta_2, (\tau_1, \tau_2))$.

Spójnikom alternatywy, koniunkcji i negacji są przyporządkowane w rozważanej algebrze modalnej odpowiednio: suma, iloczyn i dopełnienie bulowskie. Niech wszystkim zmiennym wolnym w Φ będzie przyporządkowany w sposób opisany powyżej ciąg η przedmiotów należących do sumy zbiorów X, A oraz C z układu u . Wówczas $G(\square \Phi, \eta) = k G(\Phi, \eta)$ oraz $G(\sim \Phi, \eta) = -G(\Phi, \eta)$.

W pracy *Czyn i konieczność* iloczyn bulowski (sumę bulowską) wszystkich elementów zbioru X spełniających formułę Ψ oznacza się przez $P\xi \in X\Psi$ (przez $S\xi \in X\Psi$). Taki iloczyn (taka suma) zawsze istnieje, bo rozważane algebry Boole'a są zupełne. Odpowiedni warunek z definicji spełniania dla formuły $\Pi x\Phi$ z języka J , przy czym zmienna x jest wolna w formule Φ , może mieć postać następującą: $G(\Pi x\Phi, \eta) = P\xi \in XG(\Phi, \eta)$, przy czym ciąg spełniający η' powstaje z ciągu spełniającego η w sposób opisany szczegółowo w każdej precyzyjnej definicji spełniania. Podobnie określa się warunki dla $G(\Sigma x\Phi\eta)$, $G(\Pi a\Phi, \eta)$, $G(\Sigma a\Phi, \eta)$, $G(\Pi \vartheta\Phi, \eta)$ oraz $G(\Sigma \vartheta\Phi, \eta)$.

Niech zmiennej x będzie przyporządkowany przedmiot ξ ze zbioru X , zmiennej a przedmiot a ze zbioru A , zmiennej zaś ϑ przedmiot τ ze zbioru C . Niech η skraca wyrażenie (ξ, a, τ) . Niech I będzie skrótem $sxa\vartheta$, II — skrótem $txa\vartheta$, a III — skrótem $uxa\vartheta$. Wówczas warunki nałożone na funkcję G przedstawiają się następująco: $G(I, \eta) \cup G(II, \eta) \cup G(III, \eta) = 1$ oraz $-G(II, \eta) \cap -G(III, \eta) \cup -G(I, \eta) = 1$. Dalsze równości otrzymuje się z powyższych dwóch 1. zmieniając s na t , t na u oraz u na s lub 2. zmieniając s na u , t na s oraz u na t .

Niech zmiennym ϑ_1, ϑ_2 oraz ϑ_3 będą przyporządkowane odpowiednio przedmioty τ_1, τ_2 oraz τ_3 ze zbioru C . Niech δ skraca wyrażenie (τ_1, τ_2) , δ_1 wyrażenie (τ_2, τ_3) , a δ_2 wyrażenie (τ_1, τ_3) . Niech dalej 12 skraca $\vartheta_1 < \vartheta_2$, 13 skraca $\vartheta_1 < \vartheta_3$, 21 skraca $\vartheta_2 < \vartheta_1$, a wyrażenie 23 skraca $\vartheta_2 < \vartheta_3$. Wówczas trzy dalsze warunki nałożone na funkcję spełniania G mają postać następującą: $-G(12, \delta) \cup -G(21, \delta) = 1$, $-G(12, \delta) \cup -G(23, \delta_1) \cup G(13, \delta_2) = 1$, $G(I\vartheta_1 \vartheta_2, \delta) \cup G(12, \delta) \cup G(21, \delta) = 1$. Trzy ostatnie równości gwarantują, że aksjomaty bazowe dotyczące relacji wcześniejszości przedziałów czasowych są zawsze spełnione. Trzy wcześniejsze równości gwarantują zaś, że aksjomaty bazowe dotyczące relacji wyznaczonych przez stałe s, t oraz u są zawsze spełnione.

Niech $\langle \beta, X, A, C \rangle$ będzie układem normalnym. Niech S, T oraz U będą trzema parami rozłącznymi relacjami zawartymi w iloczynie kartezjańskim $X \times A \times C$. Niech suma relacji S, T oraz U równa się $X \times A \times C$. Niech W będzie dowolnym silnym porządkiem liniowym w zbiorze C . Określam funkcję dwóch zmiennych G , przyjmującą wartości 0 i 1, w sposób następujący: $G(sxa\vartheta, (\xi, a, \tau)) = 1$ wtw (ξ, a, τ) jest elementem relacji S , $G(txa\vartheta, (\xi, a, \tau)) = 1$ wtw (ξ, a, τ) jest elementem T , $G(uxa\vartheta, (\xi, a, \tau)) = 1$ wtw (ξ, a, τ) jest elementem U , $G(\vartheta_1 < \vartheta_2, (\tau_1, \tau_2)) = 1$ wtw (τ_1, τ_2) jest elementem W , $G(x = y, (\xi_1, \xi_2)) = 1$ wtw ξ_1 równa się ξ_2 , $G(idab, (a_1, a_2)) = 1$ wtw a_1 równa się a_2 , $G(I\vartheta_1 \vartheta_2, (\tau_1, \tau_2)) = 1$ wtw τ_1 równa się τ_2 . Rozszerzam funkcję G tak, aby były spełnione warunki dla spójników rachunku zdań i kwantyfikatorów, podane powyżej. Takie rozszerzenie funkcji G jest funkcją spełniania w układzie normalnym $\langle \beta, X, A, C \rangle$. Zatem klasa wszystkich funkcji spełniania w dowolnym układzie normalnym jest zawsze niepusta.

Niech formuła Φ należy do języka J . Mówię, że Φ jest n -prawdziwe w układzie normalnym u wtw dla każdej funkcji spełniania G w układzie normalnym u oraz dla każdego ciągu spełniającego η $G(\Phi, \eta) = 1$. Zbiór formuł Z jest n -prawdziwy w układzie normalnym u typu n wtw każda z formuł zbioru Z jest n -prawdziwa w tym układzie.

7. NIESPRZECZNOŚĆ ROZWAŻONYCH TEORII. Niech dany będzie układ normalny $u = \langle \beta, X, A, C \rangle$ określonego typu. Układ u nazywam synchronicznym, gdy moc zbioru C równa się 1. Układ normalny synchroniczny ma więc zawsze postać $\langle \beta, X, A, \{\tau\} \rangle$. Układ normalny nazywam diachronicznym, gdy moc zbioru C jest większa od 1. Układ normalny u nazywa się układem typu JJ , gdy zbiory X oraz A są jedynkowe. Układ normalny typu JJ ma więc zawsze postać $\langle \beta, \{\xi\}, \{a\}, C \rangle$. Istnieją układy normalne synchroniczne a zarazem typu JJ . Układy takie są zawsze postaci $\langle \beta, \{\xi\}, \{a\}, \{\tau\} \rangle$.

Narzuca się pytanie, czy teorie rozważane powyżej są niesprzeczne. Niesprzeczność teorii można udowodnić przez budowę jej modelu. Modelem teorii tu rozważanych może być odpowiedni układ normalny. Powiem obecnie, które rozszerzenia teorii bazowych są prawdziwe w odpowiednich klasach układów normalnych. Dowody tych twierdzeń pozostawiam Czytelnikowi.

Niech n będzie liczbą prostą. Teoria synchroniczna typu n jest n -prawdziwa w każdym układzie normalnym synchronicznym typu n . Teoria diachroniczna typu n jest n -prawdziwa w każdym układzie normalnym diachronicznym typu n . Teoria typu JJ typu n jest n -prawdziwa w każdym układzie normalnym typu JJ typu n . Teorie typu AC typu n są n -prawdziwe w każdym układzie normalnym typu n postaci $\langle \beta, \{\xi\}, \{a\}, C \rangle$, gdzie C jest zbiorem co najmniej dwuelementowym. W szczególności, teoria typu AC typu n z aksjomatem (s, t) jest n -prawdziwa w każdym układzie normalnym typu n postaci $\langle \beta, \{\xi\}, \{a\}, \{\tau_1, \tau_2\}, \{(\xi, a, \tau_1)\}, \{(\xi, a, \tau_2)\}, \Phi \{(\tau_1, \tau_2)\} \rangle$. W układzie takim przedział czasowy τ_2 stanowi przełom, od którego zaczyna się apo-

stazja całkowita zbiorowości ξ , zbiór $\{\langle \xi, a, \tau_1 \rangle\}$ jest przyporządkowany orzecznikowi s , a zbiór $\{\langle \xi, a, \tau_2 \rangle\}$ orzecznikowi t . Teorie typu ABC typu n są n -prawdziwe w każdym układzie normalnym typu n postaci $\langle \beta, \{\xi\}, \{a\}, C \rangle$ gdzie C jest zbiorem co najmniej trójelementowym. W szczególności, teoria typu ABC typu n z aksjomatem $\langle s, t, s \rangle$ jest n -prawdziwa w każdym układzie normalnym typu n postaci $\langle \beta, \{\xi\}, \{a\}, \{\tau_1, \tau_2, \tau_3\}, \{\langle \xi, a, \tau_1 \rangle, \langle \xi, a, \tau_3 \rangle, \langle \xi, a, \tau_2 \rangle\}, \emptyset, \{\langle \tau_1, \tau_2 \rangle, \langle \tau_2, \tau_3 \rangle, \langle \tau_1, \tau_3 \rangle\} \rangle$. Przełomem pierwszym jest przedział czasowy τ_2 . Od niego rozpoczyna się apostazja całkowita. Przełomem drugim jest τ_3 . Od niego zaczyna się nawrócenie całkowite. Zbiór $\{\langle \xi, a, \tau_1 \rangle, \langle \xi, a, \tau_3 \rangle\}$ jest przyporządkowany orzecznikowi s , a zbiór $\{\langle \tau_1, \tau_2 \rangle, \langle \tau_2, \tau_3 \rangle, \langle \tau_1, \tau_3 \rangle\}$ orzecznikowi \langle . Ogólnie: Teorie typu AB^kC są n -prawdziwe w każdym układzie normalnym typu n postaci $\langle \beta, \{\xi\}, \{a\}, C \rangle$, w którym moc zbioru C jest większa od $k + 1$.

CZESŁAWA PIECUCH: Metafizyka szyfrów u Karla Jaspersa (Autoreferat z odczytu wygłoszonego w Polskim Towarzystwie Filozoficznym, Oddział w Krakowie, 14.05.1984 r.).

Filozofia Jaspersa opiera się na podstawowym przekonaniu, zaczerpniętym od Kanta, o niedostępności Bytu na drodze poznania naukowego. Granice, na jakie napotyka nauka, stają się w koncepcji Jaspersa bodźcem do szukania innego rodzaju myślenia, które pokonując je zwraca się do istoty człowieka. Myślenie to nie jest naukowym poznaniem, choć z nauką jest ściśle związane. Celem jego jednak nie jest poznanie rzeczy, lecz obszar samowiedzy. Wobec niepoznawalności świata jako całości myślenie stawia sobie inny cel: ukazuje, że nie jest absolutnym myśleniem absolutnego podmiotu, lecz myśleniem człowieka uwarunkowanego sytuacją, umieszczonego w przestrzeni i w czasie. Myślenie odsłania wówczas dwa zasadnicze odniesienia człowieka: ze względu na swą naturę jest on powiązany ze względnością świata, ale źródłowo skierowany jest na absolutny Byt. Byt jest transcendencją, dlatego świat nie odnajduje go w świecie, ale nie jest również dostępny poza światem, poza który nie może wykroczyć człowiek. Stąd poszukiwanie Bytu odbywa się zawsze „na granicy”. W ujęciu Jaspersa Byt przemawia poprzez rzeczywistość świata jako szyfr: „O transcendencji myślimy i mówimy szyfrem”¹. Brak jasności i absolutnego poznania tworzą niejako miejsce dla szyfrów. Dzięki nim granice poznania obiektywnego nie są granicami dla myślenia, które dzięki szyfrom odkrywa możliwości bytu ludzkiego.

Szyfr stanowi metafizyczną przedmiotowość, przez którą egzystencja ustosunkowuje się do transcendencji. Personifikacje, obrazy, dzieła sztuki, krajobrazy, czy wyobrażenia uzyskują miano szyfru, jeśli dzięki nim człowiek zdobywa pewność Bytu. Doświadczenie tej pewności, nazywa je Jaspers doświadczeniem metafizycznym, dokonuje się w obcowaniu ze światem umożliwiającym jest szczególną właściwością: „przeźroczystością” świata. Dzięki niej świat ukazuje głębię przenikającej go transcendencji, uzyskując tym samym charakter symbolu.

Należy podkreślić, że choć szyfr w koncepcji Jaspersa jest symbolem, to jest to symbol szczególny. Jego specyficzność polega na tym, że w od-

¹ K. Jaspers, *Chiffren der Transzendenz*, München 1970, s. 107.

różnieniu od wszelkich innych symboli, szyfr nie poddaje się żadnej interpretacji, nie pozwala się tłumaczyć. Szyfr stanowi swoistą rzeczywistość jaką jest jedność świata i przenikającej go obecności transcendencji. Interpretacja niszczy szyfr, ponieważ rozrywa ową jedność. Obcowanie z szyfrem nie polega zatem w żadnym razie na intelektualnym poznawaniu transcendencji i ta niemożność intelektualnego odczytania pisma szyfrowego powoduje, że doświadczenie metafizyczne staje się doświadczeniem egzystencjalnym, wewnętrznym doświadczeniem jednostki. Prawda tego doświadczenia pozostaje indywidualną, nieprzekazywalną obiektywnie prawdą pojedynczego człowieka. Czytni ją to nieweryfikowalną dla innych, a dla doświadczającego ją człowieka, ulotną. Stanowi to słabość tej koncepcji z naukowego punktu widzenia, ale sam Jaspers w tym właśnie dostrzega siłę i ważność szyfrów dla tego, co najistotniejsze w człowieku, dla jego wolności, która urzeczywistnia się dopiero w procesie życia egzystencjalnego. Należy tu dodać, że doświadczenie prawdy szyfru, choć obiektywnie nieprzekazywalne, samo może przybrać postać szyfru i na tej drodze być zakomunikowane drugiemu człowiekowi, odwołując się już nie do jego intelektu, a do życia egzystencjalnego i w ten sposób je ożywiając.

Jaspers wyróżnia trzy rodzaje pisma szyfrowego². Metafizyczne doświadczenie jest czytaniem pierwszej, bezpośredniej mowy transcendencji. Jest ono oparte na doznaniu obecności transcendencji tu i teraz, w konkretnej sytuacji i w niepowtarzalnym momencie. Bezpośrednie doznanie jest przekazywane na drodze przekształcenia źródłowych szyfrów w specyficzną przedmiotowość. Powstają obiektywnie trwałe formy drugiej mowy o treści metafizycznej jak na przykład mit czy objawienie w teologii. Z kolei szyfry drugiej mowy ujęte w formy myślenia przedmiotowego starają się objaśnić transcendencję w analogii do człowieka lub świata. Te spekulatywne ujęcia, tu zalicza Jaspers różne, wielkie systemy filozoficzne też nie są poznaniem Bytu, lecz stają się pismem szyfrowym, stwarzając tym samym możliwość dalszego czytania.

Jak to już zostało wspomniane, na gruncie tej teorii doświadczenie metafizyczne stanowi zasadniczy moment egzystencjalnego życia. Transcendencja, niedostępna świadomości podmiotowej, obwieszcza się egzystencji człowieka, która jest jedynym miejscem czytania jej mowy. Warto podkreślić, że doświadczenie obecności transcendencji w szyfrze nie jest dostępne dla każdego, gdyż wymaga egzystencjalnego życia: „O transcendencji dowiaduję się tylko w tej mierze w jakiej staję się sobą”³. Równocześnie odczytywanie znaków transcendencji wprawia w ruch życie egzystencjalne, gdyż rzeczywistość egzystencji człowieka dochodzi do głosu tylko w procesie ustosunkowywania się do transcendencji. Szyfr staje się pomostem pomiędzy egzystencją, a transcendencją, wskazując na ich wzajemne powiązanie. Zawiera treści osobowe czytającego go człowieka i transcendentne Bytu, który w nim przemawia. A zatem szyfry nie są czymś wyłącznie subiektywnym, iluzją człowieka, gdyż przemawiają przez obiektywną rzeczywistość świata głosem transcendencji. Nie będąc jednak przedmiotami o powszechnej ważności są tworem egzystencji człowieka, który w swej wolności (Jaspers mówi też czasem o fantazji) ogląda Byt w szyfrze. Jak widać, w koncepcji Jaspersa szyfr posiada podwójny charakter: jego rzeczywistość jest dana człowiekowi i zarazem stwarzana przez niego, a on sam staje się miarą doświadczenia metafizycznego świadcząc swym życiem o transcendencji.

² Jaspers używa zamienne określeń „mowa szyfrów” (Sprache der Chiffren) lub „pismo szyfrowe” (Chiffrenschrift).

³ K. Jaspers, *Philosophie*, Berlin 1932, t. 3, s. 150.

Świat szyfrów jest wieloznaczny. Egzystencjalne odniesienie sprawia, że szyfry nie posiadają powszechnej ważności. Są czytane przez pojedynczego człowieka w jego wolności, a zatem w niepowtarzalny sposób i zawsze mogą być czytane jeszcze inaczej. Ale od pojedynczego człowieka zależy nie tylko sposób czytania, ale też wybór pomiędzy szyframi. Jaspers podkreśla, że choć wszystko może stać się szyfrem transcendencji, to o tym, czy jakiś obraz, człowiek, czy zdarzenie nabiera znaczenia szyfru decyduje ostatecznie człowiek, który doświadcza w nich obecności Bytu, lub dla którego są one tylko pustymi znakami ukrywającymi jedynie nicłość. Mity i dogmaty religijne, jak również spekulatywne teorie stwarzają szansę metafizycznych doświadczeń, ale mogą również stanowić zagrożenie dla człowieka. Niebezpieczeństwo, jakie Jaspers tu dostrzega, wiąże się z przekonaniem, że te treści traktowane jako obowiązujące i ogólnie ważne niszczą wolność człowieka i uniemożliwiają egzystencjalne życie, które w swej istocie opiera się na wolnym działaniu.

Dochodzi tu do głosu ciekawa myśl filozofa. Mity, dogmaty religijne, teorie filozoficzne zawierają treści, które współcześnie wykluczają się wzajemnie i są często kwestionowane z naukowego punktu widzenia. Jaspersa propozycja idzie w kierunku przywrócenia tych treści dzisiejszemu człowiekowi i tym samym ich uaktualnienia, ale już nie w płaszczyźnie intelektualnej, co przede wszystkim egzystencjalnej. Dokonać się to ma na drodze przeobrażenia mitów, czy dogmatów religijnych jak również myśli filozoficznych w szyfry Bytu. Tym samym przedmiotowym treściami tych przekonań zostaje odmówione rzeczywiste istnienie i współcześnie nabierają symbolicznego charakteru. W ten sposób tradycyjne wierzenia i wyobrażenia przestają mieć wyłącznie znaczenie wiedzy historycznej. Jaspers nie odrzuca ich też jako pustych wyobrażeń, które dzisiaj nic nie mówią, lecz w jego ujęciu zostają one ponownie ożywione, stają się motorem życia egzystencjalnego. Jaspers jest przeciwnikiem wszelkich prób odmitologizowania biblijnej wiary, jakie czasem są przeprowadzane na terenie teologii. Przeszłość przemawia do współczesnego człowieka mnogością szyfrów. Podobnie i wielkie koncepcje filozoficzne mogą być dzisiaj ożywione. Jednak nie przez naśladownictwo czy intelektualne interpretacje, lecz na drodze nawiązywania egzystencjalnej komunikacji z filozofami przeszłości. W tym procesie następuje zetknięcie z myślą człowieka, który swoje metafizyczne doświadczenie ujął w formie spekulacji filozoficznej, dając w niej wyraz własnej rzeczywistości egzystencjalnej. I tylko wówczas, gdy myśl przeszłości ożywia życie egzystencjalne współczesnego człowieka może być dla niego szyfrem i w ten sposób dzisiaj znaczyć. Bo sensem filozofii, w ujęciu Jaspersa, jest „by we wszystkim, co człowiek czyni i myśli, doświadczyć w końcu szyfrów, które dwuznacznie obwieszczą to, czego człowiek nigdy ostatecznie nie wie”⁴.

Należy zauważyć, że metafizyka szyfrów Jaspersa wyraża równocześnie określoną koncepcję niezależności filozofii wobec nauki i teologii. Niezależność ta nie oznacza ich zaprzeczenia, wręcz przeciwnie: każe czerpać z całego bogactwa treści, które zawierają, ale równocześnie wyznacza odmienną, swoistą drogę filozofii. Ograniczoność poznania naukowego zwraca człowieka do filozofii, której myślenie pozwala mu wytworzyć nową postawę wobec świata i siebie samego. Dzięki wewnętrznemu przeobrażeniu dostrzega niejako drugą naturę świata, który udostępnia mu sens wykraczający poza naukowe poznanie i potoczne doznanie. Sens ten ma transcendentne pochodzenie i odwołuje się do tego w człowieku, co źródłowo jest zakorzenione w transcendentnym Byciu, do jego egzystencji. Dzięki temu zakorzenieniu człowiek

⁴ K. Jaspers, *Chiffren der Transzendenz*, wyd. cyt., s. 95.

w sposób wolny odczytuje świat jako znak Bytu. Filozofia szyfrów chroni wolność jednostki, stawiając do jej dyspozycji mity, objawienie w teologii czy spekulatywne systemy jako szyfry, a nie jako powszechnie obowiązujące prawdy. Tym samym przeciwstawia się teologii, dla której treści objawienia są dogmatami. Droga filozofii szyfrów prowadzi do prawdy niedostępnej dla nauki i zdobywanej w wolności nieosiągalnej w obliczu wiary w objawienie. Powstaje pytanie czy ta droga filozofii spełnia nadzieje, które zawiodły w nauce i teologii. Przecież prawda udostępniona w doświadczeniu metafizycznym jest obiektywnie niepewna i zanika wraz z przeżyciem metafizycznym. Prawda ta zdaje się więcej mówić o człowieku, który ją odczytuje niż o transcendencji, która pozostaje do końca ukryta. Doświadczana w wolności nie przynosi ostatecznego spokoju, jaki daje wiara religijna, a raczej związana jest z nieustannym niepokojem i zwątpieniem. A więc w miejsce niepodważalnej prawdy naukowej pojawia się niesprawdzalna i nieprzekazywalna prawda egzystencjalna, a w miejsce bezpieczeństwa i ufności wiary w objawienie, pełna niepokoju wolność. Ale to jest ryzyko wiary filozoficznej, a kto je założy bierze na siebie ciężar, który znika tylko w momencie rozjaśnionej pewności Bytu przemawiającego głosem świata.

JAN WOLEŃSKI: R. Suszko o rozwoju poznania (XXX Konferencja Historii Logiki w Krakowie, 19 X 1984).

Problematyka rozwoju poznania naukowego jest jednym z centralnych zagadnień współczesnej filozofii nauki. Główni przedstawiciele tzw. historycznego nurtu w filozofii nauki Kuhn, Lakatos, Feyerabend oraz ich następcy uważają, że diachroniczne aspekty nauki nie dają się przedstawiać za pomocą modeli formalno-logicznych; dopiero ostatnio notujemy formalno-logiczne analizy rozwoju wiedzy (Sneed, Stegmüller). W tym kontekście na uwagę zasługują prace Romana Suszki cf. [2] — [7]) oferujące interesującą formalizację rozwoju poznania.

W [2] Suszko rysuje ogólną koncepcję logiki diachronicznej. Trzeba podkreślić, że proponowana przez Suszkę logika diachroniczna w żadnej mierze nie ma być czymś przeciwnym wobec tzw. logiki synchronicznej, tj. logiki w zwykłym sensie. Mówiąc o logice, Suszko ma na myśli głównie metalogikę, tj. składnię i semantykę języków sformalizowanych. Logika diachroniczna ma być rozszerzeniem logiki synchronicznej, przy czym aparat pojęciowy logiki diachronicznej jest standardowym formalizmem stosowanym w metalogice. Inspirację dla logiki diachronicznej stanowiły prace Ajdukiewicza (ewolucje aparatów pojęciowych, semantyczna epistemologia) oraz pewne idee marksizmu (koncepcja prawdy absolutnej i względnej). Suszko nie zrealizował nigdy pełnego programu logiki diachronicznej — prawdopodobnie zaważyła na tym jego koncentracja (w latach 1968—1979) na logice nie-fregowskiej. Tym niemniej formalna analiza rozwoju poznania może być traktowana jako częściowa realizacja tego programu.

Suszko zakłada, że każdy poznający podmiot wyposażony jest w język i operację konsekwencji logicznej. To właśnie umożliwia traktowanie semantyki jako bardzo ogólnej epistemologii, gdyż podmiot w trakcie poznania czyni użytek z relacji semantycznych, takich jak prawda czy denotowanie. Podstawowym pojęciem w analizie rozwoju poznania (i poznania w ogóle) jest pojęcie opozycji epistemologicznej. Jest nią uporządkowana para (S, M),

gdzie S jest podmiotem a M — przedmiotem poznania. Założenie, że język L jest składnikiem podmiotu, prowadzi do wniosku, że M może być traktowany jako model (w sensie semantycznym) języka L. Bardziej szczegółowa analiza opozycji epistemologicznej prowadzi do wniosku, że jest ona uporządkowana czwórka o postaci $((L, A, T), M)$, gdzie L — język, A — aksjomaty pozalogiczne, T — zbiór twierdzeń uznanych przez S, M — przedmiot poznania, czyli model języka L. S może się oczywiście mylić i stąd, w ogólności, $CnT \neq Ver(M)$, tj. twierdzenia uznawane przez M niekoniecznie muszą być prawdziwe. Tym niemniej $CnA \subset Ver(M)$, czyli aksjomaty należą do zdań prawdziwych. Suszko traktuje zbiór CnA jako zbiór pozalogicznych zasad myślenia. Oczywiście, $Cn\emptyset$ (zbiór tez logiki) jest zawarty w CnA . Typowy problem diachroniczny jest następujący. Mamy dwie opozycje epistemologiczne E i E'. Czy można formalnie scharakteryzować tzw. transformację epistemologiczną $(E \rightarrow E')$? Zakłada się przy tym, że brane są pod uwagę tylko transformacje postępowe, tj. sytuacje, w których następuje jakiś przyrost wiedzy. Można rozróżnić dwa przypadki: [1] $M = M'$ oraz [2] $M \neq M'$.

Ad[1] Skoro $M = M'$, to także $L = L'$. A zatem transformacja redukuje się do relacji pomiędzy A i A' oraz T i T'. Po pierwsze, możemy mieć sytuację, że $A = A'$. Znaczy to, że zmiany epistemiczne ograniczają się do zbiorów T oraz T'. Założymy, że podmiot jest zainteresowany w gromadzeniu nowych prawd oraz korygowaniu błędów. Takie zachowanie się podmiotu można scharakteryzować formalnie budując nieskończony ciąg transformacji

$$T_0 = T, T_0 \rightarrow T_1(=T'), T_1 \rightarrow T_2, \dots, T_n \rightarrow T_{n+1}, \dots,$$

gdzie dla każdego n, $T_n \neq T_{n+1}$. Wzór

$$\lim T_n = Ver(M) — n \text{ dąży do nieskończoności,}$$

wyraża myśl następującą: każda prawda będzie kiedyś zdobyta, każdy błąd będzie kiedyś poprawiony. Oczywiście, prawdy analityczne są w tym przypadku stałe. Po drugie, $A \neq A'$. Jeśli $CnA \subset CnA'$, to mamy do czynienia ze wzmocnieniem aksjomatyki. Natomiast, jeśli $CnA = CnA'$, to nastąpiła nowa systematyzacja aksjomatyki. Znowu zauważamy, że prawdy analityczne pozostają całkowicie nienaruszone. Zdaniem Suszki omówione w tym punkcie transformacje są charakterystyczne dla ewolucyjnych modeli poznania. Suszko odwołuje się tutaj do tzw. nauki normalnej w sensie Kuhna.

Ad[2] Jeżeli $M \neq M'$, to — z uwagi na założenie postępowości transformacji — M' jest „większy” od M. Ujmując to formalnie: M jest podmodelem M'; w konsekwencji, L jest podjęzykiem L'. Po pierwsze może się zdarzyć, że uniwersa obu modeli są równe: $U = U'$. M' można przedstawić zawsze jako kompozycję dwóch części M'1 oraz M'2. Skoro uniwersa obu modeli są równe, a M jest podmodelem M', to M'2 (o ile jest niepusty) zawiera nowe zbiory i relacje — zakładamy przy tym, że $M = M'1$. Stare aksjomaty (A) pozostają prawdziwe w nowym modelu, tj. $CnA \subset Ver(M')$. Jest to zasada potencjalnego zachowania prawd analitycznych. Transformacja zaś polega na tym, że podmiot rozważa nowe własności i relacje. Jest to tzw. słaba rewolucja naukowa. Po drugie, może się zdarzyć, że $U \subset U'$, tj. U' zawiera nowe przedmioty. Założymy, że wśród predykatów L' znajduje się predykat F denotujący U. Przez relatywizację zmiennych związanych do predykatu F otrzymujemy relatywizację każdego zdania z L'. W szczególności mamy zbiór A_F , tj. zbiór zrelatywizowanych starych aksjomatów. Teraz możemy sformułować zasadę ograniczonego zachowania aksjomatów: S akceptuje nowe aksjomaty wtedy i tylko wtedy, gdy z nich wynikają stare aksjomaty w zrelatywizowanej postaci. Tym niemniej oryginalne sformułowania starych aksjomatów mogą być fałszywe w M'. Dlatego, transformacje tego rodzaju konstytuują silne rewolucje naukowe.

Ważną kwestią jest rozpatrzenie stosunku poglądów Suszki do idei prezentowanych przez przedstawicieli nurtu historycznego. Stosowana przez Suszkę terminologia oraz odwołania się do Kuhna mogą sugerować podobieństwo ujęć rozwoju poznania oferowanych przez obu filozofów. J. Giedymin (cf. [1]) zwrócił jednak uwagę na to, że tak nie jest; notabene Suszko (cf. [7]) przyznawał, że jego powoływanie się na Kuhna może powodować nieporozumienia. W istocie rzeczy pomiędzy koncepcjami Kuhna i Suszki zachodzą zasadnicze i głębokie różnice. Suszko uznaje, że rozwój poznania polega na gromadzeniu nowych prawd — Kuhn reprezentuje instrumentalistyczną koncepcję poznania. Zasady zachowania prawd analitycznych przesądają, że w transformacjach Suszki obowiązuje zasada korespondencji pomiędzy teoriami, a teorie są współmierne — oba poglądy są przez Kuhna zdecydowanie odrzucane: teorie przedzielone rewolucją naukową są niewspółmierne i nie zachodzi pomiędzy nimi korespondencja. Z podobnych powodów poglądy Suszki różnią się od anarchizmu Feyerabenda oraz metodologii programów badawczych Lakatosa. W sumie, analizy Suszki mieszczą się całkowicie w ramach kumulatywistycznej historiografii nauki.

Wiele pomysłów Suszki zasługuje na uwagę. Relatywizacja zmiennych związanych dostarcza eleganckiego ujęcia zasady korespondencji. Suszko zauważa, że pewne terminy starego języka można uznać za terminy puste nowego języka. Daje to pewne rozwiązanie znanej trudności związanej z traktowaniem starych języków jako podjęzyków nowych systemów teoretycznych. Wreszcie, jeżeli założenie o wyposażeniu podmiotu w Cn jest rozsądne, to zasada niewspółmierności różnych teorii, o ile w ogóle jest słuszna, musi ulec ograniczeniu.

BIBLIOGRAFIA

- [1] Giedymin J., *Revolutionary changes, non-translatibility, and crucial experiments*, [w:] Lakatos I., Musgrave A. (eds.), *Problems in the Philosophy of Science*, Amsterdam 1968, 223—227.
- [2] Suszko R., *Logika formalna a niektóre zagadnienia teorii poznania*, „Myśl Filozoficzna”, 2(28)(1957), 27—56, 3(29)(1957), 34—67.
- [3] Suszko R., *Logika formalna a rozwój poznania*, „Studia Filozoficzne”, 1(44)(1966), 51—61.
- [4] Suszko R., *An abstract scheme of the development of knowledge*, *Actes du XIe Congrès international d'histoire des sciences*, Wrocław 1967, 52—55.
- [5] Suszko R., *Abstrakcyjny schemat rozwoju poznania*, „Ruch Filozoficzny”, 25(1967), 217—219.
- [6] Suszko R., *Formal logic and the development of knowledge*, [w:] Lakatos I., Musgrave A. (eds.), *Problems in the Philosophy of Science*, Amsterdam 1968, 210—222.
- [7] Suszko R., *Reply*, [w:] Lakatos I., Musgrave A. (eds.), *Problems in the Philosophy of Science*, Amsterdam 1968, 227—230.

ZBIGNIEW ZWINOGRODZKI: O sztuce dialogu. Z myślą o Prof. Izydora Dąbskiej. (Polskie Towarzystwo Filozoficzne, Oddział w Krakowie, Zespół Metodologii i Teorii Poznania, 22 IV 1985 r.).

W artykule tym będę używał słowa „dialog” w jego szerokim rozumieniu, nazywając dialogiem wszelką współpracę podjętą wyłącznie celem realizacji wspólnego dobra. Tak więc, dana współpraca może okazać się dialogiem ze względu na cel, który nie będzie zrealizowany, i nie być dialogiem z uwagi na coś, co jest realizowane. Dla przykładu, praca wykonywana przez więźniów obozu koncentracyjnego przy budowie kanału jest dialogiem ze względu na cel, jakim jest uniknięcie całkowitej biologicznej zagłady tych więźniów, która będzie odpowiedzią władz obozu na przerwanie tej pracy, ale nie jest dialogiem ze względu na cel, jakim jest wybudowanie tego kanału. Tak jest, gdyż tylko lęk przed gorszymi represjami zmusza więźniów do pracy. Również dialogiem nie będzie rozmowa, w której uczestnicy chcą się wzajemnie przekonać o słuszności swoich stanowisk. Rozmowa taka w ogóle nie jest współpracą, gdyż brak w niej wspólnego celu¹. Już to wstępne wyjaśnienie dotyczące znaczenia słowa „dialog” pozwala się domyśleć, dlaczego słowo to stało się szczególnie popularne ostatnimi laty, szczególnie w Polsce. Zwykle bowiem tak bywa, że w okresie, w którym brak czegoś jest silnie odczuwany i trudno temu zaradzić, rodzi się potrzeba przyswojenia sobie tego przynajmniej w płaszczyźnie teoretycznej. Wiadomo „natura horret vacuum”. Z czego wynika, że gdy nie ma czegoś w rzeczywistości, to będzie na papierze. To ogólne prawo wyjaśniałoby, dlaczego właśnie w Polsce został napisany *Traktat o dobrej robocie* T. Kotarbińskiego, czy też dlaczego wysokiemu spożyciu alkoholu w Polsce towarzyszą liczne kazania o godności człowieka. Dzięki temu prawu staje się też zrozumiałym np. fakt przyjęcia nazwy „Organizacja Narodów Zjednoczonych” dla czegoś powołanego do życia przez narody silnie skłócone. Można to zjawisko traktować jako przejaw zdrowego instynktu samozachowawczego, chociaż kłóci się z poczuciem humoru.

Ale ten instynkt samozachowawczy może również dać o sobie znać w innej postaci. Gdy dezintegracja danej grupy społecznej osiąga wartość krytyczną, gdy emigracja za granicę oceniana jest jako największy sukces życiowy, można oczekiwać, że pojawienie się kogoś, kto choćby w niewielkim stopniu powstrzyma rozkład tej grupy społecznej, wzbudzi największy podziw i sympatię dla tej osoby u każdego, któremu obca jest teza o historycznej konieczności cwaniactwa. Artykuł ten chciałbym właśnie poświęcić takiemu człowiekowi i zastanowić się krótko, dzięki czemu udało mu się nawiązać dialog i to we współczesnym ośrodku filozoficznym w Polsce, co robi wrażenie rzeczywistego cudu. Człowiekiem tym jest Prof. Izydora Dąbska, zmarła 18 czerwca 1983 r. Wiele już o Niej ukazało się wspomnień i analiz jej dorobku naukowego. Mnie interesować będzie, jak wyżej już wspomniałem, tylko jedno pytanie: dzięki czemu udało się Jej skupić wokół siebie co najmniej kilkunastu zawodowych filozofów różnych orientacji, prowadząc dla

¹ Powyższe określenie słowa „dialog” nie wyklucza z góry możliwości wystąpienia dialogu między zwierzętami, czy też komputerami. W określeniu tym nie zostało bowiem jawnie powiedziane, jak należy rozumieć zwrot „cel jaki chcą osiągnąć”. Czy mrówka lub komputer chcą osiągnąć cokolwiek? To słowo „chcą” może sugerować, że ten cel został postawiony świadomie. Oczywiście, z uwagi na charakter tego artykułu, muszę tę kwestię zostawić nietkniętą, gdyż jakakolwiek próba sprecyzowania tego zwrotu prowadzi natychmiast do najtrudniejszych kwestii filozoficznych.

nich seminarium przez blisko 20 ostatnich lat? Jest to dla mnie najbardziej wyróżniający fakt w życiorysie zawodowym Prof. I. Dąbmskiej, którą dalej będę krótko nazywał Profesorem, gdyż nie znam drugiego podobnego przypadku w powojennej historii Polski.

Zanim spróbuję odpowiedzieć na powyższe pytanie, niezbędne będzie zwrócenie uwagi na specyfikę współczesnego środowiska filozoficznego, dość wyraźnie wyodrębniającą go z innych grup zawodowych w świecie naukowym i sprawiającą, że jest ono szczególnie silnie podatne na dezintegrację. Najogólniej mówiąc, dezintegracja ta spowodowana jest różnym rozumieniem zadań, jakie stoją przed filozofem. Wbrew temu, co sądzą laicy, filozofów dzieli nie tyle treść głoszonych przez nich twierdzeń, ile różne odpowiedzi na pytanie: co jest przedmiotem badań filozoficznych i jakie są sposoby uzasadniania twierdzeń o tym przedmiocie? Jest to sytuacja typowa dla filozofii. Dyskusje nad sposobami uzasadniania twierdzeń w naukach matematyczno-przyrodniczych zmagają się głównie do wyjaśnienia wartości poznawczej tych metod, które są powszechnie akceptowane w tych naukach. Jeżeli dyskusję naukową porównać do gry, to sposób uzasadniania twierdzeń określa reguły takiej gry. Oczywiście, na to, aby grać, trzeba najpierw się zgodzić co do tego, w co grać. Dla przykładu, można przypuszczać, że istnieje wiele twierdzeń wspólnych akceptowanych przez J. Tischnera i J. Życińskiego. Trudno mi jednak wyobrazić sobie dyskusję między nimi na tematy filozoficzne. Natomiast dyskusja taka byłaby możliwa między T. Kotarbińskim i tym ostatnim, mimo że ontologie T. Kotarbińskiego i J. Życińskiego wydają się istotnie różne.

Nie ma potrzeby w tym artykule referowania argumentów, jeżeli w ogóle istnieją, na rzecz takiego lub innego sposobu filozofowania. Dla postawionego w tym szkicu zadania wystarczy zauważyć, że te różne sposoby uprawiania filozofii wyznaczają dwa zasadniczo różne typy argumentacji: argumentacje filozofa-artysty i filozofa-naukowca.

Filozofowie-artyści filozofują w sposób nie poddający się nawet logiczno-semantycznej weryfikacji. Wymóg formalnej poprawności jest najbardziej elementarnym wymaganiem, jakie można postawić pod adresem pracy naukowej. Można się spierać co do prawdziwości wyjściowych założeń, trafności przyjętych definicji, ale nie może być dyskusji nad formalną poprawnością pracy naukowej. Ona powinna być tak napisana, aby jej formalna poprawność mogła być, potencjalnie biorąc, sprawdzona nawet przez komputer. Gdy dany tekst nie spełnia tego elementarnego wymogu, gdy np. autor z uporem nie odróżnia definicji od twierdzeń, czy twierdzeń od założeń, to taki tekst należy zaliczyć do literatury pięknej. Dialog z filozofem-artystą może mieć więc tylko ten sam charakter co dialog z artystą. I też filozofowie-artyści, bardzo liczni obecnie, organizują się na wzór bohem artystycznych z wszelkimi objawami kultu przywódcy, którego się akceptuje lub odrzuca, w zależności od smaku, jako jedynej instancji odwoławczej w takim towarzystwie.

W zupełnie innej sytuacji znajduje się filozof-naukowiec, dla którego filozofia jest dyscypliną naukową, który uważa, że dochodzi do wyników ogólnie obowiązujących i tym samym intersubiektywnie weryfikowalnych, przynajmniej co do ich formalnej poprawności. Co więcej, historia filozofii o tradycji hellenistycznej jest faktycznie historią podstawowych pojęć używanych w naukach szczegółowych. Jest to więc dyscyplina naukowa bardziej ściśła od nauk szczegółowych. Matematyk zajmujący się algebrą może się nie zastanawiać nad tym, co jest przedmiotem badań matematycznych. Specjalistę z fizyki ciała stałego może nie interesować problem determinizmu.

Wiadomo bowiem dobrze, jak się należy zachowywać, aby być specjalistą w tych dyscyplinach a refleksja nad tymi ostatecznymi założeniami przyjmowanymi w tych naukach zlecana jest odpowiednio wykształconym filozofom. Tak więc wierność tradycji hellenistycznej nakłada na filozofa obowiązek liczenia się w swych analizach z rezultatami uzyskanymi w dyscyplinach szczegółowych. Czasem też analizy filozofa-naukowca stają się źródłem rewolucji naukowej w dyscyplinie szczegółowej. Oczywiście, ten typ filozofowania wymaga wszechstronnej kontroli z różnych stron, szczególnie przy dzisiejszym stopniu zaawansowania nauk matematyczno-przyrodniczych. Ostatnie lata przyniosły tak zaskakujące powiązania między różnymi dyscyplinami szczegółowymi, np. między informatyką, językoznawstwem, matematyką i psychologią, że wykluczona została obecnie możliwość podjęcia problematyki filozoficznej poza dobrze zorganizowanym seminarium skupiającym specjalistów z różnych dyscyplin teoretycznych, zdolnych do nawiązania dialogu.

Powyższe uwagi dotyczące swoistości twórczości filozoficznej były niezbędne dla zrozumienia charakteru trudności, jakie musiała pokonać Profesor, prowadząc swoje seminarium blisko 20 lat. Z tego co wyżej powiedziałem, widać już wyraźnie, że zawód filozofa-naukowca jest wprawdzie bardzo atrakcyjny, gdyż pozwala śledzić rodzenie się głównych idei naukowych, ale też warunki niezbędne do jego uprawiania są wyjątkowo trudno realizowalne, szczególnie obecnie w Polsce. Może on być uprawiany tylko w silnych zespołach interdyscyplinarnych. Wiele przyczyn, dających się streścić za pomocą czterech kresk z powołaniem na odpowiedni dekret, złożyło się na to, że takie zespoły nie powstały w Polsce powojennej. Współcześni filozofowie w Polsce piszą tak, jakby się wzajemnie nie znali. W odróżnieniu od okresu międzywojennego, w którym Polacy wiele wnieśli do filozofii, właśnie w rezultacie zainicjowania wielu dyskusji i polemik, trudno w powojennej literaturze filozoficznej w Polsce doszukać się bardziej rozwiniętej polemiki między autorami wykształconymi w Polsce powojennej, która by wywarła znaczący wpływ na dalszy kierunek myśli filozoficznej². Wprawdzie J. Tischner napisał książkę *Polski kształt dialogu*, ale zawartość tej książki wyraźnie przeczy temu, co głosi tytuł, tj. dowodzi, że nie było żadnego dialogu między marksistami i niemarksistami w Polsce w latach czterdziestych i pięćdziesiątych. Tytuł jest więc mylący, gdyż dialog, który nie istniał, nie może mieć żadnych kształtów. Z książki tej dowiadujemy się tylko, że w tych latach były dwa kierunki w polskiej filozofii: represjonizm i depresjonizm, przy czym przedstawiciele tego pierwszego kierunku opluwali pozostałych, mając nad nimi „klasową przewagę”.

Tak więc, zarówno sama specyfika filozofii, jak i „polska racja stanu” skłaniają studentów już pierwszych lat kierunku filozofii do rezygnacji z zawodu filozofa-naukowca, gdyż mają przede sobą inne łatwiejsze drogi. Mogą np. zostać filozofami-artystami, co jest szczególnie pociągające dla tych, którzy chcą się później zajmować agitacją w ramach organizacji o dużej sile przebiecia. Mogą również dożyć spokojnie emerytury jako logicy, produkując co roku pewną liczbę lematów i twierdzeń, bez jakiegokolwiek troski o ich filozoficzną interpretację. Można to robić z pełnym spokojem, gdyż twierdzenie, że te wyniki nie znajdują nigdy zastosowania, jest zasadniczo niedowodliwe. Wreszcie można zająć się wykładem myśli „wybranego wielkiego filozofa”, pisząc komentarze do jego dzieł według schematu „coś u kogoś”. Wysilek Pani Profesor poszedł właśnie w kierunku umożliwienia początkującym filozofom zajęcia się twórczością filozoficzną w ścisłym tego słowa zna-

² Nie wynika z tego, że wszyscy ci autorzy nie mają żadnych liczących się pozycji w swoim dorobku.

czeniu, a nie szukania rozwiązań zastępczych. Świadoma była, że rozporządza niewielkimi możliwościami organizacyjnymi. Odsunięta dwukrotnie od pracy z młodzieżą akademicką musiała ograniczyć się do seminarium, które następnie przekształciło się w Zespół Metodologii i Teorii Poznania Krakowskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Filozoficznego. Jak to się więc stało, że kilkunastu filozofów w różnym wieku, mających często o sobie niezbyt wysokie mniemanie i nie utrzymujących ze sobą bliższych kontaktów naukowych, chciało i umiało ze sobą porządnie dyskutować właśnie w obecności Pani Profesor?

Na pierwszym miejscu wskazałbym na fakt, że zewnętrzna sytuacja, w jakiej to seminarium się narodziło, eliminowała podejrzenie o komercyjny charakter tej inicjatywy. Wiadomo było z góry, że chodzi tylko o dyskusję filozoficzną, a nie o co innego. Ponieważ Pani Profesor nigdy nie zajmowała wysokich stanowisk, nie można było liczyć na synekury poprzez uczestnictwo w jej seminarium. Mógłbym wymienić kilka seminariów, które rozpadły się zupełnie w momencie, gdy prowadzący te seminaria stracili wysokie pozycje. I odwrotnie, nawet najbardziej złośliwa osoba nie mogła posądzić Pani Profesor o to, że to seminarium potrzebne jest dla wzmocnienia jej prestiżu. Obecnie o prestiżu filozofa decyduje wyłącznie poczytność jego publikacji; działalność dydaktyczna zupełnie się nie liczy. Ponadto, po usunięciu Pani Profesor z Uniwersytetu Jagiellońskiego, nie obowiązywało Jej żadne pensum dydaktyczne.

Na drugim miejscu wymieniam dobrze znany sceptycyzm Pani Profesor, przy czym przez sceptycyzm w tym wypadku należy rozumieć sposób filozofowania, a nie system filozoficzny. Przyszły historyk filozofii napotka dużą trudność przy referowaniu dorobku naukowego Pani Profesor, gdyż w dorobku tym przeważają analizy pewnych kluczowych pojęć z zakresu teorii poznania i metodologii, nauk, bez próby ujęcia ich w większą syntezę, jak to miało np. miejsce u jej kolegów „twardowszczaków” T. Kotarbińskiego (reizm), K. Ajdukiewicza (konwencjonalizm w różnych wersjach), czy też T. Czeżowskiego (logiczny empiryzm). Natomiast sposób filozofowania Pani Profesor, który nazwałem tutaj sceptycyzmem, zapewniał z jej strony optymalne warunki prowadzenia dialogu filozoficznego. Wyjściowym dla Niej pytaniem, zgodnie z tradycją sokratejską, było pytanie: co to znaczy? Nie to jest bowiem największym nieszczęściem filozofa, że czegoś nie wie. Tragedia zaczyna się wówczas, gdy on nie wie, co mówić. Stąd też badania w zakresie semiotyki i semantyki stanowiły dużą część jej dorobku naukowego. Jej sceptycyzm domagał się maksymalnej ścisłości. Z drugiej strony każda teza filozoficzna, nawet wzięta z jej publikacji, mogła być zakwestionowana w jej obecności bez obawy usłyszenia, że coś zostało już dawno przezwyciężone, wykazane przez iksa itp. Ten radykalny sceptycyzm jest bardzo niebezpieczną postawą w pracy zarówno własnej filozofa, jak i dydaktycznej. W pracy własnej grozi tym, że w najlepszym razie zostanie się dobrym recenzentem dzieł tych autorów, którzy mieli odwagę zaatakować podstawowe dla filozofii problemy. W pracy dydaktycznej natomiast grozi zrodzeniem się zniechęcenia studentów do filozofowania, bo łatwo o to, aby historia filozofii w wydaniu sceptyka okazała się tylko historią samych porażek. Na szczęście Pani Profesor swoją postawą sceptyka łączyła z przekonaniem o możliwości uzyskania postępu w dyskusji filozoficznej i często wykazywała w swoich publikacjach, że postęp w filozofii jest równie dobrze widoczny jak w innych naukach. Jej sceptycyzm był więc bliższy Sokratesowi niż tezie *ignoramus et ignorabimus*³.

³ Trzeba jednak podkreślić, że w jej specjalnościach, teorii poznania i szeroko

Ważną też rolę odegrała jej technika prowadzenia seminariów, opartych w ostatnich latach na własnych tekstach referentów. Jeżeli aktywność uczestnika takiego seminarium mierzyć czasem trwania zabranego w dyskusji głosu, to była najmniej aktywnym członkiem prowadzonych przez siebie seminariów. Zabierała głos tylko w momentach krytycznych, gdy dyskusja traciła przejrzystość. Starła się także nie dopuszczać do sytuacji przykrych w sensie czysto towarzyskim. Gdy kiedyś przejęczyłem się i zamiast „ewokować” powiedziałem „ewakuować” wywołało to zrozumiałą wesołość uczestników zebrania z wyjątkiem Pani Profesor, która szybko zareagowała słowami: ja słyszałam „ewokować”. Ta jej powszechna życzliwość znajdowała również swój wyraz w interpretowaniu każdej wypowiedzi najkorzystniej dla niej, tak aby można ją było zaakceptować. Było to tak naturalnie przez Nią sformułowane, że chyba nigdy nie potrzebowała pamiętać, że zalecenie to zostało sformułowane przez T. Kotarbińskiego jako tzw. zasada krytyki opiekuńczej. Oczywiście, tego rodzaju nastawienie do uczestników zebrań eliminowało natychmiast wszelkie sztuczki stosowane często przez quasi-nauczycieli akademickich, mające zapewnić im przewagę w dyskusji bez potrzeby rozważania racji⁴. Każdy więc, który przyszedł na jej seminarium, mógł na nim czuć się dobrze, jeżeli tylko chciał rzetelnie popracować.

Często w rozmowach o Pani Profesor padała opinia, że była obdarzona charyzmatem, który zjednywał Jej przyjaciół. Lecz z charyzmatem jest podobnie jak z intuicją w jej potocznym znaczeniu. Tych słów używa się wówczas, gdy nie wiemy dobrze, dlaczego tak się dzieje a nie inaczej. Artykuł ten można rozumieć właśnie jako próbę zrozumienia, co się składało na Jej charyzmat.

Łatwo podać przykład, że to, co wyżej napisałem o Pani Profesor i jej stosunku do drugich, nie wyjaśnia do końca jej charyzmatu. Mój nauczyciel filozofii, Prof. Henryk Elzenberg, był znakomitym specjalistą w zakresie etyki i estetyki, przy tym był utalentowanym dydaktykiem. Duży talent literacki łączył z maksymalną precyzją dopuszczalną w aksjologii. Jego sceptycyzm był zbliżony do sceptycyzmu Pani Profesor i życzliwość jego dla innych nie podlegała dyskusji. Ponadto, podobnie jak Pani Profesor, był dwukrotnie odsuwany od pracy z młodzieżą akademicką. Mogłoby się wydawać, że jest On osobą spełniającą wszystkie potrzebne warunki na organizatora środowiska filozoficznego. Tak się jednak nie stało. Z mojej inicjatywy podjął się prowadzenia *privatissimum* z estetyki. Zniechęcił się do tego już po dwóch posiedzeniach. Brakowało mu instynktu przywódcy, który był wyraźnym rysem charakteru Pani Profesor. Przez instynkt przywódcy rozumieć zdolność do działania podyktowanego poczuciem odpowiedzialności za losy danej grupy społecznej. Elzenberg miał bez wątpienia silnie rozwinięte poczucie odpowiedzialności za losy polskiej inteligencji. Świadczą o tym liczne fakty z jego życia. Ale to nie wystarczy. W tych latach, w których byłem w Toruniu (1957—63), nie wytrzymał już stresów psychicznych, jakie towarzyszą kierowaniu dyskusją filozoficzną w większym zespole młodych ludzi. Pani Profesor znosiła lepiej te stesy, chociaż były chwile, że miała dosyć

rozumianej metodologii, postęp ten jest lepiej widoczny niż w innych dyscyplinach filozoficznych.

⁴ Jedną z takich sztuczek jest spoglądanie na zegarek z gestami zniecierpliwienia, gdy ktoś inny mówi, pozostawienie sobie czasu na zabranie głosu jako ostatni w kolejce. Inną sztuczką jest częste apelowanie do uczestników zebrania o ścisłość, głębokość, bezinteresowność, wzajemną życzliwość itp. Po takich apelach zebrani powinni wynieść przekonanie, że ten, kto takie apele wygłasza bez przerwy, najlepiej wie, jak jest, jest najbardziej odpowiedzialny za słowo.

tego dialogu z „miłośnikami prawdy”, jak w chwilach bardziej uroczystych nazywała filozofów. Wytrwała jednak do końca.

Zauważmy, że w powyższym określeniu instynktu przywódcy zawarte jest ostre odróżnienie człowieka kierowanego ambicją przewodzenia od tego, który działa kierowany instynktem przywódcy. Celem tego drugiego jest dobro danej grupy społecznej. Jest to więc postawa służebna. Instynkt przywódcy daje o sobie znać szczególnie w sytuacjach kryzysowych. Natomiast dla działającego pod wpływem ambicji, stanowisko przywódcy jest celem samym w sobie, co sprawia, że w tym przypadku właśnie grupa, której on przewodzi, spełnia wobec niego rolę służebną — istnieje po to, aby on mógł być jej przywódcą. Tę rolę instynktu przywódcy w charyzmacie Pani Profesor uświadomiłem sobie dopiero po jej śmierci, gdy dowiedziałem się, że zrezygnowała z propozycji wyjazdu na stałe do Francji. Woliała znosić sztykany w Polsce, niż być profesorem we Francji. Tej decyzji nie trzeba dzisiaj Polakom komentować.

Artykuł ten chciałbym zakończyć zwróceniem uwagi na ścisły związek, jaki zachodzi między tym, co zaliczam do charyzmatu Pani Profesor, a jej fascynacją antykiem. Fakt, że antyk stał się duchową ojczyzną filozofów pokroju Pani Profesor, można wytłumaczyć wprowadzeniem przez starożytnych nakazu poznania prawdy jako normy moralnej, i to jako naczelnej normy moralnej. Uznanie przez starożytnych Greków nakazu poznania prawdy jako najwyższej normy moralnej, i co za tym idzie przyjęcia, że poznanie prawdy jest celem samym w sobie, a nie tylko pośrednim etapem na drodze do realizacji innych celów, jest chyba najcenniejszym osiągnięciem starożytnych Greków. Wzorem filozofa, który do końca swoich dni pozostał wierny temu nakazowi, stał się Sokrates, ulubiona postać Pani Profesor. Dla mnie bardziej radykalnym przykładem jest Edyp. Sokrates i inni podobni jemu uczeni mężowie ginęli za Prawdę przez duże „P”, co nobilituje ich śmierć. Edyp skazał siebie na coś gorszego niż śmierć za poznanie prawdy nie mającej w sobie nic wzniosłego, nic z Radosnej Nowiny mającej zbawić ludzkość. Zrobił tak wyłącznie dlatego, że musiał poznać prawdę o sobie do końca. Taka była wola bogów (czytaj: prawo moralne). Edypowi nie zabrakło też odwagi do podporządkowania się temu nakazowi. Oczywiście, poznanie prawdy o sobie nie zawiera nic z tego, co naukowcy nieraz nazywają radosną twórczością.

Dzięki temu, że dla uczonego greckiego poznanie prawdy było celem samym w sobie, nie podporządkowanym żadnym innym celom, mogła się w Grecji rozwinąć nauka w stopniu nie spotykanym gdzie indziej w tych czasach. Uczony egipski czy babiloński zajmował się tylko tymi problemami, które dostarczała gospodarka. Przeto nie poznanie, jak jest, było celem ostatecznym dla tych ostatnich, ale korzyści materialne. Natomiast uczony grecki miał duszę alpinisty. Jeden z alpinistów na pytanie — dlaczego wspina się po górach z narażeniem życia, odpowiedział: bo istnieją. Inny, wskazując na góry, dodał jeszcze: to jest najlepsze miejsce na ziemi, gdzie warto ginąć. Grecki filozof na pytanie — dlaczego zajmuje się takimi problemami jak paradoks leżącej strzały, czy paradoks kłamcy, odpowiedziałby zapewne tylko: bo istnieją. A przecież dzisiaj, po kilkunastu wiekach błędów i wypaczeń, jakie dzieli starożytność od wieków nowożytnych, wiemy że nie była to tylko intelektualna zabawa. Dyskusja nad tymi paradoksami, do dzisiaj jeszcze nie zakończona, stała się jednym ze źródeł współczesnej matematyki. Stawianie celów utylityrnych na pierwszym miejscu mści się w pierwszej kolejności na utylityrystach.

W stosunkach międzyludzkich moralny nakaz poznania prawdy oznaczał

początki demokracji. Człowiek, dla którego poznanie prawdy jest najważniejsze, nie zamknie ust drugiemu człowiekowi siłą, gdyż ten inny może mieć rację. Sokrates wprawdzie został skazany na śmierć przez przekupionych sędziów, ale nikt nie odważył się odebrać mu prawa do publicznej obrony. Pięknym przykładem tego ateńskiego poczucia sprawiedliwości jest reakcja Hekabe w *Trojankach* Eurypidesa na słowa Menelaosa: „Nie spierać się przyszedłem, jeno zabić ciebie” wypowiedziane pod adresem Heleny. Mimo że Hekabe ma aż nadto dużo powodów, aby nienawidzić Heleny, mówi: „Wysłuchaj, Menelaju, nim ją śmierć pogrzebie”⁵. Dobrze jest uświadomić sobie, że w mieście gdzie wszyscy „poświęcają czas jedynie albo mówieniu o czymś, albo wysłuchiwanie czegoś nowego”, św. Paweł mógł publicznie nauczać jeszcze w I w. n.e. bez obawy, że będzie co najmniej internowany z przyczyn humanitarnych.

Łatwo teraz zauważyć, że to co tutaj zaliczyłem do charyzmatu Pani Profesor, składa się na warunki konieczne realizacji normy nakazującej poznanie prawdy, leżącej u podstaw paradygmatu nauki starożytnych Greków. Istotnie, zaprzeczeniem ścisłości jest mętniaćwo wykluczające komunikatywność myśli, brak sceptycyzmu prowadzi do upierania się przy jawnych nonsensach, brak życzliwości wyklucza partnerstwo. Ale totalna katastrofa zaczyna się wówczas, gdy wymierają ostatni z instynktem przywódcy, gdy „wszystkim wszystko zwisa”. Wówczas ludzie upodabniają się do szurów uciekających z tonącego okrętu, jeżeli jest jeszcze gdzie uciekać.

Po przeczytaniu tego artykułu może się nasunąć wątpliwość, czy warto było poświęcić tyle uwagi takiemu jednostkowemu wydarzeniu jak *privatisimum* Pani Profesor, które wprawdzie dla jego uczestników mogło mieć duże znaczenie, ale dla dalszych losów polskiej filozofii niewielkie. Co więcej, sądzę, że Pani Profesor nigdy nie będzie modnym filozofem. Jej sceptycyzm wykluczał głoszenie rewelacji, szokujących twierdzeń, co jest najbardziej atrakcyjnym towarem na rynku filozoficznym. Liczba stałych uczestników seminarium Pani Profesor była znacznie mniejsza od tej, jaka wzięła udział w jej pogrzebie. Przypominam jednak, że celem moim było wyłącznie zwrócenie uwagi na pewien fakt społeczny, jakim było zaistnienie dialogu w grupie ludzi, którzy, jak by się mogło wydawać, są zupełnie niezdolni do takiego dialogu oraz choćby częściowo wyjaśnić, dzięki czemu mogło do niego dojść. Był to wprawdzie tylko dialog w niewielkiej grupie zawodowych filozofów i studentów, ale — ponieważ dialog w tym środowisku uważam za trudniejszy niż w każdym innym — zatytułowałem ten artykuł krótko *Sztuka dialogu*. Mam nadzieję, że dzięki temu artykułowi, sprawca tego dialogu. Profesor Izydora Dąbska, stanie się kontrprzykładem falsyfikującym tezę, że określenie „rozmawiać jak Polak z Polakiem” jest tylko dowcipem z gatunku „Polish Jokes”.

RYSZARD JADCZAK: O dyskusji nad propedeutyką filozofii w polskich gimnazjach okresu międzywojennego (na podstawie „Przeglądu Filozoficznego” i „Ruchu Filozoficznego”). (Polskie Towarzystwo Filozoficzne, Oddział w Toruniu, 6 czerwca 1984 r.).

Dyskusja nad propedeutyką filozofii w szkole średniej toczyła się na tle ogólnej krytyki stanu nauk filozoficznych, a zwłaszcza wykształcenia filozo-

⁵ Podaję w tłumaczeniu J. Kasprowicza.

ficznego w Polsce. W krytyce tej wskazywano głównie na małą liczbę katedr filozofii, niedostatek wydawnictw i dyskusji filozoficznych, ogromny brak kadr filozoficznych i problemy z jej kształceniem, niedomogi w organizacji nauczania filozofii, nie tylko w gimnazjach, ale także w szkołach wyższych.

Dyskusja nad propedeutyką filozofii w szkole średniej w okresie międzywojennym miała nijako dwie fazy, związane z programowaniem przez ówczesne władze oświatowe zmian w organizacji kształcenia na poziomie gimnazjalnym.

Już w 1902 roku działająca w zaborze austriackim Rada Szkolna Krajowa zorganizowała we Lwowie spotkanie w sprawie nauczania filozofii w gimnazjach polskich. Po dyskusji nad programem i organizacją zajęć z propedeutyki filozofii, w której wzięło udział kilkunastu nauczycieli-praktyków oraz profesorów uniwersyteckich, a wśród nim m.in. prof. K. Twardowski z Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie i prof. M. Straszewski z Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, przyjęto następujące wnioski: 1) zajęcia z propedeutyki filozofii winny się odbywać w klasach VII i VIII gimnazjum, 2) należy spowodować napisanie podręczników logiki i psychologii (najlepiej przez jednego autora) — z uwagą, aby zagadnień metafizycznych nie uwzględniać w logice wcale, a w psychologii tylko o tyle, o ile to konieczne.

Uchwalono nadto, aby Rada Szkolna Krajowa: 1) rozpisując konkursy na posady profesorów matematyki i filologii klasycznej dodawała, że pierwszeństwo mieć będą kandydaci z kwalifikacjami do prowadzenia propedeutyki filozofii, 2) podjęła się, razem z uniwersytetami, urządzenia wakacyjnych kursów dla nauczycieli propedeutyki filozofii, 3) ufundowała po dwa stypendia na obu polskich uniwersytetach dla tych, którzy zobowiążą się składać egzaminy nauczycielskie z propedeutyki filozofii, 4) wysyłała wykwalifikowane siły nauczycielskie na dokończanie do zagranicznych środków uniwersyteckich¹.

Do wniosków z tej dyskusji nawiązywać będą, już w Polsce niepodległej, środowiska filozoficzne, dążąc do realizacji m.in. zgłoszonych wówczas uwag i postulatów.

W V tomie „Ruchu Filozoficznego” K. Twardowski opublikował dwa artykuły poświęcone celom nauczania filozofii w szkołach średnich oraz ministerialnemu programowi propedeutyki filozofii, opracowanemu przez Wydział programowy sekcji drugiej Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego przy współudziale profesorów Uniwersytetu lwowskiego, i rozesłanemu w tym czasie do zaopiniowania organizacjom i osobom zajmującym się filozofią.

Dyskusja nad programem i organizacją nauczania propedeutyki filozofii musi uwzględniać cele, jakie stawia się przed filozofią w ogóle, a propedeutyką filozofii w szczególności. Jeśli chodzi o zawartość treściową przedmiotu to ma on, zdaniem Twardowskiego, zapoznawać uczniów z szeregiem takich pojęć jak: definicja, dowód, sprzeczność, hipoteza, teoria, wyobrażenie, pojęcie, pamięć, uwaga, kojarzenie, instynkt, namiętność, pobudka, wola itp.²

Jak z tego zestawienia wynika program nauczania filozofii skoncentrować się miał na zagadnieniach z zakresu logiki i psychologii. Jest to zgodne z tendencją panującą wówczas nieomal w całym środowisku filozofów, logików i filozofujących psychologów.

Projekt ministerialny, wyznaczając dla propedeutyki filozofii 3 godziny

¹ *Ankieta w sprawie nauczania propedeutyki filozoficznej w gimnazjach*, „Przeгляд Filozoficzny”, t. VI, 1903, s. 111—113 i 241—244.

² K. Twardowski, *Filozofia w szkole średniej* [w:] *Rozprawy i artykuły filozoficzne*, Lwów 1927, s. 176—180.

zajęć tygodniowo w klasie VIII, przewidywał, że przy tym wymiarze godzin, będzie istniała konieczność wyboru na każdy rok szkolny jednej z dwu, składających się na ten przedmiot, dyscyplin, tzn. albo psychologii albo logiki. Jest to, jak pisał Twardowski, nieporozumienie zważywszy, że przecież elementy obu tych nauk wchodziły w skład wykształcenia ogólnego, które uczniowie winni wynosić ze szkoły średniej³.

Obok programu i organizacji zajęć z propedeutyki, problem wykwalifikowanych nauczycieli tego przedmiotu okazywał się najtrudniejszy do rozwiązania. Program ministerialny stawiał tę kwestię w sposób, który w istocie ograniczał wprowadzenie nauki propedeutyki filozofii do szkoły średniej. Wychodząc bowiem, ze słusznym na pozór żądaniem, aby nauczanie tego przedmiotu powierzać tylko nauczycielom posiadającym wykształcenie filozoficzne, zalecał równocześnie, w przypadku braku takich sił w szkole, zawiesić nauczanie przedmiotu do czasu uzyskania wykwalifikowanego nauczyciela, godziny zaś przeznaczone na propedeutykę filozofii skreślić lub też przeznaczyć na nauczanie innych przedmiotów.

Przyjęcie takiego rozwiązania to, zdaniem Twardowskiego, wobec faktycznego braku wykwalifikowanych nauczycieli propedeutyki filozofii, zwłaszcza w b. Królestwie Kongresowym, wyrugowanie filozofii ze znacznej liczby szkół średnich. Świadczy ono jednocześnie o braku dobrej woli, niezrozumieniu przez wielu, a może właśnie zrozumieniu, doniosłości wprowadzenia propedeutyki filozofii do szkoły średniej. Tę niechęć widać bowiem, pisze wprost Twardowski, ze strony obskurantyzmu, dla którego niepożądany jest krytycyzm, i który zwalcza wszystko, co wdraża młodzież do samodzielnego i ścisłego myślenia. Zamiast więc rugować faktycznie propedeutykę filozofii ze szkół, przy administracyjnym do niej podejściu, trzeba raczej, kończy swe uwagi Twardowski, zdecydować się dziś nie tylko na to, aby prowadzili ją nauczyciele niekwalifikowani, ale dążyć do rozszerzenia zakresu nauki na trzy godziny tygodniowo w klasie VIII jak i VII szkoły średniej⁴.

Dyskusję nad reformą propedeutyki filozofii w szkole średniej zainicjowaną w połowie lat dwudziestych na łamach „Przeglądu Filozoficznego”, poprzedziły dwa istotne fakty. Oto obradujący we Lwowie w 1923 roku Pierwszy Polski Zjazd Filozoficzny, podjął na wniosek sekcji ogólnej Zjazdu uchwałę „W sprawie nauczania filozofii w szkole średniej”. Zjazd wyraził w uchwale przekonanie, że program nauczania filozofii w szkole średniej winien być znacznie rozszerzony, a ilość godzin na ten przedmiot przeznaczona, odpowiednio powiększona. Zarazem Zjazd zwrócił uwagę na piekącą potrzebę opracowania podręczników szkolnych dla uczniów oraz szczegółowych wskazówek metodycznych dla nauczycieli filozofii w szkole średniej⁵.

Inspirowane uchwałami Zjazdu, Polskie Towarzystwo Filozoficzne we Lwowie przesłało w 1924 roku do MWRiOP memoriał „W sprawie propedeutyki filozoficznej w szkole średniej”. W memoriale podkreśla się znaczenie nauczania propedeutyki filozofii (logiki i psychologii) dla rozwoju umysłów i charakterów młodzieży. Czytamy tam m.in.: „Krytycyzm jako też sumienność i ścisłość myślenia, rozległość horyzontu myślowego, rozumienie psychiki, planowego kształcenia własnych i cudzych dyspozycji oraz zdolność przewidywania postępowania bliźnich, a więc rozumnego w świecie ludzkim dzia-

³ Tenże: *Kilka uwag o ministerialnym programie nauki filozofii w szkole średniej*, [w:] *Rozprawy...*, op. cit., s. 199.

⁴ *Filozofia w szkole średniej*, op. cit., s. 180—184.

⁵ *Księga Pamiątkowa Pierwszego Polskiego Zjazdu Filozoficznego*, Lwów 1923, „Przegląd Filozoficzny”, t. XXX, 1927, s. 360.

łania, stanowią pierwszorzędne walory społeczne". Do ich zdobycia może się przyczynić nauczanie propedeutyki filozofii.

Ponieważ stan propedeutyki filozofii w szkole, a zwłaszcza ograniczenie jej nauczania do 3 godzin tygodniowo w klasie VIII, nie pozwala, nawet przez przygotowanego nauczyciela, tych celów zrealizować, PTF zwróciło się do Ministerstwa z prośbą o: 1) rozszerzenie ilości godzin przeznaczonych na propedeutykę filozofii poprzez wprowadzenie jej także do klasy VII, 2) rozpisywanie konkursów na posady nauczycieli propedeutyki filozofii, 3) organizowanie doraźnych kursów dokształcających dla nauczycieli prowadzących propedeutykę filozofii w szkole średniej⁶.

Memoriał PTF zyskał poparcie wielu towarzystw filozoficznych w Polsce. MWRiOP zadeklarowało, w odpowiedzi nadesłanej na adres Towarzystwa, odnieść się pozytywnie do zgłoszonych uwag i propozycji.

Realizacja zapowiedzi Ministerstwa musiała jednak napotykać na przeszkody skoro środowiska filozoficzne zdecydowały się na ponowne publiczne poruszenie sprawy. Dyskusję nad realizacją programu propedeutyki filozofii zainicjował artykuł Stanisława Ossowskiego w „Przeglądzie Filozoficznym” (1926 r.). Autor motywuje potrzebę podjęcia ponownej dyskusji tym, iż od czasu memoriału Towarzystwa i życzliwej odpowiedzi Ministerstwa, nic się w zasadzie, mimo upływu dwóch lat, nie zmieniło na lepsze ani w programie, ani w organizacji zajęć z propedeutyki filozofii. Nauczyciel propedeutyki po raz pierwszy styka się z uczniami na 8 miesięcy przed egzaminami maturalnymi, a więc wówczas, gdy umysły młodzieży zajęte są zgoła czymś innym niż przedmiotem, który nie kończy się egzaminem. Nadto jest to okres zbyt krótki na rozbudzenie zainteresowań filozoficznych uczniów, zwłaszcza że i władze szkolne odnoszą się do propedeutyki filozofii z dużą rezerwą, jeśli nie z lekceważeniem. Po takiej ocenie sytuacji Ossowski wysunął następujące, wynikające z własnych doświadczeń nauczycielskich, postulaty: 1) propedeutyka filozofii w szkole średniej nie powinna być prowadzona na wzór spopularyzowanych wykładów lub proseminariów uniwersyteckich. Cele tej dyscypliny są bowiem inne: nie jest ona przeznaczona dla przyszłych pracowników nauki, ale dla przyszłych rzesz inteligencji, 2) z dwu odrębnych nauk — logiki i psychologii (w programie propedeutyki filozofii) psychologię należy uznać za przedmiot ważniejszy i dogodniejszy do prowadzenia w szkole. Daje ona bowiem więcej możliwości do dygresji w rozmaite dziedziny rozwiązań filozoficznych i społecznych. Może być ona uznawana za „propedeutykę do życia społecznego”. Z uwagi na brak w programie szkolnym nauk społecznych, Ossowski proponował, aby nauczyciel propedeutyki filozofii miał zarezerwowaną pewną liczbę godzin dla zagadnień etycznych i socjologicznych. W sprawie organizacji zajęć z propedeutyki filozofii autor artykułu zgłasza uwagę, aby w przypadku niemożności prowadzenia tego przedmiotu w klasie VIII i VII, przenieść go raczej do kl. VII⁷.

Dyskusja zainicjowana artykułem Stanisława Ossowskiego rozwinęła się i objęła różne środowiska filozoficzne. Szczególnie aktywne pod tym względem, poza Polskim Towarzystwem Filozoficznym, było Warszawskie Towarzystwo Filozoficzne oraz redakcja „Przeglądu Filozoficznego”.

W „Przeglądzie Filozoficznym” z 1930 roku zamieszczono dwa materiały dyskusyjne poświęcone nauczaniu propedeutyki filozofii w szkole średniej, jeden autorstwa Reginy Rajchman-Ettingerowej, drugi Bolesława Gaweckiego.

⁶ Memoriał „W sprawie propedeutyki filozoficznej w szkole średniej”, „Ruch Filozoficzny”, t. VIII, 1923—1924, s. 157.

⁷ S. Ossowski, *Propedeutyka filozofii w szkole średniej*, „Przegląd Filozoficzny”, t. XXIX, 1926, s. 231—233.

Autorzy obu tych tekstów zgodni byli co do tego, że obecny stan i program propedeutyki filozofii w szkole średniej był niewystarczający i niezadowalający.

B. Gawecki trzymając się programu, mimo krytycznego do niego stosunku, starał się w jego ramach szukać możliwych rozwiązań⁸, R. Rajchman-Ettingerowa natomiast, biorąc za punkt wyjścia uchwały I Polskiego Zjazdu Filozoficznego, postulowała rozszerzenie programu propedeutyki filozofii o zagadnienie epistemologii, logiki, etyki i socjologii. Byłby to więc rzeczywiście wstęp do filozofii. Szczególną jednak uwagę należy, według R. Rajchman-Ettingerowej, zwrócić na to, aby nauka jaką pobierają uczniowie w szkole średniej, przygotowywała ich do życia praktycznego. Dotyczy to także filozofii⁹.

W 1931 roku na łamach „Przeglądu Filozoficznego” zostały opublikowane dwa referaty, wygłoszone na posiedzeniach sekcji dydaktyki Warszawskiego Towarzystwa Filozoficznego. Oba teksty wskazują wyraźnie, że propedeutyki filozofii w szkole średniej nie można utożsamiać z nauczaniem logiki i psychologii.

Programu tych dwóch nauk nie można w żaden sposób, zdaniem jednej z referentek — Heleny Leleszówny, uznać za cel propedeutyki filozofii, a co najwyżej za środek. Celem nauczania propedeutyki filozofii byłoby natomiast, według niej, pobudzać i rozwijać „zmysł filozoficzny, tj. te wartości umysłowe i psychiczne, które wyrabia zainteresowanie się zagadnieniami filozoficznymi takimi jak: dążenie do ujęcia całości, zdolność tworzenia syntez opartych na dokładnej analizie, dążenie do osiągnięcia maksimum jasności myślenia, wrażliwości na sprzeczności wewnętrzne, krytyczne ustosunkowanie się do siebie samego, do swych wiadomości, zdolności, wnikanie w myśl innych, umiejętność jasnego i ścisłego formułowania myśli itp.”¹⁰

Podobnie krytycznie odniósł się do programu propedeutyki filozofii Bohdan Kieszkowski w referacie wygłoszonym w Warszawskim Towarzystwie Filozoficznym 16 II 1931 r. Program tego przedmiotu winien, jego zdaniem, sprostać trzem podstawowym warunkom: 1) odpowiadać przyjętemu celom nauczania filozofii w szkole średniej, 2) być w zgodzie z obecnym stanem nauk filozoficznych, 3) formułować w sposób jasny i nie budzący wątpliwości poszczególne zagadnienia, które mają dostarczyć młodzieży podstawowych wiadomości z filozofii¹¹.

We wszystkich dyskusjach podnoszono niedostatek czasu przeznaczanego na realizację programu propedeutyki filozofii, brak kwalifikowanych kadr oraz niezbędnych podręczników. Starania środowisk filozoficznych o to, aby stwarzać dogodniejsze warunki dla propedeutyki filozofii, przyniosły wreszcie pewne rezultaty.

Oto w 1930 roku MWiOP utworzyło osobną komórkę dla propedeutyki filozofii, tzw. Instruktorat i powierzyło obowiązki Instruktora dr. Bolesławowi Gaweckiemu. Zwołał on na 31 X 1930 roku do Lwowa zebranie profesorów filozofii oraz wykładowców w szkołach średnich nauczycieli propedeutyki, aby zastanowić się nad sposobami realizacji postulatów środowisk filozoficznych. B. Gawecki, przedstawiając program swej działalności, zapowiedział

⁸ B. Gawecki, *W sprawie propedeutyki filozofii*, „Przegląd Filozoficzny”, t. XXXIII, 1930, s. 137.

⁹ R. Rajchman-Ettingerowa, *Propedeutyka filozofii w szkole średniej*, „Przegląd Filozoficzny”, t. XXXIII, 1930, s. 131—134.

¹⁰ H. Leleszówna, *Cel nauczania propedeutyki filozofii w szkołach średnich*, „Przegląd Filozoficzny”, t. XXXIV, 1931, s. 51—52.

¹¹ B. Kieszkowski, *Zagadnienie programu propedeutyki filozofii*, „Przegląd Filozoficzny”, t. XXXIV, 1931, s. 56—60.

tam, że 1) zamierza urządzać kursy i konferencje metodyczne dla nauczycieli propedeutyki filozofii, 2) wydawać „Poradnik” dla nauczycieli oraz sporządzić spis zalecanych książek, wykaz najważniejszych eksperymentów psychologicznych i potrzebnych do ich wykonania przyrządów, 3) dążyć do tworzenia w szkołach wyższych instytutów psychotechnicznych i wydawania czasopisma poświęconego dydaktyce propedeutyki filozofii¹².

Efektom działań Instruktoratu było m.in. zorganizowanie w Poznaniu w marcu 1931 roku kursu metodycznego dla nauczycieli propedeutyki filozofii. Podobny kurs odbył się w 1932 w Warszawie. W 1932 roku miała też miejsce w Lublinie konferencja metodyczna dla nauczycieli propedeutyki filozofii Okręgu Szkolnego Lubelskiego. Programy tych kursów i konferencji były zdominowane przez problematykę z zakresu logiki, a zwłaszcza psychologii.

Na początku 1932 roku Instruktor zorganizował też pracownię dydaktyki propedeutyki filozofii, jako jedną z centralnych pracowni dydaktycznych przy Muzeum Oświaty i Wychowania w Warszawie.

Tak więc część postulatów wysuwanych przez środowiska filozoficzne wobec władz oświatowych, odnoszących się do konieczności przygotowania i doskonalenia nauczycieli oraz zabezpieczenia podręczników i pomocy dydaktycznych dla propedeutyki filozofii, zaczęto realizować. Jednakże w tym samym okresie znacznemu uszczupleniu uległa baza naukowa przysposabiająca w systemie uniwersyteckim do myślenia filozoficznego, gdyż w 1931 roku MWRiOP zlikwidowało katedrę filozofii na Uniwersytecie Lwowskim, a w 1933 roku katedrę filozofii na Uniwersytecie Jagiellońskim i katedrę historii filozofii na Uniwersytecie Poznańskim.

Spotykały się wciąż z kłopotami postulaty poszerzenia liczby godzin przeznaczonych na nauczanie propedeutyki filozofii w szkole średniej oraz zmiany programu tego przedmiotu. Świadczy o tym m.in. artykuł K. Twardowskiego opublikowany w XIII tomie „Ruchu Filozoficznego”, w którym autor, ubolewając nad niskim stanem wiedzy filozoficznej jaką uzyskują studenci różnych kierunków uniwersyteckich, stwierdza, że niedomogi tkwią już w programie szkoły średniej. Nie zrealizowano dotąd bowiem postulatu, aby propedeutyka filozofii była realizowana w szkole przez dwa lata w wymiarze dwóch godzin tygodniowo. Nie znikły kłopoty z kwalifikowaną kadrą i pomocami dydaktycznymi. Nie zmalał też opór przedstawicieli nauk ścisłych przed rozszerzeniem zakresu filozofii w szkołach. Tymczasem, kończy swój artykuł Twardowski, gdzie nie ma podkładu filozoficznego, tam cierpi ogólny poziom badań naukowych oraz całokształt kultury umysłowej narodu¹³.

W połowie lat trzydziestych podjęto przygotowania do zreformowania dwóch ostatnich klas gimnazjalnych. Ponownie więc wypłynęła kwestia propedeutyki filozofii w szkole średniej. MWRiOP opracowało i przesłało Polskiemu Towarzystwu Filozoficznemu we Lwowie nowy projekt programu nauczania filozofii w liceach z prośbą o ewentualne uwagi. Projekt ten został przekazany sekcji nauczania filozofii, której członkowie nanieśli na program wiele uwag, przekazanych Ministerstwu.

Z analizy roczników „Przeglądu Filozoficznego” i „Ruchu Filozoficznego” nie wynika, czy środowiska filozoficzne szerzej włączyły się do dyskusji nad tym projektem i czy ostatecznie doczekały się realizacji postulatu rozszerzenia zakresu nauczania propedeutyki filozofii w gimnazjach.

Ogólnie można stwierdzić, że dyskusje toczone niemal bez przerwy w okresie międzywojennym w środowiskach akademickich oraz nauczycieli-

¹² „Ruch Filozoficzny”, t. XII, Lwów 1930—31, s. 269/270.

¹³ K. Twardowski, *Więcej filozofii*, „Ruch Filozoficzny”, t. XIII, 1932—1935, s. 1—5.

Recenzje i sprawozdania

LEON PETRAŻYCKI: O nauce, prawie i moralności. Pisma wybrane. Wyboru dokonali: Jerzy Licki i Andrzej Kojder. Opracował: Andrzej Kojder, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, „Biblioteka Socjologiczna”, Warszawa 1985, s. LXIII+595.

Autor recenzowanej książki nie był profesjonalnym filozofem. Jego główną specjalność stanowiły nauki prawnicze. Tym różnił się jednak od przeciętnych uczonych-jurystów, że uprawiał swoją dyscyplinę w sposób pogłębiony, pozwalający ujmować prawo jako jeden z elementów szeroko pojętej kultury społecznej, prawoznawstwo zaś — jako jedną z nauk o człowieku, pozostającą w bliskim kontakcie z innymi naukami humanistycznymi, a także lub bodaj przede wszystkim — z filozofią.

Droga Petrażyckiego do nauki polskiej była zarazem skomplikowana i niełatwa. Był, jak wiadomo, z urodzenia i poczucia własnego Polakiem, lecz przebywał i działał zasadniczo poza krajem i bezpośrednimi wpływami rodzimej kultury. Wykształcenie wyższe zdobył w Kijowie, skąd w roku 1890 wyjechał do Berlina, gdzie uczył się na seminarium naukowe u słynnego romanisty i znawcy prawa cywilnego — prof. H. Dernburga. Plonem pobytu berlińskiego były dwie znakomite prace L. Petrażyckiego, którymi od razu zwrócił na siebie uwagę niemieckiego środowiska prawniczego, w tym czasie przodującego w Europie¹. Po powrocie do Kijowa, w roku 1896 Petrażycki składa magisterium z prawa rzymskiego i udaje się do Petersburga. Tam związał się z uniwersytetem, którego profesorem zwyczajnym został w 1901 roku. Do Polski przyjeżdża w 1918 roku i wkrótce potem obejmuje specjalnie dla niego utworzoną katedrę socjologii na Wydziale Prawa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego. 15 maja 1931 roku odbiera sobie życie.

Największe i najważniejsze dzieła stworzył Petrażycki w okresie berlińskim i petersburskim. Poza drobnymi pracami i przekładem z języka rosyjskiego *Wstępu do nauki prawa i moralności*² — nie ukazały się w języku

¹ Są to: *Die Fruchtverteilung beim Wechsel der Nutzungsberichtigten*, Berlin 1892 oraz *Die Lehre vom Einkommen*, t. 1—2, Berlin 1893—1895. Traktaty te, liczące kilkadziesiąt arkuszy wydawniczych druku, napisane ręką młodzieńca, były licznie recenzowane i komentowane — i to przez najwybitniejsze umysły prawnicze epoki.

² Mowa o przekładzie pióra Jerzego Landego, ucznia L. Petrażyckiego, który ukazał się w roku 1930 — jako tom I dzieł Leona Petrażyckiego, wydawanych staraniem Komitetu Jubileuszowego obchodów 60-lecia urodzin i 35-lecia pracy naukowej autora. Inne planowane przez w/w Komitet pod przewodnictwem prof. Wacława Makowskiego tomy tej edycji — nie ukazały się.

polskim żadne większe jego utwory. Przyczyny tego stanu rzeczy były rozmaite, w większości pozanaukowe. Dopiero po wojnie, w latach 1959—1968, staraniem komitetu pod przewodnictwem Profesora Tadeusza Kotarbińskiego — spolszczono i wydano najważniejsze dzieła L. Petrażyckiego. W skład tego „corpusu” weszły, obok na nowo przejrzanego i opracowanego *Wstępu do nauki prawa i moralności*, dwutomowa *Teoria prawa i państwa w związku z teorią moralności* oraz *Wstęp do nauki polityki prawa*. W nocie wprowadzającej do całej tej edycji Tadeusz Kotarbiński napisał m.in.: „Nareszcie przyszedł czas zrozumienia, że w dziełach Leona Petrażyckiego zawierają się rzadkie skarby oryginalnej pomysłowości, tak bardzo cenne, iż dla nich warto było podjąć polskie wydanie jego dzieł, jeżeli nie wszystkich, to przynajmniej głównych, przewodnich, najznamienniejszych. Nareszcie zrozumiane zostało to, że puściznę po Petrażyckim winien przestudiować nie tylko każdy aspirujący do istotnej kompetencji teoretyk prawa, lecz każdy badacz, każdy myśliciel, którego trapią żywe problemy metodologii humanistyki, teorii kultury, socjotechniki — niezależnie od napięcia sympatii lub antypatii do psychologicznej teorii prawa i niezależnie od miary solidarności z tezami i argumentacją jej autora”³.

Wraz z udostępnieniem fundamentalnych prac, nieodzownych w celu opanowania i zrozumienia zasadniczych idei i dążeń L. Petrażyckiego — stworzone zostały realne warunki do tym szybszej recepcji jego twórczości w Polsce. Ta recepcja miała dawniej i ma dzisiaj oblicza nader rozmaite⁴. Najbardziej wartościowe jej przejawy to te, za sprawą których godne uwagi oraz kontynuacji idee L. Petrażyckiego stają się z czasem elementem refleksji wzbogacającej naukę współczesną, wykraczając w tym niekiedy bardzo daleko poza pierwotne założenia nakreślone przez samego L. Petrażyckiego. Przykładem tak pojętej recepcji, nie jedynym, może być chociażby socjologia prawa, której zręby powstały, przynajmniej w naszym kraju, przy istotnym udziale i inspiracji twórczością L. Petrażyckiego⁵. Bardziej bezpośredni wpływ, o czym dalej będzie jeszcze mowa, wywarły niektóre koncepcje L. Petrażyckiego na ukształtowanie prakseologii, czy teorii organizacji i kierownictwa.

Piszemy powyższe w związku z ukazaniem się bardzo ambitnie pomyślanego, aczkolwiek w swojej formie bardzo kontrowersyjnego wyboru pism różnych Leona Petrażyckiego. Został on mianowicie wydany nakładem PWN, w ramach renomowanej serii wydawniczej tzw. „Biblioteki Socjologicznej”. Nazwisko L. Petrażyckiego figuruje tutaj obok takich znakomitości i ich dzieł, jak: É. Durkheim, K. Marks, K. Manheim, T. Veblen, M. Halbwachs, F. Znaniecki, G. Simmel, R. K. Merton, W. I. Lenin, T. Parsons, C. Lévi-Strausse, M. Mead i innych. Decyzja o opublikowaniu prac L. Petrażyckiego akurat w ramach tej serii wydawniczej (a nie np. w „Bibliotece Klasyków Filozofii”, do której — moim zdaniem — jedynie przylega) musi zastanowić nawet osoby tylko pobieżnie zorientowane w dorobku L. Petrażyckiego. Nasz niepokój

³ T. Kotarbiński, *Wstęp do: L. Petrażycki, Wstęp do nauki prawa i moralności*. Dzieła Leona Petrażyckiego pod redakcją Leona Kurowskiego, PWN, Warszawa 1959, s. 5.

⁴ Por. np. J. Śmiałowski, *Społeczno-polityczne uwarunkowania recepcji doktryny Leona Petrażyckiego w Polsce Ludowej*, „Krakowskie Studia Prawnicze” 1976, Rok IX, Ossolineum 1976 oraz polemikę z tym artykułem pióra Jerzego Kowalskiego i Jerzego Wróblewskiego pt. *Zagadnienia krytyki i recepcji teorii Leona Petrażyckiego w Polsce Ludowej*, „Krakowskie Studia Prawnicze” 1978, Rok XI, Ossolineum 1978.

⁵ Por. np. A. Podgórecki, *Typu szkół naukowych w socjologii* [w:] *Szkoły w nauce*, praca zbiorowa pod red. J. Goćkowskiego i A. Siemianowskiego, Ossolineum 1981, s. 182 i nast.

z tego powodu jest tym większy, że sami socjologowie nie ukrywają swego sceptycyzmu i z dużą ostrożnością (ale nie ignorancją!) przyjmują tzw. socjologiczne poglądy L. Petrażyckiego⁶. Nie pomagają również w usprawiedliwieniu tego posunięcia redaktorzy recenzowanego tomu, dla których „socjologiczność” doktryny L. Petrażyckiego jest po prostu oczywista, tak dalece oczywista, że nie wymagająca już żadnych dodatkowych wyjaśnień ani uzasadnień (?!).

W okazałym, bo liczącym już sobie z górą 650 pozycji piśmiennictwie poświęconym komentowaniu i analizom teorii L. Petrażyckiego, zdołały ujawnić się i rozpowszechnić różne warianty interpretacyjne tej doktryny. Takich wariantów, kładących nacisk na tę lub inną cechę istotną teoretycznych dokonań L. Petrażyckiego, wymienilibym łącznie cztery, z których każdy znajduje zwolenników i obrońców. Są to następujące punkty widzenia: 1) typowo socjologiczny, 2) typowo psychologiczny, 3) „systemowy” oraz 4) punkt widzenia filozofii.

Ad 1. Wariant socjologiczny. Na obecność wątków socjologicznych w pracach L. Petrażyckiego zawsze zwracano uwagę. Te wątki istnieją i nikt rozsądny faktu tego nie zamierza oczywiście kwestionować. Zachodzi tylko pytanie, czy teoria Petrażyckiego w całości lub w części jest teorią stricte socjologiczną? Możliwość takiej interpretacji uchyla jednoznacznie, jak się zdaje, sam Petrażycki. Tenże nie tylko powiada, że socjologia jest nauką typowo psychologiczną, ale utrzymuje również, iż tzw. zjawiska społeczne oraz związane z nimi instytucje (np. wielkie struktury społeczno-gospodarcze i polityczne, prawo, język, moralność, sztuka, religia etc., etc.) są w istocie tylko prostymi transformacjami przeżyć psychicznych i poza psychiką jednostek samodzielnie istnieć nie mogą. Nie dość tego: warunkiem unaukowania wszystkich dotychczasowych teorii socjologicznych jest, zdaniem tego myśliciela, podporządkowanie ich w całości psychologii i jej wymaganiom. Jedną ze skrajnych tez omawianej teorii jest również przekonanie, iż pewne zjawiska społeczne (prawo, moralność) mogą z powodzeniem powstawać i funkcjonować także w wszelkim społeczeństwie, w sytuacji „jedynego człowieka na ziemi”! Czy w obliczu takiego dictum wolno nam jeszcze mówić o „socjologiczności” odnośnej teorii? Czy należą jeszcze do socjologii doktryny, które do absurdu doprowadzają podstawowe pojęcia socjologiczne, a nawet poczytują je za zbędne? Czy możliwa jest zatem socjologia — bez socjologii?⁷

Ad 2. Wariant psychologiczny. Do niedawna sądzono, że taką formułą, dogodną, w granicach której można byłoby spójnie zinterpretować teorie L. Petrażyckiego jest naukowa psychologia. Wręcz prowokacyjne są pod tym względem wszystkie bez wyjątku pisma Petrażyckiego, w których otwarcie mówi się, iż poza psychologią żadnego zagadnienia naukowego nie sposób skutecznie rozwiązać. Śladem tych wskazań Petrażyckiego bezkrytycznie poszli także redaktorzy recenzowanego tomu, zamieszczając kilka utworów auto-

⁶ Jerzy Szacki na przykład, w swojej *Historii myśli socjologicznej*, tom I, PWN, Warszawa 1981, s. 355, 397—398 — kwalifikuje teorię Petrażyckiego jako psychologizm, jałowy z punktu widzenia naukowej socjologii. Podobnie uważa Jan Szczepański, *Socjologia. Rozwój problematyki i metod*, PWN, Warszawa 1967, s. 261.

⁷ Na temat złudności interpretacji teorii Petrażyckiego w kategoriach naukowej socjologii piszę m.in. w następujących pracach: *Filozoficzne i aksjologiczne podstawy psychologicznej teorii prawa i moralności Leona Petrażyckiego*, „Annales UMCS” 1981, Vol. XXVIII, Lublin 1981; *Podmiot etyczny jako twórca procesu dziejowego*, „Studia Filozoficzne” 1983, nr 7 oraz *Oceny i normy postępowania w psychologicznej teorii prawa i moralności Leona Petrażyckiego*, „Etyka” 1985, tom 21, Warszawa—Poznań 1985.

ra i opatrując je wspólnym i wiele obiecującym tytułem: „nowe podstawy psychologii”. Jest to posunięcie oczywiście mylące. Petrażycki był psychologią, ale nie był psychologiem! Chciał wprawdzie stworzyć naukową psychologię, ale de facto powołał do życia tylko pewien program filozoficzny (zwany psychologizmem), lecz z psychologią naukową niewiele już mający wspólnego⁸. Tej subtelnej różnicy Petrażycki nie rozpoznawał, co mu się wybacza; nie wybacza się jednak jego dzisiejszym krytykom i komentatorom.

Ad 3. Tzw. wariant „systemowy”. Inną z kolei formułą, współcześnie najczęściej lansowaną, jest próba potraktowania całokształtu teorii L. Petrażyckiego jako swego rodzaju *mixtum compositum*, czyli innymi słowy — „mieszanki najrozmaitszych rzeczy”. Jest to, nie ukrywam, hasło bardzo atrakcyjne i nośne. Ci, którzy to hasło propagują, chcą widzieć w nim m.in. synonim ujęcia systemowego, ujęcia skądinąd w nauce ostatnio nie tylko modnego, lecz również bardzo cenionego. Nie zaprzeczam: twórczość Petrażyckiego z powodzeniem poddaje się interpretacji z punktu widzenia systemowego. Ale, i to jest najważniejsze, wartość poznawcza uzyskanych w drodze zastosowania tej procedury rezultatów zależy od tego, jak konkretnie tę analizowaną całość się pojmuje! To ujęcie, które mam tutaj na myśli i które poddaję dalej krytyce, a dla którego hasłem wywoławczym jest wspomniana wyżej formuła *mixtum compositum*, w rzeczywistości jest ujęciem pseudosystemowym. Zakłada ono mianowicie, wbrew logice stosunków panujących w świecie, iż teoria Petrażyckiego jest, jako całość, syntezą wielu różnorodnych elementów: tego, co na przykład zarazem psychiczne i społeczne, jednostkowe i ogólne etc. etc. Byłoby tak istotnie, gdyby nie pewne kardynalne przeszkody leżące po stronie teorii Petrażyckiego. Psychologizm (a w jego obrębie — metodologiczny indywidualizm), który — moim zdaniem — bez reszty zdominował zasadnicze koncepcje teoretyczne L. Petrażyckiego — za nonsens poczytuje sobie mówienie o realnym istnieniu jakichś bytów społecznych, nie będących tylko przeżyciami poszczególnych jednostek! W rozumieniu zatem Petrażyckiego — społeczne i psychiczne aspekty rzeczywistości bynajmniej nie są względem siebie komplementarne, ale wręcz odwrotnie: absolutnie się wykluczają. Jeszcze dosadniej: kategoria bytu społecznego jest, w interpretacji L. Petrażyckiego, de facto bytem tylko pozornym, projekcją, której nic w rzeczywistości zewnętrznej realnie nie odpowiada! Forsować więc opisaną wyżej strategię poznania teorii Petrażyckiego, nie licząc się jednocześnie z jej istotnymi postanowieniami, znaczy inaczej: tę teorię po prostu fałszować.

Ad 4. Punkt widzenia filozofii. Jeśli nie podobna zatem, bez popadania w sprzeczności, zinterpretować teorii L. Petrażyckiego ani w kategoriach czysto socjologicznych, ani psychologicznych, ani tym bardziej widząc w niej jakiś eklektyczny zbiór — to, czy w ogóle istnieje jakiś rodzaj wykładni, w granicach której poglądy Petrażyckiego będą mogły okazać się całością zarazem racjonalną i sensowną? Tą płaszczyzną analiz, bardzo owocną, jest w moim przekonaniu filozofia. Z tego źródła biorą się niemal wszystkie pomysły teoretyczne L. Petrażyckiego. W tym również zakresie jego teorie są do końca wytłumaczalne. Za dowód niechaj posłuży powołany chociażby wyżej psychologizm: teoria niepojęta w terminach naukowej psychologii, lecz doskonale tłumaczająca się w kategoriach filozofii i jej pytań. Podobnie jest z tzw. polityką prawa, czy teorią rozwoju i postępu L. Petrażyckiego. Niesłusznie interpretuje się je przede wszystkim lub wyłącznie od strony socjologicznej lub psychologicznej. Dane empiryczne zaleceń tych teorii generalnie

⁸ Na temat rozróżnienia psychologizmu i psychologii naukowej oraz o psychologizmie jako kategorii filozoficznej pisze w artykule pt. *Humanistyka bez perspektyw*, „Litteraria”, tom XVII, Ossolineum 1985.

przecież nie potwierdzają. Analogicznie mają się rzeczy w przypadku niektórych fragmentów teorii prawa i moralności L. Petrażyckiego: są one podporządkowane pewnym, nierzadko arbitralnie przyjętym założeniom filozoficznym. Przy uwzględnieniu tych założeń poglądy Petrażyckiego nabierają dopiero oryginalnych i interesujących znaczeń, niezależnie od tego, czy prawnicy lub socjologowie poglądy te akceptują (nb. najczęściej i poniekąd słusznie — wcale ich właśnie nie akceptują).

* * *

Nie od rzeczy zarysowaliśmy tutaj rozmaite „tropy”, którymi może podążać refleksja nad złożonym i bardzo wymagającym dziełem Leona Petrażyckiego. Redaktorzy recenzowanego tomu tych wszystkich wariantów nie tylko nie rozróżniają (nawet w myśli), ale wzajemnie i najzupełniej dowolnie je mieszają. W swoich próbach przybliżenia nam dzieła L. Petrażyckiego (por. Przedmowę A. Kojdera oraz szkic wprowadzający pt. *Życie i twórczość Leona Petrażyckiego* — pióra J. Lickiego) autorzy, stronica po stronicy, brną w nieporozumienia i paradoksy. W rezultacie wprowadzają w błąd opinię naukową, która w dobrej przecież wierze pragnie przyjąć efekty ich pracy. Na to, by zrodzone w ten sposób błędy chociaż w części wyjaśnić — konieczne jest napisanie odrębnej i wcale niemałej rozprawy, do opracowania której niejedyn badacz — poruszony stanem przygotowania tej książki i stosunkiem do niej redaktorów — z pewnością zasiądzie. Szkoda tylko, że wiele ucierpieć przy tym musiało dzieło samego Petrażyckiego: dzieło zarazem i autentycznie głębokie, i wszechstronnie znaczące. Na zakończenie, niechaj czytelnik pozwoli, raz jeszcze odwołam się do słów Profesora Tadeusza Kotarbińskiego. Słów tych nie znają redaktorzy recenzowanego dzieła L. Petrażyckiego, chociaż przede wszystkim oni pierwsi poznać je powinni: bezwstydnie chępią się wszak swoją rzekomo unikatową znajomością losów Petrażyckiego oraz losów jego doktryny. Tymczasem nie zadali sobie nawet trudu, by dotrzeć do dokumentacji, której źródła (niepełne) sami zresztą podają, a której treścią nie jest bynajmniej czcza paplanina na temat teorii L. Petrażyckiego, lecz rzetelny i twórczy do niej stosunek. Oddajmy jednak głos samemu T. Kotarbińskiemu:

„Na różne sposoby można dawać wyraz uznania dla osiągnięć twórczego myśliciela: jednym z nich jest usiłowanie zastosowania jego wskazań. Petrażyckiego koncepcja adekwatności ogólnych twierdzeń naukowych znajduje świadome i programowe zastosowania w konstrukcji dyrektyw prakseologii, jako ewentualnej nauki o warunkach sprawności działania mających walor dla wszelkich, a nie tylko dla niektórych kunsztów ludzkich. Wiele dyrektyw głoszonych przez naukę organizacji i kierownictwa w odniesieniu do produkcji przemysłowej i handlu oraz ich administracji pozostawałoby tezami nieadekwatnymi, dopóki byłyby odniesione do tej tylko sfery działalności: stają się one natomiast adekwatne, będąc sformułowanymi w odniesieniu do wszystkich dziedzin celowego działania (przykładem zalecenie podziału pracy, specjalizacji albo postulat uplanowania, a między innymi zupełności i giętkości racjonalnego planu)”⁹.

Paweł J. Smoczyński

⁹ Cytowany tekst, dotychczas nigdzie nie publikowany, pochodzi z książki pamiętkowej pt. „Sesja Petrażycjana”, datowanej na 15–16 maja 1971 roku (prywatne archiwum piszącego te słowa). Pełną informację wraz z podaniem źródeł drukowanych na temat tego sympozjum podaję w moim artykule: *Leon Petrażycki (1867–1931)*, „Ruch Filozoficzny”, tom XLI, numer 1, Ossolineum 1984.

IZYDORA DĄMBSKA: Wprowadzenie do starożytnej semiotyki greckiej. *Studia i teksty*, Ossolineum 1984, s. 119.*

Jerzy Pelc¹ w swoim *Wstępie do semiotyki* mówiąc o znaku i o jego greckim rodowodzie kończy swoje rozważania na temat słowa „semeion” w ten sposób: „Niezależnie od tych różnic poglądów filozofowie starożytni, jak widać, poruszali wiele istotnych spraw w swych rozważaniach na temat pojęcia semeionu i jeśli nie rozwiązali, to w każdym razie postawili wiele ważnych zagadnień, a dążąc do sformułowania odpowiedzi, poczynili wiele cennych spostrzeżeń, które do dziś zachowały ważność i stanowią niezastąpiony materiał do dalszych dociekań nad pojęciem znaku. Spośród pytań, które sformułowali, bądź które wynikają z ich wywodów, wymienimy najważniejsze: jakiego rodzaju bytem jest semeion, czy pojęcie semeionu jest względne, w jakim stosunku pozostaje semeion do wskazywanej przezeń rzeczy, czy owa rzecz musi być niejawna, czy korzystanie z semeiów wiąże się z wnioskowaniem”. Jakby nawiązując do cytowanych słów, Izydora Dąmbska postanawia w swojej pracy: *Wprowadzenie do starożytnej semiotyki greckiej. Studia i teksty*² szerzej i dokładniej przedstawić polskiemu czytelnikowi problematykę semiotyki starożytnej. Książka została wydana już po śmierci Autorki. Nie jest przypadkiem, że wielostronna i bogata twórczość naukowa kończy właśnie pracą na temat starożytności, której poświęcała dużo miejsca i czasu, gdyż uważała starożytność klasyczną za ważne ogniwo w rozwoju nauki i kultury. To było powodem, dla którego w dorobku Pani Profesor znajdujemy pokaźną ilość prac z historii nauki, logiki i filozofii starożytnej. W jednym z listów do mnie, datowanym 17 V 1980 roku, na marginesie mojej wypowiedzi na temat: *Antyk ciągle żywy* Izydora Dąmbska napisała: „dobrze, że tę sprawę, tak oczywistej więzi naszej kultury z kulturą antyku, którą po wojnie skutecznie usiłują pewne czynniki zniszczyć, znów się porusza i że się jej broni. Trzeba koniecznie bronić pewnych wartości duchowych dziś tak bardzo zagrożonych”. Wśród zagrożonych wartości niewątpliwie znajduje się język, ważny czynnik kształtujący oblicze ludzkiej społeczności, ale bardzo kruchy i narażony na liczne niebezpieczeństwa. Wagę i znaczenie słowa oraz jego funkcję wcześniej zrozumieli starożytni Grecy, o czym czytamy we wstępie do omawianej rozprawy, która składa się z dwóch części, jak to zaznaczono w podtytule — *Studia i teksty*.

Przedstawione w książce artykuły są wynikiem długoletnich i wszechstronnych studiów Izydory Dąmbskiej nad semiotyką. Niektóre z nich zostały opublikowane wcześniej w książce *Znaki i myśli*³, gdzie znajdują się również rozprawy, które we *Wprowadzeniu* nie znalazły się, a zasługują na uwagę. Do nich zaliczyłbym: *W sprawie pojęcia rozumienia, O funkcjach semiotycznych milczenia, Związek filozofii i medycyny*, a także z historii semiotyki: *Semiotyka wyrazów funkcyjnych w Dialektyce Abelarda i Semiotyczne koncepcje w filozofii Kazimierza Twardowskiego*.

Część I pracy obejmuje pięć studiów, których treść i układ Autorka sama tak określa w zakończeniu: „dotyczą one tylko pewnego wyboru proble-

* Redakcja zamieszcza tu dwie recenzje tej samej książki prof. Izydory Dąmbskiej w przekonaniu, że się dopełniają. Autorem pierwszej jest filolog klasyczny, autorem drugiej filozof.

¹ J. Pelc, *Wstęp do semiotyki*, Warszawa 1982, s. 55.

² I. Dąmbska, *Wprowadzenie do starożytnej semiotyki greckiej. Studia i teksty*. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź 1984.

³ I. Dąmbska, *Znaki i myśli. Wybór pism z semiotyki, teorii nauki i historii filozofii*, Warszawa—Poznań—Toruń 1975.

matyki semiotycznej rozważanej przez myślicieli starożytnych". Podyktowane zostały, czytamy dalej, zainteresowaniami filozoficznymi Autorki i tak ułożone, aby pokazały kształtowanie się aparatury pojęciowej semiotyki greckiej oraz rolę, jaką Grecy przypisywali „językowi, rozumianemu jako narzędzie poznania, jako środek ekspresji i jako środek komunikowania się z innymi i oddziaływania na nich” (s. 66).

W rozdz. 1: „O znakach” (ss. 9—19) wyklada Autorka swój pogląd na klasyfikację znaków, wyraźnie określając, co rozumie przez „semainon-znak” i „semeion-oznaka”, uważając pojęcie znaku za nadrzędne. Wskazuje na znaczącą rolę, jaką odegrała medycyna grecka w rozważaniach nad pojęciem oznaki, przede wszystkim zaś symptomu, który będąc oznaką rzeczy niejawnych, odegrał wielką rolę w rozwoju diagnostyki. Dodaje, że wcześniej także rozpoczęły się dyskusje na temat ontologicznego charakteru oznaki, którą perypatetycy i epikurejczycy traktowali jako przedmioty zmysłowe, a stoicy jako umysłowe. W ogóle to względnie dobrze znana jest stoicka nauka o znakach, gdyż zachowało się najwięcej tekstów filozofów pochodzących z tej szkoły i oni to głównie zagadnieniom logiki poświęcali dużo uwagi. Autorka jest szczególnie dobrze przygotowana do przedstawienia tej problematyki, gdyż wcześniej przetłumaczyła traktat Sekstusa Empiryka *Przeciw logikom*⁴, skąd obok Diogenesa *Laertiosa*⁵, głównie czerpiemy informację o poglądach stoików na interesujące nas tematy. W przekładzie zostały już ustalone znaczenia niektórych greckich terminów, takich jak semainon (znak), semeion (oznaka), lekton (znaczenie), aksioma (sąd), zebranych w *Słowniku terminów greckich*⁶, które konsekwentnie potem Autorka stosuje w swoich publikacjach. Traktat Sekstusa Empiryka stanowi podstawę rozważań nie tylko nad znakiem w rozdziale 1, ale również w rozdziale 3: „Poznawcze funkcje języka”, kiedy omawia pojęcia „aletheia” i „alethēs” w dialektyce stoickiej (s. 40—52).

Po omówieniu podstawowych pojęć semiotyki greckiej Autorka przedstawia poglądy starożytnych Greków na funkcję i pochodzenie języka i mowy oraz znaczenia słów (rozdz. 2: „Spór o charakter wyrazów mowy: physei czy nomoi?”, s. 20—26). Przedstawia znany spór między zwolennikami naturalistycznej i konwencjonalistycznej koncepcji pochodzenia języka. Zanim jednak czytelnik zapozna się z problematyką tego sporu, Izydora Dąmbska uściśliła znaczenia słów „natura” i „konwencja”, gdyż, jej zdaniem, nieprecyzyjne używanie tych pojęć jest powodem nieporozumienia. Dbałość o zrozumienie wykładu poprzez dokładne wyjaśnienie i określenie znaczenia słów, których używa, stanowi cechę charakterystyczną Jej prac. Nawiązuje w ten sposób do doświadczenia starożytnych, którzy wiele wysiłku włożyli w to, aby język był zrozumiały. Autorka zapewne pamięta o tym, bo starożytność nie jest dla Niej martwą przeszłością, ale inspirującym źródłem wciąż żywych idei. Spór na temat charakteru mowy został wyłożony na podstawie platońskiego *Kratylosa*, „który — czytamy — zapoczątkował w sposób istotny rozliczne próby badań semiotycznych w starożytności” (s. 24), i którego fragmenty przetłumaczone po raz pierwszy na język polski znajdujemy w *Tekstach*. Podsumowując te rozważania Autorka wyjaśnia, że zapoczątkowane badania nad funkcją języka i mowy oraz znaczenia wyrazów w następnym okresie

⁴ Sekstus Empiryk, *Przeciw logikom*, przekł. Izydora Dąmbska, Warszawa 1970, Biblioteka Klasyków Filozofii.

⁵ Diogenes Laertios, *Żywoty i poglądy słynnych filozofów*, przekł. zbiorowy, Warszawa 1968, Biblioteka Klasyków Filozofii.

⁶ Sekstus Empiryk, op. cit., s. 310.

poszły w dwóch kierunkach: 1. analizy pojęcia mowy i jej składników oraz 2. badania funkcji poznawczej języka.

Dając krótki zarys poglądów w ujęciu historycznym odnośnie pkt. 2, Autorka w rozdz. 3: „Poznawcze funkcje języka” (o prawdzie i fałszu) skupia uwagę wyłącznie na poglądach Platona i stoików. Rozdział składa się z dwóch podrozdziałów: „Pseudos i pseudēs w filozofii Platona” (s. 27—40) oraz „Aletheia i alethes w dialektyce stoików” (s. 40—52). Niewątpliwie systematyczne rozważania nad semantyczną analizą zdań zapoczątkował Platon, co wiązało się z wykorzystaniem przez niego poznawczych funkcji języka, mogącego „trafnie ujmować i opisywać rzeczywistość” (s. 25). Analizując platońskie rozumienie słów „pseudos” (fałsz) i „pseudēs” (to co fałszywe), Autorka rozpatruje je w trzech aspektach: ontologicznym, epistemologicznym i aksjologicznym. Platon przeciwstawił się poglądom Parmenidesa i eleatów, którzy uważali, że każda wypowiedź będąc adekwatna bytowi, jest prawdziwa, gdyż możemy mówić tylko o tym, co jest. Fałszywy jest niebyt, a niebyt nie istnieje. Podobnie myślał Protagoras. Skoro twierdził, że człowiek jest miarą rzeczy, każdy sąd wyrażony w zdaniu musiał być prawdziwy. Poza prawdziwym bytem, którym dla Platona jest świat idei, dopuszczał istnienie również świata zmiennego, poznawalnego zmysłami. To poznanie może być fałszywe. „Fałszywość według Platona — czytamy — jest atrybutem sądu, zdania w sensie logicznym; sąd fałszywy to ten, który stwierdza, że nie istnieje to, co istnieje, lub że istnieje to, co nie istnieje” (por. *Sofista* 240e). Platon wyraźnie odróżnia to, o czym się mówi, od treści sądu. Interesujące są również rozważania na temat aksjologicznego aspektu słowa „pseudos”. Izydora Dąmbska powołuje się na *Politeię* 382b, gdzie Platon określa fałsz prawdziwy, i stwierdza (s. 33), że „można też wypowiadać zdanie fałszywe, 'mówić fałsz'. W tym wypadku zachodzi alternatywa. Albo czynimy to, gdy jesteśmy w błędzie, a więc mówimy nieświadomie nieprawdę, albo czynimy to świadomie.” Fałszem prawdziwym, wyjaśnia, nazywa Platon niewiedzę, fałsz wewnętrzny, jak to wynika z przytoczonej cytaty z *Politei*: „A najślusniej może... prawdziwym fałszem mogłaby się nazywać zawarta w duszy niewiedza człowieka, który jest w błędzie” (*Polit.* 382b). I dalej następuje takie zdanie: „Ale można też świadomie myśleć i mówić rzeczy fałszywe. Taki fałsz zawarty w słowach (wypowiedzianych lub pomyślanych tylko), nie jest, jak Platon się wyraża, czystym niez mieszanym fałszem (*Polit.* 282c)”. Autorka podaje tylko referencje, które, dodajmy, są niedokładne, bo tekst znajduje się w *Polit.* 382b-c, a nie 282c. Można się więc jedynie domyślać, że chodzi o dalszy ciąg cytowanego powyżej fragmentu *Politei* Platona. Dla lepszego zrozumienia wywodów podam tekst w całości: „A najślusniej może, o czym przed chwilą wspomniałem, prawdziwym fałszem mogłaby się nazywać zawarta w duszy niewiedza człowieka, który jest w błędzie. Bo fałsz zawarty w słowach, jest pewnym naśladowaniem stanu cechującego duszę. Bo fałsz zawarty w słowach jest to fałsz czysty, niez mieszanym” (przekł. W. Witwickiego). Druga część zdania, która nas tutaj interesuje, bo na nią powołuje się Autorka, nie została przetłumaczona przez Witwickiego dokładnie i dlatego proponuję taki przekład: „Bo fałsz w słowach jest jakimś naśladowaniem stanu duszy i obrazem, który pojawił się później. Nie jest to fałsz całkowicie czysty”. Z kontekstu nie wynika, że Platon przeciwstawił sobie dwa rodzaje fałszu: świadomego i nieświadomego, jak sugeruje Autorka. Wydaje się, że przeciwstawia on istocie fałszu, tkwiącego w duszy człowieka, którego przyczyną jest niewiedza, fałszywą wypowiedź, kłamstwo, które jest następstwem fałszu, znajdującego się w duszy, wypowiedzianego przez człowieka, który ma błędne wyobrażenie o bytach (*Polit.* 382b). Nie jest to jednak wypowiedź świadomie fałszywa, gdyż

człowiek nie posiadając odpowiedniej wiedzy, nie jest zdolny do rozróżnienia prawdy i fałszu i nie może dlatego kłamać świadomie. W następnym jednak zdaniu, tuż po wyżej cytowanych słowach, których I. Dąbska już nie podaje, Platon mówi o świadomym fałszu, o zamierzonym kłamstwie: „Jakież to właściwie kłamstwo w słowach? Kiedy i wobec kogo jest pożyteczne tak, iż nie zasługuje na nienawiść? Czyż wobec wrogów i tzw. przyjaciół, ilekroć z powodu szaleństwa albo jakiejś głupoty zamierzają zrobić coś złego, kłamstwo jako lekarstwo nie jest wtedy pożyteczne dla odwrócenia zła?”

Zreferowana tutaj treść rozdziału nie wyczerpuje wszystkich problemów, które wszechstronnie zostały omówione i udokumentowane tekstami w przekładzie i oryginale greckim bądź tylko referencjami (choć są błędy: na s. 29 jest *Nomoi* 730b, a powinno być 730c, a na s. 30 jest *Polit.* 382a zamiast 382e). Do najważniejszych zagadnień należy zaliczyć przedstawienie poglądów Platona na pytanie, w jakich okolicznościach i komu wolno kłamać oraz na zagadnienie mitów i ich funkcji, co częściowo antycypuje problematykę rozdziału piątego.

Dla stoików, czytamy (s. 42), „tym, co prawdziwe lub fałszywe jest przede wszystkim sąd rozumiany jako znaczenie zdania orzekającego”. Badania stoików idą zatem w kierunku zrozumienia funkcji poznawczych mowy. Stąd zainteresowania logiką zdania. Prócz sądu w sensie logicznym Autorka omawia wypowiedzi, których znaczeniami są sądy, funkcje zdaniowe, argumenty i przedstawienia, gdyż, jak wyjaśnia, zdaniem stoików także o tych zjawiskach językowych można orzekać, że są prawdziwe lub fałszywe. Zagadnieniu prawdziwości zdań poświęcony jest również tekst Galena, zamieszczony w II części pracy w przekładzie Autorki, który znacznie poszerza nasze wejście w zagadnienie rozumienia przez starożytnych logiki zdań i dobrze ilustruje zainteresowania starożytnych semiotyką.

Wiarę Platona i stoików w możliwości poznawcze języka nie zawsze podzielali ich poprzednicy. Poważne powątpiewania wyrażał Gorgiasz w rozprawie *O niebycie albo o naturze*, z której fragment znalazł się w *Tekstach* (s. 68), niestety bez komentarzy, gdzie czytamy: „Jeżeli nawet — jak mówi (sc. Gorgiasz) — słowo istnieje, to jednak różni się w sposobie istnienia od pozostałych substancji, i ciała widzialne wielce są różne od słów, innym bowiem narządem ujmujemy rzeczy widzialną, a innym słowo. Dlatego też słowo nie desygnuje wielości substancji, tak samo jak one nie odsłaniają natury innych przedmiotów”. Pogląd Gorgiasza z uwagi na swój radykalny charakter jest zaskakujący, chociaż w starożytności miał sporo zwolenników. Wymaga zatem omówienia. Nie można bowiem przemilczać faktu, że sam tekst wywołuje pewne kontrowersje. Są uczeni⁷, którzy uważają, że traktacik Gorgiasza jest jedynie retoryczną zabawą i z tego powodu nie można z niego wnioskować o filozoficznych poglądach jego autora. Niemniej jednak trzeba zwrócić uwagę na fakt, że starożytni traktowali rozprawę Gorgiasza zupełnie poważnie i ją analizowali, czego przykładem jest Sekstus Empiryk⁸, od którego pochodzi właśnie cytowany tekst. Drugą wersję pisma Gorgiasza znajdujemy wśród traktatów Arystotelesa⁹. Niezależnie od tego, jaki przyjmujemy punkt widzenia, rozprawa Gorgiasza jest świadectwem bujnego życia intelektualnego Aten z przełomu V i IV wieku p.n.Ch., wyjątkowego okresu w dziejach naszej kultury. Wróćmy jednak do cytowanego zdania. W prze-

⁷ H. Gomperz, *Sophistik und Rhetorik*, Leipzig und Berlin 1912.

⁸ Sekstus Empiryk, op. cit., I, 65 nn (s. 18 nn).

⁹ Arystoteles, *Pisma różne*, przekł. Leopold Regner, Warszawa 1978, Biblioteka Kłasyków Filozofii, O Melissosie, Ksenofaniesie i Gorgiaszu, s. 398 nn. Tekst traktatu *Gorgiasza* znajduje się na s. 415—420.

kładzie Sekstusa Empiryka¹⁰ w wydaniu „Biblioteki Klasyków Filozofii” zdanie to ma taką postać: „Dlatego też słowo nie wskazuje na wiele substancji, tak samo jak one nie odsłaniają natury innych przedmiotów”. Czytelnik łatwo zauważy, że raz występuje rzeczownik „słowo”, a innym razem rzeczownik „dyskurs”. W ten sposób został przetłumaczony grecki rzeczownik „logos”. W znanym zdaniu z *Pochwały Heleny*, popisowej mowy tego samego Gorgiasza, gdzie autor dał wyraz swojej wierze w potęgę i niezwykłą moc słowa, wołając, „słowo (logos) jest wielkim panem...”, Izydora Dąbska tłumaczy rzeczownik „logos” przez „dyskurs”, sugerując tym samym logiczny sens tego rzeczownika. Tymczasem, tak mi się przynajmniej wydaje, chodzi wyłącznie o słowo, o ludzką mowę, i to raczej w aspekcie językowo-psychologicznym aniżeli o jego logiczne implikacje. Podobnie jest na s. 55, gdzie Autorka wyrażenie „logou dynamis” z platońskiego *Fajdrosa* (271c) tłumaczy „mocą dyskursu”, podczas gdy z kontekstu wynika, że chodzi o słowo stosowane w retorycznej praktyce. W. Witwicki przetłumaczył ten zwrot w sposób opisowy: „skoro w naturze mowy leży zdolność”, bardzo go rozbudowując, ale właściwie oddając jego sens. Tłumaczenie Izydory Dąbskiej czytelnikowi niezorientowanemu w literaturze antycznej i w starożytnych językach, a taki będzie również czytał tę książkę, może się wydawać, że już starożytni posługiwali się taką fachową terminologią. Autorka swoim tłumaczeniom często nadaje wyraźnie semantyczną i logiczną interpretację, posługując się współczesną terminologią. Taka praktyka sugeruje, że terminy te były używane już w starożytności.

W omawianym rozdziale został wykazany bezinteresowny wysiłek starożytnych w nieustanej walce o poznanie prawdy, ukazano ich przekonanie o jej wielkiej wartości i znaczeniu w życiu człowieka. Na przykładzie doświadczenia starożytnych możemy sobie uświadomić również ciągle zagrożenie prawdy przez fałsz, przed którym człowiek musi się strzec. Analiza słów: prawda, to co prawdziwe, fałsz i to co fałszywe, zdaniem Autorki, „rzuca z konieczności sporo światła na związane z tymi centralnymi w filozofii pojęciami sprawy natury semantycznej” (s. 27).

Po wyłożeniu trzech najważniejszych problemów teoretycznych: rozumienia znaków, pochodzenia i natury języka i słowa oraz możliwości przekazywania w słowie prawdy, owoców ludzkiego poznania, ukazuje Autorka praktyczne wykorzystanie w starożytności wiedzy o języku. Grecy bowiem dawno uświadomili sobie wielkie możliwości poznawcze i komunikacyjne języka, ale także odkryli w języku jego wielkie możliwości oddziaływania na drugiego człowieka. Odkrycie to wiązało się w dużej mierze z demokratycznym charakterem ustroju ateńskiego, gdzie siła słowa i umiejętność przekonywania decydowały o powodzeniu w życiu politycznym, o uwolnieniu bądź skazaniu przed sądem ateńskim. Umiejętność praktyczna wymagała jednak wcześniejszego teoretycznego przygotowania, które nie mogło ograniczać się wyłącznie do opanowania technicznych zasad wygłaszania mowy, ale pociągało za sobą konieczność poznania budowy zdania, rodzajów zdań, znaczenia słów. Sztuka retoryczna, szczególnie w wieku IV p.n.Ch., odwoływała się do doświadczeń filozofów, głównie na polu logiki, wykorzystując jej prawa w sztuce argumentowania. Wzrastało zainteresowanie stylistyką i gramatyką. Klasyfikacją zdań zajmował się już Protagoras, który wyróżniał cztery rodzaje wypowiedzi: życzenie, pytanie, odpowiedź, rozkaz, bądź, jak podają inni siedem: opowiadanie, pytanie, odpowiedź, rozkaz, doniesienie, wezwanie. Protagoras uważał wymienione formy wypowiedzi za podstawy języka, a więc najistotniejsze

¹⁰ Sekstus Empiryk, op. cit., I, 86, s. 23.

przeze mnie przekład czasownika „diorisameni” nie oddaje całej jego treści. A Apelt¹³ tłumaczy to słowo jako „durch feste Begriffsbestimmungen sich zu verständigen” i w ten opisowy sposób trafnie wyraża sens greckiego czasownika, w rdzeniu którego znajduje się rzeczownik „horos-pojęcie”, sugerujący, że wypowiedziada się swoje myśli w słowach określonych, nie budzących wątpliwości semantycznych. Ten pogląd Sokratesa—Platona nie zawsze podzielali starożytni. Ptolemeusz uważa dążenie do definiowania nazw „za jałowe, a więc i niecelowe” (s. 108).

Prawie przez całą starożytność powtarza się natomiast żądanie jasnych wypowiedzi, o czym Autorka obszernie powiada, cytując Arystotelesa i Galea (s. 56) oraz stoików, których pogląd w tej sprawie poznajemy z dłuższej cytaty z Diogenesa Laertiosa (s. 58n.). Wydaje się jednak, że obraz jest niepełny bez podania stanowiska Sokratesa i Platona, którzy, jak wynika z cytowanego tekstu, jasność w wypowiedzaniu swoich poglądów uważali za warunek podstawowy wzajemnego między ludźmi zrozumienia.

Na szczególną uwagę zasługuje zwrot „mē orthōs legein”. Witwicki tłumaczy go przez wyrażenie „nie mieć racji”, a O. Apelt¹⁴ przez „der eine dem anderen Unrichtigkeit...in seinen Behauptungen vorwirft”. Przymiotnik „orthos”, od którego pochodzi interesujący nas tutaj przysłówek „orthōs”, ma różne znaczenia. W sensie moralnym używa go Platon w *Gorgiaszu* tuż przed cytowanym wystąpieniem Sokratesa, kiedy sofista tłumaczy Sokratesowi, że ze sztuki retorycznej można korzystać sprawiedliwie (dikaiōs) albo niesłusznie (mē orthōs), krzywdząc drugiego człowieka. W *Kratylosie* (430a-e, *Teksty* s. 79) Platon rozprawiając na temat genezy nazw posługuje się porównaniem z malarstwa. Stwierdza, że sztuka malowania i nadawania nazw posługuje się naśladownictwem. Platon wyjaśnia, że jak w przypadku posiadania obrazu kobiety i mężczyzny, tylko jeden z nich jest odpowiedni (orthos) dla mężczyzny, podobnie ma się rzecz z nazwami. Jednak w przypadku nazw, przydzielenie ich rzeczom nie tylko musi być trafne (orthōs) ale ponadto prawdziwe (alethēs). Właśnie problem trafnego nazywania rzeczy (orthotēs onomatōn) zajmuje Platona w *Kratylosie*. Jeżeli jednak nazwa ma być trafna, musi również nazywać rzeczy zgodnie z rzeczywistością, musi mówić o rzeczach tak, jak one są (Platon, *Sofista* 263b, *Teksty*, s. 86), musi być prawdziwa. A posiadanie prawdy, czyli wiedzy o rzeczywistości, jest dla Platona warunkiem koniecznym, aby mówca mógł występować publicznie, jak to wynika z *Fajdrosa* (277c, s. 56). Zakres znaczeniowy przymiotnika „orthos” nosi u Platona wyraźnie ontologiczny i aksjologiczny charakter, co możemy wnioskować na podstawie omawianych powyżej tekstów.

Gniew i oburzenie w dyskusji wywołują więc wypowiedzi niejasne, niewystarczająco uzasadnione, wręcz nieprawdziwe, w której występujący używa wyrażeń nietrafnych, nie oddających w pełni rzeczywistości, niezrozumiałych dla pozostałych uczestników dyskusji. Rozważając słowa Platona dochodzimy do wniosku, że szcera rozmowa, prowadzona w języku zrozumiałym przez wszystkie strony, jest warunkiem wzajemnego zrozumienia.

Całość rozważań na temat semiotyki starożytnej kończy rozdział 5: „O alegorycznej interpretacji systemów znakowych” (s. 60—65), gdzie zostały przedstawione poglądy starożytnych na charakter znaków-symboli i mówi się o stworzonej przez nich hermeneutyce, pozwalającej widzieć, np. w mitach pewną ukrytą treść, którą tłumaczy się w sposób alegoryczny. Niezwykle ciekawy jest w tym miejscu zarys historyczny metaforycznej interpretacji

¹³ *Platons Dialog Gorgias*, übersetzt und erläutert von O. Apelt, s. 44.

¹⁴ *Ibidem*, s. 44.

mitów w starożytnej Grecji. Należy przypomnieć, że już Platon posługiwał się mitem jako metaforą czy symbolem, o czym Autorka wspominała wcześniej.

Zamieszczone w II części pracy *Teksty* (s. 67—116) dobrze ilustrują wywody przeprowadzone w części I, ale równocześnie znacznie poszerzają omawianą tam problematykę i pozwalają czytelnikowi zainteresowanemu semiotyką starożytną samodzielnie pogłębiać swoją wiedzę. Teksty autorów starożytnych zostały bowiem starannie wybrane przez Izydorę Dąbmską i część z nich po raz pierwszy przez Nią została przetłumaczona na język polski. Jedne (Sekstus Empiryk, Ptolemeusz) ukazały się już wcześniej, inne (Arystotelesa *Retoryka*, Gorgiasza *Pochwała Heleny*, fragmenty dzieł Filona Aleksandryjskiego, Galena, Boecjusza) są drukowane pierwszy raz. Tak przemyślany układ studiów i wypisów przynieść może rezultaty w postaci szerszego zainteresowania semiotyką starożytną, co było głównym celem opublikowania recenzowanej pracy, jak dowiadujemy się ze wstępu (s. 8).

Rozprawa Izydory Dąbmskiej zajmuje w literaturze miejsce szczególne. Podejmuje badania w zakresie dyscypliny naukowej, która jest stosunkowo młoda. Jednakże jak wiele zjawisk w naszym życiu i kulturze ma swój starożytny rodowód, tak ma się również sprawa ze semiotyką. Rozprawa ma ukazać stan badań w starożytności nad różnymi problemami, wchodzącymi dzisiaj w skład semiotyki. Starożytność nie знаła wprawdzie semiotyki jako odrębnej dyscypliny, ale, jak pisze B. Suchodolski¹⁵, „już od czasów greckich pojawiała się dostatecznie świadoma refleksja nad rolą znaku — zwłaszcza języka — w życiu ludzi”. Właśnie zakres tej starożytnej refleksji postanowiła ukazać Izydora Dąbmska. Swoją pracą zapoczątkowała systematyczne badania nad semiotyką starożytną. Jest to pierwsza tego rodzaju publikacja. Jej znaczenie polega i na tym, że współczesnym badaczom języka wskazuje na historię semiotyki, filologom klasycznym natomiast ukazuje znane od dawna fakty w nowej perspektywie semiotycznej interpretacji.

Ze względu na bogactwo podejmowanej problematyki książka będzie niewątpliwie bardzo pożyteczna zarówno dla językoznawców, jak i filologów klasycznych oraz filozofów. Pozostawia wiele kwestii i zagadnień nie dokończonych, uświadamiając równocześnie ich istnienie i potrzebę ich rozwiązania. Z tych powodów krąg odbiorców będzie dość szeroki. Stąd też nakład (1500 egz.) wydaje mi się być za mały i należy pomyśleć o następnym wydaniu (może w języku obcym), w którym należałoby jednak tekst poddać dokładnej korekcie i poprawić liczne błędy typograficzne, szczególnie w greckich cytatach.

Witold Wróblewski

* * *

Książka składa się z dwóch części. Część pierwsza zatytułowana „Wybrane zagadnienia z zakresu starożytnej semiotyki greckiej” jest zbiorem pięciu rozpraw rozpatrujących kolejno następujące tematy: 1. O znakach; 2. Spór o charakter wyrazów mowy: $\psi\acute{o}\sigma\epsilon\iota$ czy $\nu\acute{o}\mu\omega$? 3. Poznawcze funkcje języka (o prawdzie i fałszu): a) $\psi\epsilon\upsilon\delta\omicron\varsigma$ i $\psi\epsilon\upsilon\delta\acute{\eta}\varsigma$ w filozofii Platona, b) Ἀλήθεια ἄληθές w dialektyce stoików; 4. Pragmatyczne funkcje języka (retoryka) 5. O

¹⁵ *Studia z historii semiotyki*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1971, ze wstępem B. Suchodolskiego, s. 21.

alegorycznej interpretacji systemów znakowych. Rozprawy te traktuje Autorka jako kolejne rozdziały pierwszej części swojej książki. Pierwsze trzy z tych rozdziałów stanowią bądź rozszerzoną wersję, bądź adaptację prac opublikowanych wcześniej. Dwie ostatnie zostały tu wydrukowane po raz pierwszy.

Za najbardziej istotny składnik treści pierwszego rozdziału uważam przedstawioną w nim, w bardzo oryginalnym i przekonującym ujęciu, stoicką koncepcję oznaki. Znakom objętym tym terminem poświęcono w semiotyce greckiej stosunkowo wiele uwagi, co pozostawało w ścisłym związku z rozwojem medycyny, której przedstawiciele, zwłaszcza ze szkoły tzw. empirycznej przywiązywali duże znaczenie do problemów diagnozy.

Rozpowszechniony był podział oznak na kommemoratywne, czyli przypominające i na demonstratywne, czyli takie zjawiska lub własności, które nie mogą być obserwowane łącznie z innymi, które z nimi współlistnieją i na które wskazują, gdyż tamte nie są dostępne bezpośrednio ujęciu.

Lekarze empirycy uznawali tylko oznaki kommemoratywne, natomiast filozofowie zarówno perypatetycy, jak epikurejczycy i stoicy przyjmowali w swojej semiotyce oba rodzaje oznak. Różnili się tylko w poglądach na ich naturę. Według perypatetyków i epikurejczyków oznakami są zawsze przedmioty zmysłowe, natomiast stoicy — jak to przekonująco wykazuje Autorka książki — głosili pogląd przeciwny.

Stoicy — zdaniem I. Dąbskiej — wiążą swoją koncepcję oznaki ściśle z pojęciem implikacji. Twierdzą mianowicie, że oznaka jest sądem będącym treścią prawdziwego poprzednika w prawdziwym zdaniu warunkowym, wskazującą treść następnika. Charakterystyka stoickiej koncepcji oznaki mieści się w kontekście trzech dziedzin problemowych: semiotycznej, epistemologicznej i ontologicznej. Kontekst ten ujawnia się w następującym zwięzłym jej streszczeniu: oznaka (*σημειον*) na płaszczyźnie semiotycznej jest pewnego rodzaju *ἄξιωμα*, czyli znaczeniem zdania oznajmującego, a tym samym samoistnym znaczeniem, czyli samoistnym *λεκτόν*. Na płaszczyźnie epistemologicznej jest ona przedmiotem noetycznym, a więc przedmiotem idealnym, danym w przedstawieniu pojęciowym, poznawalnym dyskursywnie. Na płaszczyźnie ontologicznej oznaka charakteryzuje się jako przedmiot niecielesny.

Atrybuty te — według koncepcji stoików — należą do istoty oznaki demonstratywnej. Twierdzą oni, że oznaką nie może być żaden przedmiot zmysłowy, gdyż: po pierwsze przedmioty zmysłowe jawią się ludziom znajdującym się w takim samym warunkach w taki sam sposób, oznaki zaś nie; przedmioty zmysłowe, jako takie, nie wymagają interpretacji, oznaki natomiast muszą być rozumiane oraz interpretowane. Poza tym przedmiot *A ex definitione* nie może być oznaką przedmiotu *B*, jeżeli *A* istnieje, zaś *B* przestało istnieć lub zaistnieje dopiero w przyszłości. Dlatego nie same fizyczne strony rzeczy, lecz treści zdań o tych stanach rzeczy są oznakami lub przedmiotami, na które oznaki wskazują: „(...) pomyślany w poprzedniku, czy w następniku, stan rzeczy (*τό πᾶς ἔχον*) zastąpiony zostaje treścią informujących o tych stanach rzeczy zdań i na tej płaszczyźnie **znaczeń**, a nie na płaszczyźnie denotatów (*τὰ τυγχίνα*) zachodzi swoista relacja między oznaką, a tym, na co ta oznaka wskazuje” (s. 17).

W kontekście rozważań Autorka przeprowadza kilka przekonujących polemik. Koryguje między innymi pogląd Philoponosa (wypowiedziany w komentarzu do *Analitik pierwszych*), który twierdzi, że stoickie *λεκτόν* jest wyrazem mowy, gdy tymczasem termin ten oznacza logiczne (*idealne*) znaczenie wyrażenia. Wykazuje też fałszywość poglądu Symplikiosa, według którego *λεκτόν* jest myślą w sensie procesu psychicznego, a więc — według filozofii stoików — bytem materialnym, gdy tymczasem idzie tu o przedmiot idealny.

Słuszna jest także polemika Autorki z E. Bréhierem, który, po pierwsze sprzeciwia się wiązaniu stoickiego terminu *νοητόν* z platońskim jego rozumieniem twierdząc, że to ostatnie odnosi się tylko do idei; po drugie, skłonny jest utożsamiać stoickie *νοητόν* z *λεπτόν*. I. Dąbska słusznie twierdzi, że interpretacja Bréhiera po pierwsze; zacieśnia w sposób niezgodny z teorią stoicką termin *λεπτόν* do znaczenia zdań; po drugie, błędnie utożsamia denotacje terminów *νοητόν* i *λεπτόν*.

Druga rozprawa (rozdział drugi) poświęcona jest zagadnieniom semiotyki i filozofii języka rozpatrywanym w dialogu Platona *Kratylos*. Główne z tych zagadnień zostało ujęte w tytule rozprawy; jest nim mianowicie problem podstaw nazywania rzeczy będący przedmiotem sporu między naturalistami i konwencyjonalistami. Problem wyjściowy (będący przedmiotem rzeczywistego sporu, do którego Platon nawiazuje) dialogu Platona jest pytaniem o podstawy funkcji znakowych nazw. Naturaliści głoszą pogląd, że istnieją nazwy obiektywnie słuszne i niesłuszne. Pierwsze to te, które przysługują przedmiotom z natury, drugie zaś to te, które zostały nadane przedmiotom niezgodnie z naturą. Konwencyjaliści odrzucają ten pogląd twierdząc, że nie istnieje nic takiego, jak naturalna trafność nazwy, gdyż nazwy nabierają określonych znaczeń wyłącznie na drodze umowy.

Spór w dialogu Platona dotyczy bezpośrednio nazw, ale jego przedmiot jest — zdaniem Autorki — ogólniejszy. Jest nim zagadnienie podstaw znaczenia w ogóle, a więc także funkcji znakowych innych wyrażań, funkcji pełnionych przez pozajęzykowe przedmioty znaczące (np. prawo, dzieła sztuki) itd. Autorka zwraca uwagę, iż w omawianym dialogu przejawiają się różne nie sprecyzowane wyraźnie znaczenia tezy naturalistów głoszącej, że wyrażenia znaczą coś w sposób naturalny. Wiąże się to z wieloznacznością zwrotu „z natury” (*φύσει*). Reprezentujący w dyskusji stanowisko naturalistów *Kratylos* rozumie ten zwrot w sposób — jak to określa I. Dąbska — dość niepojęty, twierdząc, że każda rzecz w zależności od swej natury posiada właściwą sobie nazwę, którą ludzie odgadują trafnie lub nietrafnie. Jednym ze sposobów rozumienia tego stanowiska mogłoby być uznanie za nazwy nie słowa (czyli pewnego składnika mowy zewnętrznej), lecz pojęcia (czyli pewnego składnika mowy wewnętrznej). Autorka rezygnuje jednakże z tej interpretacji jako nie mającej potwierdzenia w wywodach dialogu. Zwraca natomiast uwagę na inny sens określenia „z natury”, który pojawia się w toku dyskusji. Idzie mianowicie o to znaczenie tego zwrotu, które zakłada się w twierdzeniu głoszącym, że nadawanie nazwy nie jest aktem arbitralnym, lecz opiera się na znajomości natury odpowiednich rzeczy. Za twierdzeniem tym mają przemawiać liczne etymologie wyrazów. Etymologie prowadzą jednakże ostatecznie do prostych, nie dających się już analizować składników słów, co otwiera pole do dociekań genezy znaczeń, w których podkreśla się rolę naśladownictwa i analogii. Wyłania się bowiem problem podobieństwa języka i rzeczywistości, której naturę języka miałby odwzorowywać. Ujawniają się przy tym dwa znaczenia słowa „natura”. Wypowiedzi *Kratylosa* i *Hermogena* odnoszą ten termin do zmysłowych własności rzeczy, postrzeganych przez zmysły i oddawanych w dźwiękach mowy, *Sokrates* natomiast mówi o naturze jako istocie gatunkowej.

Przedstawione wyliczenie znaczeń zwrotu „z natury” użytych w dialogu *Kratylos* nie jest oczywiście wyczerpujące. Autorka wymienia jeszcze, jako szczególnie ważne, to znaczenie, które odnosi ten zwrot nie do natury rzeczy nazywanej, lecz do natury człowieka, jako twórcy i użytkownika języka: „Z natury swej bowiem, to jest w sposób instynktowny, człowiek, zdaniem *Kratylosa* — naśladuje i odtwarza głosem lub gestem własności rzeczy w ja-

kiejś spontanicznej swej aktywności mimetycznej. Ale, co podkreśla m.in. Apelt — czyż nie z natury również, w sensie psychofizycznych aktywności człowieka, płynie potrzeba porozumiewania się za pomocą znaków, a nawet dążność do dowolnego nieraz ich wyboru” (s. 23).

Autorka podkreśla dostrzeżony przez Platona ścisły związek między semiotycznym problemem genezy oraz istoty znaczenia wyrażen i epistemologicznym problemem poznawczej roli języka. Ten ostatni problem ograniczony do nazw sprowadza się u Platona do pytania, czy znajomość nazw daje nam wiedzę o rzeczywistości. Zdaniem I. Dąbskiej, dla Platona jest to główny problem dialogu. Gdyby mógł przyjąć tezę naturalistów głoszącą, że istnieją nazwy słuszne, odpowiadające naturze (w znaczeniu istoty lub idei) rzeczy, udzieliłby na to pytanie odpowiedzi twierdzącej. Opowiada się jednakże za konwencjonalistycznym (język rozpatrywany jako system znaków pełni według Platona swoje funkcje na mocy konwencji, z tym, że konwencje te nie są dowolne, lecz posiadają uzasadnienie pragmatyczne) rozwiązaniem problemu znaczenia, w związku z czym głosi pogląd, iż drogą do rzetelnej wiedzy jest badanie przedmiotów, nie zaś ich nazw.

Nadawanie i poznawanie nazw pełni jednakże — zdaniem I. Dąbskiej (która powołuje się tu na odpowiednie miejsce w *Liście VII* Platona) — pewną rolę w Platońskiej koncepcji drogi do wiedzy. Stanowi mianowicie wstępny etap tej drogi: „pierwsze ujawnienie rzeczy” (s. 22). Sądzę, że Platon zgodziłby się z twierdzeniem (choćby wyraźnie go nie formułuje), że adekwatne poznanie znaczenia nazwy ma miejsce dopiero wówczas, gdy osiągamy najwyższy stopień wiedzy o jej przedmiocie, czyli gdy poznajemy naturę (ideę) tego przedmiotu. Nie oznacza to oczywiście rezygnacji ze stanowiska konwencjonalistycznego, gdyż znaczenie odpowiadające adekwatnie istocie przedmiotu nie musi się wiązać z taką, czy inną nazwą (rozumianą jako określony układ dźwięków, czy napis określonego kształtu).

Badania semiotyczne zapoczątkowane przez Platona były kontynuowane i rozwijane przez jego następców, głównie zaś przez Arystotelesa i stoików. I. Dąbska kończy omawiany rozdział swojej książki zwięzłym przedstawieniem najważniejszych kierunków tych badań oraz ich wyników.

Trzecia rozprawa (rozdział trzeci) stanowi najbardziej obszerny (s. 27—52) i — w moim przekonaniu — najbardziej doniosły składnik omawianej książki. Problemy objęte formułą tytułu rozprawy (*Poznawcze funkcje języka*) należą do najważniejszych i najbardziej kontrowersyjnych tematów refleksji filozoficznej naszych czasów. Okazuje się, że najbardziej istotne z tych problemów były przedmiotem poważnych dociekań i sporów już w czasach starożytnych. Do najważniejszych należały zagadnienia związków języka z problematyką prawdy i fałszu. Autorka przedstawia dyskusję w tym zakresie na dwóch przykładach: a) nauki Platona o fałszu i tym co fałszywe oraz b) stoickiej teorii prawdy i tego, co prawdziwe. Te dwie teorie wyznaczają główny podział rozważań omawianej rozprawy.

a) Terminy oznaczające fałsz i to, co fałszywe ($\psi\epsilon\upsilon\delta\omicron\varsigma$ i $\psi\epsilon\upsilon\delta\eta\varsigma$) są obarczone poważną wieloznacznością od najdawniejszych początków refleksji filozoficznej. Ta wieloznaczność była jedną z istotnych trudności na drodze do właściwego ujęcia odpowiednich zagadnień. Pierwszego istotnego kroku na tej drodze dokonał Platon, u którego widzimy wyraźne rozróżnienie licznych sensów omawianych terminów, a zwłaszcza znaczenia: ontologiczne, epistemologiczno-logiczne i aksjologiczne.

Autorka słusznie podkreśla, że problemem wyjściowym refleksji Platona dotyczącej fałszu i tego, co fałszywe było zagadnienie samej możliwości fałszu i błędu. Negacji tej możliwości dowodzili eleaci, a zdawała się ona także wy-

nikać z tezy Protagorasa głoszącej, że człowiek jest miarą wszystkich rzeczy.

Istota argumentacji przeciw tezie Protagorasa wiąże się u Platona z sensualistyczno-indywidualistyczną jej interpretacją. Warto zwrócić uwagę — czego Autorka nie czyni — na próbę zakwestionowania tej interpretacji przez Gomperza i Dupréela. Pierwszy proponuje tzw. interpretację generyczną, drugi — interpretację socjologiczną (por. E. Dupréel, *Les Sophistes*, Editions du Griffon, Neuchatel, s. 14—25). Argumentację tę streszcza Autorka następująco: stanowisko Protagorasa, po pierwsze, nie może wykluczyć, że możemy się mylić na temat zdarzeń przyszłych, które przecież nie są jeszcze dane w doświadczeniu zmysłowym; po drugie, stanowisko to samo się unicestwia, skoro negacja, że wszystkie sądy są prawdziwe, jest w myśl założenia także prawdziwa, z czego wynika, że nie wszystkie sądy są prawdziwe (Autorka zwraca uwagę — za G. Matthews'a *Platos Epistemology and Related Logical Problems*, London 1972 — że Platon w tej argumentacji nie uwzględniła założonej przez Protagorasa relatywizacji prawdziwości sądu do podmiotu poznającego — por. s. 32).

Na rozprawę z tezą i argumentacją eleatów składają się — zdaniem Autorki — głównie: 1° negacja tożsamości bytu i wypowiedzi (myśli); 2° negacja radykalnego monizmu ontologicznego.

Ad 1°. Pierwsza z tych negacji prowadzi do wykazania możliwości fałszu, jako atrybutu sądu lub zdania w znaczeniu logicznym (Autorka zwraca uwagę, że według Platona sąd to tyle, co pomyślane tylko zdanie w znaczeniu logicznym). Dla określenia tego atrybutu przyjmuje Platon definicję, którą zastosował później Arystoteles w swojej definicji prawdy (którą Platon oczywiście także implicite stosuje TK): sąd fałszywy to ten, który stwierdza, że nie istnieje to, co istnieje, lub że istnieje to, co nie istnieje. O zdaniu zaś fałszywym pisze, że jest to takie zespolenie nazw i orzeczników, które informuje o rzeczach nie istniejących, że istnieją. W dialogu *Fileb* rozszerza Platon pojęcie prawdziwości i fałszywości na stany emocjonalne twierdząc, że uczucie jest fałszywe, gdy jego podstawą jest mylny sąd, czyli fałszywa ocena sytuacji lub zdarzeń.

A zatem przeciw Parmenidesowej (paradoksalnej) tezie, że nie można wypowiedzieć zdania fałszywego, gdyż każde zdanie mówi o czymś (o bycie), a zdanie fałszywe musiałyby mówić o niczym (o niebycie) mamy tezę, że należy odróżnić to o czym się mówi, od treści sądu wyznaczającej bądź istniejący, bądź nie istniejący stan rzeczy: „Mówiąc o czymś nie istniejącym w świecie przedmiotów myśli, nie unicestwiamy treści naszego sądu. Myśl bowiem nie jest wbrew temu, jak sądzą eleaci, identyczna z bytem” (s. 32).

Ad 2°. Druga negacja prowadzi u Platona do możliwości mówienia o tym, co fałszywe także w ontologicznym znaczeniu tego wyrażenia. Wiąże się ona bowiem z jednej strony z tezą o istnieniu wielości bytów doskonałych, w pełni rzeczywistych i — tym samym — w pełni prawdziwych, z drugiej zaś strony — z przyjęciem różnego rzędu obiektów nie w pełni rzeczywistych lub istniejących tylko jako pomyślane, a więc fałszywe, w różnym stopniu imitujące tylko byt prawdziwy.

Ontologia Platona zawiera przeto dwie główne tezy: tezę pluralizmu oraz pogląd uznający obok istnienia *sensu stricto* realnego przysługującego ideom, różne sposoby istnienia przysługujące przedmiotom składającym się na świat zmysłowy, różnym twórcom ducha ludzkiego itd. Te sposoby istnienia mają różną wartość ontyczną i w związku z tym — zdaniem Autorki — Platon mówił, że przedmioty, którym one przysługują, różnią się ze względu na

prawdę i nieprawdę, że w jednych jest więcej prawdy, w innych mniej, w zależności od tego, w jakim pozostają stosunku do w pełni realnego i w tym sensie w pełni prawdziwego bytu świata idei.

Te koncepcje ontologiczne posiadają istotne implikacje dla problemów prawdy i fałszu rozpatrywanych na gruncie antropologii filozoficznej oraz aksjologii (szczególnie filozofii moralnej). Dziedziny te wiążą się bardzo istotnie z teorią poznania. Wiedza doskonała jest doskonałym poznaniem doskonałego, czyli w pełni prawdziwie istniejącego bytu. Osiągnięta przez człowieka byłaby ona zarazem doskonałością determinującą istotę jego antropologiczno-ontologicznej wartości. Określałaby zarazem jego doskonałość moralną, gdyż byłaby efektem wysiłku zarazem poznawczego i moralnego. Droga do możliwie nieskażonego poznania prawdziwego bytu wymaga uwolnienia się człowieka od wszelkich postaci fałszu, w tym przede wszystkim od fałszywych dóbr, z którymi go wiążą jego ułomności moralne. Przeciwnością prawdy rozumianej jako wiedza jest fałsz rozumiany jako niewiedza. Jest on cechą degradowaną aksjologicznie i antropologicznie swego nosiciela.

Z opozycją rozróżnionych dopiero co wartości wiąże się u Platona ciekawa dyskusja nad zagadnieniem moralnej oceny mówienia nieprawdy. Autorka sądzi (słusznie), że Platon nie zajął ostatecznego stanowiska w tym zakresie, chociaż ujawnił, mimo wahań, swoje preferencje odnośnie proponowanych możliwości rozwiązań. Mówiącemu fałsz nieświadomie nie można zarzucić kłamstwa, należy mu jednakże zarzucić niewiedzę, którą Platon uważa za zło bezwzględne (fałsz istotny, rzeczywisty — ἀληθῶς ψεῦδος, τῷ ὄντι ψεῦδος). Pod tym zatem (istotnym) względem należy go ocenić niżej od tego, kto mówi nieprawdę świadomie, nawet gdy czyni to w złej intencji (wyżej wypadnie ocenić przebiegłego Odysseusza, niż naiwnego i szczerego ignoranta, jakim był Achilles). Autorka ma rację odrzucając pogląd (dość rozpowszechniony), że dialog, w którym toczy się omawiana dyskusja i który zawiera to kontrowersyjne twierdzenie, mianowicie *Hippiasz Mniejszy*, ma charakter czysto aporetyczny, tzn. nie przedstawia w nim Platon swojego stanowiska. Słusznie też twierdzi, że Platon daleki był od apologii przebiegłego kłamcy, skoro wraz z Sokratesem wierzy, że człowiek mądry jest zarazem prawy i sprawiedliwy. Zgadza się oczywiście z tezą, że *Hippiasz Mniejszy* nie daje jeszcze ostatecznych rozwiązań dyskutowanej problematyki; wykazuje jednak zarazem, że Platon już w tym dialogu ujawnia złożoność aksjologicznego aspektu mówienia nieprawdy i wyraźnie wyróżnia fałsz nieświadomy, czyli sąd fałszywy uznawany przez kogoś za prawdę, napiętnując go jako zło bezwzględne: „Świadomość fałszu jest bowiem niezbędnym warunkiem pozbywania się go, a tym samym jest warunkiem przybliżenia się człowieka do prawdy, co stanowi istotny cel jego życia. Świadomość fałszu pozwala też człowiekowi rozumnemu unikać go w działaniu lub posługiwać się nim w sposób właściwy” (s. 34).

Świadome mówienie nieprawdy może być dwojakiego rodzaju: bądź wiąże się ono z intencją wprowadzenia kogoś w błąd, bądź jest takiej intencji pozbawione. Ocenie moralnej podlega tylko przypadek pierwszy, przy czym jest ona ujemna, gdy mówienie nieprawdy jest niesprawiedliwe, tj. gdy gwałci czyjeś prawo do prawdy. Nie podlega natomiast naganie kłamstwo sprawiedliwe, np. gdy się kłamie wobec wrogów, lub gdy się chce kogoś obronić od jakiegoś zła. Autorka zwraca uwagę, że poglądy Platona na temat „sprawiedliwego kłamstwa” ulegały zmianom i wahaniom. Np. w *Państwie* dawał on — ze względu na dobro ogółu — prawo kłamstwa władcom doskonałego Państwa, odmawiał natomiast tego prawa obywatelom wobec władców. W *Prawach* zaś zdaje się wycofywać z uznawania kłamstwa za uprawnione narzę

dzie realizacji dobra. W sprawie tej zresztą przeżywał wahania zawsze, gdyż wiązał użycie kłamstwa z niedoskonałością: „Bóg nigdy nie kłamie” (s. 35).

Bardzo interesująco przedstawia Autorka problem fałszu w związku z zagadnieniem narzędzi odkrywania prawdy (dochodzenia do wiedzy). Są nimi twory ludzkiego umysłu: nazwy, modele, obrazy, mity. Wszystkie one obarczone są piętnem fałszu, gdyż nigdy nie są i być nie mogą adekwatne w stosunku do przedmiotu, który prezentują. Fałsz służy przeto heurystyce prawdy. Służba ta wymaga oczywiście spełnienia odpowiednich warunków zarówno przez same narzędzia poznania, jak i przez ich użytkowników. Mity np. nie mogą być fałszywe w tym sensie, że jawny fałsz podają za prawdę. Chcę podkreślić, że uwagi na temat mitów w koncepcjach Platona należą do najbardziej interesujących treści omawianej pracy.

b) Część drugą rozpatrywanej rozprawy zatytułowaną *Ἀλήθεια* i *ἀληθές* w dialektyce stoickiej (była ona, w nieco innej formie, opublikowana jako osobna rozprawa w *Studiach z historii semiotyki* (Ossolineum — PAN, t. 1, 1971) oraz w wyborze pism I. Dąbskiej *Znaki i Myśli* wydanym przez PWN w 1975 r.) omówię znacznie krócej niż część poprzednią. Jest to usprawiedliwione, gdyż pewne ważne treści tego interesującego i wartościowego tekstu, mianowicie to, co Autorka pisze na temat stoickiej koncepcji *λεκτόν*, które interpretuje jako logiczne (idealne) znaczenie wyrażenia, pokrywają się w znacznym stopniu z odpowiednimi rozważaniami poświęconymi stoickiej koncepcji oznaki, zawartymi w rozprawie „O znakach”, którą już przedstawiłem.

Autorka — powołując się na odpowiednie informacje Sekstusa Empiryka — podejmuje próbę wyjaśnienia podkreślanej przez stoików różnicy między prawdą (*ἀλήθεια*) i tym, co prawdziwe (*ἀληθές*). Prawda jest wiedzą rozumianą jako atrybut intelektu. Jako atrybut (uposażenie) duszy jest ona — zgodnie z tezą stoickiego materializmu — czymś cielesnym. Posiada poza tym strukturę złożoną, gdyż jest całością złożoną z naszych potencjalnych przekonań zgodnych z rzeczywistością. Funkcją prawdy jest to, że czyni człowieka mądrym. Z funkcją tą wiąże się koncepcja mędrca. W kontekście rozważań dotyczących istoty mędrca Autorka zwraca uwagę (polemizując z Buryem), że stoicy przeprowadzali rozróżnienie między denotatami wyrażen: „myli się”, „kłamie” oraz „mówi nieprawdę”. Mędrzec mówi niekiedy nieprawdę, lecz nie myli się, gdyż nie uznaje za prawdę wypowiedzanego fałszu (wypowiada fałsz zawsze świadomie) i nie kłamie, gdyż nigdy nie mówi nieprawdy w złej intencji.

Termin „prawdziwy” (*ἀληθές*) wiąże stoicy głównie z idealnym znaczeniem (*λεκτόν*) zdań w sensie logicznym, czyli z sądem w sensie logicznym (*ἀξιωμα*), przy czym przyjmuje się w zasadzie powszechnie, że stosują oni aristotelesowską (klasyczną) definicję sądu prawdziwego. I. Dąbska zwraca jednakże uwagę, że sprawa określenia prawdziwości jest u stoików bardziej złożona, niż się na ogół sądzi i że wiąże się ona z przyjętą w ich doktrynie klasyfikacją sądów. Zgodnie z tą klasyfikacją sądy dzielą się na **proste** i **złożone** (implikacja, koniunkcja itd.), proste zaś dzielą się na **określone**, **nieokreślone** i **pośrednie**. Zdaniem I. Dąbskiej stoicy w swojej teorii prawdziwości wyróżniają sądy proste określone, czyli takie, w których desygnat podmiotu wskazany jest dejktycznie. Jako argument za tym twierdzeniem Autorka przytacza za Sekstusem Empirykiem następującą definicję takiego sądu: „prosty sąd określony, mianowicie «ten siedzi» albo «ten się przechadza» (...) jest prawdziwy, jeśli predykat taki, jak np. «siedzenie» czy «przechadzanie się» przysługuje temu przedmiotowi, który podpada pod wskazanie”. A zatem, prawdziwość w podstawowym znaczeniu przysługiwałaby, według stoików,

tylko sądom prostym określonym, przy czym wydaje się uzasadniona — zdaniem I. Dąbskiej — przeprowadzona przez Kneale'ów (*The Development of Logic*, Oxford 1962, s. 155) następująca interpretacja przytoczonej definicji: prawdziwy sąd określony ma strukturę odwzorowującą izomorficznie opiswany stan rzeczy. Interpretacja ta — zdaniem Autorki — odpowiada koncepcjom Fregego i wczesnego Wittgensteina.

W znaczeniu pochodnym termin „prawdziwy” orzeka się: a) na płaszczyźnie logicznej: 1. O znaczeniu zdania prostego nieokreślonego, 2. O znaczeniu zdania złożonego (implikacji, koniunkcji itd.), 3. O schemacie logicznym (schemacie rozumowania) i 4. O dowodzie (λόγος); b) na płaszczyźnie epistemologicznej stoicy orzekają termin „prawdziwy” o przedstawieniach (bardzo ciekawe i przekonujące są rozważania I. Dąbskiej dotyczące stoickiego kryterium pewności). Poza tym stoicy używają orzecznika „prawdziwy” w sensie przenośnym, mianowicie gdy mówią o prawdziwych zdaniach jako znakach językowych (φωνή) lub o prawdziwych, czyli rzeczywistych przedmiotach (τὸ πρῶτον).

Próba nawet bardzo zwięzłego przedstawienia dwóch ostatnich rozdziałów pierwszej części książki, mianowicie poświęconego starożytnej retoryce małeńskiego (s. 53—59) artykułu pt. „Pragmatyczne funkcje języka” i równie małego (s. 60—65) artykułu „O alegorycznej interpretacji systemów znakowych” wydłużyłaby bardzo (i tak przecież długi) tekst mojej recenzji. Muszę przeto z tej próby zrezygnować (mogę jedynie gorąco zalecać lekturę tych tekstów).

Rezygnuję także z omawiania części drugiej, czyli wyboru tekstów z zakresu starożytnej semiotyki. Ograniczę się jedynie do dwóch krótkich uwag. W pierwszej chcę podkreślić, że znaczna część tych tekstów została udostępniona polskim czytelnikom po raz pierwszy dzięki znakomitemu przekładowi samej Autorki, przy czym najbardziej chyba cieszy fragment (s. 71—85) nie przetłumaczonego przez Witwickiego dialogu Platona *Kratylos*. Druga moja uwaga dotyczy stosunku obu części książki. Jeśli dobrze rozumiem Autorkę, traktuje ona część pierwszą jako swoisty, obszerny wstęp do części drugiej. Sądzę, że jednak główną częścią książki jest część pierwsza, a część druga stanowi jej poparcie oraz ilustrację odpowiednich wywodów.

Chcę zakończyć tę recenzję krótką uwagą oceniającą. Uważam, że wśród wielu walorów przedstawianej książki na pierwszym miejscu należy podkreślić to, że jest ona wyrazem ogromnej wiedzy i rzetelności badawczej. I. Dąbska zna doskonale poglądy innych autorów na zagadnienia, którymi się zajmuje, lecz jej rozważania mają zawsze charakter własnych badań. Zna doskonale odpowiednie oryginalne teksty i dzieła starożytne, a w wielu przypadkach jest autorką ich polskich przekładów (np. tak ważnego dla poznania dziejów semiotyki traktatu Sekstusa *Przeciw logikom*). Na podkreślenie zasługuje wielkie bogactwo ważnych i trudnych treści wypowiedziane w zwięzłej i jasnej formie. Jestem przekonany, że treść każdej z przedstawionych tu, tak przecież objętościowo skromnych, rozpraw wystarczyłaby niejednemu autorowi do wypełnienia sporych rozmiarów książki.

Tadeusz Kwiatkowski

MONROE C. BEARDSLEY: *The Aesthetic Point of View. Selected Essays*, red. Michael J. Wreen i Donald M. Callen, wyd. Cornell University Press, Ithaca and London 1982, ss. 385, cena 34.50 \$.

„Sposób dyskusji i argumentacji Beardsleya w tych esejach, jak we wszystkich jego pracach jest pokrzepiająco uczciwy, skromny, rozsądny, rzetelny, unikający sztuczek i forteli. Jego książka ma w wysokim stopniu szczególne zalety nieprzeciętnego, filozoficznego pisarstwa: nieodpartą siłę argumentu, jasność przedstawiania i poważne rozważenie alternatywnych poglądów.”¹ W takich oto słowach w imieniu wydawców rekomenduje ostatnią książkę Monroe C. Beardsleya — Kendall Walton z uniwersytetu w Michigan. Słowa te, tak bardzo dla autora życzliwe i ciepłe, nie mijają się z prawdą.

Estetyczny punkt widzenia to zbiór głównych esejów Beardsleya pochodzących z lat 1962—1982, publikowanych w różnych czasopismach i antologiach. Na książkę tę składa się dwadzieścia ściśle ze sobą związanych tekstów, przy czym sześć z nich — wcześniej nigdzie nie publikowanych — zostało specjalnie napisanych dla tego tomu. Książka dzieli się na cztery części: pierwsza, „*The Aesthetic*” — dotyczy natury tego, co estetyczne, oraz filozoficznych, społecznych, wychowawczych i innych implikacji przyjmowania estetycznego punktu widzenia. Część ta zawiera aż osiem artykułów z lat 1963—1976. Otwiera ją artykuł o tym samym tytule, co cały zbiór: „*Estetyczny punkt widzenia*”². Druga część zatytułowana „*Art and Art Criticism*” traktuje głównie o zakresie, celach i metodach krytyki artystycznej. Wśród pięciu esejów pochodzących z lat 1960—78, znalazł się jeden tekst, nigdzie dotąd nie publikowany, napisany w latach osiemdziesiątych, a poświęcony słynnemu problemowi „błędu intencyjności” (*Intentional Fallacy*) — kwestii opracowanej przez Beardsleya i Wimsatta w 1946 r. W artykule tym Beardsley podtrzymuje swoje stanowisko. Przyjmując za punkt wyjścia teorię aktów mowy nadaje koncepcji „błędu intencyjności” interpretację w terminach illokucji. W części trzeciej — przedmiotem zainteresowania jest zagadnienie metafory i twórczości. Jeden z dwóch artykułów zamieszczonych w tej części — „*Odkształcenie metaforyczne*”, znany jest polskiemu czytelnikowi z tłumaczenia Joanny Szczęsnej³. Część czwarta: „*Some Persistent Issues in Aesthetics: Further Reflections*” zawiera najnowsze przemyślenia Beardsleya na temat pięciu podstawowych kwestii filozofii sztuki: natury przeżycia estetycznego, definicji dzieła sztuki, krytycznego wartościowania, ważności uzasadnień w krytyce artystycznej oraz sztuki i jej kulturalnego kontekstu. W części tej Beardsley modernizuje, broni, rozszerza i kiedy to konieczne, modyfikuje swoje wcześniejsze poglądy. Tej części książki pragnę poświęcić najwięcej uwagi.

Nowa książka Beardsleya może zainteresować zarówno tych, którzy znają jego główne dzieło: *Aesthetics: Problems in the Philosophy of Criticism* (New York 1958), jak i tych, dla których *Aesthetic Point of View* będzie pierwszą lekturą prac Beardsleya. Ci pierwsi będą mogli prześledzić rozwój poglądów Beardsleya, ci drudzy zaś poznają stanowisko Beardsleya w kwestii funda-

¹ Cytat ten pochodzi ze „skrzydełka” książki.

² Dwa zamieszczone w tej części artykuły zostały przetłumaczone na język polski: *Aesthetic Experience Regained* — w nieco zmienionej wersji *Obrona doświadczenia estetycznego*, Studia Estetyczne t. VI, 1969, tłum. Katarzyna Rosner, oraz *Aesthetic Point of View* — *Estetyczny punkt widzenia*, Philosophon Agora, Lublin 1981 maj, tłum. Barbara Smoczyńska.

³ Patrz: *Archiwum Tłumaczeń z Teorii Literatury i Metodologii Badań Literackich*, Lublin 1980.

mentalnych dla estetyki problemów. *Estetyczny punkt widzenia* bowiem, mimo iż jest to zbiór różnych artykułów z różnych lat, zawiera całą teorię estetyczną Beardsleya.

Spróbujmy ją pokrótce zrekonstruować. Przede wszystkim Beardsley jest zwolennikiem koncepcji estetyki jako metakrytyki. Punktem wyjścia rozważań jest koncepcja przedmiotu estetycznego. Przedmiot estetyczny (dzieło literackie, obraz, kompozycja muzyczna, rzeźba itp. jeśli posiada cechę jedności (unity), złożoności (complexity) i intensywności jakości, zwłaszcza jakości o zabarwieniu humanistycznym (intensity of regional human quality) jest zdolny wzbudzić przeżycie estetyczne, którego zasobność jest również funkcją zmiennych: jedności, złożoności i intensywności. Zatem struktura doświadczenia estetycznego jest paralelna w stosunku do struktury przedmiotu estetycznego. Znaczy to, że warunki konstytuujące przedmiot estetyczny mają tę samą naturę co właściwości charakterystyczne dla doświadczenia. Przeżycie estetyczne jest również miernikiem wartości estetycznej, która na gruncie tej koncepcji jest definiowana jako zdolność przedmiotu do udzielenia przeżyciu wyraźnie estetycznego charakteru. Przedmiot estetyczny nie ma wartości samej w sobie (intrinsic), lecz posiada wartość instrumentalną. Jest on środkiem do osiągnięcia przeżycia estetycznego, które także nie jest wartościowe samoistnie (intrinsically valuable), (bo prowadzi do integracji osobowości, rozwoju wrażliwości estetycznej itp.) chociaż jest jako takie pożądane (intrinsically enjoyable). Stanowi dla nas wartość, jest pożądane, ponieważ zaspokaja pewne ludzkie potrzeby i jako takie dostarcza pewnych przyjemności (s. 287).

Beardsley jest również przekonany o tym, że teoria wartości estetycznej daje podstawy do rozróżnienia między ważnymi i nieważnymi (relevant and irrelevant) — z estetycznego punktu widzenia, uzasadnieniami sądów wartościujących wydawanych przez krytyków. Uzasadnienie jest estetycznie ważne wtedy, gdy opisuje własności przedmiotu, które nadają doświadczeniu wzbudzanemu przez przedmiot wyraźnie estetyczny charakter (s. 183, 210). W 1970 r. w artykule *Aesthetic Point of View* Beardsley pisał: „zadowolenie jest wtedy estetyczne, gdy jest osiągnięte przede wszystkim na drodze skupienia uwagi na formalnej jedności i/lub kompleksowej jakości złożonej całości oraz kiedy zasobność tej całości jest funkcją stopnia formalnej jedności i/lub intensywności kompleksowej jakości (regional quality)” (s. 22). Było to raczej określenie źródła przeżycia aniżeli jego estetycznego charakteru.

Na pytanie: na czym polega „estetyczność” przeżycia, Beardsley odpowiedział dopiero w 1978 r. w artykule *In Defense of the Aesthetic Value*⁴, a w rozdziale „Aesthetic Experience”, części IV *Estetycznego punktu widzenia*, koncepcję tę rozszerzył o różne przykłady, komentarze oraz polemikę z Georgem Dickiem.

Nawiasem mówiąc, cała książka zawiera mnóstwo polemik z autorami, którzy przy innych okazjach polemizowali z Beardsleyem. Nie bez powodu recenzentka *Estetycznego punktu widzenia* — Anita Silvers stwierdziła w „The Journal of Aesthetics and Art Criticism” (1983/2), że „wartość temu jest wyższa niż suma wartości poszczególnych esejów. Biorąc pod uwagę tę książkę jako całość, zbiór zawiera — po pierwsze, ocenę amerykańskiej estetyki filozoficznej ostatnich dwudziestu lat, a po drugie, jest dowodem wybitnej roli Beardsleya, jaką odegrał on w rozwoju tej estetyki” (s. 213).

Powróćmy jednak do cech charakterystycznych przeżycia estetycznego.

⁴ Monroe C. Beardsley, *In Defense of the Aesthetic Value* [w:] Proceedings and Addresses of The American Philosophical Association, 52/1979. (Tłumaczenie tego artykułu ukaże się niebawem drukiem w antologii pod red. Marii Golaszewskiej „Estetyka w świecie” t. II).

Są to: 1) ukierunkowanie odbiorcy na przedmiot (object directedness); 2) odczucie wolności, wyzwolenie od dominacji trosk życia codziennego, poczucie harmonii z dziełem (felt freedom); 3) dystans emocjonalny (detached affect); 4) poczucie pewnego rodzaju aktywnej odkrywczosci polegającej na uchwytowaniu związków między przedmiotem postrzegania a znaczeniem, poczucie osiąganego w procesie odbioru zrozumienia w wyniku pobudzenia do refleksji przez różnorodne bodźce (active discovery); 5) poczucie integracji osobowości związane z samoakceptacją i autorozwojem (wholeness) (s. 288—9). Przeżycie ma estetyczny charakter wtedy i tylko wtedy, jeżeli w sposób konieczny posiada pierwszą cechę i przynajmniej trzy z pozostałych. W koncepcji przeżycia estetycznego (podobnie jak i wartości) Beardsley pozostaje pod przemożnym wpływem Johna Deweya. Jednak charakterystyka IV kryterium przeżycia (active discovery) ujawnia również inspirację Arnheima, Gombricha i Goodmana. Beardsley zastrzega się, że lista kryteriów przeżycia estetycznego nie jest zamknięta. Jego zamierzeniem było pokazanie linii dalszych badań. Określenie symptomów przeżycia estetycznego odgrywa bardzo ważną rolę w teorii estetycznej Beardsleya, bowiem właśnie na ten charakter przeżycia (który może być w dodatku stopniowalny) Beardsley powołuje się, gdy definiuje wartość estetyczną a także dzieło sztuki.

Próbie definicji dzieła sztuki podjął Beardsley dopiero w swych pracach pochodzących z lat osiemdziesiątych, napisanych właśnie dla *Estetycznego punktu widzenia* (Esej 17 i 20 w cz. IV)⁵. Z prac tych wyłania się koncepcja, która jest jakby uwieńczeniem całego dorobku Beardsleya. To co jest stałe w jego poglądach to przekonanie, że nie można scharakteryzować sztuki nie definiując dzieła sztuki, a dzieło sztuki nie może być zdefiniowane bez odwołania się do kategorii „przeżycia estetycznego”, a więc przekonanie o estetycznej naturze sztuki. „Dzieło sztuki” — powiada — jest albo układem warunków w zamierzeniu artysty zdolnych do dostarczenia przeżycia o wyraźnie estetycznym charakterze, albo (incydentalnie) uporządkowaniem warunków należących do jakiejś klasy czy typu układów, które ze swej istoty taką zdolność posiadają” (s. 299). Inaczej mówiąc, dzieło sztuki jest czymś, co jest produkowane z intencją uczynienia go zdolnym do zaspokojenia estetycznego zainteresowania. W rezultacie wieloletnich polemik Beardsley wycofał się co prawda z używania pojęcia „postawa estetyczna” (chyba zbyt pochopnie), zaczął jednak posługiwać się pojęciem „zainteresowania estetycznego” (aesthetic interest) oraz „estetycznego punktu widzenia”. Mówimy o estetycznym zainteresowaniu jakimś przedmiotem, jeśli wchodzimy z nim w interakcję i mamy nadzieję dzięki niemu uzyskać przeżycie o estetycznym charakterze. Natomiast, „przyjęcie estetyczny punkt widzenia w odniesieniu do X, to znaczy być zainteresowanym jakąkolwiek estetyczną wartością, którą X może posiadać” (s. 19). W definicji dzieła sztuki Beardsley nie mówi o faktycznej realizacji zainteresowania estetycznego, lecz o zdolności przedmiotu do zaspokojenia zainteresowania do pewnego stopnia (niekoniecznie w całej pełni). Ważna jest bowiem intencja, zamierzenie artysty, aby takie zainteresowanie wzbudzić. Intencja estetyczna nie musi być i najczęściej nie jest, jedyną czy dominującą intencją towarzyszącą kreowaniu przedmiotu, ale musi być obecna i przynajmniej do pewnego stopnia efektywna.

Kategoria „intencji” stała się w twórczości Beardsleya problemem dość

⁵ Chodzi tu o *Redefining Art* i *Art and Its Cultural Context*. Na ten temat Beardsley wypowiedział się również w artykule: *An Aesthetic Definition of Art* zamieszczonym w książce zbiorowej pod red. Hugh Curtlera (New York 1983) pt. *What is Art?*, w której znajdują się polemiki różnych autorów z koncepcją Beardsleya.

kontrowersyjnym. Całe swe życie Beardsley był przeciwnikiem koncepcji podkreślających ważność intencji twórcy. (Jest on wszak autorem słynnego *Intentional Fallacy*). Tymczasem tu powołuje się na intencję twórcy w określaniu wyróżników dzieła sztuki. W związku z tym, często jest przez filozofów (Grossman, Sparshott, Hancher, Margolis i inni) nazywany „intencjonalistą wbrew sobie”. Na str. 306 Beardsley usiłuje wyjaśnić to nieporozumienie pisząc: „Myślę, że powinienem w tym miejscu przypomnieć, że „błąd intencyjności” odnosi się do interpretacji i wartościowania dzieł sztuki, nie do ich identyfikacji. Nie ma logicznej dysharmonii w twierdzeniu, że intencje są elementem decydującym w uczynieniu czegoś dziełem sztuki, natomiast nie są ważne w określeniu co dzieło znaczy i jaką posiada wartość”. Beardsley przeciwstawia się takiej interpretacji i takiemu wartościowaniu dzieła, które za punkt wyjścia przyjmują pytanie, co autor miał na myśli tworząc dzieło?

Wydaje się jednak, że rację mają ci, którzy utrzymują, iż mamy prawo stosować to samo kryterium do identyfikacji dzieła oraz do jego wartościowania. Źródłem nieporozumienia jest tutaj co innego. Otóż, Beardsley naraża się na zarzut „intencjonalności wbrew sobie” ponieważ używa niefortunnych sformułowań. Takim właśnie sformułowaniem jest kategoria „intencji” w definicji dzieła sztuki. Równie dobrze mógłby on mówić o świadomym czy celowym kreowaniu sztuki, bez użycia terminu „intencja”. W definicji dzieła sztuki są eksponowane dwa pojęcia: pojęcie „zainteresowania estetycznego” oraz pojęcie „intencji”. Ale to drugie tylko pozornie odgrywa ważną rolę, bowiem za kategorią „intencji” stoją bardzo mocno ugruntowane obiektywne cechy przedmiotu. Beardsley tylko pozornie jest więc intencjonalistą. W gruncie rzeczy reprezentuje umiarkowany obiektywizm⁶. Zarzuty wobec Beardsleya dotyczące intencjonalizmu są — w moim przekonaniu — nieporozumieniem i wynikiem powierzchownego czytania jego prac.

Pewnym nowym — w stosunku do dawniejszych prac — elementem w koncepcji Beardsleya, jest fakt, że jego definicja dzieła sztuki nie posiada implikacji aksjologicznych. Jest to definicja klasyfikacyjna (do dzieła sztuki mogą być zaliczone przedmioty — wręcz niegustowne). Celem tej definicji jest bowiem odróżnienie dzieł sztuki od innych przedmiotów i tym samym wyznaczenie obszaru zjawisk w stosunku do których podejmujemy działania wartościujące. W swych dawniejszych pracach Beardsley zasadniczo nie używał pojęcia „dzieło sztuki” ze względu na jego sens wartościujący (dzieło sztuki = dobre dzieło sztuki). Posługiwał się natomiast terminem, który to termin wydawał się być neutralnym aksjologicznie. Nawet w eseju poprzedzającym *Redefining Art*, a poświęconym przeżyciu estetycznym pisze: „To jest bardzo wygodne mieć termin: egzemplarz określonego rodzaju artystycznego (artkind instance) na oznaczenie wierszy, obrazów, rzeźb, muzycznych kompozycji, tańca itd., bez pojawiania się — na tym etapie — pytań o definicję sztuki w ogóle” (s. 285). *Redefining Art* ma być tym następnym stadium, tymcza-

⁶ Anita Silvers w swej recenzji *Aesthetic Point of View* zwraca uwagę na to, że w książce tej Beardsley modyfikuje swoje wcześniejsze stanowisko, wedle którego podstawą wartościowania winny być „wewnętrzne cechy dzieła sztuki a nie odniesienia do czegokolwiek innego poza dziełem”. W moim przekonaniu Beardsley rozszerza swą koncepcję o przykłady, które pokazują, że główna zasada proponowanej przez niego krytyki nie obowiązuje bezwzględnie. Ale nie wycofuje się on ze swych wcześniej głoszonych poglądów. Np. w artykule *Intention and Interpretation: A Fallacy Revived* pisze, iż są sytuacje, w których informacje o biografii artysty mogą stanowić ważny element w wartościowaniu, lecz zachodzi to tylko wówczas, gdy przedstawianie aktu illokucyjnego jest tożsame z jego wykonaniem (performance = representation). Ale czyż jest to zwolnienie krytyków z obowiązku oceniania samych dzieł na podstawie ich cech wewnętrznych? Moim zdaniem nie.

sem z definicji Beardsleya wynika, że utożsamia on dzieło sztuki z przedmiotem estetycznym (przedmiot estetyczny określał przed laty również w kategoriach intencji estetycznej). Tym samym wraca do punktu wyjścia.

Esej *Redefining Art*, któremu poświęciłam tak dużo uwagi ze względu na definicję dzieła sztuki, jest nie tylko interesujący w aspekcie problemów, jakie implikuje; zawiera on również polemikę Beardsleya z instytucjonalną koncepcją sztuki i jej przedstawicielami: Danto, Dickiem i Binkleyem. Broniąc konsekwentnie estetycznej natury sztuki przeciwstawia się instytucjonalnej teorii, lecz jednocześnie — jak sam przyznaje — ulega jej nieznacznemu wpływowi (s. 283). Co nie znaczy, że staje się instytucjonalistą wbrew sobie⁷.

We wcześniejszych swych pracach Beardsley w swych rozważaniach o sztuce nie przywiązywał wagi do społecznego kontekstu, w jakim sztuka powstaje i funkcjonuje. Może dlatego uderzająco brzmi tytuł ostatniego w zbiorze eseju *Art and Its Cultural Context*, który zaczyna się zdaniem: „Podstawowym zadaniem filozofii w naszych czasach (...) jest dostarczenie koherentnego i rozsądnego opisu relacji pomiędzy sztukami i innymi komponentami — lub częściami — kultury” (s. 352). Esej ten, mimo iż zawiera ciekawe rozważania na temat różnych koncepcji kultury — nie spełnia oczekiwań — jego konkluzją jest stwierdzenie, że znaczącą cechą wszystkich dzieł sztuki jest ich fikcyjny charakter oraz że poprzez kreowanie dzieł sztuki — humanizujemy świat.

Z recenzowanej w tym miejscu książki wyłania się dość jednolita i wszechstronna koncepcja estetyczna. Pod jej adresem były i są wysuwane różnorodne zarzuty, świadczące o tym, że Monroe C. Beardsley wciąż pozostaje w kręgu zainteresowania filozofów sztuki. Np. Francis Sparshott w recenzji *Aesthetic Point of View* (*The Journal of Philosophy* 1984/4) kładzie nacisk na to, że Beardsleyowski opis relacji między sztuką a tym, co estetyczne — jest niewystarczający. Beardsley niejednokrotnie podkreśla, że istnieje pojęciowy związek między sztuką a tym, co estetyczne, o czym świadczy zresztą jego definicja dzieła sztuki. Zdaniem Sparshotta jednak ten związek nie jest ani dobrze wyjaśniony, ani uargumentowany. Jest po prostu tylko założony. Bez względu na to, czy uznamy, że Monroe C. Beardsley nie dość skutecznie broni swych poglądów, czy nie — przyznać musimy, że jest w swej twórczości naukowej konsekwentny i jednocześnie otwarty na polemiki. Bowiem z jednej strony, zainspirowany pracami Sibleya, Gombricha, Goodmana, Dickiego, Danto, strukturalistów, filozofów działania, marksizmu — rozszerzył, uszczegółowił, zmodyfikował pewne zagadnienia. Z drugiej zaś, nieugięty broni koncepcji estetyki jako metakrytyki, instrumentalizmu w teorii wartości, czy estetycznej natury sztuki. Książka *Aesthetic Point of View*, oprócz podnoszonych już walorów merytorycznych tekstów Beardsleya, zasługuje na uwagę również ze względu na sam wybór i układ esejów. Michael J. Wreen i Donald M. Callen bardzo starannie przygotowali książkę do druku, na jej końcu ponadto umieścili obszerną bibliografię prac Beardsleya.

Barbara Smoczyńska

⁷ Zarzut taki postawił Beardsleyowi m.in. Morris Grossman, który twierdzi, że przez odwoływanie się do społeczeństwa i ogólnej kategorii zainteresowania estetycznego Beardsley może stać się instytucjonalistą wbrew sobie. (M. Grossman, *On Beardsley's Definition* [w:] *What is Art?*, op. cit.). Podobną wątpliwość wysuwa również Francis Sparshott w cytowanej recenzji, omawiając problem intencji. Pisze on, że jeśli miałyby to być intencje wystawcy, wydawcy itp., wówczas Beardsley skłaniałby się w kierunku teorii instytucjonalnych, których słabości wykazał w różnych artykułach. Obydwie wątpliwości nie wydają mi się słuszne.

MAX WEBER: Szkice z socjologii religii, Książka i Wiedza, 1984, s. 296.

Brak dotąd przekładu na język polski głównych prac Maxa Webera (1864—1920), klasyka współczesnej socjologii burżuazyjnej. Czytelnik polski zna jedynie nieliczne tłumaczenia fragmentów prac Webera, pomieszczone w kilku publikacjach poświęconych wyborowi tekstów socjologicznych¹.

Jest to fakt szczególnie w sytuacji, gdy każda niemal obszerniejsza publikacja z zakresu współczesnych prądów w teorii nauki, socjologii i filozofii, musi odnieść się do dokonań Maxa Webera. Jego dorobek badawczy ma bowiem walor nie tylko historyczny. Wywiera on nadal wpływ na naukę zachodnią.

Ostatnio, staraniem wydawnictwa „Książka i Wiedza”, ukazał się, w serii religioznawczej, wybór kilku tekstów Maxa Webera z zakresu socjologii religii. Autorami przekładu są Jerzy Prokopiuk i Henryk Wandowski.

Szkice z socjologii religii obejmują tłumaczenia na język polski następujących tekstów: „Osobliwości kultury zachodniej” (s. 69—87), który Weber napisał jako słowo wstępne (Vorbemerkung) do zbioru prac pt. *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie (Zebrane rozprawy z socjologii religii)*; „Asceza i duch kapitalizmu” (s. 88—110), który stanowi ostatni rozdział rozprawy pt. *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*, pomieszczonej w I tomie *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie; Etyka gospodarcza religii światowych, Wprowadzenie* (s. 111—152), zamieszczony w tomie I *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*; „Stany, klasy i religia” (s. 153—208) i „Drogi zbawienia i ich wpływ na sposób życia” (s. 209—260), które są częściami piątego rozdziału *Wirtschaft und Gesellschaft* Webera.

Jest to w istocie pierwszy w języku polskim zbiór prac z socjologii religii Maxa Webera z jedną wszakże uwagą. Otóż tekst „Asceza i duch kapitalizmu” był już publikowany w pracy: *Socjologia religii. Wybór tekstów w opracowaniu Franciszka Adamskiego* (Kraków 1983, s. 165—169).

Teksty poprzedza obszerne studium zatytułowane *Weberowska socjologia religii a teoria społeczeństwa jako całości* (s. 7—68) autorstwa Stanisława Kozyr-Kowalskiego, który jest redaktorem naukowym omawianego wydawnictwa.

Trudno w Polsce o bardziej kompetentnego znawcę Maxa Webera od Stanisława Kozyr-Kowalskiego. Jego rzetelne studia nad dorobkiem tego zachodniego uczonego, relacją do innych prądów myślowych, inspirującą rolą jaką odegrał Weber wobec wielu współczesnych teorii na Zachodzie oraz miejscem, jakie zajmuje Weber w historii nauki, zaowocowały m.in. dwiema znanymi pozycjami książkowymi. Otóż w 1967 roku St. Kozyr-Kowalski wydał pracę *Max Weber a Karol Marks. Socjologia Maxa Webera jako „pozytywna krytyka materializmu historycznego”*, która stanowiła próbę konfrontacji pewnych aspektów teorii i metody badawczej Maxa Webera i Karola Marksa. Była ona jednocześnie analizą spuścizny naukowej tych dwóch myślicieli, którzy pozostawili trwały ślad w dziejach socjologii i myśli społecznej. W owym stu-

¹ M. Weber, *Wybór rozpraw z zakresu nauki o nauce*, Warszawa 1961 (WSNS przy KC PZPR — materiał powielany); Derczyński W., Jasińska-Kania A., Szacki J., *Elementy teorii socjologicznych. Materiały do dziejów współczesnej socjologii zachodniej*, Warszawa 1975 — fragmenty Webera — *Wirtschaft und Gesellschaft; Socjologia religii. Wybór tekstów*, wyboru dokonał i opracował F. Adamski, Kraków 1983 — zawiera tekst Webera — *Asceza i duch kapitalizmu z Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*.

dium St. Kozyr-Kowalski wykazał m.in. ogromny wpływ, jaki na twórczość autora *Wirtschaft und Gesellschaft* wywarł Karol Marks.

Efektorem dalszych badań była kolejna praca St. Kozyr-Kowalskiego, zatytułowana *Klasy i stany. Max Weber a współczesne teorie stratyfikacji społecznej* (1979). Autor podjął się tu m.in. analizy poszczególnych elementów wypowiedzi Webera odnoszących się do jego teorii klas, a poprzez tę analizę dokonał krytyki stratyfikacyjnych interpretacji myśli weberowskiej, z jaką spotykamy się w pracach współczesnych burżuazyjnych socjologów, w sposób nieuzasadniony i dowolny posiłkujących się teoriami Maxa Webera.

We wstępie do publikacji *Szkice z socjologii religii*, po zaprezentowaniu sylwetki Maxa Webera, St. Kozyr-Kowalski nawiązuje do niektórych tez zawartych we wspomnianych książkach i próbuje je na nowo zinterpretować. M.in. rozważa kwestię, czy i w jakim sensie Max Weber był socjologiem oraz jakie miejsce badania nad religią zajmują w dorobku Webera. Na pierwsze, tak postawione zagadnienie, trzeba odpowiedzieć pozytywnie: „był on nie tylko współtwórcą socjologii jako samodzielnej dyscypliny badawczej, lecz także wybitnym ekonomistą, historykiem i metodologiem nauk” (s. 17).

Cykl badań Webera nad religią rozpoczyna książka pt. *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*, opublikowana po raz pierwszy w języku niemieckim w dwu kolejnych rocznikach „Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik” w 1904 i 1905 r.

Analizą i krytyką tej właśnie pracy Webera zajął się St. Kozyr-Kowalski już w swojej książce *Max Weber a Karol Marks* z 1967 r., głównie w rozdziale III zatytułowanym „Protestantyzm a kapitalizm, czyli spór o dziejotwórcze znaczenie idei”. Również rozdział IV — „Socjologia religii azjatyckiej czy socjologia kultury Azji” dotyczy charakterystyki weberowskiej socjologii religii.

Rozważania na ten temat kontynuuje St. Kozyr-Kowalski we Wstępie do *Szkiców z socjologii religii*, omawiając istotę sporów o sens teoretyczny pracy Webera *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*. Oceniając zamieszczone przez Webera na stronach tej rozprawy wypowiedzi na tematy społeczno-historycznej efektywności religii, nazywa je St. Kozyr-Kowalski „ideologicznymi frazesami” bowiem: 1) mają najczęściej charakter subiektywnych mniemań, są formułowane bez wyraźnych uzasadnień teoretyczno-empirycznych, nie odsyłają do zdecydowanie określonych procedur przeprowadzania dowodu ich prawdziwości; 2) jeśli odsyłają do jakichś faktów obiektywnej rzeczywistości, to fakty te równie dobrze mogą świadczyć na rzecz wielu innych, często radykalnie przeciwstawnych mniemań; 3) zawierają takie opinie o funkcjonowaniu społeczeństwa jako całości i o efektywności przysługującej poszczególnym składnikom tej całości, które nie odsyłają wyraźnie do jakiegś zdecydowanie przyjętej teorii badania i porównywania efektywności przysługującej poszczególnym strukturom w formacji społeczeństwa; 4) zakładają w związku z tym posługiwanie się czysto werbalnymi, a zatem czysto arbitralnymi kryteriami orzekania, czy jakieś zjawisko społeczno-historyczne odegrało w kształtowaniu jakiegoś innego zjawiska lub procesu rolę „rozstrzygającą”, czy tylko „wspomagającą”, „główną”, czy „uboczną”, „pierwszorzędną” czy „drugorzędną”.

„Obecność tak rozumianych 'frazesów ideologicznych' na stronicach *Die protestantische Ethik* sprzyjała konsekwentnie idealistycznej lekturze tej pracy Maxa Webera” — konkluduje St. Kozyr-Kowalski (s. 42).

Die protestantische Ethik interpretowana była i jest jako próba obalenia przez Webera materializmu historycznego. St. Kozyr-Kowalski dokonuje swego rodzaju klasyfikacji głównych zarzutów wobec materializmu historycz-

nego, któremu Weber przeciwstawił pewną wersję „teorii czynników”. Zasadniczym rdzeniem tej teorii jest teza, iż nie istnieje żadne zdarzenie lub proces społeczno-historyczny będący skutkiem jednej tylko przyczyny; każde zdarzenie lub proces społeczno-historyczny jest produktem wielu różnych czynników. „Teoria czynników” jest dziś dominującym w niemarksistowskiej humanistyce sposobem myślenia o funkcjonowaniu i zmianie społeczeństwa jako całości. St. Kozyr-Kowalski przeciwstawia jej marksistowską wykładnię teorii formacji społecznych.

Za określające formację społeczną poprzez strukturę ekonomiczną, autor wstępu do *Szkiców z socjologii religii* uznał następujące zasadnicze procesy: 1) Baza ekonomiczna oddziałuje na wszystkie bez wyjątku struktury nieekonomiczne, na wszystkie bez wyjątku formy zbiorowego i indywidualnego życia jednostek ludzkich, na wszystkie bez wyjątku rodzaje prac i działań nieekonomicznych; 2) Formację społeczeństwa określa struktura ekonomiczna, gdyż ona to zapewnia materialne przesłanki zachowania osobliwości, jednostkowej odrębności poszczególnych rodzajów struktur nieekonomicznych zarówno wobec bazy ekonomicznej, jak i wobec innych rodzajów struktur nieekonomicznych 3) Fakt, że baza ekonomiczna określa formację społeczeństwa, przejawia się w przysługującej strukturom ekonomicznym zdolności wprowadzania do przyrody zmian przedmiotowo-materialnych i współtworzeniu świata przyrodniczego oraz warunkowaniu wskutek tego sposobu oddziaływania przyrody na społeczeństwa ludzkie; 4) Sformułowanie, że formację społeczeństwa określa baza, odnosi się też do procesów, w których gospodarka, przysługująca jej właściwości przyrodniczo-historyczne, warunkuje sposoby oddziaływania na nią poszczególnych rodzajów nadbudowy; 5) Struktura gospodarcza określa społeczeństwo jako całość wskutek warunkowania efektywności pozaekonomicznej różnych rodzajów nadbudowy (s. 61—62).

Taka, zaprezentowana we wstępie do *Szkiców z socjologii religii* przez St. Kozyr-Kowalskiego, interpretacja sensu naczelnej tezy materializmu historycznego, która stwierdza, że formację społeczeństwa określa struktura ekonomiczna, pozwala dociekać, w jaki sposób, za pomocą jakich procesów, jakich mechanizmów dochodzi w społeczeństwie jako całości do wzajemnego warunkowania się jego różnych podstruktur. Przeciwstawia się więc ona w istocie astrukturalnej, ahistorycznej metodzie Maxa Webera.

Prezentowana tu pozycja książkowa wzbogaca wiedzę o znaczącym fakcie w nauce współczesnej, jakim jest dorobek Maxa Webera. Prace Webera z socjologii religii stanowią bowiem wyjątkowo cenny materiał i źródło badawcze nie tylko do studiów nad problemami socjologii religii.

Ryszard Jadczyk

-praktyków nad propedeutyką filozofii w szkole średniej, dotyczyły spraw organizacji tego przedmiotu w szkołach oraz jego programu. Szło głównie o: 1) spowodowanie, by propedeutyki filozofii uczyli nauczyciele kwalifikowani, 2) przygotowanie niezbędnych podręczników i pomocy dydaktycznych, 3) zagwarantowanie dostatecznej liczby godzin przeznaczonych na propedeutykę filozofii w siatce programowej szkoły. W tych kwestiach wszyscy zabierający publicznie głos byli na ogół zgodni. Doprowadzono też do realizacji części postulatów środowiska.

W sprawach programowych występowały natomiast różnice bardziej zasadnicze. Pod wpływem szkoły lwowsko-warszawskiej dominowały w programie zagadnienia logiki i psychologii. Z czasem jednak coraz bardziej zdawano sobie sprawę z konieczności rewizji programu pod kątem nasycenia go problematyką światopoglądową i społeczną.

jego elementy. Ten ważny przekaz znalazł się w *Tekstach* (s. 68). Dodajmy, że problem rodzajów wypowiedzi zajmował także Alkidamasa¹¹, ucznia Gorgiasza, Arystotelesa i stoików. Arystoteles dużo uwagi poświęca tym zagadnieniom w *Poetyce*¹² (*Teksty*, s. 91), natomiast kwestie związane ze stylem opracował w *Retoryce*. Najważniejsza rola w każdej wypowiedzi przypada jednak słowom. Za ich pośrednictwem jedynie człowiek może przekazać drugiemu człowiekowi treść swoich przeżyć, przemyśleń i spostrzeżeń. Starożytni o tym wiedzieli i zwrócili uwagę na potrzebę zrozumiałego wyrażania się, które nie jest zależne tylko od stylu. Dla pełnego wzajemnego zrozumienia się ludzi potrzeba słów jednoznacznych. Omawiając wysiłek starożytnych na rzecz unikania wieloznaczności, Autorka wymienia Arystotelesa, Sokratesa i Prodikosa. Wspomina również pewne dialogi Platona, w których znajdujemy próbki metody Prodikosa. Swoje wywody ilustruje także fragmentem tekstu z *Topik* Arystotelesa, zatytułowanym „O wieloznaczności słów”. Szkoda jednak, że Sokrates został wymieniony na równi z innymi. A przecież był on niewątpliwie inspiratorem głębokich i wszechstronnych rozważań nad słowem. Rozumiejąc rolę i funkcję słowa w życiu jednostki, w jej społecznych i politycznych uwarunkowaniach, usilnie dążył do jednoznacznego określenia treści słów najważniejszych dla człowieka: dobra, sprawiedliwości, piękna. Dla tych celów wypracował swoją dialektyczną metodę, która miała ułatwić wykonanie tego przedsięwzięcia. Przykłady praktycznego zastosowania sokratesowej dialektyki dał Ksenofont we *Wspomnieniach o Sokratesie* i Platon we wczesnych dialogach, tzw. sokratycznych. Należy żałować, że próba dialektycznej metody Sokratesa nie znalazła się w wyborze tekstów, chociaż pewne o niej wyobrażenie daje fragment *Kratylosa*. Właśnie działalność Sokratesa uświadomiła starożytnym, a następnym pokoleniom nieustannie przypominała i dotąd przypomina o odpowiedzialności człowieka za wypowiedziane słowo, za porozumienie się z drugim człowiekiem. Warunkiem porozumienia jest jednak wzajemne zrozumienie się, które może być jedynie rezultatem używania słów o tym samym znaczeniu. Ludziom jest jednak bardzo trudno porozumieć się, jak o tym świadczy Platon ustami Sokratesa w *Gorgiaszu* (457c-e): „Sądzę, Gorgiaszu, że masz doświadczenie w różnego rodzaju dyskusjach i zauważyłeś w nich coś takiego, że ci, którzy biorą udział w rozmowach, nie potrafili łatwo określić wzajemnie swoich stanowisk (diorisamenoi), poznać [cudze stanowisko] i wyłożyć własne i zakończyć rozmowę, tylko jeśli roztrząsają jakiś temat, a jeden twierdzi, że drugi nie mówi ani słusznie (mē orthōs legein), ani jasno (mē saphōs), gniewają się i mniemają, że zażdrość dyktuje te słowa, aby spierać się jedynie, a nie szukać przedmiotu dyskusji”. W cytowanym tekście trzy słowa zasługują na uwagę: diorisamenoi, orthōs i saphōs, które w greckiej nauce o języku odgrywały znaczącą rolę. Wskazują one na konieczność doboru właściwych słów dla jasnego wyrażania myśli poprzez użycie wyrazów zrozumiałych, których sens został ustalony. Do tego zagadnienia nawiązuje Platon w *Kratylosie*, na którego Autorka często się powołuje, ale w pracy ten problem został ledwie wspomniany. Wprawdzie Izydora Dąbmska nie zamierzała wyczerpująco przedstawić wszystkich zagadnień z semiotyki, którymi zajmowali się starożytni, jednak wydaje mi się ten fragment *Gorgiasza* skupia jak w soczewce wszystkie problemy semantyczne, nurtujące Greków V i IV wieku p.n.Ch.

Każde z wymienionych słów wymaga komentarza. Zaproponowany tutaj

¹¹ Diogenes Laertios, op. cit., IX, 54, s. 547.

¹² Obecnie dysponujemy już pełnym przekładem *Poetyki* Arystotelesa, dokonanym przez H. Podbielskiego i wydanym w Bibliotece Narodowej (Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź 1983).

Autobiogramy

WITOLD MARCISZEWSKI

Urodzony 18.XI.1930 r. w Warszawie w robotniczej rodzinie tokarza metalowego, która dzięki uporczywym wysiłkom i wyobraźni ekonomicznej, dzięki talentom technicznym ojca, dorobiła się własnej firmy (produkującej poszukiwane na rynku maszyny) i statusu klasy średniej.

Po maturze w 1948 r., Marciszewski w poszukiwaniu rozwiązań światopoglądowych, szukając też siły zdolnej opierać się w życiu społecznym fali irracjonalizmu, określanej potem jako „okres błędów i wypaczeń”, podejmuje studia na Wydziale Teologii UW i w Seminarium Duchownym w W-wie. Znajduje tu zachętę do formalizacji logicznej filozofii (J. Iwanicki), poznaje pewien paradygmat badań historycznofilologicznych nacechowany programem empirystycznym (W. Kwiatkowski); podobny program cechuje uprawianą tu wersję filozofii tomistycznej (P. Chojnacki). Z tych inspiracji powziął Marciszewski przekonanie o możliwości uzgodnienia tomizmu z empiryzmem logicznym, tak jednak zreformowanym, by utracił ostrze antymetafizyczne (zachęcały do takiej reformy kolejne niepowodzenia neopozytywistycznych prób przewyciężenia metafizyki).

W 1953 r. zaczyna studia na Wydziale Filozofii KUL (zbiega się to w czasie z absolutorium UW i z przyjęciem funkcji duchownego). Tutaj wchodzi w warsztat historyka filozofii (S. Świeżawski), uzyskuje magisterium z logiki (rozpr. *Significatio u Dunsca Szkota*, 1956), prowadzi ćwiczenia z logiki i wykłady z metodologii filozofii (1957—62), broni pracy doktorskiej *Zdania konieczne u Tomasza z Akwinu i w filozofii analitycznej* (promocja przez S. Kamińskiego 5.II.59).

W okresie 1958—61, będąc na stanowisku zastępcy rektora Seminarium w W-wie, Marciszewski przechodzi daleko idącą ewolucję. Niepowodzenia własnych prób formalizacji argumentów filozoficznych wychodzących (w myśl logicznego empiryzmu) z przesłanek obserwacyjnych skłaniają go do przyjęcia swoistego hipotetyzmu w filozofii i w podstawach teologii — nie bez wpływu Poppera, a także Pascala (wiara jako decyzja w warunkach ryzyka). Znajduje to wyraz w serii esejów (zob. Bibliografia, g. 1—10), w których polemizuje również z tezą, iż brak pewności w wierze religijnej stanowi winę moralną. Odrzucenie tej tezy przez Marciszewskiego oraz jego indywidualistyczny hipotetyzm zostały uznane za sprzeczne z doktryną katolicką zarówno przez polemistów (zob. komentarz po g. 10), jak i przez władze diecezjalne, które cofają mu zezwolenie na działalność publicystyczną. Marciszewski odpowiada prośbą o zwolnienie z czynności duchownego, motywując to rozpoznaniem

dzięki owej publicznej dyskusji defektem ortodoksji. Uzyskuje je od kard. S. Wyszyńskiego (1961), poczem śle do Rzymu prośbę o zdyspensowanie od wszelkich zobowiązań (posłuszeństwa etc.) wobec instytucji kościelnej, motywując to opisem przebytej ewolucji filozoficznej; dokument ze zgodą papieża nadchodzi w 1967 r. Podjęte w tym okresie i dyskutowane publicznie zagadnienia owocowały potem pracami nt. logiki przekonań (a.2, b: 8, 9, 11, 14, 15, 27, 39), logiki decyzji (a.3, b.45), racjonalności dyskusji (a.1, a.4, b.10, b.38), empirycznych podstaw wiedzy (b: 3, 4, 6, 14, 44, 56), metod formalizacji (b: 1, 46, 48, 51, 61, 63) i jej granic (b: 15, 20, 45, 62).

Przychodzi kolej na rozliczenie się z empiryzmem, w czym pomógł udział w badaniach z metodologii nauk empirycznych (1961—63) prowadzonych w Zakładzie Logiki IFiS PAN; dało to przywilej konfrontowania powstających przemyśleń w dyskusjach z K. Ajdukiewiczem jako kierownikiem tych badań. Marciszewski zaczyna dostrzegać nieodzowność elementów apriorycznych u samych podstaw poznania doświadczalnego (b: 4, 6, 7), co staje się początkiem drogi ku racjonalistycznemu aprioryzmowi i studiom nad racjonalizmem XVII w. Badania nad Leibnizem wzmogły zainteresowanie komputerową algorytmizacją (jako postacią formalizacji) dowodzenia, rozwijane m.in. we współpracy ze zlokalizowanym w Białymstoku (nie bez wpływu Marciszewskiego na tę lokalizację) zespołem matematyków działających na tym polu (systemy MIZAR, por. b: 61, 63). Drugim źródłem zainteresowań informatyką była uprawiana w latach siedemdziesiątych działalność na polu informacji naukowej (promowanie trzech doktorów tej dziedziny, liczne recenzje habilitacyjne, doktorskie, wydawnicze); związane z tym nurtem są publikacje i kierowanie doktoratami z lingwistyki formalnej (trzecia grupa kierowanych lub recenzowanych doktoratów należy do historii logiki i historii filozofii).

W latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych prowadzi intensywną działalność odczytową, m.in. w roli prelegenta TWP (tematy — sztuka dyskusowania i przemawiania) i radiowego (metodologia nauk, samokształcenie, kultura języka). Z dokonań organizacyjnych do ważniejszych należą: przygotowanie i kierownictwo sekcji logiki ogólnopolskiego zjazdu filozoficznego 1977, zorganizowanie krajowej konferencji logicznej 1983 (por. f.5).

Od 1.X.75 działa kierowany przez Marciszewskiego i powołany na jego wniosek Zakład Logiki Filii UW w Białymstoku; w Filii podjął on pracę od 1.X.72 (wraz z nominacją na docenta), po pracy od 1964 r. w Katedrze Logiki (kierowanej przez prof. J. Kotarbińską) UW i po uzyskaniu habilitacji (kolokwium 26.X.71, rozprawa — a.2). Zakład liczący 9 pracowników (1986), prowadzi zajęcia z logiki i metodologii nauk (Marciszewski ma też w UW i Filii UW wykłady monograficzne i seminaria z historii logiki, historii filozofii i historii nauki); prowadzi, pod auspicjami Polskiego Towarzystwa Informatycznego, doświadczenia ze wspomaganym komputerowo nauczaniem logiki; bierze udział w krajowych programach badawczych: 1975—76 w problemie węzłowym z informatyki 06.1.3, od 1986 jako główny koordynator programu resortowego „Systemy logiczne i algorytmy do testowania przez komputer poprawności dowodów”. Rozwija się też w Zakładzie nurt badań formalno-lingwistycznych, nadto logika filozoficzna i historia filozofii racjonalistycznej. Od 1980 Zakład wydaje roczniki „Studies in Logic, Grammar and Rhetoric” jako forum dla badań własnych i ośrodków kooperujących.

Inne ważniejsze daty: 12.V.79 — tytuł profesora nadzw. 1.IX.81 — nominacja na prorektora UW d/s Filii w Białymstoku (dymisja 1.III.82). X—XI.84 wykłady z historii logiki w Holandii, w ramach umowy międzyrządowej.

1970—86 sekretarz zarządu gł. PTF; w latach 70-tych czł. zarządu Pol. Tow. Semiotycznego; czł. Association for Literary and Linguistic Computing (1977—80 delegat tej organizacji na Polskę); od 1982 czł. Pol. Tow. Informacyjnego; od 1984 czł. Association for Computational Linguistics; od 1.X.84 czł. zwyczaj. Tow. Naukowego Warszawskiego.

BIBLIOGRAFIA

a) Monografie książkowe

[1969] 1. *Sztuka dyskusowania*, W-wa, Iskry, s. 275; II wyd. 1971. [1972] 2. *Podstawy logicznej teorii przekonań*, W-wa, PWN, s. 178. [1974] 3. *Poradnik dla niezdecydowanych*, Wrocław, Ossolineum, s. 324 (rozważania teoretyczne z prakseologii uzupełnione popularnym przedstawieniem elementów matematycznej teorii decyzji). [1976] 4. *Rola dyskusji w nauczaniu i wychowaniu*, W-wa, Książka i Wiedza, s. 215; w serii: Młodzież, Nauczyciel, Społeczeństwo. [1977] 5. *Metody analizy tekstu naukowego*, W-wa, PWN, s. 261; II wyd. 1981.

b) Inne monografie, studia, rozprawy, ważniejsze artykuły (bez podawania stron, gdy nie jest to konieczne dla odszukania danej pozycji w katalogach)

[1959] 1. *Konieczność logiczna twierdzeń metafizyki*, „Roczniki Filozoficzne KUL”. [1960] 2. *O metodę filozofii*, „Roczniki Filozoficzne KUL”. 3. *O stosunku eksplikacji do konfirmacji w filozofii*, „Roczniki Filozoficzne KUL”. [1963] 4. *Redukcjonizm w świetle analizy zdań spostrzeżeniowych*, „St.Filoz.”, nr 3—4. 5. *Dzieła sztuki jako znaki*, „Estetyka”. [1963] 6. *O warunkach akceptacji zdań spostrzeżeniowych*, „Ruch Filozoficzny”, nr 2—4. [1966] 7. *Reductionism in the light of an analysis of observation statements*, „St. Filoz.” Nr obcojęzyczny 3. [1967] 8. *O pewnym pojęciu uznawania: Analiza logiczna w terminach rachunku zdań*, „St. Filoz.”, nr 3. 9. *Słowo „wierzę” w poczwórnej roli*, „St. Filoz.”, nr 4. [1968] 12. *Podstawy racjonalnej dyskusji*, „Problemy Organizacji”, nr 10. [1969] 11. *On uses of 'to believe'*, „Akten des XIV Internationalen Kongresses der Philosophie” Wien, s. 446—451. [1970] 12. *Sposoby streszczania i odmiany streszczeń*, „Studia Semiotyczne”. 13. *O funkcjach semantycznych mowy zależnej*, „Litteraria II”, Wrocław (przedruk w antologii *Semiotyka polska 1894—1969* pod red. J. Pelca, PWN 1971). 14. *David Hume'a empirystyczna koncepcja sądu*, „Studia Semiotyczne II”. [1971] 15. *Kartezjańska koncepcja przekonania*, „St. Filoz.”, nr 1. [1972] 16. *Formalna charakterystyka dziedziny rozważań jako podstawa indeksu rzeczowego*, „Studia Semiotyczne III”. 17. *„Significatio” u Duns Szkota*, „Studia z historii semiotyki”, Ossolineum (pod red. J. Sulowskiego). [1973] 18. *Problem istnienia przedmiotów intencjonalnych*, „Studia Semiotyczne IV”. 19. *Relacje tematyczno-hierarchiczne w językach deskryptorowych*, „Zagadnienia informacji naukowej”, nr 2. [1974] 20. *Kryteria dobrej roboty w twórczości filozoficznej*, „St. Filoz.”, nr 1. 21. *The criteria of good work in philosophy*, „Dialectics and Humanism” no 1. 22. *Przemiany koncepcji uniwersytetu w okresie Trzydziestolecia (PRL)*, „Roczniki Uniwersytetu Warszawskiego”. 23. *Analiza semantyczna pytań jako podstawa reguł heurystycznych*, „Studia Semiotyczne V”. [1975] 24. *Organizacja a rozwój nauki*, „Problemy”, nr 2. 25. *Problematyka wydawania encyklopedii specjalistycznych na przykładzie „Małej encyklopedii logiki”*, „St. Filoz.”, nr 4. 26. *Organizacja semantyczna tekstu*, „Studia Semiotyczne VI”. 27. *The Cartesian concept of conviction*, „Poznań Studies in the Philosophy of Science and the Humanities” Amsterdam, vol. 1, no. 1. [1976] 28. *Miejsce słów kluczowych w strukturze tekstu*, „Zagadnienia informacji naukowej” nr 1.

29. *Ot poniatja temu predložena k poniatju kluczevovo slova*, „Nauczno-Tech-
niceskaja Informacija” Moskwa, nr 11. [1977] 30. *Opis syntaktyczny mowy zależnej
na gruncie gramatyki kategorialnej*, „Studia Semiotyczne VII”. 31. *Zarys programu
badań nad strukturą tekstu*, „Zagadnienia Informacji Naukowej”, nr 1. 32. *Syntakti-
sche Konnexität und Textkonnexität*, [w:] *Probleme der Textgrammatik II*, Berlin,
Akademie-Verlag. [1978] 33. *The structure of text and the distribution of key words*,
„Studia Semiotyczne VIII”. 34. *Epistemologiczne przestanki demokratyzmu w juczozju
Kartezjusza*, „Poznańskie Studia z Filozofii Nauki”, nr 4. 35. *Logical pragmatics* [w:]
Selected Concepts in Semiotic and Aesthetics ed. by I. Bellert and P. Ohlin (McGill
University), Montreal (Canada). 36. *A syntactic description of oblique speech in
terms of categorial grammar*, „Revista Brasileira de Linguística”, (vol. 3), no. 1.
37. *On categorial grammar and logical form*, „Studia Logica”, (vol. 31), no 1.
[1979] 38. *Epistemological foundations of democratism in Cartesian philosophy*,
„Poznań Studies in the Philosophy of Science and in the Humanities”, Amsterdam
(vol. 5), nos. 1—4. 39. *On the semantic category of 'that' in belief sentences*, [w:]
*A Semiotic Landscape. Proceedings of the 1st Congress of the International Asso-
ciation for Semiotic Studies. Milano 1974, The Hague, Paris, New York (Mouton),
s. 537—540.* 40. *The semiotic functions of oblique speech* [w:] *Semiotics in Poland
1894—1969*, ed. by J. Pelc, Dordrecht (Reidel). 41. *A lattice-theoretical approach to
the text structure study* [w:] *Text vs Sentence: Basic Questions of Text Linguistics.
Second Part*, ed. by J. S. Petófi, Hamburg, H. Buske Verlag. [1980] 42. *Teorio-kra-
towe ujęcie struktury tekstu*, „Zeszyty Naukowe” UW Filii w Białymstoku, Dział
Prace Pedagogiczne, (t. 12), zeszyt. 28. 43. *Struktura logiczna pedagogiki*, op. cit.
44. *Idee filozoficzne a osiągnięcia nauki. Z problematyki integracji nauk*, „St. Filoz.”,
nr 8. 45. *A rationalistic interpretation of 'reasons of the heart': a study in Pascal*,
„Dialectics and Humanism”, no 4. 46. *Rules of inference for English based on the
method of set-theoretic representation*, „Studies in Logic, Grammar and Rhetor-
ic I”, Seria Zesz. Nauk. Filii UW w Białymstoku. [1981] 47. *Syntactic versus seman-
tic coherence*, „Studies in Logic, Grammar and Rhetoric II” (j.w.). 48. *On Leibniz's
anticipation of the comprehension axiom in the light of a formalization of 'demon-
stratio existentiae Dei'*, op. cit. 49. *Definicja a definiowalność*, „St. Filoz.”, nr 8.
50. *Filozoficzne aspekty europeizmu*, „Sprawy Międzynarodowe”, nr 8. [1983] 51. *On
some proof procedures in first-order logic based on the decomposition of the for-
mula to be proved*, „Studies in Logic, Grammar and Rhetoric III”, Seria Zeszytów
Naukowych Filii UW w Białymstoku. 52. *The axiom of comprehension as Cantor's
contribution to mathesis universalis*, op. cit. 53. *Racjonalizm platoński a cantorow-
ski pewnik abstrakcji*, „St. Filoz.” nr 5—6. 64. *Philosophical aspects of europeanism*,
„Dialectics and Humanism”, no. 4 (przekład poz. 50). 55. *Spójność strukturalna
a spójność semantyczna*, [w:] *Tekst i zdanie*, Wrocław, Ossolineum (przekład poz.
47). 56. *Logic and experience in the light of dialogic logic*, „Bulletin of the Section
of Logic” (of Pol. Ac. of Sc.), no. 4. [1984] 57. *Logic and grammar: on the rules of
inference for English* (wersja poz. 46), [w:] *Sign, System and Function. Papers of
the first and second Polish-American Semiotics Colloquia* ed. by J. Pelc et al.,
Berlin etc., Mouton. 58. *A lattice-theoretical approach to text structure study II*,
ibidem. 59. *The comprehension axiom as Cantor's contribution to mathesis uniwer-
salis* (tekst różny od 52 mimo zbieżności tytułów), [w:] *7th International Congress
of Logic, Methodology and Philosophy of Science. Salzburg, Austria, July 1983*,
Vol. 6: Abstracts of Sections 13 and 14. 60. *The principle of comprehension as
a present-day contribution to mathesis universalis* (obszerne rozwinięcie poz. 59),
„Philosophia Naturalis. Archiv für Naturphilosophie und die philosophischen
Grenzgebiete der exakten Wissenschaften und Wissenschaftsgeschichte”, Band 21,
Heft 2—4. 61. *On the stylistics of a formalized mathematical language for the
communication with computer*, „Studies in Logic, Grammar and Rhetoric IV”,

Seria Zeszytów Naukowych Filii UW w Białymstoku. 62. *The modes of philosophical involvement with a categorial framework*, op. cit. 63. *O języku informatycznej formalizacji matematyki*, „Biuletyn PTI, Miesięcznik Polskiego Towarzystwa Informatycznego”, nr 9—10. 64. *Platonic rationalism as expressed in Leibniz's program for Science*, „Dialectics and Humanism”, no. 2. [1986] 65. *On the development of the idea of extensional logic. A case study*, „Studies in Logic, Grammar and Rhetoric V”, Seria Zeszytów Naukowych Filii UW w Białymstoku. 66. *O roli „Elementów” we współczesnej filozofii polskiej*. Posłowie do: T. Kotarbiński, *Elementy teorii poznania, logiki formalnej i metodologii nauk*, PWN, wyd. 3. 67. *A chronicle of categorial grammar* [w:] *Categorial Grammar*, ed. by W. Buszkowski, J. van Benthem and W. Marciszewski, Amsterdam, Benjamins. 68. *How freely can categories be assigned to expressions?*, op. cit. [w druku]. 69. *Historyczne role nominalizmu*, „Ruch Filozoficzny”. 70. *Logika i jej związki z matematyką w kulturze XVII wieku* [w:] *Europa i świat w początkach epoki nowożytnej. Społeczeństwo, kultura, ekspansja*, pod red. A. Mączaka, Warszawa, Wiedza Powszechna. 71. *Miejsce Stanisława Leśniewskiego we współczesnej myśli logiczno-filozoficznej*, „Wiadomości Matematyczne”.

c) Skrypty i podręczniki

[1972] 1. *Zarys logiki dla bibliotekoznawców. Część II: Wybrane zagadnienia metodologii nauk i logicznej teorii języka* (część I *Logika formalna* autorstwa B. Stanosz). Skrypt akademicki, Wydawnictwa UW, II wyd. 1973. [1986] 2. Opracowanie redakcyjne całości i wkład autorski w objętości ok. połowy tekstu do pozycji łączącej cechy podręcznika akademickiego i encyklopedycznego kompendium pt. *Logika formalna. Zarys encyklopedyczny z zastosowaniami do lingwistyki i informatyki*, Warszawa, PWN. Wkład autorski obejmuje m.in. rozdziały: *Logika zdań*, *Logika predykatów*, *Dedukcja naturalna*, *Modalność*, *Gramatyka formalna*, *Gramatyka kategorialna*, *Definicja i definiowalność*, *Składnia logiczna*, *Deskrypcja*, *Aksjomatyczne ujęcie teorii mnogości*, *Historia logiki nowożytnej*.

d) Inne opracowania (charakterystyka ogólna)

1. Ok. 30 recenzji i sprawozdań publikowanych m.in. w „*Studia Logica*”, „*Studia Filozoficzne*”, „*Dialectics and Humanism*”, „*Zeitschrift für Philosophische Forschung*”. 2. Hasła logiczne do *Słownika Filozoficznego* wyd. przez Pax 1984. 3. Hasła logiczne do *Encyclopedic Dictionary of Semiotics*, ed. by T. A. Sebeok, Indiana University 1986. 4. Ok. 40 (nie licząc wymienionych w dziale g) esejów popularnonaukowych z zakresu logiki i filozofii w okresie 1962—1980 w periodykach: „*Więź*”, „*Tygodnik Powszechny*”, „*Argumenty*”, „*Kultura*” (pod red. Wilhelmięgo), „*ItD*” (miesięcznik studencki), „*Trybuna Nauczycielska*” (publikacje pogadarek dla nauczycieli nt. sztuki samokształcenia).

e) Przekłady

Gilbert Ryle, *The Concept of Mind*. Przekład polski pt. *Czym jest umysł?* Warszawa 1970, PWN. Ze wstępem tłumacza pt. *Gilbert Ryle i filozofia umysłu*.

f) Prace redaktorskie

[1970] 1. *Mala encyklopedia logiki*, Wrocław, Ossolineum, II wyd., poprawione i rozszerzone 1986. [1978] 2. *Studies in Formal Linguistics*. Zeszyt specjalny „*Studia Logica*”, vol. 37, no. 1. [1981] 3. *Studies in Logic, Grammar and Rhetoric I*, Seria Zeszytów Naukowych Filii UW w Białymstoku (wspólnie z Jerzym Kopanią). 4. *Dictionary of Logic as Applied in the Study of Language. Concepts, Methods, Theories*. The Hague, Boston, London, Martinus Nijhoff Publishers. Nijhoff International Phi-

losophy Series (redakcja i ok. 50% wkładu autorskiego), s. 436. [1983] 5. *Bulletin of the Section of Logic* (of Pol. Ac. of Sciences), vol. 12, no. 4: materiały konferencji ogólnopolskiej odbytej w Jablonnie 27—31 X 1983 pt. „The Foundations of Statements in Mathematics and in Philosophy”. 6. *Logika formalna. Zarys encyklopedyczny z zastosowaniami do lingwistyki i informatyki*, Warszawa 1986, PWN (redakcja i ok. 50% tekstu; praca oparta w znacznej mierze na materiałach z pozycji 4). 7. *Categorial Grammar* (red. wspólnie z W. Buszkowskim i J. van Benthemen; antologia klasycznych i nowych prac logicznych i lingwistycznych z zakresu gramatyki kategorialnej), Amsterdam 1986, Benjamins.

g) Wybrane eseje filozoficzne (cytowane w autobiogramie, 1958—1961)

[1958] 1. *Dogmaty i dogmatyzm*, „Znak”, nr 50—51. [1959] 2. *Wiara contra fideizm*, „Znak”, nr 63. [1960] 3. *O zjawisku światopoglądu*, „Znak”, nr 68—69. 4. *Światopogląd z przyszłością*, „Znak”, nr 70. 5. *Spór o rozumne widzenie świata*, „Znak”, nr 71. 6. *Wiara a koszty myślenia*, „Tygodnik Powszechny” nr 19 (589) — polemika z książką W. Witwickiego *Wiara oświeconych*. 7. *Myślenie autentyczne a chrześcijaństwo*, „Więź”, nr 10 (30). 8. *O racjonalnym poglądzie na świat*, „Więź”, nr 11—12 (31—32). [1961] 9. *Sporu o pewność ciąg dalszy*, „Znak”, nr 80. 10. *Kartki sceptyczne*. Odcinek 1: *Racjonalizm a logika* (początek cyklu kontynuowanego pod wspólnym tytułem „Kartki sceptyczne” przez r. 1962). „Więź”, nr 9 (41). Dyskusję wywołaną tymi esejami zawierają numery „Znaku”: 73—74, 76, 77, 78, 79, 80, 82, 83; zob. też „Argumenty” 15.VI.60.

EDWARD NIEZNAŃSKI

Urodził się dnia 11 października 1938 r. w Edwardówce pow. Lwów. Ewa-kuowany z rodziną w 1940 do ZSRR w okolice Świerdłowska, po powrocie (1945) uczeszczał do szkoły podstawowej i liceum ogólnokształcącego w Przemysłu. Filozofię studiował na Wydz. Filozofii Chrześcijańskiej w Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie m.in. u profesorów: Piotra Chojnackiego, Józefa Iwanickiego, Bolesława Gaweckiego, Wiktora Wasika i Kazimierza Kłóska. Tam też 27.01.1962 uzyskał stopień magistra filozofii chrześcijańskiej na podstawie pracy z zakresu logiki „Aksjomatyki w bezkwantyfikatorskich systemach sylogistyki arystotelesowej”. Od dnia 1.01.1963 został zatrudniony jako asystent w Katedrze Logiki, Teorii Poznania i Ogólnej Metodologii Nauk na Wydz. Filozofii Chrześcijańskiej ATK. Stopień doktora filozofii chrześcijańskiej uzyskał w ATK 24.06.1969 na podstawie rozprawy *Próba eliminowania założeń egzystencjalnych z logistycznych modeli tradycyjnej teorii sylogizmu kategorycznego* (promotor — prof. zw. dr J. Iwanicki; recenzenci — prof. zw. dr J. Słupecki i prof. zw. dr S. Kamiński). Na stanowisko adiunkta w ATK został powołany 1.12.1969. Stopień doktora habilitowanego w zakresie logiki i metodologii nauki uzyskał w ATK 2.06.1977 na podstawie rozprawy *Formalizacyjne próby ustalenia logiko-formalnych podstaw do stwierdzania pierwszych elementów relacji rozważanych w tomistycznej teodycei* (recenzenci: prof. zw. dr L. Borkowski, prof. zw. dr J. Iwanicki, prof. zw. dr S. Kamiński). Nominację na stanowisko docenta w Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie uzyskał dnia 1.06.1979. W okresie od 1.10.1970 do 31.07.1981 przebywał w charakterze research fellow w Institut für Wissenschaftstheorie des Internationalen Forschungszentrums für Grundlagen der Wissenschaften w Salz-

burgu, kierowanym przez prof. Paula Weingartnera. We wspomnianym okresie prowadził również w Instytucie Filozoficznym Uniwersytetu Salzburskiego wykłady z cyklu *Spezielle Probleme der Logik: Logik der Gottesbeweise* (semestr letni 1980), *Eine logische Theorie der Relationen* (semestr zimowy 1980) oraz *Logische Analyse philosophischer Texte* (semestr letni 1981). Od dnia 1.10.1982 jest kierownikiem Katedry Logiki ATK w Warszawie.

W dorobku naukowym doc. E. Nieznańskiego dominują dwie główne dziedziny badań: logistyczne teorie sylogizmu kategorycznego i zabiegi formalizacyjne nad argumentacją filozoficzną. E. Nieznański wyprzedził w swych związkaniach osiągnięcia Kiyoski Iseki i Shotaro Tanaki w badaniach nad zbiorami możliwych aksjomatyk dla systemów sylogistyki arystotelesowej Jana Łukasiewicza i Jerzego Słupeckiego. Przeprowadził kilka prób eliminowania założeń egzystencjalnych przyjmowanych przy interpretowaniu arystotelesowych operatorów w językach współczesnych rachunków logicznych. Wskazał sposób eliminowania formuł aksjomatycznie odrzuconych tzw. negatywnej części tradycyjnej logiki w rachunku J. Słupeckiego. Wykazał równoważność — dla operatorów arystotelesowych — interpretacji: S. Leśniewskiego, P. F. Strawsona i A. Mennego; a także późniejszych systemów P. F. Strawsona i W. A. Smirnowa, oraz nierównoważność — wbrew hipotezie A. R. Turquette'a — interpretacji G-systemu Mennego i transkrypcji Smitha-Jaśkowskiego. Podał obszerne przeglądy osiągnięć w badaniach nad tradycyjną asertoryczną logiką formalną w literaturze światowej i osobno — wkład logików polskich do tych badań. Skonstruował również rachunek sylogizmu kategorycznego w ramach wielozakresowej logiki klasycznej. Opisał poza tym związki zachodzące między relacjami ancestralnymi, definicjami rekurencyjnymi i indukcją matematyczną. W szczególności określił dostateczne i konieczne racje indukcyjnej definiowalności pola relacji nieprzechodniej. Do metody założeniowej J. Słupeckiego i L. Borkowskiego zaproponował wersję bez symboli stałych pozalogicznych, w oparciu o Genzenowską dyrektywę opuszczania kwantyfikatora egzystencjalnego. Wskazał metodę wykładu w języku rachunku konsekwencji kryterium weryfikowalności Alfreda J. Ayera. Środkami logicznego rachunku zbiorów i relacji określił relacje cykliczne i opisał związki formalne zachodzące między łańcuchami, cyklami i grafami symetrycznymi. Teorię *de modis essendi* zinterpretował jako rodzaj algebry Boole'a. Poddał wielokrotnej analizie logicznej i formalizacji różnorodne argumenty filozoficzne tomistycznej teodycei. Zbudował na jej użytek osobną teorię relacji. Podobnej tematyce z pogranicza logiki i filozofii poświęcił również swój referat „Analiza logiczna pewnych argumentów filozoficznych opartych na Leibniza zasadzie dostatecznej racji bytu”, wygłoszony na polsko-bułgarskiej konferencji logicznej (27—31.10.1983) w Jabłonie.

BIBLIOGRAFIA

a) Monografie, studia i rozprawy

- [1969] 1. *Próba eliminowania założeń egzystencjalnych z logistycznych modeli tradycyjnej teorii sylogizmu kategorycznego*, Warszawa ATK, ss. 147+XIII, fotokopie.
[1980] 2. *Formalizacyjne próby ustalenia logiko-formalnych podstaw stwierdzenia pierwszych elementów relacji rozważanych w tomistycznej teodycei* [w:] *Miscellanea Logica*, Warszawa ATK, t. I, s. 7—194.

b) Artykuły i komunikaty naukowe

- [1965] 1. *Próba wyprowadzenia sylogistyki arystotelesowej z rachunku zdań*, *Studia Philosophiae Christianae*, no 1, s. 199—238. [1966] 2. *Kierunki polskich badań nad tradycyjną asertoryczną logiką formalną*, *Studia Philosophiae Christianae*, no 2, s. 121—176. [1971] 3. *Bertrand Arthur William Russell*, *Studia Philosophiae Christianae*, no 1, s. 318—330. [1973] 4. *Elementarna teoria systemów porządkowych*, *Studia Philosophiae Christianae*, no 1, s. 207—217. 5. *Definicje i dowód indukcyjny a relacje ancestralne*, *Studia Philosophiae Christianae*, no 2, s. 103—121. [1974] 6. *Uproszczenie Jaśkowskiego interpretacji zdań kategorycznych*, *Studia Philosophiae Christianae*, no 1, s. 101—113. [1975] 7. *Łańcuchy, cykle i grafy*, *Studia Philosophiae Christianae*, no 2, s. 121—129. [1976] 8. *Curta Christiana logistyczny rachunek pojęć wszechmocy, wszechwiedzy i Boga*, *Studia Theologica Varsaviensia*, vol. XIV, no 2, s. 301—305. [1977] 9. *Logistyczny przyczynek do analizy pojęcia istoty, do której należy istnienie*, *Studia Philosophiae Christianae*, no 1, s. 139—155. [1979] 10. *Formalizacja tomistycznych podstaw dowodu na istnienie koniecznego bytu pierwszego*, *Studia Philosophiae Christianae*, no 1, s. 163—180. [1981] 11. *Logik und Gottesbeweise [w:] Verantwortung, Wissenschaft, Fortschritt*, Wien—Freiburg—Basel 1981, s. 75—82. 12. *Ein formalisierter Beweis für die Existenz eines ersten notwendigen Seienden [w:] Philosophie als Wissenschaft*, Bad Reichenhall, s. 379—389. [1982] 13. *O potrzebie formalizacji teodycei [w:] W kierunku Boga*, Warszawa ATK, s. 402—404. 14. *Sformalizowany dowód istnienia koniecznego bytu pierwszego [w:] W kierunku Boga*, Warszawa ATK, s. 405—408. 15. *Dyskusja z prof. M. Gogaczem wokół prób formalizowania argumentów filozoficznych [w:] W kierunku Boga*, Warszawa ATK, s. 409—422. 16. *Über die ersten sechs Sätze der Monadologie*, *Conceptus*, vol. XVI, no 38, s. 29—96 (współautor). 17. *W poszukiwaniu Pierwszej Przyczyny z pomocą logiki formalnej*, *Analecta Cracoviensia*, vol. XIV, s. 51—60. 18. *Nauka [w:] Z. Pawlak (red.), Katolicyzm A-Z*, Poznań, s. 286—287. 19. *Rozumowanie [w:] Z. Pawlak (red.), Katolicyzm A-Z*, Poznań, s. 334—335. [1983] 20. *16-elementowa algebra Boole'a jako model klasycznej teorii de modis essendi*, *Studia Philosophiae Christianae*, no 1, s. 125—132. 21. *Von der Geschichte der Logik des XX. Jahrhunderts in Polen [w:] Die nichtmarxistische Philosophie Osteuropas im 20. Jahrhundert* (red. H. Dahm), Bonn, w druku. 22. *A logical analysis of philosophical arguments based on Leibniz's principle of the sufficient reason of existence*, *Bulletin of the Section of Logic*, vol. 12, no 4, s. 188—193. [1984] 23. *Jedno- i wielo- zakresowa logika klasyczna*, *Studia Philosophiae Christianae*, no 1, s. 97—112. 24. *Formalisierung des Gottesbeweises ex ratione causae efficientis*, *Salzburger Jahrbuch für Philosophie*, vol. XXVII/XXIX, s. 79—84. 25. *Analiza logiczna pewnych argumentów filozoficznych opartych na Leibniza zasadzie dostatecznej racji bytu*, *Studia Filozoficzne*, no 11—12, s. 11—19. [1985] 26. *Ogólne uwagi o rodzajach rozumowań uzasadniających [w:] Miscellanea Logica*, Warszawa ATK, t. II, s. 279—311. 27. *Logika przekonań a wiara oświeconych*, *Studia Philosophiae Christianae*, no 1, s. 157—162. [1986] 28. *O definiowaniu w semantyce logicznej klasycznego rozumienia prawdy*, *Roczniki Filozoficzne*, vol. XXIV, w druku. 29. *Der polnische Thomismus im 20. Jahrhundert [w:] Christliche Philosophie im katholischen Denken des 19. und 20. Jahrhunderts*, Graz—Wien—Köln, vol. II, w druku. 30. *Logical analysis of Thomism — The Polish programme that originated in 1930's [w:] Initiatives in Logic*, ed. Jan Szrednicki, w druku.

c) Skrypty i podręczniki

- [1970] 1. *Wstęp do teorii modelowania*, Warszawa ATK, ss. 107, fotokopie. [1980] 2. *Logik der Gottesbeweise*, Salzburg IFZ, ss. 130, kserokopie. 3. *Eine logische Theorie der Relationen*, Salzburg IFZ, ss. 60, kserok. [1981] 4. *Formalisierungen der Gottesbeweise ex motu und ex ratione causae efficientis*, Salzburg IFZ, ss. 30.

d) Inne opracowania

[1965] 1. Z zagadnień logiki i metodologii nauk: syntaktyka, semantyka, metarachunek zdań, formalizacja socjologii, *Studia Philosophiae Christianae*, no 1, s. 279—284. 2. Garaudy R., *Contradiction et totalité dans la logique de Hegel*, *Studia Philosophiae Christianae*, no 2, s. 253—254. 3. Roger J. *Reflexions sur l'histoire de la biologie (XVII—XVIII siècle): problèmes de methodés*, *Studia Philosophiae Christianae*, no 2, s. 254—256. 4. Łukanow A. M., *W tupikie idealistycznej gnoseologii*, *Studia Philosophiae Christianae*, no 2, s. 255—258. 5. Turowski M. B., *Dialektika kak metod postrojenija teorii*, *Studia Philosophiae Christianae*, no 2, s. 258—260. [1967] 6. XVIII International Congress of Psychology, August 4—11.1966, Moscow, *Studia Philosophiae Christianae*, no 1, s. 363—380. [1972] 7. Ludwik Borkowski, *Logika formalna*, Warszawa 1970, *Studia Philosophiae Christianae*, no 1, s. 246—253. 8. Felix M. Bąk, *Alfred Jules Ayer's Criterion of Verifiability*, Padua 1970, *Studia Philosophiae Christianae*, no 2, s. 165—168. [1973] 9. Barbara Stanosz, *Wybrane zagadnienia logiki formalnej*, Warszawa 1971, *Studia Philosophiae Christianae*, no 2, s. 211—213. 10. Witold Marciszewski, *Wybrane zagadnienia metodologii nauk i logiczna teoria języka*, Warszawa 1972, *Studia Philosophiae Christianae*, no 2, s. 214—216. 11. Halina Mortimer, *Elementarne wiadomości z semantyki i metodologii logicznej*, Warszawa 1972, *Studia Christianae*, no 2, s. 216—217. 12. Wykaz publikacji i zajęć Prof. J. Iwanickiego, *Studia Philosophiae Christianae*, no 1, s. 23—27. [1975] 13. *Sp. Ojciec Dr Edward Chalczarz*, *Studia Philosophiae Christianae*, no 2, s. 5—9.

e) Przekłady [w:] *Miscellanea Logica*, Warszawa ATK 1980 t. I i 1985 t. II

1. I. M. Bocheński, *Compte rendu nr 935*, „Bulletin Thomiste” 12(1935), s. 601—603. 2. J. Bendiek, *Zur logischen Struktur der Gottesbeweise (I)*, „Franziskanische Studien” 38(1965), s. 1—38. 3. J. Bendiek, *Zur logischen Struktur der Gottesbeweise (II)*, „Franziskanische Studien” 38(1956), s. 296—321. 4. I. Thomas, recenzja artykułów J. Bendieka, „Journal of Symbolic Logic” 25(1960), s. 347—348. 5. F. Rivetti Barbò, *La struttura logica della prima via per provare l'esistenza di Dio*. Applicazioni di logica simbolica e nessi di contenuti, „Rivista di Filosofia Neoscolastica” 52(1960), z. 2—3, s. 241—320. 6. F. Selvaggi, rec. artykułu F. Rivetti Barbò, „Gregorianum” 43(1962), s. 299—300. 7. I. Thomas, rec. artykułu F. Rivetti Barbò, „Journal of Symbolic Logic” 25(1960), s. 348—349. 8. F. Rivetti Barbò, *Ancora sulla prima via per provare l'esistenza di Dio*, „Rivista di Filosofia Neoscolastica” 54(1962), s. 596—616. 9. F. Rivetti Barbò, *Logica simbolica e prove dell'esistenza di Dio. Rilievi metodologici*, [w:] *De Deo in philosophia S. Thomae et in hodierna philosophia*, vol. II, Romae 1966, s. 359—363. 10. C. Christian, *Eine Note zum Gottesbegriff*, „Religion, Wissenschaft, Kultur” 8(1957), s. 227—228. 11. J. Hintikka, *On the logic of the ontological argument: some elementary remarks*, [w:] J. Hintikka, *Models for Modalities*, Dordrecht 1969, s. 45—54. 12. A. Menne, *Einführung in die Methodologie. Elementare allgemeine wissenschaftliche Denkmethode im Überblick*, Darmstadt Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1980.

f) Prace redaktorskie

1. redaktor serii *Miscellanea Logica* i redaktor tomu I tej serii. 2. od 1973 członek Komitetu Redakcyjnego, w latach 1973—1980 sekretarz, w 1982—1983 zastępca redaktora półrocznika *Studia Philosophiae Christianae*.

MIROSŁAW NOWACZYK

Urodzony 24 października 1931 r. w Kaliszu. Studiował na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Łódzkiego i na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Warszawskiego, a także w Instytucie Filozofii Uniwersytetu Rzymskiego (specjalizacja w zakresie filozofii włoskiej). Najważniejsi nauczyciele: prof. Andrzej Nowicki, prof. Józef Keller, prof. Jan Zygmunt Jakubowski, prof. Zdzisław Skwarczyński, prof. Franco Lombardi, a także prof. Tadeusz Kotarbiński, prof. Janina Kotarbińska, prof. Tadeusz Kroński, prof. Julian Hochfeld, prof. Adam Schaff, prof. Leszek Kołakowski. W 1966 r. uzyskał stopień doktora nauk humanistycznych na podstawie rozprawy *Ewulcjonistyczne teorie religii* (promotor — prof. Andrzej Nowicki). W 1975 r. uzyskał stopień doktora habilitowanego na podstawie pracy *Filozofia a historia religii we Włoszech (1873—1973)*. W 1975 r. został powołany na stanowisko docenta w Instytucie Filozofii i Socjologii PAN. W latach 1973—1980 pełnił funkcję zastępcy dyrektora IFiS PAN. Od 1981 r. jest kierownikiem Zakładu Filozofii i Socjologii Religii w Instytucie Filozofii i Socjologii PAN. Jest wiceprezesem Zarządu Polskiego Towarzystwa Religioznawczego oraz członkiem Komitetu Międzynarodowego IAHR (International Association for the History of Religions). Jest także redaktorem naczelnym serii wydawniczej „Studia Religioznawcze”, zastępcą redaktora naczelnego kwartalnika „Euhemer” oraz członkiem Rady Redakcyjnej „Studiów Filozoficznych”. Odznaczenia: Złoty Krzyż Zasługi (1977), Medal Komisji Edukacji Narodowej (1977).

Zainteresowania naukowe koncentruje na problematyce filozofii religii, historii doktryny chrześcijańskiej, zwłaszcza chrześcijańskiej filozofii i myśli społecznej, oraz historii filozofii włoskiej.

Badania we wspomnianych dziedzinach zmierzają do wyjaśnienia dwóch przede wszystkim problemów: znaczenia określonej postawy filozoficznej — lub religijnej — dla sposobu uprawiania nauk społecznych i humanistycznych oraz relacji między tymi postawami a — rozumianymi szeroko — postawami politycznymi. Odpowiedzi na pytanie o wpływ określonych przesłanek filozoficznych resp. religijnych na sposób uprawiania nauk społecznych — i perspektywę oglądu rzeczywistości społecznej — poszukiwać należy na drodze historycznego „stawania się” tych relacji, gdyż są one przecież zawsze warunkowane kontekstami historyczne określonych rzeczywistości kulturowych. Filozofia — i religia — ujmowane są więc jako „moment metodologiczny” nauk społecznych. Problem relacji między określonym „fundamentem filozoficznym” a sposobem uprawiania nauki — w tym przypadku: historii religii — rozpatrywany jest w pracach poświęconych ewulcjonizmowi kulturologicznemu oraz włoskiej storia delle religioni. Problem relacji religii i polityki natomiast rozpatrywany jest głównie w studiach nad historią lewicy chrześcijańskiej, rozumianej szeroko — od katolicyzmu liberalnego po „nową lewicę” chrześcijańską. W tym kręgu problemowym mieszczą się również publikacje poświęcone literaturze włoskiej (A. Fogazzaro, C. Levi, P. Pasolini, G. Morselli) oraz plastyce. Oba bieguny relacji — filozofia i religia oraz polityka — rozpatrywane są w perspektywie teoretyczno-metodologicznej marksizmu, pojmowanego, jako historyczna — a więc „otwarta” na nowe zjawiska i problemy teoretyczne — struktura teoretyczno-metodologiczna. Celem zaś ostatecznym tych badań jest próba wyjaśnienia roli religii i filozofii w życiu społecznym i intelektualnym.

BIBLIOGRAFIA

a) Monografie, studia i rozprawy

- [1969] 1. *Ewolucjonizm w religioznawstwie*, Warszawa, ss. 154. [1973] 2. *Państwo a Kościół w doktrynie prekursorów włoskiego modernizmu katolickiego* [w:] *Wolność sumienia. Szkice i polemiki*, Warszawa PWN, s. 253—281. 3. *Modernizm społeczny a socjalizm we Włoszech*, *Studia Religioznawcze*, vol. 7, s. 85—182. [1974] 4. *Krytyka współczesnej niemarksistowskiej filozofii religii* [w:] *Państwo a Kościół*, Warszawa WSNS, s. 29—59. 5. *Filozofia a historia religii we Włoszech (1873—1973)*, Warszawa PWN, ss. 275. [1976] 6. *Komuniści a katolicy we Włoszech*, *Euhemer*, no 1, s. 71—83, no 2, s. 73—83, no 4, s. 75—88. 7. *Socjalizm chrześcijański*, *Studia Religioznawcze*, vol. 11, s. 93—137. [1977] 8. *Nieomodernizm i zmieniennia w katolickiej socjalnej myśli* [w:] *Katolicyzm*, Moskwa Politizdat, s. 65—111. [1979] 9. *Ruch chrześcijan na rzecz socjalizmu*, *Studia Religioznawcze*, vol. 13, s. 97—170. [1980] 10. *Palmiro Togliatti o polityce kulturalnej Włoskiej Partii Komunistycznej* [w:] *Filozofia i kultura włoska*, Warszawa—Wrocław Ossolineum, s. 143—185. [1981] 11. *Komuniści a katolicy we Włoszech (1976—1981)*, *Człowiek i Światopogląd*, no 6, s. 23—41. [1983] 12. *Myśl społeczna Jana Pawła II* [w:] *Filozofia i myśl społeczna Jana Pawła II*, Warszawa PWN, s. 173—213.

b) Artykuły i komunikaty naukowe

- [1959] 13. *Fryderyk Wilhelm Nietzsche jako filozof religii*, *Euhemer*, no 1—2, s. 83—110. [1960] 14. *Włodzimierz Boncz-Brujewicz*, *Euhemer*, no 2, s. 23—32. 15. *Myśli Marksa i Engelsa o religii*, *Zeszyty Filozoficzne Euhemera*, no 1 s. 121—141. 16. *Teoria mitu w radzieckiej literaturze religioznawczej*, *Euhemer*, no 1, s. 62—87. [1961] 17. *Plechanow o religii*, *Zeszyty Filozoficzne Euhemera*, no 2, s. 164—185. 18. *James George Frazer*, *Euhemer*, no 4, s. 29—48. 19. *Krótką charakterystyka religioznawstwa marksistowskiego*, *Euhemer*, no 1, s. 106—124. 20. *Problem pochodzenia religii. Religie ludów pierwotnych* [w:] *Religia i laicyzacja*, Warszawa KiW, s. 56—81. [1962] 21. *Wstęp* [w:] *K. Marks, F. Engels o religii*, wyd. 2, Warszawa KiW, s. V—XI (współaut. Z. Poniatowski). 22. *Problematyka religioznawcza w pracach Ludwika Krzywickiego*, *Euhemer*, no 4, s. 33—48, no 5, s. 24—41. 23. *Motywy euhemerystyczne w twórczości Jamesa G. Frazera*, *Zeszyty Filozoficzne Euhemera*, vol. 3, s. 143—156. [1963] 24. *Jan Aleksander Karłowicz — inicjator badań religioznawczych w Polsce*, *Euhemer*, no 4, s. 23—36. 25. *Robert R. Marett (1866—1943)*, *Euhemer*, no 5, s. 23—35. [1964] 26. *Antropologiczno-ewolucjonistyczna szkoła w religioznawstwie*, *Euhemer*, no 4, s. 104—123. 27. *Leslie A. White — teoretyk amerykańskiego neowolucjonizmu*, *Euhemer*, no 6, s. 23—39. [1965] 28. *Ernesto De Martino*, *Euhemer*, no 3, s. 37—53. 29. *Historyzm Raffaele Pettazoniego w świetle „Ostatnich notatek”*, *Euhemer*, no 4, s. 39—46. 30. *Krytyka religii na łamach „Rivista di Filosofia Scientifica” (1881—1891)*, *Euhemer*, no 5, s. 61—78. [1966] 31. *Grant Allen — przedstawiciel ewolucjonistycznego euhemeryzmu*, *Euhemer*, no 2, s. 29—38. 32. *Ogólna teoria religii, metodologia i historia religioznawstwa*, *Euhemer*, no 6, s. 5—19 (współaut. Z. Poniatowski) [1967] 33. *Religioznawstwo radzieckie — zarys dziejów, problematyki i metod*, *Euhemer*, no 6, s. 5—20. [1968] 34. *Baldassare Labanca — prekursor modernizmu włoskiego* [w:] *Studia o modernistach katolickich*, Warszawa PWN. 35. *George Tyrrell a teoria ewolucji religii* [w:] *Studia o modernistach katolickich*, Warszawa PWN. [1969] 36. *Afektywistyczno-socjologiczna teoria religii Edwina Sidneya Hartlanda*, *Euhemer*, no 1, s. 83—96. 37. *Krytyka rewizjonistycznych interpretacji materializmu historycznego*, *Nowe Drogi*, no 1, s. 128—133. 38. *Problematyka religioznawcza w „La Critica” (1903—1944) i „Quaderni della Critica” (1945—1951)*, *Euhemer*, no 3, s. 107—128. [1970] 39. *Początki religioznawstwa*

- włoskiego, Euhemer, no 1, s. 73—90. 40. XX Settembre, Euhemer, no 2, s. 3—17. 41. *Włoska szkoła historyczna a fenomenologia religii*, Studia Religioznawcze, vol. 3, s. 3—28. [1971] 42. *Etapy rozwoju świadomości metodologicznej Raffaele Pettazzoniego*, Euhemer, no 2, s. 91—103. 43. *Lenin o religii*, Studia Religioznawcze, vol. 4, s. 23—45. 44. *Carlo Pisacane jako krytyk religii*, Euhemer, no 4, s. 111—118. 45. *Ideologiczkeskrite zadaczi na marksistkata filosofija na religijata*, Filofska Mysl, Sofia, no 10, s. 85—93. 46. *Ernesto De Martino jako filozof i historyk religii* [w:] E. De Martino, *Ziemia zgrzyoty*, Warszawa KiW, s. 7—27. [1972] 47. *Aktualizm a modernizm*, Studia Religioznawcze, vol. 5, s. 73—96. 48. *Współczesna filozofia włoska: sylwetki i kierunki — Franco Lombardi — próba rekonstrukcji filozofii*, Człowiek i Światopogląd, no 1, s. 178—187. 49. *Religioznawstwo polskie* [w:] *Państwo a Kościół*, Warszawa WSNS, s. 75—110. [1973] 50. *Filozofia praktyki w pismach młodzieńczych Gramsciego*, Człowiek i Światopogląd, no 5, s. 37—49. 51. *Presenza di Raffaele Pettazzoni in Polonia*, Strada Maestra, Bologna, s. 135—146. 52. *Rieligio-wiedienije w Narodnoj Polsce*, Woprosy Naucznoego Atieizma, Moskwa, s. 333—350 (współaut. Wiesław Mysiek). 53. *Marksizm a religia w młodzieńczych pismach Gramsciego*, Euhemer, no 3, s. 59—72. [1974] 54. *Schemat ewolucji religii Lewisa Henry Morgana*, Euhemer, no 3, s. 67—72. 55. *Poglądy religijne i społeczne Antonia Fogazzara*, Euhemer, no 4, s. 63—78. 56. *Katolickieskij nieomodernizm*, Woprosy Naucznoego Atieizma, Moskwa, vol. 17, s. 151—167. [1975] 57. *Frank B. Jevons jako filozof i historyk religii*, Euhemer, no 1, s. 113—120. 58. *Teoretycy II Międzynarodówki o stosunku partii socjalistycznej do religii*, Euhemer, no 2, s. 99—107. 59. *Problemy katolicyzmu w „Lo Stato Operaio” (1929—1939)*, Euhemer, no 3, s. 75—86. 60. *O sowriemiennych tieczenijach „christianskogo socyalizma”* [w:] *Atieizm i rieligija w sowriemiennoj borbie idiei*, Moskwa, s. 283—293. 61. *Carlo Levi o włoskim folklorze religijnym*, Euhemer, no 3, s. 113—125. [1976] 62. *Chrześcijaństwo jako „projekt przyszłości”*, Człowiek i Światopogląd, no 2, s. 110—121. 63. *Historia i eschatologia*, Człowiek i Światopogląd, no 4, s. 58—68. 64. *Dwie taktyki „L’Osservatore Romano”*, Człowiek i Światopogląd, no 6, s. 106—115. 65. *Carlo Levi — sacrum i mit jako kategorie „rozumu poetyckiego”*, Człowiek i Światopogląd, no 9, s. 37—48. 66. *O potrzebie teorii*, Człowiek i Światopogląd, no 11, s. 11—21. [1977] 67. *Stefan Czarnowski jako teoretyk kultury świeckiej*, Euhemer, no 1, s. 21—31 (współaut. K. Darczewska). 68. *Perspektywy interdyscyplinarnych badań etnologiczno-religioznawczych*, Euhemer, no 3, s. 61—63. 69. *Chrześcijaństwo a socjalizm. Ruch chrześcijan na rzecz socjalizmu*, Euhemer, no 4, s. 93—107. 70. *Gentile a filozofia praktyki*, Człowiek i Światopogląd, no 11, s. 86—98. 71. *Filozofia społeczna Pasoliniego między Marksem a Chrystusem*, Człowiek i Światopogląd, no 12, s. 77—89. [1978] 72. *Zagarolo jako Caput mundi*, Człowiek i Światopogląd, no 12, s. 56—70. [1979] 73. *Filozofia religii a religioznawstwo*, Człowiek i Światopogląd, no 1, s. 134—142. 74. *Folklor jako kultura kontestacji*, Euhemer, no 1, s. 17—27. 75. *Partito Popolare Italiano (1919—1926)*, Euhemer, no 2, s. 47—59. 76. *Myśl społeczna Karola Wojtyły*, Człowiek i Światopogląd, no 6, s. 41—58 (przekład ang. Karol Wojtyła’s Social Thought, Dialectic and Humanism 1979 vol. VI No 4 s. 79—92). 77. *Religia w świecie współczesnym*, Wojsko Ludowe, no 6, s. 16—21. 78. *Centralne kategorie myśli filozoficznej Andrzeja Nowickiego*, Euhemer, no 4, s. 5—24. [1980] 79. *Angelo Brelich (1913—1977)*, Euhemer, no 1, s. 127—131. 80. *Problem lewicy w partii Chrześcijańskiej Demokracji we Włoszech*, Euhemer, no 2, s. 93—108. 81. *Ugo Bianchi o metodologii religioznawstwa*, Euhemer, no 3, s. 91—101. 82. *Próby modernizacji ideologii chadecji włoskiej*, Człowiek i Światopogląd, no 10, s. 38—52. 83. *Marksistkoje mirowozrienije i socyalisticeskaja kultura* [w:] *Marksist-skoje mirowozrienije i socyalisticeskaja kultura*, Warszawa IFiS, s. 8—24. 84. *Jana Pawła II filozofia pokoju*, Euhemer, no 4, s. 5—17 (przekład ang. John Paul II’s Philosophy of Peace, Dialectics and Humanism 1981 No 1 s. 35—47). [1981] 85. *Chrze-*

scijańska demokracja a socjalizm, Człowiek i Światopogląd, no 5, s. 64—76. 86. *No-wite religiozni kultowe*, Ateisticzna Tribuna, Sofia, no 5, s. 50—67. 87. *Aldo Moro — teoretyk demokracji chrześcijańskiej*, Euhemer, no 2, s. 35—47. [1982] 88. *Marksist-koto religioznanie*, Ateisticzna Tribuna, Sofia, no 2, s. 56—64. 89. *Pluralizm i hege-monia*, Wojsko Ludowe, no 6, s. 30—34. 90. *Filozofia kultury Jana Pawła II*, Euhemer, no 3, s. 99—110. (przekład ang. *John Paul II's Concept of Culture*, Dialectics and Humanism 1983 No 1 s. 169—182). [1983] 91. *Lewica chrześcijańska we Wło-szech w latach pięćdziesiątych*, Euhemer, no 3. [1984] 92. *Lewica chrześcijańska we Włoszech — środowisko „La Base”*, Euhemer, no 1. 93. *„Nowa lewica” chrześci-jańska we Włoszech*, Studia Religioznawcze, vol. 19. 94. *Katolicyzm kak ideologija*, Ateisticzna Tribuna, Sofia, no 1. 95. *Marxism as Cultural Anthropology and the Science of Religions* [w:] *Current Progress in the Science of Religions Methodo-logy*, Warszawa PWN, s. 67—71.

c) Skrypty i podręczniki

[1967] 96. *Religia jako zjawisko społeczne* [w:] *Problemy religii i laicyzacji*, War-szawa KiW, s. 15—73 (współaut. D. Kułakowska). [1971] 97. *Marksistowska teoria religii* [w:] *Problemy religii i laicyzacji*, Warszawa KiW, s. 3—28 (współaut. D. Ku-lakowska). [1973] 98. *Religioznawstwo w ZSRR. Wybrane problemy*, Warszawa TKKS, s. 93 (współaut. D. Kułakowska). [1982] 99. *Religioznawstwo marksistowskie* [w:] *Zarys religioznawstwa marksistowskiego*, Warszawa WAP, t. 2, s. 10—85. *Orien-tacje teoretyczno-metodologiczne w religioznawstwie niemarksistowskim*, ibidem, s. 168—226. *Religioznawstwo polskie. Zarys historii, problematyki i metod*, ibidem, s. 227—265.

d) Przekłady

[1969] 100. A. S. Tokariew, *Pierwotne formy religii i ich rozwój*, Warszawa KiW, s. 400. 101. V. Lanternari, *Krytyka irracjonalizmu w etnologii religioznawczej*, Euhemer, no 1—2, s. 18—28. [1971] 102. G. Piccaluga, *Obrzędy magiczne*, Euhemer, no 3, s. 3—12. [1974] 103. L. Gruppi, *O historyzmie marksistowskim*, Studia Filozoficzne, no 6, s. 53—66. 104. E. Ferni, *Empiria historyczna a integralność teorii*, Studia Filozoficzne, no 6, s. 29—40. 105. R. Zangheri, *Lenin, państwo i teoria imperializmu*, Studia Filozoficzne, no 6, s. 83—90.

e) Prace redaktorskie

[1980] 106. *Marksistskoje mirowozzrieniye i socyjalistyczeskaja kultura*. Przedmowa i redakcja, Warszawa, s. 255. 107. *Filozofia i kultura włoska. Zagadnienia współ-czesne*. Słowo wstępne (toż po włosku — Premessa), Warszawa—Wrocław Ossoli-neum, s. 272.

IZABELLA NOWAK

Urodzona 27 lipca 1944 r. w Miętmem, pow. Garwolin. Magisterium z fizy-ki na Uniwersytecie Poznańskim w 1966 r. Doktorat nt. *Dialektyczna kore-spondencja w rozwoju fizyki* pod kierunkiem J. Sucha (UAM, 1972). Habili-tacja nt. *Z problematyki teorii prawdy w filozofii marksistowskiej* (UAM, 1977 r.).

Pracownik Katedry Historii Filozofii UAM (1967—1969) przekształconej następnie w Instytut Filozofii UAM. Docent w Zakładzie Filozofii Marksistowskiej Instytutu Filozofii UAM od 1979 r. Promotor jednej pracy doktorskiej.

BIBLIOGRAFIA

a) Monografie

[1975] 1. *Dialektyczna korespondencja w rozwoju nauki*, Warszawa—Poznań, PWN, ss. 75. [1977] 2. *Z problematyki teorii prawdy w filozofii marksistowskiej*, Poznań, Wyd. UAM, ss. 90.

b) Rozprawy i artykuły

[1971] 1. *O postawach fizyków wobec filozofii*, „Studia Metodologiczne”, 8, s. 37—50. [1974] 2. *O koncepcjach korespondencji teorii naukowych*, „Studia Filozoficzne”, 8, s. 105—113. 3. *Problem korespondencji pojęć naukowych*, „Studia Metodologiczne”, 11, s. 23—28. 4. *Korespondencja a redukcja*, [w:] (red.) W. Krajewski, *Zasada korespondencji w fizyce a rozwój nauki*, Warszawa, PWN, s. 47—63. [1975] 5. *Idealization and the Problem of Correspondence*, „Poznań Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities” (dalej, oznaczane: PSPSH), vol. I, no. 1, s. 65—70. [1976] 6. *Prawda cząstkowa — prawda względna — prawda absolutna. Próba wprowadzenia porządkującego pojęcia prawdziwości esencjalnej*, „Poznańskie Studia z Filozofii Nauki” (dalej oznaczane jako PSFN), z. 1 *Teoria a rzeczywistość*, red. L. Nowak, Warszawa, PWN, s. 225—255. [1977] 7. *Zasada wszechzwiązku w kategoriałnej interpretacji dialektyki*, „PSFN”, z. 2 *Założenia dialektyki*, red. L. Nowak, Warszawa, PWN, s. 139—146. 8. *The Principle of Universal Nexus in the Categorical Interpretation of Dialectics*, „PSPSH”, vol. 2, no. 4, *Categorical Interpretation of Dialectics*, ed. L. Nowak, s. 28—33 (przekład poz. 7). 9. *Partial Truth — Relative Truth — Absolute Truth*, *ibid.*, s. 48—72 (przekład poz. 6). [1978] 10. *Pewne metodologiczne osobliwości rozwoju teorii ekonomicznych*, [w:] *Teoria ekonomiczna: metodologia i rekonstrukcje*, red. P. Buczkowski i L. Nowak, Wyd. AE-Poznań, s. 63—73 (wspólnie z L. Nowakiem). [1979] 11. *Zasada wszechzwiązku i systemowość prawdy*, [w:] *Odkrycie, abstrakcja, empiria, prawda, historia — a idealizacja*, red. A. Klawiter i L. Nowak, Warszawa—Poznań, PWN, s. 125—141 (wspólnie z L. Nowakiem). 12. *Dialektyczna korespondencja a prawda esencjalna*, [w:] *Spółeczny kontekst poznania*, red. Z. Cackowski, J. Kmita, Ossolineum, s. 59—74. [1980] 13. *Marxism and Positivism: the Idea of Scientific Philosophy*, „PSPSH”, vol. 4, s. 210—232 (wspólnie z L. Nowakiem). [1982] 14. *Dialectical Correspondence and Essential Truth*, [w:] *Polish Essays in the Philosophy of the Natural Sciences*, ed. W. Krajewski, Reidel, s. 127—134 (przekład pozycji 12). 15. *Miejsce teorii umysłu w kategoriałnej interpretacji dialektyki*, [w:] *Poznanie — umysł — kultura*, red. Z. Cackowski, Lublin, Wyd. Lubelskie, s. 71—83 (wspólnie z L. Nowakiem).

c) Komunikaty i polemiki

[1974] 1. *Koncepcja dialektycznej korespondencji*, [w:] *Metodologiczne implikacje epistemologii marksistowskiej*, red. L. Kmita, Warszawa, PWN, s. 252—256. 2. *The Concept of Dialectical Correspondence*, „Dialectics and Humanism”, 3, s. 51—55 (przekład poz. 1). [1975] 3. *On the Notion of Correspondence*, „PSPSH”, vol. 1, no. 2, s. 75—80. [1977] 4. *Koncepcje prawdy przybliżonej*, [w:] *Założenia dialektyki*, red. L. Nowak, „PSFN”, 2, Warszawa, PWN, s. 233—259. 5. *O pewnym pojęciu istotności*, [w:] *ibid.*, s. 221—226 (wspólnie z W. Patryasem i W. Szabanem). [1978] 6. *Scientific Progress as the Growth of Essential Truthfulness*, [w:] 16. *Weltkongress für Philosophie*, Düsseldorf, s. 471—474.

LESZEK NOWAK

Urodzony w 1943 r. w Więckowicach, pow. Brzesko. Studia prawnicze ukończył (magisterium 1965 pod kierunkiem prof. Z. Ziemińskiego) na Uniwersytecie Poznańskim oraz filozoficzne (magisterium 1966 pod kierunkiem prof. J. Kotarbińskiej) na Uniwersytecie Warszawskim. Doktorat z teorii prawa nt. *Problemy znaczenia i obowiązywania normy prawnej a funkcje semiotyczne języka* pod kierunkiem prof. Z. Ziemińskiego w 1967 r. Habilitacja nt. *U metodologicznych podstaw „Kapitału” Karola Marksa* (1970 r.). Profesor nadzw. z zakresu filozofii od 1976 r.

Wieloletnie uczestnictwo w seminariach Czesława Znamierowskiego, Zygmunta Ziemińskiego, Jerzego Giedymina, Jerzego Kmity.

Pracownik Zakładu Prawniczych Zastosowań Logiki UAM (1965—1970) oraz Instytutu Filozofii UAM (1970—1985).

Kierownik Zakładu Dialektyki Poznania Instytutu Filozofii UAM (1974—1984). Prodziekan Wydziału Nauk Społecznych UAM (1981—1984). Członek Prezydium Komitetu Nauk Filozoficznych PAN (1981—1984).

W latach 1979/80 oraz 1983/84 wykładał jako profesor wizytujący na Uniwersytecie Goethego we Frankfurcie/M. Uczestniczył w licznych sympozjach, konferencjach i seminariach w Austrii, Belgii, Finlandii, Jugosławii, Holandii, RFN, USA, Włoszech i in.

Redaktor naczelny serii książkowej „Poznań Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities” (12 tomów do 1986, wydawnictwo Rodopi). W okresie 1976—1984 redaktor naczelny serii książkowej „Poznańskie Studia z Filozofii Nauki” (PWN).

Promotor 12 prac doktorskich oraz opiekun naukowy 5 prac habilitacyjnych.

BIBLIOGRAFIA

a) Monografie

- [1968] 1. *Studia nad teoretycznymi podstawami humanistyki*, Poznań, s. 327, Wyd. UAM, współautor: Jerzy Kmity. 2. *Próba metodologicznej charakterystyki prawnoznawstwa*, Poznań, Wyd. UAM, ss. 205. [1971] 3. *U podstaw Marksowskiej metodologii nauk*, Warszawa, PWN, ss. 252. [1972] 4. *Model ekonomiczny. Studium z metodologii ekonomii politycznej*, Warszawa, PWE, ss. 243. [1973] 5. *Interpretacja prawnicza. Studium z metodologii prawnoznawstwa*, Warszawa, PWN, ss. 219. [1974] 6. *Zasady marksistowskiej filozofii nauki. Próba systematycznej rekonstrukcji*, Warszawa, PWN, ss. 294. 7. *U podstaw marksistowskiej aksjologii*, Warszawa, PWN, ss. 159. 8. *Essays in the Marxist Methodology, „Revolutionary World”*, vol. 8 special issue, Amsterdam, Grüner, ss. 96. [1977] 9. *La scienza come idealizzazione: i fondamenti della metodologia Marxiana*, Bologna, il Mulino, Introduzione di G. Sandri, ss. LXXI+369 (znacznie poszerzony przekład poz. 3). 10. *U podstaw dialektyki Marksowskiej. Próba interpretacji kategoryalnej*, Warszawa, PWN, ss. 299. [1978] 11. *U podstaw ontologii kategoryalnej*, Poznań, maszynopis ok. 15 ark. [1979] 12. *Osnovi na marksistkata aksiologija*, Sofia, Nauka i izkustvo, ss. 146 (poszerzony przekład poz. 7). 13. *U podstaw teorii procesu historycznego*, tomy 1—2, Poznań, maszynopis ok. 35 ark. [1980] 14. *The Structure of Idealization. Towards a Systematic Interpretation of the Marxian Idea of Science*, Dordrecht/Boston/London, Reidel, ss. X+277, „Synthese Library”, vol. 139. [1981] 15. *Wolność i władza. Przyczynek*

do nie-Marksowskiego materializmu historycznego, Poznań, Akademia Rolnicza, Zespół d/s Programowych NZS, ss. 263 (tytuł omyłkowy, miało być: „Własność” zamiast „Wolność”). [1983] 16. *Property and Power. Towards a non-Marxian Historical Materialism*, Dordrecht/Boston/Lancaster, Reidel, „Theory and Decision Library”, vol. 27, ss. XVII+384.

b) Podręczniki i skrypty

[1976] 1. *Wykłady z filozofii marksistowskiej*, t. I: *Dialektyka*, Poznań, Wyd. UAM, ss. 158. [1977] 2. *Wstęp do idealizacyjnej teorii nauki*, Warszawa, PWN, ss. 243. 3. *Wykłady z filozofii marksistowskiej*, t. II: *Ontologia i epistemologia*, Poznań, Wyd. UAM, ss. 167. [1981] 4. *Trzy wykłady z nie-Marksowskiego materializmu historycznego*, vol. 27, ss. XVII+384. [1985] 17. *Zniewolenie, rewolucja, zbieszenie. U podstaw materialistycznej teorii władzy*, Poznań, maszynopis, ok. 14 ark.

c) Redakcja prac zbiorowych

[1975] 1. *Polish Contributions to Historical Materialism*, „Revolutionary World”, special issue, vol. 14, Amsterdam, Grüner, ss. 129. [1976] 2. *Idealizational Concept of Science*, „Poznań Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities” (dalej oznaczane: PPSPH), vol. 2, no. 3, special issue, Grüner, Amsterdam, ss. 126. 3. *Categorical Interpretation of Dialectics*, „PSPSH”, vol. 2, no. 4, special issue, Amsterdam, Grüner, ss. 130. 4. *Teoria a rzeczywistość*, „Poznańskie Studia z Filozofii Nauki” (dalej oznaczane: PSFN), z. 1, Warszawa/Poznań, PWN, ss. 319. [1977] 5. *Założenia dialektyki*, „PSFN”, z. 2, Warszawa/Poznań, PWN, ss. 262. [1978] 6. *Założenia materializmu historycznego*, „PSFN”, z. 3, Warszawa/Poznań, PWN, ss. 280. 7. *Teoria ekonomiczna: metodologia i rekonstrukcje*, Poznań, Wyd. Akademii Ekonomicznej, ss. 147 (współredaktor: Piotr Buczkowski). [1979] 8. *Konfrontacje i parafrazy*, „PSFN”, z. 4, Warszawa/Poznań, PWN, ss. 306 (współredaktor: Krzysztof Łastowski). 9. *Odkrycie, abstrakcja, prawda, empiria, historia — a idealizacja*, Warszawa/Poznań, PWN, Seria: Metodologia Nauk, t. X, ss. 225 (współredaktor: Andrzej Klawiter). [1982] 9. *Social Classes, Action, and Historical Materialism*, „PSPSH”, vol. 6, Amsterdam, Rodopi, ss. 439 (współredaktorzy: Piotr Buczkowski, Andrzej Klawiter). [1984] 10. *Świadomość jednostkowa a świadomość społeczna*, „PSFN”, z. 8, Warszawa/Poznań, PWN, ss. 251 (współredaktor: Jerzy Brzeziński).

d) Książki popularnonaukowe i publicystyczne

8 pozycji

e) Niektóre artykuły naukowe

[1963] 1. *Wybrane pojęcia semiotyczne w koncepcji Kazimierza Ajdukiewicza*, [w:] *Materiały na studencką sesję poświęconą pamięci prof. Kazimierza Ajdukiewicza*, Poznań, Koło Filozoficzne Studentów UAM, s. 67—93. [1964] 2. *Postulat jasności i pojęcie analizy językowej w polskiej literaturze logicznej*, [w:] *Logika w Polsce Ludowej*, Poznań, Koło Filozoficzne Studentów UAM, s. 51—79. [1966] 3. *Cztery koncepcje obowiązywania prawa*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2, s. 95—104. 4. *Uogólnienia historyczne a zagadnienia idiografizmu i historyzmu*, „Studia Socjologiczne” 3, s. 215—225. 5. *O znaczeniu wypowiedzi normatywnych. Problem rozstrzygalności empirycznej twierdzeń opartych na rozumieniu tekstów normatywnych*, [w:] *Naturalistyczne i antynaturalistyczne interpretacje humanistyki*, Poznań, s. 27—52. 6. *Koncepcja racjonalnego stanowienia norm*, „Studia Metodologiczne” 2, s. 19—33. [1967] 7. *Pojęcie obowiązywania prawa jako teoretyczne pojęcie prawoznawstwa*, „Studia Metodologiczne”, 3, s. 45—65. [1968] 8. *Performatywy a język prawny i etyczny*, „Etyka”, 3, s. 148—158. [1969] 9. *Analiza pojęcia prawdy względnej i pojęcia prawdy absolutnej*, „Ruch Filozoficzny”, t. XXVI, z. 4, s. 343—348. 10. *Spór o definicje legalne a sposób pojmowania „prawodawcy”*, „Pań-

- stwo i Prawo”, 3, s. 510—515. 11. O założeniach i regulach interpretacji tekstów prawnych, „Studia Metodologiczne”, s. 157—180. 12. O racjonalizującym charakterze badań humanistycznych, „Studia Filozoficzne”, 5, s. 49—77 (współautor — Jerzy Kmita). 13. Uwagi o sensowności problemów światopoglądowych, „Studia Filozoficzne”, numer specjalny, Humanizm socjalistyczny, Warszawa, PWN, s. 435—445. 14. *De la rationalité du législateur comme élément de l'interprétation juridique*, „Logique et Analyse”, 45, s. 65—86 (przekład poz. 11). Przedruk [w:] (ed) Ch. Perelman, *Contributions polonaise à la théorie du droit et de l'interprétation juridique*, Bruxelles, E. Bruylant, s. 75—86. [1970] 15. O prawomocności prawniczych rozumowań subsumpcyjnych, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 2, s. 165—173. 16. Kilka uwag o postulacie jasności i pojęciu analizy językowej, [w:] (red) J. Pelc, *Studia Semiotyczne*, Wrocław/Warszawa/Kraków, Ossolineum s. 109—122. 17. *Teorie racjonalnego zachowania jako teorie modelowe*, „Studia Metodologiczne”, 7, s. 59—89. 18. *Działanie społeczne a działanie indywidualne*, „Studia Filozoficzne”, 3, s. 126—135. 19. *Historical Generalizations and the Problems of Idiographism and Historicism*, „The Polish Sociological Bulletin”, 2, s. 48—55 (przekład poz. 4). 20. *Przyczynek do kwestii statusu ocen w języku nauki*, „Etyka”, 7, s. 145—158. 21. O zasadzie abstrakcji i stopniowej konkretyzacji, [w:] *Założenia metodologiczne „Kapitału” Marksa*, Warszawa, KiW, s. 123—218. [1971] 22. *Analiza logicznej struktury modelu ekonomicznego*, „Ekonomista”, 6, s. 1231—1251. 23. *Zasady konstrukcji praw naukowych w „Kapitale” Karola Marksa*, [w:] (red.) S. Nowak, *Metodologiczne problemy teorii socjologicznych*, Warszawa, PWN, s. 15—65. 24. *The Assumption of Rationality in Human Sciences*, „The Polish Sociological Bulletin”, 21, s. 43—68. 25. O pojęciu wyrażania, *Studia Semiotyczne*, II, s. 89—98. 26. *Oceny w naukach społecznych w koncepcji twórców marksizmu*, „Studia Socjologiczne”, 3, s. 5—18. [1972] 27. *The Problem of Explanation in Carl Marx's „Capital”*, „The Polish Sociological Bulletin”, 22, s. 47—64. Przedruki: *Quality & Quantity*, vol. V, n. 2 (1971), s. 311—338; „*Revolutionary World*”, vol. 8 (1975), p. 13—35; [w:] (ed) J. J. Wiatr, *Polish Essays in the Methodology of the Social Sciences*, Dordrecht/Boston/London, Reidel, „Boston Studies in the Philosophy of Science”, vol. XXIX (1979), s. 49—73. 28. *Model nauk empirycznych w koncepcji twórców marksizmu*, „Studia Filozoficzne”, 2, s. 35—64. Przedruk: [w:] (red.) J. Kmita, *Metodologiczne implikacje epistemologii marksistowskiej*, Warszawa (1974), PWN, s. 109—141. 29. *Problemy modelowania w teorii prawa*, „Państwo i Prawo”, 2, s. 86—95 (współautor: Andrzej Malinowski). 30. *Abstrakcja, idealizacja, model*, „Zagadnienia Naukoznawstwa”, t. VII, z. 4, s. 467—480. 31. *Prawo nauki, teoria, determinizm*, „Człowiek i Światopogląd”, 2, s. 158—185. 32. *Czynności konwencjonalne w prawie*, „Studia Prawnicze”, z. 33, s. 73—99 (współautorzy: S. Wronkowska, M. Zieliński, Z. Ziemiński). 33. *Marksowska zasada wprowadzania pojęć teoretycznych*, „Człowiek i Światopogląd”, 6, s. 22—44. 34. *Marksowski model struktury klasowej społeczeństwa kapitalistycznego*, „Studia Socjologiczne”, 2, s. 5—47. 35. *Marksowska charakterystyka praw naukowych*, „Człowiek i Światopogląd”, 7, s. 151—174. 36. *Social Action versus Individual Action*, „The Polish Sociological Bulletin”, 23, s. 84—93 (poszerzona wersja poz. 18). Przedruk: [w:] (ed) T. A. F. Kuipers, *Reader Idealisatie en Konkretisering*, Groningen, s. 148—153. 37. *Zasada historyzmu w teorii marksistowskiej i Marksowskiej*, „Studia Socjologiczne”, 3, s. 4—43 (wspólnie z Michałem Chmarą). [1973] 38. *Założenie o racjonalności w ekonomii marksistowskiej i Marksowskiej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”. 39. *Uwagi o stosunku logiki do językoznawstwa*, „Studia Semiotyczne”, III, s. 75—84. 40. *Filozoficzne podstawy teorii naukowej*, „Studia Filozoficzne”, 3, s. 159—168. 41. *W sprawie zasady korespondencji w fizyce*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, 1, s. 33—43 (wspólnie z Izabellą Nowak). 42. *Laws of Science, Theorey, Measurement*, „Philosophy of Science”, vol. 39, no. 4, s. 533—547. Przedruk: [w:] (ed.) T. A. F. Kuipers,

- Reader Idealisatie en Konkretisering*, Groningen 1980, s. 15—23. 43. *Wartość — idealizacja — wartościowanie*, „*Studia Filozoficzne*”, 6, s. 153—163. 44. *Idealizational Laws and Explanation*, „*Logique et Analyse*”, 60, s. 527—545. 45. *Budowa prawa idealizacyjnego*, [w:] (red.) J. Kmita, *Elementy Marksistowskiej metodologii humanistyki*, Poznań, Wyd. Poznańskie, s. 42—62. 46. *Konkretyzacja prawa idealizacyjnego („rozwijanie abstrakcji”) w koncepcji Karola Marksa*, *ibid.*, s. 63—97. 47. *Markowska dyrektywa konstrukcji teorii*, *ibid.*, s. 98—110. 48. *Markowski model wyjaśniania*, *ibid.*, s. 111—137. 49. *Dyrektywa dialektycznej korespondencji praw idealizacyjnych*, *ibid.*, s. 168—180 (wspólnie z Izabellą Nowak). 50. *Pozytywistyczna koncepcja praw i wyjaśniania*, *ibid.*, s. 277—302. 51. *Popperowska koncepcja praw i wyjaśniania*, *ibid.*, s. 303—324. 52. *Typy idealne w koncepcji Maxa Webera*, *ibid.*, s. 350—361. 53. *Teoria formacji społecznej jako teoria adaptacyjna*, „*Studia Socjologiczne*”, 4, s. 5—21. [1974] 54. *Fenomenalizm a esencjalizm*, [w:] (red.) J. Kmita, *Metodologiczne implikacje epistemologii marksistowskiej*, Warszawa, PWN, s. 68—77. 55. *An Outline of the Idealizational Theory of Science*, „*Teoria a Metoda*”, VI, n. 1, s. 5—26. Przedruk: „*Revolutionary World*”, vol. 8, 1975, s. 53—70. 56. *Podmiot wiedzy w epistemologii marksistowskiej*, „*Człowiek i Światopogląd*”, 5, s. 116—125. 57. *O naturze dialektyki marksistowskiej*, „*Studia Filozoficzne*”, 3, s. 3—20. 58. *Prawda względna — prawda absolutna — praktyka*, [w:] (red.) W. Krajewski, W. Mejsbaum, J. Such, *Zasada korespondencji w fizyce a rozwój nauki*, Warszawa, PWN, s. 147—178. 59. *The Nature of Marxist Dialectics*, „*Dialectics and Humanism*”, 1, s. 129—145. 60. *The Methodological Status of the Rationality Assumption*, „*Studia Metodologiczne*”, 11, s. 111—126, Przedruk: [w:] T. A. F. Kuipers, *Reader Idealisatie en Konkretisering*, Groningen 1980, s. 139—147. 61. *Value, Idealization and Valuation*, „*Quality & Quantity*”, vol. VII, no. 2, s. 107—119 (przekład poz. 43). Przedruk: [w:] Kuipers, o.c., s. 153—159. 62. *Niekotoryje prijomy logiczeskogo analiza w „Kapitale” Marksa* (tytuł od redakcji), „*Filosofskie Nauki*”, 4, s. 108—121. 64. *Możliwość i typ idealny*, „*Studia Metodologiczne*”, z. 12, s. 49—59. 65. *Założenia prawniczego pojęcia czynu*, „*Prakseologia*”, 2, s. 129—146. 66. *Istota — idealizacja — praktyka*, „*Studia Filozoficzne*”, 7, s. 57—81. [1975] 67. *Prawo i teoria*, „*Studia Filozoficzne*”, 2, s. 61—80 (współautorzy: J. Brzeziński, J. Burelka, A. Klawiter, K. Łastowski, S. Magala). 68. *O jednorodności pojęcia modelu*, „*Neodidagmata*”, VI, s. 61—69. 69. *Idealization: a Reconstruction of Marx's Ideas*, „*PSPSH*”, vol. I, no. 1, s. 25—42. Przedruk: [w:] Kuipers, o.c., s. 5—14. 70. *The Methodological Foundations of Marx's Theory of Class: A Reconstruction* (współautor: Aleksandra Jasińska) [w:] (eds) P. K. Crosser, D. H. DeGroot, D. Riepe, *East — West Dialogues*, Amsterdam, Grüner, s. 141—169. Przedruk: [w:] (ed.) J. J. Wiatr, *Polish Essays in the Methodology of the Social Sciences*, Dordrecht/Boston/London, Reidel, „*Boston Studies in the Philosophy of Science*”, vol. XXIX, s. 75—104. 71. *O interpretacji adaptacyjnej*, [w:] (red.) J. Kmita, *Wartość — dzieło — sens*, Warszawa, KiW, s. 511—527. 72. *Relative Truth, the Correspondence Principle, Absolute Truth*, „*Philosophy of Science*”, vol. 42, no. 2, s. 187—202. Przedruki: „*Revolutionary World*”, vol. 8, s. 71—84; [w:] Kuipers, o.c., s. 182—190. 73. *The Anatomy of anti-Marxist Criticism*, „*PSPSH*”, vol. I, no. 3, s. 40—74. [1976] 74. *Abstraction, Idealization, and Model*, „*Teoria a Metoda*”, VII, n. 4, s. 23—36. 75. *Evaluation and Cognition*, „*PSPSH*”, vol. 2, no. 1, s. 42—63. 76. *Theory of Socio-Economic Formations as an Adaptive Theory*, [w:] L. Nowak, *Polish Contributions to Historical Materialism*, „*Revolutionary World*”, vol. 14, Amsterdam, Grüner, s. 85—102. Przedruk: [w:] Kuipers, o.c., s. 65—74. 77. *Prawo, teoria, sprawdzanie* (współautorzy: J. Brzeziński, I. Burelka, A. Klawiter, K. Łastowski, S. Magala, W. Patryas), [w:] (red.) L. Nowak, *Teoria a rzeczywistość*, „*PSFN*”, z. 1, Warszawa—Poznań, PWN, s. 107—133 (poszerzona wersja poz. 67). 78. *Osobliwości badań praktycznych* (współautorzy: P. Chwalisz, P. Kowalik, W. Patryas, M. Stefański), *ibid.*, s. 189—213. 79. *On Some Interpretation of the*

- Marxist Methodology*, „Zeitschrift für allgemeine Wissenschaftstheorie“, VII/1, s. 141—183. Przedruk: [w:] Kuipers, o.c., s. 75—96. 80. *Das Problem der Erklärung in Karl Marx' „Kapital“*, [w:] (hrsg.) J. Ritsert, *Zur Wissenschaftslogik einer kritischen Soziologie*, Suhrkamp, Frankfurt/M, s. 13—45 (przekład poz. 27). 81. *Grundlagen der Marxschen Klassentheorie. Eine Rekonstruktion*, (wspólnie z Aleksandrą Jasińską), [w:] *ibid.*, s. 175—213. (przekład poz. 70). [1977] 82. *Marx's Concept of Law of Science*, [w:] (eds) M. Przełęcki, K. Szaniawski, R. Wójcicki, *Formal Methods in the Methodology of Empirical Sciences*, Wrocław/Warszawa/Kraków/Gdańsk/Dordrecht/Boston/London, Ossolineum-Reidel, s. 399—416 (przekład poszerzonej wersji poz. 35). 83. *The Classic and the Essentialist Concept of Truth*, [w:] (eds) M. de Mey, R. Pinxten, H. Poriau, F. Vandamme, *The Cognitive Viewpoint*, Gent, s. 344—353. 84. *Koncepcja historii w kategoryalnej interpretacji dialektyki*, [w:] (red.) L. Nowak, *Założenia dialektyki*, „PSFN”, z. 2, s. 73—104. 85. *O strukturze procesu badawczego*, „Zagadnienia Naukoznawstwa”, t. XIII, z. 1, s. 24—33. 86. *Struktura dialektyki marksistowskiej*, [w:] (red.) J. Kmita, *Założenia teoretyczne badań nad rozwojem historycznym*, Warszawa, PWN, s. 61—118. 87. *The Model of Empirical Sciences in the Concept of the Creators of Marxism*, [w:] (eds) M. Przełęcki, R. Wójcicki, *Twenty Five Years of Logical Methodology in Poland*, Warsaw/Dordrecht/Boston, PWN-Reidel, s. 499—539 (przekład poz. 28) 88. *Essence — Idealization — Praxis*, [w:] (ed.) L. Nowak, *Idealizational Concept of Science*, „PSPSH”, vol. 2, no. 3, special issue, s. 1—28 (przekład poz. 66). 89. *Law and Theory* (współautorzy: J. Brzeziński, J. Burelka, A. Klawiter, K. Łastowski, S. Magala), [w:] *ibid.*, s. 61—80 (przekład poz. 67). 90. *The Peculiarities of Practical Research* (współautorzy: P. Chwalisz, P. Kowalik, W. Patryas, M. Stefański), [w:] *ibid.*, s. 81—100 (przekład poz. 78). 91. *On the Structure of Marxist Dialectics: An Attempt towards a Categorical Interpretation*, [w:] *Dialectical vs. Formal Logic*, „Erkenntnis”, vol. 11, no. 3, s. 341—363. Przedruk: [w:] (ed.) Kuipers, o.c., s. 191—202. 92. *On the Categorical Interpretation of History*, [w:] (ed.) L. Nowak, *Categorical Interpretation of Dialectics*, „PSPSH”, vol. 2, no. 4, special issue, s. 1—27 (przekład poz. 84). Przedruk: „Communication and Cognition”, vol. 12, no. 2, 1979, s. 171—199. 93. *Kilka uwag o przedmiocie nauk politycznych* (współautor: Piotr Buczkowski), „Studia Nauk Politycznych”, 4, s. 17—33. [1978] 94. *Weber's Ideal Types and Marx's Abstraction*, (hrsg) R. Bubner, *Marx' Methodologie*, „Neue Hefte für Philosophie”, 13, s. 81—91 (przekład poz. 52). 95. *Teoria formacji społeczno-ekonomicznej jako teoria adaptacyjna*, [w:] (red.) L. Nowak, *Założenia materializmu historycznego*, „PSFN”, z. 3, s. 59—75 (zmieniona wersja poz. 53). 96. *Humanistyka a przyrodznawstwo: próba analizy programu antynaturalistycznego*, „Przegląd Antropologiczny”, t. XLIV, z. 1, s. 119—125. 97. *O strukturze materializmu historycznego* (współautor: Piotr Buczkowski), „Studia Socjologiczne”, 2, s. 5—33. 98. *Susztina — Idealizacja — Praksa*, „Dialektika” 2—3, s. 39—69 (przekład poz. 66) 98. *O strukturze modelu ekonomicznego: próba reinterpretacji*, [w:] (red.) P. Buczkowski, L. Nowak, *Teoria ekonomiczna: metodologia i rekonstrukcje*, Wyd. AE, Poznań, s. 45—58. 99. *Pewne metodologiczne osobliwości rozwoju teorii ekonomicznych* (wspólnie z Izabellą Nowak), [w:] *ibid.*, s. 63—73. [1979] 100. *Idealizacja a istotność. Studium przypadku: Marksowska teoria klas społecznych*, (współautor: Piotr Buczkowski), [w:] (red.) A. Klawiter, L. Nowak, *Odkrycie, abstrakcja, prawda, empiria, historia — a idealizacja*, Warszawa/Poznań, PWN, s. 59—86. 101. *Klasyczna a esencjalistyczna koncepcja prawdy*, [w:] *ibid.*, s. 115—123 (przekład poz. 83). 102. *Zasada wszechzwiązku i systemowość prawdy* (współautor: Izabella Nowak), [w:] *ibid.*, s. 125—142. 103. *Problem historyczności poznania w idealizacyjnej koncepcji nauki*, [w:] *ibid.*, s. 211—225 (współautor: Sławomir Magala). 104. *Ist der Erkenntnisprozess ein dialektischer Prozess?*, [w:] (hrsg) B. Waldenfels, J. H. Broekman, A. Pazanin, *Phänomenologie und Marxismus*, b. 4, Suhrkamp, Frankfurt/M, s. 128—142 (przekład poz. 85). 105. Po-

- sitivistic Trends versus Trends of Natural Law in Modern Comprehension of Law (współautor: Zygmunt Ziemiński), [w:] (ed.) A. Lopatka, *Contemporary Conceptions of Law*, Warsaw, s. 109—129. Przedruk: „Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie. Supplementa”, vol. I, part 1: *Contemporary Conceptions of Law*, s. 559—573.
106. *Historical Momentums and Historical Epochs: an Attempt at a non-Marxian Historical Materialism*, „Kritik und Analyse”, 1, s. 60—76.
107. *Epochs and Formations: an Attempt at a non-Marxian Generalization of Historical Materialism*, (eds) E. Leinfellner, A. Hübner, W. Leinfellner, *Wittgenstein, the Vienna Circle and Critical Rationalism*. Proceedings of the 3rd International Wittgenstein Symposium: 13th to 19 th August 1978, Vienna, Hölder-Pichler-Tempsky, s. 435—444.
108. *Historyzm metodologiczny w kategoriałnej interpretacji dialektyki*, [w:] Z. Cackowski, J. Kmita, *Spoleczny kontekst poznania*, Warszawa/Wrocław/Kraków/Gdańsk, Ossolineum, s. 119—148 (poszerzona wersja poz. 84).
109. *Problem adekwatności teorii w idealizacyjnej koncepcji nauki*, [w:] (red.) K. Łostowski, L. Nowak, *Konfrontacje i parafrazy*, „PSFN”, z. 4, s. 29—38.
110. *Kategoria przedmiotowa, struktura, postęp: Idee strukturalistyczne w kategoriałnej interpretacji dialektyki*, [w:] *ibid.*, s. 57—89.
111. *Adaptacja, uczenie się, praktyka*, [w:] *ibid.*, s. 91—99.
112. *Idealization and Rationalization: An Analysis of the Anti-Naturalist Programme*, [w:] (ed.) E. Agazzi, *Spécifité des sciences humaines en tant que sciences*, „Epistemologia”, vol. 2, special issue, s. 283—305.
113. *Marxism and Positivism: the Idea of Scientific Philosophy* (współautor: Izabella Nowak), „PSPSH”, vol. 4, s. 210—232.
114. *Wartości i klasy społeczne* (współautor: Piotr Buczkowski), „Etyka”, t. 17, s. 93—121. [1980]
115. *Werte und Gesellschaftsklassen* (współautor: Piotr Buczkowski), [w:] (hrsg) A. Honneth und U. Jaeggi, *Arbeit, Handlung, Normativität, „Theorien des Historischen Materialismus”*, 2. Suhrkamp, Frankfurt/M, s. 365—401 (przekład poz. 113).
116. *Some Remarks on Political Sciences* (współautor: Piotr Buczkowski), „Polish Round Table”, vol. IX, s. 19—32 (przekład poz. 93).
117. *The Notion of Material Momentum*, „The Polish Sociological Bulletin”, 42, s. 17—42. [1981]
118. *Moment materialny i epoka historyczna*, „Tematy”, 3, s. 85—119 (przekład poz. 119).
119. *Adaptacja i rewolucja*, „Studia Socjologiczne”, 4, s. 57—88 [1982]
120. *The Theory of Socio-Economic Formation as a Theory of Adaptation Processes*, [w:] (eds) P. Buczkowski, A. Klawiter, L. Nowak, *Social Classes, Action and Historical Materialism*, „PSPSH”, vol. 6, s. 110—121 (przekład poz. 95).
121. *Historical Materialism as a Theory of Social Whole*, *ibid.*, s. 236—280 (współautorzy: Piotr Buczkowski, Andrzej Klawiter).
122. *Adaptation and Revolution*, [w:] *ibid.*, s. 346—380 (przekład poz. 119).
123. *Marxian Methodology Leads to the Generalization of Marxian Historical Materialism*, [w:] (ed.) H. R. Alker, *Dialectical Logics for the Political Sciences*, „PSPSH”, vol. 7, s. 9—30.
124. *Galileusz nauk biologicznych* (współautor: Krzysztof Łastowski), „Kosmos”, seria A, XXXI, 3—4, s. 195—210.
125. *On Marxist Social Philosophy*, [w:] *Contemporary Philosophy. A New Survey*, vol. 3: (ed.) D Føllesdal, *The Philosophy of Action*, The Hague/Boston/London, Nijthoff, s. 243—275.
126. *Miejsce teorii umysłu w kategoriałnej interpretacji dialektyki* (współautor: Izabella Nowak), [w:] (red.) Z. Cackowski, *Poznanie — umysł — kultura*, Lublin, Wyd. Lubelskie, s. 71—83.
127. *Problem dialektyki przyrody*, [w:] (red.) K. Łostowski, J. Strzałko, *Filozofia i biologia*, „PSFN”, 7, s. 167—185 [1983]
128. *La struttura delle scienze empiriche come concepita dai fondatori del marxismo*, „Laboratorio”, 10—11, s. 6—19 (skrótowa wersja poz. 28).
129. *La scienza come progressive caricatura*, „Laboratorio”, 12, s. 36—49.
130. *Né rivoluzione né evoluzione: Il probleme della transizione in un materialismo storico non-marxiano*, „Rinascita”, n. 50—51, s. 31—32. [1984]
131. *Ideologia a utopia. Przyczynek do analizy roli świadomości w ruchu formacji społeczno-ekonomicznej*, [w:] (red.) J. Brzeziński, L. Nowak, *Świadomość jednostkowa a świadomość społeczna*, „PSFN”, z. 8, s. 37—68.
132. *The Problem of Historicity of Cognition in the Idealizational Concept of Science*, (współautor: Sławomir Ma-

gala) [w:] (ed.) J. Brzeziński, *Consciousness: Methodological and Psychological Approaches*, „PSPSH”, vol. 8, s. 18—35 (tłumaczenie poz. 103). [1985] 133. *Ideology versus Utopia*, [w:] (red.) P. Buczkowski, A. Klawiter, *The Theory of Ideology and Ideologies of Theory*, „PSPSH”, (przekład poz. 36, s. 24—52). 134. *Science, that is, Domination through Truth*, [w:] *ibid.*, s. 106—122. 135. *Marxism versus Positivism, that is, Dialectics in Books and Dialectics in Action*, „Studies in Soviet Thought”, 29, Dordrecht/Boston/London, Reidel, s. 195—218. 136. *Marxian Historical Materialism: the Case of a Dialectically Retardated Theory*, [w:] (ed.) B. Chavance, *Marx en perspective*, Editions de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris, s. 77—94.

f) Polemiki teoretyczne i artykuły recenzyjne

[1970] 1. O „Zagadnieniach teorii prawa” (współautorzy: Sławomira Wronkowska, Maciej Zieliński, Zygmunt Ziemiński), „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 4, s. 49—63. [1971] 2. *Odpowiedź na recenzję J. Woleńskiego* (współautor: Jerzy Kmita), „Studia Filozoficzne”, 3, s. 186—188. 3. *W sprawie empirycznego charakteru prawoznawstwa*, „Studia Metodologiczne”, z. 8, s. 117—129. 4. *W sprawie empirycznego charakteru ekonomii politycznej*, „Ekonomista”, 5, s. 813—818. 5. *O właściwe rozumienie metodologicznych badań nad Marksem*, „Człowiek i Światopogląd”, 12, s. 113—115. [1972] 6. *O pewnej koncepcji rozumienia*, „Studia Socjologiczne”, 4, s. 149—154. [1973] 7. *Cztery pytania z materializmu historycznego*, „Człowiek i Światopogląd”, 4, s. 112—118. 8. *Pozorne i rzeczywiste trudności zasady falsyfikacji*, „Studia Metodologiczne”, 10, s. 47—57. 9. *Metoda idealizacji i model ekonomiczny*, „Życie Gospodarcze”, 21, s. 15. 10. *Dobro i zło w świetle logiki preferencji*, „Etyka”, 12, s. 157—162. 11. *Wymiary praktyki*, „Studia Filozoficzne”, 10, s. 129—135. [1974] 12. *Jak jest możliwy deskrytywizm antypozytywistyczny?*, „Studia Socjologiczne”, 4, s. 257—261. 13. *O pewnych modyfikacjach koncepcji dialektycznej korespondencji*, [w:] (red.) J. Kmita, *Metodologiczne implikacje epistemologii marksistowskiej*, Warszawa, PWN, s. 274—279. 14. *Aproksymacja i idealizacja*, [w:] *ibid.*, s. 84—87. 15. *Odpowiedź*, [w:] *ibid.*, s. 222—240. 16. *Praktyka i prawda*, [w:] *ibid.*, s. 336—340. 17. *Problemy metody idealizacji*, „Studia Filozoficzne”, 4, s. 153—169. 18. *O dalszych problemach metody idealizacji*, „Studia Filozoficzne”, 9, s. 83—101. 19. *Of Some Modifications of the Concept of Dialectical Correspondence*, „Dialectics and Humanism”, vol. I, no. 3, s. 73—78 (przekład poz. 13). [1975] 20. *Idealizacja i interpretacja humanistyczna. Analiza kilku punktów dyskusyjnych*, „Studia Filozoficzne”, 4, s. 153—162. 21. *O nieuprawnionych alternatywach* (współautorzy: Jerzy Kmita, Jerzy Topolski), „Nowe Drogi”, 10, s. 102—112. 22. *Against the False Alternatives* (współautorzy: Jerzy Kmita, Jerzy Topolski), „PSPSH”, vol. 1, no. 2, s. 1—10 (przekład poz. 21). [1976] 23. *Odpowiedź Zdzisławowi Ziembie*, „Etyka”, 14, s. 288—307. 24. *O pewnym modelu metodologii szczegółowej*, „Studia Metodologiczne”, 14, s. 203—213. 25. *Jeszcze o metodzie idealizacji*, „PSFN”, z. 1, s. 273—307. [1977] 26. *Odpowiedź*, [w:] (red.) J. Kmita, *Założenia teoretyczne badań nad rozwojem historycznym*, Warszawa, PWN, s. 139—151. 27. *O wielości materializmów historycznych*, [w:] *ibid.*, s. 250—256. 28. *O tzw. formalnologicznej koncepcji dialektyki*, [w:] *ibid.*, s. 407—414. 29. *Racjonalność i poznanie naukowe*, [w:] *ibid.*, s. 310—336. 30. *A Note on Simplicity*, „PSPSH”, vol. 2, no. 3, s. 115—119. [1978] 31. *O wartościach, humanizmie i innych sprawach spornych*, „Etyka”, 15, s. 205—218. [1985] 32. *On Idealization: A Reply*, „Studies in Soviet Thought”, 29, Reidel, s. 237—245.

g) **Inne teksty naukowe (komunikaty, wprowadzenia do prac zbiorowych, recenzje, hasła encyklopedyczne i in.)**

Łącznie ok. 90 pozycji.

h) **Artykuły popularnonaukowe i publicystyczne**

Łącznie ok. 130 pozycji.

ANDRZEJ RUSŁAW NOWICKI

Urodził się 27 maja 1919 roku w Warszawie. W latach 1930—1937 uczęszczał do gimnazjum państwowego im. S. Staszica w Warszawie, gdzie nauczycielami jego byli m.in. Stefan Bernard Drzewiecki (1888—1953) i Juliusz Marian Krzyżanowski (1892—1950). W latach 1934—1939 uczył się także języka włoskiego; nauczycielem jego był Carlo Verdiani (1905—1975). W latach 1935—1939 uczęszczał na wykłady i seminaria z historii filozofii, teorii marksizmu i historii doktryn politycznych prowadzone przez Kazimierza Czapińskiego (1882—1942). W latach 1937—1939 studiował filozofię na Uniwersytecie Warszawskim pod kierunkiem Władysława Tatarkiewicza, Władysława Witwickiego i Tadeusza Kotarbińskiego, uzyskując w 1943 r. (na Uniwersytecie podziemnym) magisterium na podstawie pracy o filozofii Heraklita pisanej pod kierunkiem W. Tatarkiewicza. W latach 1943—1944 był w Warszawie asystentem Antoniego Bolesława Dobrowolskiego (1872—1954). W 1947 ukończył i obronił pracę doktorską *O czynie bohaterskim*, pisaną pod kierunkiem W. Tatarkiewicza. Promocja odbyła się 18 lutego 1948 na Uniwersytecie Warszawskim. Od maja 1952 do stycznia 1963 był pracownikiem Uniwersytetu Warszawskiego, najpierw jako adiunkt, później jako zastępca profesora. 10 kwietnia 1962 r. Rada Wydziału Filozoficznego UW nadała mu stopień naukowy docenta za pracę habilitacyjną *Centralne kategorie filozofii Giordana Bruna*. Od lutego 1963 do września 1973 był pracownikiem Uniwersytetu Wrocławskiego, kierownikiem Katedry Historii Filozofii, założycielem i kierownikiem Wrocławskiego Ośrodka Studiów nad Filozofią Włoskiego Odrodzenia (1963—1973). 5 lipca 1971 został profesorem nadzwyczajnym, 10 czerwca 1976 profesorem zwyczajnym. Od października 1973 jest kierownikiem Zakładu Filozofii Kultury w Międzyuczelnianym Instytucie Filozofii i Socjologii UMCS w Lublinie, założycielem i kierownikiem Ogólnopolskiego Zespołu Filozofii Kultury i Filozofii Polskiej XX wieku (od 1973). Wykształcił 27 doktorów i 85 magistrów.

W latach 1956—1958 był jednym z organizatorów Polskiego Towarzystwa Religioznawczego, od 1958 jest członkiem Zarządu, a od 1973 prezesem tego towarzystwa. Założył czasopisma „Euhemer”, „Przegląd Religioznawczy”, a w latach 1957—1981 był jego redaktorem naczelnym. Dekretem Prezydenta Republiki Włoskiej z 28 marca 1967 został członkiem zwyczajnym zagranicznym Akademii Nauk Moralnych i Politycznych w Neapolu. Otrzymał honorowe obywatelstwo dwóch włoskich miast: Taurisano (1967) za studia nad Vaninim i Nola (1976) za studia nad Brunem.

Zajmuje się historią filozofii, filozofią kultury, metodologią religioznawstwa, historią i teorią ateizmu, filozofią muzyki, teorią portretu, inkontrologią. W historii filozofii stosuje metodę centralnych kategorii, interesując się przede wszystkim narzędziami badawczymi stworzonymi przez filozofów. Historię filozoficznej krytyki religii rozszerzył o historię ateografii, badając rezonans społeczny działalności ateistów. Będąc zwolennikiem religioznawczego redukcjonizmu, uważa religię za „formę” podawania treści pozareligijnych. W teorii ateizmu przeciwstawia zwykłej negacji negację dialektyczną, prowadzącą do „roztapiania” religii w kulturze świeckiej. W pracach o muzyce koncentruje uwagę na „filozoficznej warstwie” utworów muzycznych, na portretach dźwiękowych i na relacjach pomiędzy muzyką a filozofią, a także na dziejach filozofii muzyki. Od 1974 rozwija „inkontrologię” (teorię spotkań), łącząc ją z teorią policentrycznej struktury osobowości twórców kultury. W antropologii filozoficznej opiera się na przekonaniu, że od istnienia cielesnego i psychicznego ważniejsze jest „istnienie ludzi w rzeczach” czyli w dziełach, w któ-

rę się wyeksterioryzowali. Historyczne życie tych dzieł jest podstawą „ateistycznej perspektywy nieśmiertelności”. Wobec wytworów kultury postuluje zajmowanie postawy aktywnej, czyli ujmowanie każdego przedmiotu w aspekcie możliwych przekształceń, dzięki czemu odbiorca przekształca się we współtwórcę. W ostatnich książkach (*Lampa trzydziestu spotkań*, *Uczeń Twardowskiego*) wątki teoretyczne rozwijane są w formie dialogu, najlepiej odpowiadającej metodzie inkontrologicznej.

BIBLIOGRAFIA

a) Monografie, studia i rozprawy

- [1939] 1. *William Mc Dougall*, Przegląd Filozoficzny, z. 2, s. 177—186. [1948] 2. *Co to są bohaterskie czyny i czy zawsze należy je spełniać?*, Przegląd Filozoficzny, s. 120—130. [1957] 3. *O potrzebie badań religioznawczych w Polsce*, Euhemer, nr 1, s. 3—8. 4. *Pięć fragmentów z dzieła „De non existentia Dei” Kazimierza Łyszczynskiego według rękopisu Biblioteki Kórnickiej nr 443*, Euhemer, nr 1, s. 72—81. [1958] 5. *Grzegorz z Sanoka 1406—1477*, PWN, Warszawa, ss. 256. 6. *Rola kategorii formy i treści w definiowaniu religii i ateizmu*, Euhemer, nr 3/4, s. 17—30, 95—100. [1959] 7. *Starożytni o religii*, PTR, Kraków, ss. 75. 8. *Klasyfikacja i ocena zdań krytycznie oceniających religię*, Euhemer, nr 1—2 (8—9), s. 5—25, 207—210. 9. *Renesans a euhemeryzm*, Euhemer, nr 6(13), s. 60—617. [1960] 10. *Lenin o religii*, Euhemer, nr 5—6(18—19), s. 5—23, 193—202. 11. *O renesansowej magii*, Euhemer, nr 2(15), s. 15—22. 12. *Renesans a mitologia*, Euhemer, nr 1(14), s. 18—26; 1961, nr 1(20), s. 22—35. [1961] 13. *Kategoria metafory w rozważaniach Bruna o religii, filozofii i nauce*, Euhemer, Zeszyty Filozoficzne, nr 2, s. 9—19. [1962] 14. *Centralne kategorie filozofii Giordana Bruna*, PWN, Warszawa, ss. 257. 15. *Aparatura pojęciowa rozważań Kazimierza Łyszczynskiego (1634—1689) o religii i stosunkach między ludźmi*, Euhemer, Zeszyty Filozoficzne, nr 3, s. 53—81. 16. *Oczerk historii ateizmu i swobodomyśli w Polsce*, „Jeżegodnik Muzeja Istorii Rieligii i Atieizma” Leningrad, t. 6, s. 187—213. 17. *O niektórych kategoriach historii filozoficznej krytyki religii*, Euhemer, Zeszyty Filozoficzne, nr 3, s. 3—7. 18. *O waldensach z Torre Pellice*, Euhemer, nr 1(26), s. 21—34. 19. *Problematyka estetyczna w dziełach Giordana Bruna*, Estetyka, t. 3, s. 219—236. [1963] 20. *Wykłady o krytyce religii*, KiW, Warszawa, ss. 173. 21. *Metafora opium*, Euhemer, nr 5 (36), s. 3—7. 22. *Studia nad Łyszczynskim*, Euhemer, Zeszyty Filozoficzne, nr 4, s. 22—81; Euhemer, 1965, nr 5 (48), s. 131—144; 1966, nr 1 (50), s. 71—80, nr (51), s. 71—88; 1971, nr 2 (80), s. 141—148, nr 4 (82), s. 169—174. [1964] 23. *Ateizm*, Iskry, Warszawa, ss. 143. 24. *Vanini o społecznych funkcjach religii*, Euhemer, nr 5 (42), s. 29—42. [1965] 25. *Il pluralismo metodologico e i modelli Lulliani di Giordano Bruno*, Ossolineum, Wrocław, ss. 23. 26. *Wykłady o krytyce religii w Polsce*, KiW, Warszawa, ss. 162. 27. *Sviluppo di tre motivi Pichiani nelle opere di Giordano Bruno* [w:] *L'opera e il pensiero di Giovanni Pico della Mirandola nella storia dell'Umanesimo*, Firenze, vol. 2, s. 357—362. 28. *Egzemplarze pierwszych wydań dzieł Vaniniego w bibliotekach świata*, Euhemer, nr 5 (48), s. 3—31. 29. *Rozstrzygnięcie sporu o serię starych rycin. Odkrycie proveniencji sztychów z Vaninim, Brunem i Campanellą*, Euhemer, nr 3 (46), s. 3—8. 30. *Rozważania Vaniniego o umiერaniu religii*, Euhemer, nr 2 (45), s. 18—24. [1966] 31. *O „ukrytej obecności” Vaniniego w Subiroth Sopim i u Mesliera*, Euhemer, nr 1 (50), s. 23—32. 32. *Przedmiot i zadania historii ateografii*, Euhemer, nr 5 (54), s. 3—14. 33. *Scritti vaniniani in terra Polacca nel '600 e nel '700*, Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej, tom 12, s. 161—174. 34. *Rejestr właścicieli pierwszych wydań i rękopi-*

- śmiennych kopii dzieł Vaniniego, Euhemer, nr 3—4 (52—53), s. 103—120. 35. *Zarys dziejów ateografii w Polsce*, Euhemer, nr 6 (55), s. 83—89. [1967] 36. *Le vecchie stampe vaniniane nelle biblioteche del mondo. Distruzione del mito della loro presunta rarità* [w:] *Italia, Venezia e Polonia tra Umanesimo e Rinascimento*, Ossolineum, Wrocław, s. 291—321. 37. *Ateistyczna perspektywa nieśmiertelności*, Euhemer, nr 1—2 (56—57), s. 45—51. 38. *Dalszy ciąg rejestru egzemplarzy dzieł Vaniniego*, Euhemer, nr 1—2 (56—57), s. 171—176. 39. *Nieznaný autograf Giordana Bruna w Polsce*, Euhemer, nr 4—5 (59—60), s. 3—10; *Un autografo inedito di Giordano Bruno in Polonia*, Atti dell'Accademia di Scienze Morali e Politische, vol. 78, Napoli 1968, s. 262—268. 40. *50 lat radzieckiej ateografii*, Euhemer, nr 6 (61), s. 41—52. 41. *Uwagi Vaniniego o pięknie i niezwykłości*, *Studia Estetyczne*, t. 4, s. 39—44. [1968] 42. *Giulio Cesare Vanini (1585—1619) la sua filosofia dell'uomo e delle opere umane*, Ossolineum, Wrocław, ss. 47. 43. *A. Fogazzaro i E. Buonaiuti. Dzieje modernizmu włoskiego* [w:] *Studia o modernistach katolickich*, PWN, Warszawa, s. 151—168. 44. *Ateistyczna filozofia kultury*, „*Życie i Myśl*”, nr 3 (165), s. 15—19. 45. *Ateistyczne chrześcijaństwo biskupa Robinsona*, Euhemer, nr 2 (68), s. 67—75. 46. *Intorno alla presenza di Giordano Bruno nella cultura del cinquecento e seicento. Aggiunte alla bibliografia di Salvestrini*, Atti dell'Accademia di Scienze Morali e Politiche, vol. 79, Napoli, s. 505—526. 47. *La presenza del pensiero di Bernardino Telesio nella cultura moderna*, Atti dell'Accademia di Scienze Morali e Politiche, vol. 79, Napoli, s. 331—353; *Problem obecności Bernardina Telesia (1508—1588) w kulturze*, *Prace Filozoficzne* nr VI (AUW nr 120), Wrocław 1970, s. 39—63. 48. *O formach obecności człowieka w kulturze*, Euhemer, nr 1 (67), s. 5—10. [1969] 49. *Zarys dziejów ateografii od Doleta do Vaniniego (1535—1616)*, *Studia Religioznawcze*, nr 1—2, s. 149—172; *od Vaniniego do Kartezjusza (1616—1650)*, 1970, nr 3, s. 125—142; *od Kartezjusza do Kazimierza Łyszczyńskiego (1650—1671)*, 1972, nr 5, s. 121—142; (1672—1689), Euhemer, 1971, nr 4 (82), s. 67—83. 50. *Alchemiczna treść mitów a filozoficzna antropologia Giordana Bruna*, Euhemer, nr 3 (73), s. 57—67. 51. *Bruno w Polsce. Od Keckermanna do Heweliusza (lata 1599—1668)*, Euhemer, nr 1—2 (71—72), s. 94—102. 52. *Etyka Vaniniego*, *Etyka*, tom 4, s. 139—149. 53. *Centralne kategorie religioznawstwa marksistowskiego*, Euhemer, nr 1—2 (71—72), s. 3—17. 54. *Giovanni Imperiale (1596—1670), jego Muzea i Noce*, *Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej*, tom 15, s. 145—158. 55. *Uczeń czarnoksiężników egipskich*, Euhemer, nr 4 (74), s. 31—39. 56. *Gli incontri tra Vanini e Campanella* [w:] *Tommaso Campanella (1568—1639)*, Napoli, s. 473—485. [1970] 57. *Centralne kategorie filozofii Vaniniego*, PWN, Warszawa, ss. 300; *przekład włoski: Le categorie centrali della filosofia del Vanini*, [w:] *Le interpretazioni di G. C. Vanini, a cura di G. Papuli*, Congedo Editore, Galatina 1975, s. 153—316. 58. *Bruno i Vanini w świecie poezji, dramatu i muzyki*, Euhemer, nr 2 (76), s. 55—68. 59. *Bruno nel Settecento*, Atti dell'Accademia di Scienze Morali e Politiche, vol. 80, Napoli 1969, s. 199—230; *La presenza di G. Bruno nel cinque-, sei- e settecento* (aggiunte ulteriori alla Bibliografia Bruniana del Salvestrini), vol. 81, Napoli 1970, s. 325—344. 60. *Note inedite intorno alla biografia di Vanini*, *La Zagaglia*, Lecce, nr 48, s. 365—368. 61. *Una poesia di Valente Acidalio „Ad Iordanum Brunum Nolanum Italum” pubblicata nel 1589*, Atti dell'Accademia di Scienze Morali e Politiche, vol. 81, Napoli, s. 320—324. 62. *Vanini e il paradosso di Empedocle*, *La Zagaglia*, Lecce, nr 46, s. 208—217; *Vanini i paradoks Empedoklesa*, Euhemer, nr 1 (75), s. 103—112. [1971] 63. *Archytas z Taranto a renesansowa ars combinatoria Giordana Bruna*, Euhemer, nr 1 (79), s. 53—69. 64. *Geneza i perspektywy nemiologii*, Euhemer, nr 2 (80), s. 49—54. 65. *Lenin o ateizmie i ateistach*, *Studia Religioznawcze*, nr 4, s. 95—113. 66. *Problem książki w filozofii Vaniniego*, *Studia o Książce*, t. 2, Wrocław, s. 123—145. 67. *Sens tekstu filozoficznego w świetle historyzmu Lenina*, *Prace Filozoficzne* nr VII, AUW nr 136, Wrocław, s. 3—14. 68. *Sulla fortuna letteraria di Giulio Cesare Vanini* [w:] *Studi di storia Pugliese in*

- onore di Nicola Vacca, Galatina, s. 351—355. 69. *Zainteresowania i osiągnięcia religioznawców litewskich*, Euhemer, nr 5 (81), s. 95—104. [1972] 70. *Giordano Bruno nella patria di Copernico*, Ossolineum, Wrocław, ss. 57. 71. *Giordano Bruno nella cultura contemporanea*, Atti dell'Accademia di Scienze Morali e Politiche, vol. 83, Napoli, s. 391—450; *Obecność Giordana Bruna we współczesnej kulturze światowej*, Euhemer, nr 3 (85), s. 23—40. 72. *La zbitka come una forma della compresenza nella storia della filosofia e nella filosofia dell'arte*, Misure Critiche, Salerno, nr 5, s. 58—71. 73. *O metodzie interpretacji obrazów religijnych*, Euhemer, nr 4 (86) s. 75—88. 74. *O węgierskich ateistach i historykach ateizmu*, Euhemer, nr 2 (84), s. 73—90. 75. *Problemi scelti di filosofia dell'arte*, La Zagaglia, Lecce, nr 56, s. 278—287. 76. *Renesansowe początki materializmu mechanistycznego*, Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej, t. 18, s. 293—305. 77. *Vanini nel Seicento e gli strumenti concettuali per studiare la sua presenza nella cultura*, Atti dell'Accademia di Scienze Morali e Politiche, vol. 82, Napoli, s. 377—440. [1973] 78. *Alberto Caracciolo i jego filozofia religii*, Euhemer, nr 3 (89), s. 73—82. 79. *Ateometria. Problematyka i zadania badawcze*, Studia Religioznawcze, nr 8, s. 193—206. 80. *Controverses philosophiques autour de Copernic*, La Pensée, Paris, nr 172, s. 95—104; *Filozofski spоровi oko Kopernika*, Dijalektika, Beograd, nr 2, s. 89—102; *Spory filozoficzne o Kopernika*. *Dziesięć płaszczyn sporu* [w:] *Materiały do sesji Kopernikowskiej*, Wrocław 1974, s. 33—48. 81. *Leninowska filozofia człowieka*, Prace Filozoficzne, t. XIII, AUW nr 212, Wrocław, s. 15—34. 82. *Łyszczczyński, hasło* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XVIII, z. 4, Wrocław, kol. 609—610. 83. *Ogólnopolski program badań religioznawczych i struktura organizacyjna religioznawstwa w Polsce*, Euhemer nr 4 (90), s. 3—24. 84. *O sposobach istnienia człowieka w książce*, Studia o Książce t. 4, Wrocław, s. 3—25. 85. *Problem funkcji książki w filozofii Giordana Bruna*, Studia o Książce, t. 3, Wrocław, s. 247—265. 86. *Problemy religioznawcze ikonometrii*, Euhemer, nr 2 (88), s. 3—12. 87. *Teoria Kopernika a nowożytna antropologia filozoficzna*. *Światopoglądowe znaczenie teorii Kopernika*, Euhemer, nr 1 (87), s. 5—20. 88. *Trzy procesy o ateizm: Bruno — Vanini — Łyszczczyński* [w:] *Wolność sumienia*, PWN, Warszawa, s. 241—252. [1974] 89. *Człowiek w świecie dzieł*, PWN, Warszawa, ss. 377. 90. *La natura nella filosofia di Giordano Bruno*, Bollettino di Storia della Filosofia dell'Università degli Studi di Lecce, vol. 1 (1973), Lecce, s. 70—87. 91. *Michele Federico Sciacca w świetle spotkań*, Euhemer, nr 3 (93), s. 123—138. 92. *Michele Federico Sciacca w walce z kulturą świecką*, Euhemer, nr 2 (92), s. 3—14. 93. *Orografia współczesnej filozofii włoskiej*, Studia Filozoficzne, nr 6 (103), s. 113—131. 94. *Perspektywy rozwoju świeckiej kultury socjalistycznej w Polsce i związane z nimi zadania religioznawstwa*, Euhemer, nr 4 (94), s. 3—15. 95. *Profil scelti di pensatori Polacchi*. *Grzegorz z Sanoka — Kazimierz Łyszczczyński — Jan Matejko*, Atti dell'Accademia di Scienze Morali e Politiche, vol. 84, Napoli, s. 211—243. 96. *Teologia spotkania a zadania religioznawczej inkontrolologii*, Euhemer, nr 1 (91), s. 11—19. 97. *Uwagi o współczesnej filozofii marksistowskiej we Włoszech*, Prace Filozoficzne nr XIV, AUW, nr 224, Wrocław, s. 3—22. 98. *Vanini et la philosophie de la culture*, Tijdschrift voor de Studie van de Verlichting, Bruxelles, nr 2, s. 132—146. 99. *Vanini in de zeventiende eeuw en het begrippeninstrumentarium om zijn aanwezigheid in de cultuur te bestuderen*, Tijdschrift voor de Studie van de Verlichting, Bruxelles, nr 2, s. 132—146. [1975] 100. *Come leggere i dialoghi De admirandis?*, Atti dell'Accademia di Scienze Morali e Politiche, vol. 86, Napoli, s. 164—179. 101. *Formy obecności Augustyna i Tomasza w kulturze świeckiej*, Euhemer, nr 3 (97), s. 43—58. 102. *In orbis anulo gemma. Scoperta della fonte di una metafora Vaniniana*, La Zagaglia, Lecce, nr 65—66, s. 78. 103. *Marxism and Phenomenology in Contemporary Italian Philosophy*, „Dialectics and Humanism”, vol. II—2, Spring, s. 157—175; *Marksizm a fenomenologia we współczesnej filozofii włoskiej*, „Studia Filozoficzne”, nr 3 (112), s. 23—48. 104. *O czytaniu obrazów i czytaniu*

na obrazach, *Studia o Książce*, t. 5, Wrocław, s. 45—52. 105. O pojęciu deteologizacji, *Euhemer*, nr 2 (96), s. 3—16. 106. *Teksty filozoficzne z punktu widzenia ich przekształcalności*, *Studia Filozoficzne*, nr 12 (121), s. 77—90. 107. *Współcześni neotomiści włoscy*, *Euhemer*, nr 4 (98), s. 3—14. 108. *Z dziejów ateizmu i wolnej myśli w Portugalii*, *Euhemer*, nr 1 (95), s. 97—111; *Iz istorii ateizma i swobodomyślija w Portugalii*, *Nauka i Rieligija*, Moskwa 1977, nr 1, s. 81—84 (streszczenie). [1976] 109. *Come l'uom s'eterna. Saggio sull'immortalità del pensiero* [w:] *Scritti in onore di Cleto Carbonara*, Napoli, s. 615—624. 110. *...et stellas lumine pascit. Formy obecności poezji starożytnej w dziełach Vaniniego (1585—1619)*, *Meander*, nr 4, s. 145—151. 111. *Girolamo Franzosi z Werony — autor De mutationibus religionum (1632)*, *Euhemer*, nr 2 (100), s. 41—52; *Le idee Vaniniane nel De mutationibus religionum (1632) di Girolamo Franzosi*, *Atti dell'Accademia di Scienze Morali e Politiche*, vol. 86, Napoli, s. 399—312. 112. *Il policentrismo della cosmologia di Giordano Bruno come fondamento della sua filosofia policentrica della cultura*, *Misure Critiche*, Salerno, nr 20—21, s. 57—72. Toż [w:] *Circolo Giordano Bruno, Nola 1875—1975: Simposio Bruniano*, Nola 1977, s. 7—29. 113. *Incontrologia e trasformabilità*, *Misure Critiche*, Salerno, nr 19, s. 77—88. 114. *Muzyka i filozofia z punktu widzenia przekształcalności dzieł*, *Studia Filozoficzne*, nr 4 (125), s. 129—145. 115. *Natura e cultura in G. C. Vanini*, *Bollettino di Storia della Filosofia dell'Università degli Studi di Lecce*, vol. II (1974), Lecce, s. 37—43. 116. *O sposobach czytania dzieł filozoficznych. Przyczynek do „teorii czytania”*, *Annales Universitatis Mariae Curie Skłodowska*, vol. I-8, Sectio I, Lublin, s. 75—83. 117. *Poezja i muzyka bez mitów i magii czyli o roztapianiu religii w poezji i w muzyce*, *Euhemer*, nr 3 (101), s. 3—17. 118. *Vanini w muzyce J. M. Hauera*, *Euhemer*, nr 4 (102), s. 3—17. 119. *Zadania i metody inkontrolologii*, *Folia Societatis Scientiarum Lublinensis*, vol. 18, Hum 1, Lublin, s. 13—19. [1977] 120. *Czas w kulturze świeckiej*, *Euhemer*, nr 2 (104), s. 3—12. 121. *Marksiowska teoria kultury świeckiej*, *Euhemer*, nr 4 (106), s. 107—115. 122. *O marksiowską inkontrolologię. Zarys ogólnej teorii spotkań*, *Studia Filozoficzne*, nr 5 (138), s. 35—43. 123. *Osservazioni sull'incontro tra la Polonia Popolare e la filosofia italiana* [w:] *Il pensiero di Giovanni Gentile*, Roma, s. 605—618. 124. *Polska filozofia kultury (1918—1939) a teoria kultury świeckiej*, *Euhemer*, nr 1 (103), s. 3—7. 125. *Polska filozofia kultury XX wieku (1918—1939). Problemy — próba oceny — program badań*, *Studia Filozoficzne*, nr 4 (137), s. 25—32, toż (z przypisami) w pracy zbiorowej: *Wybrane zagadnienia z historii filozofii polskiej na tle filozoficznej umysłowości europejskiej*, Ossolineum, Wrocław, s. 125—137. 126. *Religioznawstwo a kultura świecka*, *Euhemer*, nr 3 (105), s. 3—7. 127. *Sokrates na rysunkach Władysława Witwickiego*, *Meander*, nr 7—8, s. 289—306. 128. *Tadeusz Kotarbiński*, *Euhemer*, nr 1 (103), s. 9—19. 129. *Włoska filozofia marksiowska w latach 1972—1974*, *Prace Filozoficzne XIX*, AUW, nr 321, s. 5—20. [1978] 130. *Portrety filozofów w poezji, malarstwie i muzyce*, *Wyd. Lubelskie*, Lublin, ss. 417. 131. *Boginie Sebastiana Klonowica*, *Euhemer*, nr 1 (107), s. 3—14. 132. *Elementy kultury świeckiej*, *Euhemer*, nr 4 (110), s. 3—12. 133. *Kratokles wśród fosforów. Grecja Władysława Witwickiego*, *Meander*, nr 11—12, s. 513—523. 134. *Listy Władysława Witwickiego z lat 1939—1947 (inedita)*, *Euhemer*, nr 2 (108), s. 3—20. 135. *Marksiowska teoria za swietskata kultura*, *Ateistyczna Tribuna*, Sofija, nr 3, s. 39—49. 136. *Nowy model człowieka w wizjach wolnomyślicieli okresu międzywojennego*, *Człowiek i Światopogląd*, nr 12 (161), s. 102—109. 137. *O dźwiękowych portretach Heraklita i Platona w muzyce współczesnej awangardy*, *Meander*, nr 2, s. 81—92. 138. *Spór o charakter kultury polskiej w latach 1918—1939* [w:] *Polska myśl społeczno-polityczna i jej realizacja 1918—1978*, Lublin, s. 149—166. 139. *The Development of the Socialist Secular Culture in Poland*, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*, *Studia Religio-logica*, Kraków, z. 3, s. 157—164. 140. *Znaczenie Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie dla teorii kultury świeckiej*, *Euhemer*, nr 3 (109), s. 3—14; *Znaczenieto*

- na *Ikonomiczeski Rykopisi ot 1857—1859 godina na Marks za teorijata na swietskaja kultura*, Ateisticzna Tribuna, Sofija 1979, nr 2, s. 36—46. [1979] 141. *Acidalius (1567—1595) i Republika Muz*, Meander, nr 4, s. 181—190. 142. *Ateizm w muzyce. Droga Bogusława Schaeffera do Vaniniany*, Euhemer nr 2 (112), s. 61—70. 143. *Dialektyka spotkań i autokreacji w „filozofii nauczyciela” Jana Legowicza*, Studia Filozoficzne, nr 10 (167), s. 197—202. 144. *Kultura świecka*, Oświata Dorosłych, nr 7, s. 344—347. 145. *Renesansowa Republika Muz*, Euhemer, nr 1 (111), s. 3—15. 146. *Stefan Drzewieski — nauczyciel i działacz społeczny*, Człowiek i Światopogląd, nr 12 (173), s. 168—181. 147. *Vanini w świetle spotkań [w:] Studia z dziejów Renesansu*, Warszawa, s. 185—207. [1980] 148. *Alchemik i Mefisto (o Kazimierze Jeżewskiej)*, Meander, nr 5—6, s. 175—183. 149. *Filozofia kultury Grzegorza z Sanoka*, Rocznik Sanocki, t. V, Rzeszów, s. 97—109. Toż [w:] *500-lecie Grzegorza z Sanoka*, Lublin 1979, s. 37—51. 150. *Historia ateizmu i wolnej myśli na łamach „La Razione” (1907—1979)*, Euhemer, nr 2 (116), s. 77—72. 141. *Inedita Władysława Witwickiego (1878—1948). Ankieta w sprawie utraty wiary religijnej (rękopis)*, Euhemer, nr 3 (117), s. 103—113. 152. *Juliusz Krzyżanowski (1892—1950) i spory o łacinę*, Meander, nr 1—2, s. 3—13. 153. *Kazimierz Czapiński o kulturze*, Człowiek i Światopogląd, nr 1 (174), s. 136—141. 154. *Listy Władysława Tatarkiewicza z lat 1942—1977 (inedita) do Andrzeja Nowickiego*, Studia Filozoficzne, nr 9 (178), s. 3—10. 155. *O kulturze socjalistyczną*, Oświata Dorosłych, nr 5 (214), s. 197—201. 156. *Obecność Grzegorza z Sanoka w kulturze*, Rocznik Sanocki, t. V, Rzeszów, s. 85—95. 157. *Pierspiektywy rozwitija swietskoj socjalistycznej kultury w Polsce i swiazannyje z nimi zadaczi rieligiowiedjenja [w:] Marksistskoje mirowozzrieniye i socjalistycznej kultura*, Warszawa, s. 47—70. 158. *Portrety teologów*, Euhemer, nr 1 (115), s. 31—39. 159. *Postęp a sens życia [w:] Świadomość i rozwój*, Kraków s. 348—360. 160. *Religia i ateizm w listach Władysława Witwickiego do Heleny Dąbczańskiej (inedita)*, Euhemer, nr 4 (118), s. 5—36. 161. *Włoska filozofia kultury [w:] Filozofia i kultura włoska. Zagadnienia współczesne*, Ossolineum, Wrocław, s. 187—204. [1981] 162. *Nauczyciele*, Wyd. Lubelskie, Lublin, ss. 334. 163. *Pluralizm światopoglądowy w kulturze socjalistycznej*, Euhemer, nr 2 (120), s. 117—130. 164. *Problemy religii i kultury świeckiej we wczesnych pracach Władysława Witwickiego*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Studia Religioznawcza, r. 6, Kraków, s. 7—18. 165. *Psychologia a religioznawstwo*, Euhemer, nr 1 (119), s. 5—9. 166. *Rola nauczyciela w rozwoju emocjonalnym człowieka*, Oświata Dorosłych, nr 5, s. 226—264. 167. *Współczesna katolicka filozofia kultury w Polsce. Personalistyczny pluralizm Adama Rodzińskiego*, Euhemer, nr 3 (121), s. 49—61. *Związek socjalizmu z demokracją jako tradycja Polskiej Partii Socjalistycznej. Polska droga do socjalizmu w świetle doświadczeń stu lat polskiego ruchu robotniczego*, Lublin, ss. 17. [1982] 169. *Aksjologiczne aspekty pluralizmu [w:] Człowiek i świat wartości*, Kraków, s. 505—517. 170. *Podmiotowe aspekty dziejów krytyki religii*, Euhemer, nr 3—4 (125—126), s. 3—4 (125—126), s. 6—15. 171. *Problem religii i wizja kultury świeckiej w polskim ruchu socjalistycznym (1892—1948)*, Euhemer, nr 1—2 nr 1—2 (123—124), s. 13—29 [1983] 172. *Czas i człowiek*, Nasza Księgarnia, Warszawa, ss. 179. 173. *Metoda inkontrolologiczna w historii filozofii a policentryczna struktura osobowości filozofów*, Studia Filozoficzne, nr 4 (209), s. 87—93. 174. *Ontologiczny fundament ateizmu Ernsta Blocha (1885—1977)*, Euhemer, nr 2 (128), s. 63—73. 175. *Z rozważań nad filozofią Lukrecjusza i genezą jego ateizmu*, Euhemer, nr 1 (127), s. 11—25. 176. *Od Achillesa i Afrodyty do Uranii i Zenona z Elei czyli antyk w wyobraźni plastycznej Władysława Witwickiego. Katalog postaci historycznych, literackich i mitologicznych*, Meander nr 12, s. 521—536. 177. *Policentryczna struktura osobowości Lukrecjusza*, Meander, nr 10—11, s. 407—418. 178. *Władysław Witwicki (1878—1948) jako pracownik książki polskiej*, Roczniki Biblioteczne, r. 27, z. 1—2, s. 289—316. 179. *Myśl Marksa o przekształcaniu świata i jej znaczenie dla religioznawstwa*, Euhemer,

nr 4 (130), s. 49—61. 180. *Wierzenia religijne w wyobraźni plastycznej Władysława Witwickiego*, Euhemer, nr 3 (129), s. 51—70. 181. *Nowość jako aksjologiczna kategoria inkontrologii*, *Studia Filozoficzne*, nr 11—12, s. 5—20. [1984] 182. *Ateistyczna treść demonologii Vaniniego. Wkład do teorii spotkań*, Euhemer, nr 2 (132), s. 59—70. 183. *Interioryzacja religii a interioryzacja muzyki w filozofii Schleiermachera*, Euhemer, nr 3 (133), s. 103—118. 184. *Julian Pulikowski (1908—1944) o podmiocie kultury*, Euhemer, nr 1 (131), s. 31—44. 185. *O roli dekonkretyzacji w sztuce czytania*, *Studia o Książce*, t. 14, s. 39—51. 186. *Religion in the Socialist Secular Culture*, *Current Progress in the Methodology of the Science of Religions*, s. 165—173. 187. *Vanini (1585—1619) i jego filozofia muzyki*, *Studia Filozoficzne*, nr 5, s. 75—89. [1985] 188. *Filozofia muzyki*, *Ruch Muzyczny*, nr 1, s. 17—18, nr 3, s. 17, nr 9, s. 21—22, nr 15, s. 23—24, nr 16, s. 4, nr 18, s. 18—19. 189. *Pozycja brakującego dialogu XXXV w strukturze dzieł Vaniniego. Filozoficzne problemy kompozycji*, Euhemer, nr 1, s. 15—26. 190. *Religia Muzyki i kult kompozytorów*, Euhemer, nr 3, s. 95—106. [1986] 191. *Zarys dziejów krytyki religii. Starożytność*, Warszawa KiW, ss. 367. 192. *O etycznym pojmowaniu muzyki i o muzycznym pojmowaniu etyki*, [w:] *XXIV Bydgoski Festiwal Muzyczny*, Bydgoszcz, s. 75—88. 193. *The Polycentric Structure of the Subject of Culture*, *Annales UMCS*, S. I, v. VI, 10, s. 165—180. 194. *Skąd się wzięło i jaki sens ma wyrażenie „homo in rebus”?* *Studia Filozoficzne*, nr 1—2, s. 183—187. 195. *Dzieła kompozytorów jako „wytwory psychofizyczne” (filozofia muzyki Kazimierza Twardowskiego)*, *Ruch Muzyczny*, nr 18, s. 6—7. 196. *Perspektywy rozwoju pluralizmu w obrębie polskiej katolickiej filozofii kultury*, [w:] *Wybrane problemy kultury katolickiej i polityki kulturalnej*, wyd. Instytut Kultury, Warszawa, s. 203—222. 197. *Syntagma di filosofia della musica*, *Presenza Taurisanese*, Taurisano, nr 3, s. 3—4. 198. *Bruno e Vanini nella musica di Mozart*, *Presenza Taurisanese*, nr 7—8, s. 3—4. 199. *Wkład Vaniniego do filozofii spotkań*, [w:] *W 400-lecie urodzin Vaniniego*, UMCS, Lublin, s. 29—49. 200. *Przestrzeń spotkań. Prolegomena do inkontrologicznej filozofii przestrzeni*, [w:] *Filozofia przestrzeni*, UMCS, Lublin, s. 5—27.

b) Wybory tekstów poprzedzone wstępami

[1960] 201. *Filozofowie o religii*, Warszawa, ss. 324; t. II, Warszawa 1963, ss. 257. [1962] 202. *Wypisy z historii krytyki religii*, KiW, Warszawa, ss. 566. [1967] 203. *Filozofia włoskiego Odrodzenia*, PWN, Warszawa, ss. 419 (Wstęp, s. 5—73). [1977] 204. *Współczesna filozofia włoska*, PWN, Warszawa, ss. 574, (Wstęp, s. 5—119). [1979] 205. *Filozofia francuskiego Odrodzenia*, PWN, Warszawa, ss. 470 (Wstęp, s. 5—70). 206. *Giordano Bruno*, Wiedza Powszechna, Warszawa, ss. 307 (Wstęp, s. 7—141). [1982] 207. *Witwicki*, Wiedza Powszechna, Warszawa, ss. 304 (Wstęp, s. 7—144).

c) Dialogi

[1980] 208. *Lampa trzydziestu spotkań czyli Bruno w trzydziestu dialogach*, Śląsk, Katowice, ss. 569. [1983] 209. *Uczeń Twardowskiego. Władysław Witwicki*, Śląsk, Katowice, ss. 364.

d) **Artykuły, recenzje itd.** — około 800 pozycji. Pełna bibliografia w: *Bibliografia ważniejszych prac drukowanych Andrzeja Nowickiego w 30-lecie pracy naukowej*, Euhemer, 1969, nr 4 (74), s. 154—174 i *Bibliografia ważniejszych prac drukowanych Andrzeja Nowickiego z lat 1970—1979*, Euhemer 1979, nr 4 (114), s. 129—139.

ZBIGNIEW OGONOWSKI

Urodził się 27 czerwca 1924 r. w Warszawie. Studiował filologię polską w Toruniu w latach 1946—1949 i w Warszawie w latach 1950—1951. Dyplom magistra filozofii w zakresie filologii polskiej uzyskał na Uniwersytecie Warszawskim w lipcu 1951 r. Stopień dra filozofii (wg ówczesnej nomenklatury: „kandydata nauk filozoficznych”) uzyskał w r. 1958 na Uniwersytecie Warszawskim. Podstawą przewodu doktorskiego była rozprawa: *Tolerancja i socynianizm* (promotor: prof. dr Ludwik Chmaj), badająca wpływ doktryn i światopoglądów religijnych na kształtowanie się postaw tolerancyjnych i nietolerancyjnych. Rozprawa, rozszerzona następnie o część zatytułowaną: *Tolerancja a polityka*, opublikowana została w książce pt. *Z zagadnień tolerancji w Polsce XVII wieku*. Od r. 1954 zatrudniony w Polskiej Akademii Nauk jako adiunkt, najpierw w ówczesnym Zakładzie Historii Filozofii Nauki, a od r. 1956 w Instytucie Filozofii i Socjologii, w Zakładzie Historii Nowożytnej (kierownik: B. Baczeko). W latach 1958—1961 był zatrudniony dodatkowo jako adiunkt na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Warszawskiego przy katedrze Historii Filozofii Nowożytnej (kierownik: Leszek Kołakowski). Kolejne szczeble kariery naukowej przeszedł pracując w Instytucie Filozofii i Socjologii PAN, w Zakładzie Historii Filozofii Nowożytnej. W styczniu 1966 r. uzyskał stopień naukowy dra habilitowanego (na podstawie rozprawy habilitacyjnej: *Socynianizm a Oświecenie*, rozpatrującej myśl filozoficzną socynian na szerokim tle porównawczym filozofii europejskiej od Renesansu do czasów wczesnego Oświecenia). W grudniu tegoż roku otrzymał stanowisko docenta. W lipcu 1972 nadany mu został tytuł profesora nadzwyczajnego, a w maju 1983 r. — profesora zwyczajnego. Od r. 1976 kieruje Zakładem Historii Filozofii Nowożytnej w wymienionym wyżej Instytucie PAN. Jest członkiem Rady Naukowej IFiS od r. 1966, członkiem Komitetu Nauk Filozoficznych od r. 1969, był członkiem komitetu redakcyjnego, a przez pewien czas (1978—1982) zastępcą redaktora naczelnego czasopisma „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej”, obecnie jest członkiem Rady Redakcyjnej tego czasopisma; jest członkiem czteroosobowej Rady Redakcyjnej „Biblioteki Pisarzy Reformacyjnych”.

Jego zainteresowania badawcze skupiały się przez długi czas przede wszystkim na myśli filozoficznej i filozoficzno-religijnej arian-socynian, któremu to tematowi poświęcił prac najwięcej; zajmował się też filozofią europejską XVII wieku; owocem najdojrzałym studiów w tej dziedzinie jest monografia *Locke*, opublikowana w r. 1972. Na początku lat siedemdziesiątych zajął się myślą społeczno-polityczną i filozoficzną w Polsce XVII wieku (z pominięciem problematyki socyniańskiej). Głównym produktem tych studiów była obszerna dwutomowa antologia tekstów *Filozofia i myśl społeczna XVII wieku*, w serii: „700 lat myśli polskiej”, opublikowana w końcu lat siedemdziesiątych. Innym produktem tych badań jest wydana w r. 1985 książka *Filozofia w Polsce XVII wieku*.

BIBLIOGRAFIA

a) Monografie, studia, rozprawy, wstępy naukowe (wybór)

[1954] 1. *Racjonalizm w polskiej myśli arikańskiej* [w:] *Studia i materiały z dziejów nauki polskiej*, t. II, s. 206—243. [1955] 2. *Filozoficzna i społeczna ideologia braci polskich*, *Myśl Filozoficzna*, nr 1, s. 69—113. Toż w: *Z dziejów polskiej myśli*

- filozoficznej i społecznej. T. I, Warszawa, s. 174—228. [1956] 3. *Oddziaływanie Braci Polskich na Zachodzie* [w:] *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, t. II, s. 141—163.
4. Wstęp do: *Dwa listy A. Wiszowatego do St. Lubienieckiego młodszego* [w:] *Studia i materiały z dziejów nauki polskiej*, t. IV, s. 347—353. [1957] 5. *Przesłanki narodzin idei tolerancji. Rola reformacji w procesie krystalizowania się wolności sumienia*, *Studia Filozoficzne*, nr 1, s. 95—115. 6. Wstęp do: Jan Crell, *O wolność sumienia*, Biblioteka Klasyków Filozofii, Warszawa, PWN, s. VII—XLIV. [1958]
7. *Z zagadnień tolerancji w Polsce XVII wieku*, Warszawa, PWN, s. 350. [1959] 8. *Ze studiów nad myślą filozoficzną późnego socynianizmu: Joachim Stegmann starszy i ewolucja założeń doktryny socyniańskiej*, *Studia Filozoficzne*, nr 3, s. 55—81. 9. *Wiara i rozum w doktrynach religijnych socynian i Locke'a* [w:] *Studia nad arianizmem*, pod red. L. Chmaja, Warszawa, s. 425—450. [1960] 10. *Socynianizm polski*, Warszawa, Wiedza Powszechna, seria: „Myśli i Ludzie”, wstęp s. 7—111; wybór tekstów: s. 113—251. 11. Wstęp do: A. Wiszowaty, *O religii zgodnej z rozumem*, Biblioteka Klasyków Filozofii, Warszawa, PWN, s. VII—XXVII. [1961]
12. *Aubert de Versé, francuski antyklerykał i socynianin z końca XVII wieku*, *Euhemer*, *Zeszyty Filozoficzne*, nr 2, s. 20—36. [1963] 13. *Kryteria prawdziwości chrystianizmu u Fausta Socyna*, [w:] *Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej*, t. 9, s. 69—104. 14. Wstęp do: Joachim Stegmann, *De Iudice et norma controversiarum fidei* [wspólnie z Juliuszem Domańskim]. Biblioteka Pisarzy Reformacyjnych, nr 4, Warszawa, PWN, s. 7—10. 15. Słowo wstępne do wydania polskiego: John Locke, *List o tolerancji*. Międzynarodowy Instytut Filozofii, seria: „Filozofia i wspólnota światowa”, Warszawa, PWN, s. VII—XIII. [1964] 16. *Teologia naturalna Jana Crella*, [w:] *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, t. IX, s. 139—186. 17. *Arystotelizm heterodoksalny w religijności zrationalizowanej (Ernst Söner, czyli próba integracji doktryny filozoficznej Cesalpina w religijny system socynian)*, *Studia Filozoficzne*, nr 4, s. 71—110. [1966] 18. *Socynianizm a Oświecenie. Studia nad myślą filozoficzno-religijną arian w Polsce XVII wieku*, Warszawa, PWN, s. 571. 19. „*Le Christianisme sans Mystères selon John Toland et les Sociniens*” [w:] *Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej*, t. 12, s. 205—224 (przekład części rozdziału VIII książki: *Socynianizm a Oświecenie*). [1970] 20. *Problem tolerancji w Europie w drugiej połowie XVII wieku (arianie polscy — Bayle — Locke)*, [w:] *Wiek XVII — Kontrreformacja — Barok*, *Studia Staropolskie*, s. 255—274. 21. *Locke jakiego nie znamy: wczesne pisma polityczne Locke'a*, *Człowiek i Światopogląd*, nr 5, s. 45—59. 22. *Spór o Locke'a w historiografii współczesnej*, [w:] *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, t. XV, s. 143—187. [1971] 23. *Antytrynitaryzm w Polsce. Stan badań i postulaty*, [w:] *Wokół dziejów i tradycji arianizmu*, pod red. L. Szczuckiego, Warszawa, PWN, s. 5—27. 24. *Z dziejów deizmu angielskiego: Anthony Collins (1672—1729)*, *Euhemer — przegląd religioznawczy*, nr 2, s. 57—63. [1972] 25. *Locke*, Warszawa, Książka i Wiedza, s. 360. 26. *Polonica w bibliotece Locke'a*, [w:] *Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej*, t. 18, s. 279—291. [1974] 27. *Le rationalisme dans la doctrine des Sociniens*, [w:] *Movimenti ereticali in Italia e in Polonia nei secoli XVI—XVII*, Firenze, s. 141—158. [1975] 28. *W obronie liberum veto. Nad pismami Andrzeja Maksymiliana Fredry*, *Człowiek i Światopogląd*, część I, nr 4, s. 59—87; część II, nr 5, s. 83—106. [1977] 29. *Z dziejów megalomanii narodowej*, *Człowiek i Światopogląd*, nr 12, s. 105—122. 30. *Der Sozinianismus und die Aufklärung*, [w:] *Reformation und Frühaufklärung in Polen...*, herausgegeben von P. Wrzecionko, Göttingen, s. 78—156 [jest to przekład na niemiecki ostatniego rozdziału książki *Socynianizm i Oświecenie*, vide nr 18]. [1979] 31. *Filozofia i myśl społeczna XVII wieku* (seria: „700 lat myśli polskiej”). [Antologia tekstów]. Wybrał, opracował, wstępem i przypisami opatrzył..., Warszawa, PWN, część I — s. 738, część II — s. 468. [1980] 32. *Socynianizm w świetle wielkich doktryn filozoficznych XVII wieku*, *Człowiek i Światopogląd*, nr 7, s. 22—33. Toż w wersji rozszerzonej

w jęz. niem.: *Der Sozinianismus aus der Sicht der grossen philosophischen Doktrinen des 17. Jahrhunderts*, [w:] *Socinianism and its Role in the Culture of the XVI-th to XVIII-th Centuries*, pod red. L. Szczuckiego, Warszawa—Łódź 1983, s. 115—123. [1981] 33. *Faustus Socinus*, [w:] *Shapers of Religious Traditions in Germany Switzerlans and Poland, 1560—1600*, edited by Fill Raitt, New Haven and London, Yale University Press, p. 195—209. 34. *Samuel Przypkowski (1592—1670) i jego traktat „De pace et concordia Ecclesiae”*: w jęz. polskim, w wersji nieco skróconej, *Studia Filozoficzne*, nr 2, s. 89—102; w przekładzie na jęz. łaciński (dokonanym przez prof. M. Brożka) jako wstęp do: *Samuelis Przipcovii Dissertatio de pace et concordia Ecclesiae*, wydał M. Brożek, Warszawa—Łódź 1981, PWN (Biblioteka Pisarzy Reformacyjnym nr 13), s. 7—21. 35. *Leibniz i socynianie*, [w:] *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, t. 26, s. 105—124. Toż w jęz. niem.: *Leibniz und die Sozinianer*, [w:] *Theatrum Europaeum. Festschrift für Elida Maria Szarota*, München 1982, s. 385—403. 36. *W sprawie korespondencji Leibniza z Samuelem Crellem*, [w:] *Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej*, t. 27, s. 333—336. [1982] 37. *Andrzej Wiszowaty* [wstęp w jęz. francuskim], [w:] *Andreas Wissowatius: Religio rationalis. Editio trilinguis* [tekst łaciński, francuski, niemiecki]. In Zusammenarbeit mit J. Domański, T. Namowicz, H. Vandenbossche und J. Vercruyssen herausgegeben von Z. Ogonowski, Wolfenbüttel (Wolfenbütteler Forschungen Band 20), s. 9—23. 38. *Die Deutschen in der polnischen Antitrinitarier-Bewegung*, [w:] *Schlesien und Pommern in den deutsch-polnischen Beziehungen vom 16. bis 18. Jahrhundert. XIV deutsch-polnische Schulbuchkonferenz der Historiker...*, Braunschweig, s. 109—118.

EWA ORŁOWSKA

Ukończyła studia wyższe na Wydziale Matematyki, Fizyki i Chemii Uniwersytetu Warszawskiego w 1957 roku, uzyskując tytuł magistra matematyki. W latach 1959—1966 pracowała w Instytucie Maszyn Matematycznych. W latach 1967—1970 odbywała studia doktoranckie w Zakładzie Logiki Instytutu Matematyki UW. W roku 1971 obroniła pracę doktorską pt.: *Systemy automatycznego dowodzenia twierdzeń*. Promotorem pracy była prof. dr Helena Rasiowa. W okresie 1971—1978 pracowała w Zakładzie Logiki jako adiunkt. W 1979 roku uzyskała tytuł doktora habilitowanego na podstawie pracy *Resolution systems and their applications*. Od roku 1980 do chwili obecnej pracuje na stanowisku docenta w Instytucie Podstaw Informatyki PAN.

Badania naukowe Ewy Orłowskiej dotyczą głównie automatycznego dowodzenia twierdzeń logik nieklasycznych oraz metod wnioskowania w systemach z niepełną informacją.

BIBLIOGRAFIA

a) Studia i rozprawy

[1973] 1. *Theorem proving systems*, Dissertationes Mathematicae. CIII, PWN Warszawa, ss. 55. [1984] 2. *Logical foundations of knowledge representation* (wsp. Z. Pawlak), ICS PAS Reports 537, ss. 106.

b) Artykuły i komunikaty naukowe

- [1962] 1. *Dwukrotnie przyspieszone mnożenie w układach logicznych przy podstawach $+2$ i -2* (wsp. S. Majerski), Prace Zakładu Aparatów Matematycznych PAN II B11, s. 1—10. [1967] 2. *Mechanical proof procedure for propositional calculus* (wsp. A. Ehrenfeucht), Biuletyn PAN, seria mat. XV, s. 25—30. 3. *Mechanical proof procedure for the n -valued propositional calculus*, Biuletyn PAN, seria mat. XV, s. 537—541. [1969] 4. *Automatic theorem proving in a certain class of formulae of the predicate calculus*, Biuletyn PAN, seria mat. XVII, s. 117—119. 5. *Mechanical theorem proving in a certain class of formulae of the predicate calculus*, Studia Logica, s. 17—29. [1972] 6. *Theorem proving systems*, Proc. of International Symposium and Summer School on MFCS, CCPAS Reports, s. 1—6. 7. *Threshold logic*, Bull. Section of Logic 1, s. 20—27; Studia Logica XXXIII, 1974, s. 1—9. [1975] 8. *On the Jaśkowski's method of suppositions*. Studia Logica XXXIV, s. 187—200. [1976] 9. *Threshold logic II*, Studia Logica XXXV, s. 243—247. 10. *The Gentzen-style axiomatization of ω^+ -valued logic*, Studia Logica XXXV, s. 433—445. [1977] 11. *An elimination of iteration quantifiers in a certain class of algorithmic formulas* (wsp. G. Mirkowska), Fundamenta Informaticae I, s. 347—355. 12. *On the problem posed by Horn*, Biuletyn PAN, seria mat. XXV, s. 1069—1071. [1978] 14. *The resolution principle for ω^+ -valued logic*, Fundamenta Informaticae II, s. 1—15. 15. *Resolution system for ω^+ -valued logic*, Bull. Section of Logic VII, s. 68—74. [1979] 16. *A generalization of the resolution principle*, Biuletyn PAN, seria mat. XXVII, s. 227—234. 17. *Systemy Herbranda automatycznego dowodzenia twierdzeń*, COPAN PWN Warszawa, ss. 27. [1980] 18. *Resolution systems and their applications*, część I: Fundamenta Informaticae III, s. 235—268; część II: Fundamenta Informaticae III, s. 333—361. 19. *On some extensions of dynamic logic*, Springer Lecture Notes in Computer Science 148, s. 205—212. 20. *Program logic with quantifiable propositional variables*, ICS PAS Reports 422, ss. 24. 21. *Dependency of attributes in information systems*, ICS PAS Reports 425, ss. 16. [1981] 22. *Expressive power of knowledge representation systems* (wsp. Z. Pawlak), ICS PAS Reports 432, ss. 31; International Journal of Man-Machine Studies 20 1984. 23. *Knowledge representation systems* (wsp. E. Konrad, Z. Pawlak), ICS PAS Reports 433, ss. 44. 24. *Dynamic information systems*, ICS PAS Reports 434, ss. 27; Fundamenta Informaticae V, 1982, s. 101—118. 25. *Logic approach to information systems*, ICS PAS Reports 437, ss. 34. 26. *Logic with nondeterministic world semantics*, ICS PAS Reports 444, ss. 19. 27. *Representation of nondeterministic information* (wsp. Z. Pawlak), ICS PAS Reports 450, ss. 23; Theoretical Computer Science 29 1984 s. 27—39. 28. *On approximate concept learning* (wsp. E. Konrad, Z. Pawlak), Technische Universität Berlin, Bericht Nr 81—7, ss. 21; Proceedings European AI Conference, Orsay 1982. [1982] 29. *Representation of temporal information*, ICS PAS Reports 484, ss. 19; Int. Journal of Computer and Information Science 11. 30. *Logiki programów*, Ruch Filozoficzny XL, nr 1—2, s. 17—25. 31. *Semantics of vague concepts*, ICS PAS Reports 469, ss. 20; 7th International Congress of Logic, Methodology and Philosophy of Sciences, Salzburg, Austria vol. 2 1983 s. 127—130. 32. *Logic of vague concepts*, ICS PAS Reports 474, ss. 16; Bull. Section of Logic 11, no 3/4, s. 115—126. 33. *Languages of approximate information*, ICS PAS Reports 479, ss. 23. 34. *Tense logic for nondeterministic time*, Bull. Section of Logic 11, no 3/4, s. 127—133. [1983] 35. *Dependencies of attributes in Pawlak's information systems*, Fundamenta Informaticae VI 3—4, s. 247—256. 36. *Representation of vague information*, ICS PAS Reports 503, ss. 28. 37. *Algebraic approach to database constraints*, Langages et Systemes Informatiques Report 182, Toulouse, ss. 19. 38. *DAL—a logic for data analysis* (wsp. L. Fariñas), Langages et Systemes Informatiques Report 183, Toulouse, ss. 26. [1984] 39. *Measurement and indiscernibility* (wsp. Z. Pawlak), Biuletyn PAN, 32, s. 617—624. 40. *Modal logics in the theory of information systems*, Zeitschrift für Math. Logik und

Grundlagen der Mathematik. 41. *Reasoning about database constraints*, ICS PAS Reports 546, ss. 20. [1985] 42. *Logic of nondeterministic information*, *Studia Logica* XLIV, s. 93—102. [1986] 43. *Semantical analysis of inductive reasoning*, *Theoretical Computer Science* 43, s. 81—89.

c) Inne opracowania

1. Elementy syntezy programów w oparciu o systemy Herbrada automatycznego dowodzenia twierdzeń. *Problem węzłowy* 1975. 2. Interpolation theorems for ω^+ -valued logic. *Problem węzłowy* 1977. 3. Montague style algorithmic logic. *Problem międzyresortowy* 1979.

d) Przekłady

W. H. Desmonde, *Maszyny matematyczne i ich zastosowania* (przekład z języka angielskiego), PWN, 1969, ss. 271.

Przegląd czasopism

Zestawił W. Mincer

I

Philosophica, 1982 vol. 30. Problems of modern art. BOULLART K.: Introduction; AAGAARD-MOGENSEN L.: On cognitive aesthetics; BOULLART K.: Fragmentation and ambivalence: art and signs of precariousness; GOLASZEWSKA M.: Aesthetics as a game theory. Art and anti-art — aesthetics and anti-aesthetics; KUSHNER T.: Structural similarities: a basis for descriptive corollaries among the arts; PAWŁOWSKI T.: From happening to performance.

II

Revue de Métaphysique et de Morale, 88:1983 nos 1—4. LAUTH R.: Hegels Fehlverständnis der Wissenschaftlehre in „Glauben und Wissen” (no 1); BOUGAS T.: Du Même à l’Auter: pour une philosophie du futur (no 1); FRAISSE J. C.: La simplicité du Beau selon Plotin (no 1); PETIT J. L.: L’ontologie implicite de Marx (no 1); LOCHAK G.: Physique et métaphysique chez B. d’Espagnat et en mécanique quantique (no 1); COSTA DE BEAUREGARD O.: Les corrélations d’Einstein-Podolsky-Rosen et la causalité sans flèche passé-futur (no 1); MAREJKO J.: Physis et Polis (no 2); KOECHLER H.: Phänomenologische Skepsis (no 2); BERNET R.: La présence du passé dans l’analyse husserlienne de la conscience du temps (no 2); LE DOEUFF M.: Utopies scolaires (no 2); ESPINOZA M.: Le concept d’être imaginaire (no 2); BONSAK F.: Temps, espace et espace-temps (no 2); BEYSSADE J. M.: Anthropologie et politique chez l’Abbé de Saint-Pierre (no 2); HOLZEY D.: Un philosophe chinois du IIIe siècle av. J.-C. Gongsun Long (Kong-souen Long) (no 2); WAELEHENS A. de: La phénoménologie du roman (no 3); LAUTH R.: Hegels Fehlverständnis... (c.d.) (no 3); SCHLANGER J.: La que-

stion heuristique (no 3); CLIVE M.: La 25e lettre des „Lettres philosophiques” de Voltaire sur les „Pensées” de Pascal (no 3); BOUET J.: Existe-t-il un modèle d’univers dépourvu de paradoxes? BRETON S.: Vers un „surmatérialisme” (no 3); RYBAK B.: Penser aujourd’hui (no 3); AZOUVI F.: Liminaire: Maine de Biran (no 4); TILLIETTE X.: Nouvelles réflexions sur le Cogito biranien (no 4); BAERTSCHI B.: Les fondements de la morale de Maine de Biran (no 4); AZOUVI F.: Conscience, identification et articulation chez Maine de Biran (no 4); GUIBERT-SLEDZIEWSKI E.: Maine de Biran devant la Révolution (no 4); NAERT E.: Maine de Biran lecteur de Leibniz (no 4); ROMEYER-DHERBEY G.: Maine de Biran et les signes (no 4); MOREAU P. F.: Trois polémiques contre Victor Cousin (no 4); LEFRANC J.: Schopenhauer lecteur de Cabanis (no 4);

III

Revue Internationale de Philosophie, 37:1983 nos 1—4 (143—146). L’empirisme logique. Science et métaphysique. GRANGER G. G.: Le problème de la „Construction logique du Monde” (no 1/2); RUYTINX J.: Neurath, protocol sentences and the spirit of logical positivism (no 1/2); HOLDCROFT D.: Schlick and the verification theory of meaning (no 1/2); CLAVELIN M.: Quine contre Carnap, la polémique sur l’analyticité et sa portée (no 1/2); MEYER M.: Métaphysique et neo-positivisme. Carnap, Heidegger et Valéry (no 1/2); LAUENER H.: Die empirische Grundlage wissenschaftlicher Theorien (no 1/2); STERN-GILLET S.: Schlick’s factual ethics” (no 1/2); DOMINICY M.: Falsification and falsification from Lakatos to Goodman (no 1/2); Descartes. BOUVERESSE J.: Présentation (no 3); KENNY A.: The Cartesian spiral (no 3); BOUVERESSE J.: Réponse à A. Kenny

(no 3); MOORE F. C. T.: Is the intuition of dualism primary? (no 3); GOMBAY A.: Reply to F. C. T. Moore (no 3); BEYSSADE J. M.: La classification cartésienne des passions (no 3); TAYLOR Ch.: Réponse à J. M. Beyssade (no 3); BOUVERESSE J.: La théorie du possible chez Descartes (no 3); ISHIGURO H.: Reply to J. Bouveresse (no 3); BELAVAL Y.: Intuitionnisme cartésien et psychologisme (no 3); ARMOGATHE J. R.: Les sources scolastiques du temps cartésien, éléments d'un débat (no 3); Jaspers. PAUMEN J.: Pour saluer Jaspers (no 4); JASPERS K.: Einsamkeit (no 4); HERSCH J.: Karl Jaspers, une philosophie par-delà le nihilisme (no 4); EHRLICH L. H.: Truth and its unity in Jaspers (no 4); YOUNG-BRUEHL E.: „Cosmopolitan history” (no 4); KREMER-MARIETTI A.: La négativité fondamentale ou les ressorts de l'être en scission chez Jaspers (no 4); PAUMEN J.: Jaspers et Heidegger (no 4).

IV

Revue Philosophique de Louvain, 81: 1983 nos 49—52. LAVELLE I.: L'existence des deux mondes (no 49); COURTINE J. F.: De la métaphore tragique (no 49); STRUYKER BOUDIER H.: Le sadomasochisme. Remarques au sujet de la philosophie sartrienne des relations concrètes dans „L'Être et le néant” (no 49); STRASSER S.: Le syllogisme pratique et son importance pour les sciences humaines (no 49); BODÉÛS R.: Aristote et la condition humaine (no 50); THEIS R.: L'argument kantien dans la déduction transcendantale (no 50); VIRGOULAY R.: Nouveaux aperçus de la Trilogie blondélienne d'après la correspondance Blondel-Cochet (1927—1939) (no 50); LORIES D.: L'oeuvre d'art selon la phénoménologie et la philosophie analytique. Éléments pour une confrontation (no 50); BAZAN B. C.: La corporalité selon saint Thomas (no 51); LOPES DE MATTOS C.: Un philosophe brésilien: Farias Brito (1862—1917) (no 51); DECLÈVE H.: Théologie et histoire

de l'être (no 51); ROBERT J. D.: A la recherche du réel. Le regard d'un physicien, III (no 51); MARCONI D.: Logique et dialectique. Sur la justification de certaines argumentations hégéliennes (no 52); CIARAMELLI F.: Le rôle du judaïsme dans l'oeuvre de Levinas (no 52); VAN DE WIELE J.: L'histoire chez Michel Foucault. Le sens de l'archéologie (no 52); LAMBRECHTS M. C.: Les „Lexiques” de la „Métaphysique” d'Avicenne (no 52); VAN STEENBERGHEN F.: Les leçons de Siger de Brabant sur la „Métaphysique” d'Aristote (no 52).

Revue Philosophique de Louvain, 82: 1983 nos 53—56. ADAM M.: L'empirisme devant le problème de la bêtise (no 53); ALLAIN L.: Le moi et le temps chez F. M. Dostoïevski (no 53); GUIBAL F.: F. Nietzsche ou le désir du moi créateur (no 53); DUQUESNE B.: Les calculs dans le psychologisme du jeune Husserl. Vers les sciences pures (no 53); RAMNOUX C.: Sur un monothéisme grec (no 54); GILBERT P.: „Id est summum omnium quae sunt” (S. Anselme „Monologion” 1—4) (no 54); MATELAERE P. de: Gilles Deleuze, interprète de Hume (no 54); MARCHAL P.: L'épistémologie entre la philosophie et la science (no 54); VAN PARIJS Ph.: De l'épistémologie comme grammaire (no 54); BAERTSCHI B.: La statue de Condillac, image du réel ou fiction logique? (no 55); DE GREEF J.: Scepticisme et raison (no 55); TOROS Y.: Informatique et philosophie. L'intervalle, la distance, l'écart (no 55); PORTTELLA X.: Pour une sombre lumière. En suivant librement les parcours de J. Taminiaux (no 55); SCHEURER P.: Progrès et rationalité scientifique selon Laudan ou comment saborder leur modélisation (no 55); MICHOT J.: „L'épître sur la connaissance de l'âme rationnelle et de ses états” attribué à Avicenne. Présentation et essais de traduction (no 56); RICHIR M.: Le problème de la logique pure de Husserl à une nouvelle position phénoménologique (no 56); CASANAS M.: Unamuno ou le Traité de l'amour de Dieu (no 56).

Zapiski bibliograficzne 1984/1985

(Bibliographical notes)

oraz uzupełnienia z lat poprzednich

Zestawił W. Mincer

a) Prace opublikowane w Polsce (Polish publications)

Filozofia w ogóle
(Philosophy in general)

Fryckowski E.: Filozofia i nauki polityczne — ich wzajemne związki jako dyscyplin naukowych i przedmiotów nauczania w szkole wyższej. — *Zesz. Nauk. WSP Bydg. Stud. Nauk Społ.* 1984 z. 6 s. 5—29.

Fryckowski E.: Filozofia i socjologia. Wzajemny stosunek i korelacja w nauczaniu. — *Pr. Komis. Filoz. Bydg. TN* 1984 t. 7 s. 129—143. Sum.

Iskrzak L.: Science-fiction a filozofia współczesna — wstępna konkretyzacja problemu. — *Zesz. Nauk. WSI Radom. Ekon.* 1984 nr 8 s. 131—153. Sum.

[Konferencja na temat: „Rozum — ratio — racjonalizm”. Materiały]. — *Dial. and Hum.* 1984 nr 2/3 s. 269—400.

Morawiec E.: O niektórych sposobach unaukowania filozofii klasycznej. — *Stud. Philos. Christ.* 20:1984 nr 2 s. 69—89. Sum.

Stępień A. B.: Metody w filozofii. — *Zesz. Nauk. KUL* 1981 nr 1 s. 3—19. Zsfg.

XVII World Congress of Philosophy. [Materiały]. — *Dial. and Hum.* 1984 nr 2/3 s. 225—233, 401—480.

Teksty źródłowe
i ich przekłady
(Sources and their translations)

Brzozowski S.: Pamiętnik. Fragmentami listów autora i objaśn. op. O. Ort-

win. Kraków Wyd. Lit. 1985 s. 219. 160 zł [przedr. wyd. z r. 1913].

Diderot D.: Filozoficzne zasady ruchu i materii. Tł. M. Skrzypek. — *Człow. i Światop.* 1984 nr 12 s. 48—56.

Goszczyński S.: Dziennik sprawy Bożej. Oprac. i wst. Z. Sudolski. T. 1—2. Wwa „Pax” 1984 s. 654, 537. 1300 zł.

Jan z Głogowa: ...komentarz do „Metafizyki”. Wyd. R. Tatarzyński. T. 1—2. Wwa ATK 1984 s. 276, 267. Opera Philosophorum Medii Aevi. Textus et Studia, t. 7 fasc. 1, 2.

Marcel G.: Homo viator. Wstęp do metafizyki nadziei. Przeł. P. Lubicz. (Wyd. nowe, przejrz. i poszerz.). Wwa „Pax” 1984 s. 315. 320 zł.

Nietzsche F.: Ludzkie, arcyłudzkie. Przeł. K. Drzewiecki. T. 1 Wwa „Hybrydy” 1984 s. 460. [przedr. wyd. z r. 1908].

Pestalozzi J. H.: Moje badania nad udziałem natury w rozwoju rodzaju ludzkiego. Przeł. H. Białek. Wrocław „Ossolineum” 1984 s. XXXI, 165. PAN Komit. Nauk Pedag.

Schopenhauer A.: Śmierć i jej związek z niezniszczalnością naszej istoty (1844). Cz. 2. — *Pis. Lit.-Artyst.* 1984 nr 11 s. 60—89.

Historia filozofii
(History of philosophy)

Borzyn S.: Historia filozofii jako nauka w okresie międzywojennym. Cz. 2. — *Stud. Filoz.* 1984 nr 6 s. 3—25. Sum.

Dec I.: Remarques sur le langage philosophique de saint Thomas d'Aquin et

de Gabriel Marcel. — *Collec. Theol.* 1984 fasc. spec. s. 59—64.

Głódź M.: Zagadka substancji wszechrzeczy i człowieka. Cz. 2 [La Mettrie]; Ruch — sposób wszystkiego istnienia [Holbach]. — *Prz. Powsz.* 1984 nr 7/8 s. 112—122, nr 9 s. 350—365. Rés.

Justyński J.: Myśl społeczna i polityczna renesansu indyjskiego: od Rama Mohana Roya do Rabindranatha Tagore. Wwa PWN 1985 s. 273. TN w Toruniu. 200 zł.

Ogonowski Z.: Filozofia szkolna w Polsce XVII wieku. Wwa PWN 1985 s. 175. 150 zł.

Tokarz E.: Z filozofii indyjskiej. Kwestie wybrane. Cz. 2. Lublin TN KUL 1985 s. 210. *Rozpr. Wydz. Filoz. TN KUL*, 36. 350 zł.

Współczesne kierunki
filozoficzne
(Contemporary philosophical trends)

Bucharin N.: Teoria i praktyka z punktu widzenia materializmu dialektycznego. Fragm. książki „Etiudy”. Tł. z ros. — *Colloquia Commun.* 1984 nr 3/4 s. 129—155.

Burlikowski B.: Istota i implikacje sporu o funkcje marksizmu w latach czterdziestych. — *Humanitas* 9:1984 s. 5—33.

Dobieszewski J.: O marksizmie Karla Korsch'a. — *Stud. Filoz.* 1984 nr 6 s. 129—142.

Flis M.: Wiodące idee strukturalizmu oxfordzkiego. — *Stud. Socjol.* 1984 nr 3 s. 105—128.

Górski E.: Problemy myśli marksistowskiej w Hiszpanii. — *Humanitas* 9:1984 s. 83—102.

Gromczyński W.: O możliwości chrześcijańskiego egzystencjalizmu (Kierkegaard). — *Stud. Filoz.* 1984 nr 6 s. 89—107. Sum.

Kochan E.: Marksizm a koncepcja metodologiczna Andrzeja Malewskiego. — *Colloquia Commun.* 1984 nr 3/4 s. 211—222.

Tomberg F.: Marksizm a problem natury ludzkiej. Cz. 2. Tł. — *Człow i Światop.* 1984 nr 7 s. 69—85.

Woleński J.: Szkoła lwowsko-warszawska. — *Humanitas* 9:1984 s. 199—218.

Monografie o filozofach
i pisarzach filozofujących
(Monographs on philosophers)

Wojnar I.: Bergson. Wwa Wiedza Powsz. 1985 s. 339. Myśli i Ludzie. 120 zł.

Kosian J.: Filozofia nadziei Ernsta Blocha (1885—1977). — *Acta Univ. Wratisl. Pr. Filoz.* 1984 t. 42 s. 23—35. Zsfg.

Luft E.: von der: Cassirer's dialectic of the mythical consciousness. — *Rep. on Philos.* 1984 nr 8 s. 3—13.

Dobieszewski G.: Olśnienie i medytacja. O filozofii Kartezjusza [Descartes]. — *Człow. i Światop.* 1984 nr 10 s. 111—127.

Mitrowski G.: O roli i znaczeniu wątplenia w filozofii René Descartesa. — *Stud. Filoz.* 1984 nr 6 s. 75—87. Sum.

Skrzypek M.: Przekłady Diderota w Polsce. Stan obecny i perspektywy. — *Człow. i Światop.* 1984 nr 12 s. 57—67.

Cytowska M.: Erasme et les auteurs classiques. — *Eos* 72:1984 fasc. 1 s. 179—187.

Saciuk R.: O zastosowaniu humanistycznej psychoanalizy w teorii marksistowskiej. [Poglądy E. Fromma]. — *Acta Univ. Wratisl. Pr. Filoz.* 1984 t. 42 s. 65—96. Sum.

Drozdowicz Z.: Naturalizm odrodzony Pierre'a Gassendiego. — *Człow. i Światop.* 1984 nr 9 s. 111—122.

Tyszkowska M.: Prof. dr Bolesław Hornowski (1914—1983). Cz. 2. [oraz] **Omówienie** dorobku naukowego... oprac. L. Huber-Cudnik et al. [oraz] **Pater M.:** Bibliografia ważniejszych prac... — *Prz. Psychol.* 1984 nr 2 s. 271—287.

Szaniawski K.: Philosophical ideas of Tadeusz Kotarbiński. — *Rep. on Philos.* 1984 nr 8 s. 25—32.

Dziżyński J.: Georg Lukács: Dialektyka przyrody i dialektyka historii. — *Humanitas* 9:1984 s. 59—81.

Jasiński B.: Gyorgy Lukács — filozo-

nia twórczości. Cz. 2. — *Człow. i Światop.* 1984 nr 7 s. 123—130.

Brozi K. J.: Filozofia w twórczości Bronisława Malinowskiego. — *Ruch Filoz.* 1984 nr 1 s. 15—26.

Dec I.: Gabriel Marcel — filozof cnót teologicznych. — *Prz. Powsz.* 1984 nr 7/8 s. 123—131. Rés.

Jędraszewski M.: Gabriel Marcel. — *W Drodze* 1984 nr 9 s. 66—77.

Jasiński B.: Marcuse: władza dla wyobraźni. Cz. 1—2. — *Człow i Światop.* 1984 nr 11 s. 125—136, nr 12 s. 121—133.

Jacques **Maritain** a Jan Paweł II. Sympozjum naukowe ODiSS. [Referaty]. — *Chrześc. w Świecie* 1984 nr 6 s. 48—93.

Kuderowicz Z.: K. Marx's historical thinking (on 100th anniversary of his death). — *Rep. on Philos.* 1984 nr 8 s. 15—23.

Syski J.: Maurice Merleau-Ponty: Fenomenologia, historia i polityka. — *Humanitas* 9:1984 s. 177—198.

Dziuba A. F.: Mikołaj z Mościsk, teolog moralista XVII wieku. W-wa ATK 1985 s. 230. Rés.

Głombik Cz.: Z młodości lat Antoniego Molickiego. — *Pr. Komis. Filoz. Bydg.* TN 1984 t. 7 s. 85—98. Sum.

Szulkin M.: Ignacy Myślicki — filozof i wolnomyśliciel. — *Człow. i Światop.* 1984 nr 10 s. 137—143.

Baran B.: Jana Patočki „Eseje heretyckie”. — *Znak* 1984 nr 7 s. 981—990.

Smoczyński P. J.: Leon Petrażycki (1867—1931). — *Ruch Filoz.* 1984 nr 1 s. 3—14.

Dulczewski Z.: Florian Znaniecki. Życie i dzieło. Poznań Wyd. Pozn. 1984 s. 449. 350 zł.

Ontologia i metafizyka (Ontology. Metaphysics)

Acewicz M.: Historia — zderzenie wolności ludzkiej z wolnością Absolutu. — *Zesz. Nauk. UW Białyst. Nauki Społ.* 1984 t. 7 s. 5—21.

Chudy W.: Ontologie czy metafizyka?

[XXVI Tydzień Filozoficzny w KUL]. — *Więź* 1984 nr 6 s. 131—132.

Dąbrowski S.: Czesława Znamierowskiego rozważania o fakcie, stanie rzeczy, zdarzeniu i zjawisku (analiza analizy). — *Stud. Filoz.* 1984 nr 6 s. 41—51. Sum.

Kowalczyk S.: Hegłowska koncepcja absolutu. — *Stud. Sand.* 3:1982 s. 268—304.

Lotys Z.: Z problemów subiektywności. — *Zesz. Nauk. ASW* 12:1984 nr 37 s. 91—100. Sum.

Rode M.: Z problematyki teologii i filozofii permanencji oraz rozwój bytu i człowieka. — *Rocz. Teol.* 24:1982 z. 2 s. 5—21. Zsfg.

Zalewski Z.: Czy monizm jest możliwy? Uwagi na marginesie sporu Tadeusza Kotarbińskiego ze Stanisławem Ignacym Witkiewiczem o istnienie jakości. — *Zesz. Nauk. UW Białyst. Nauki Społ.* 1984 t. 7 s. 53—78.

Teoria poznania (Epistemology)

Chudy W.: Refleksja a poznanie bytu. Refleksja „in actu exercito” i jej funkcje w poznananiu metafizycznym. Rozpr. dokt. Lublin KUL 1984 s. 126. Zsfg. 560 zł.

Küng G.: Czy możemy poznawać rzeczy takimi, jakimi są? (Współczesny antykartezjanizm i jego granice). Tł. — *Zesz. Nauk. KUL* 1981 nr 1 s. 21—37. Sum.

Necka E.: Poznawcze funkcje analogii. — *Stud. Filoz.* 1984 nr 6 s. 169—186. Sum.

Woleński J.: Epistemologia Kazimierza Ajdukiewicza. Autoref. — *Ruch Filoz.* 1984 nr 1 s. 36—38.

Historia i filozofia nauki (History and philosophy of science)

(Uwaga: zob. też Logika i metodologia)

Campbell J.: Wiedza i rozumienie. Tł. z ang. — *Zag. Naukozn.* 1984 z. 3 s. 464—478.

Fehér M.: Rationality and the Strong Programme. — *Sc. of Sc.* 1984 nr 1 s. 29—50.

Geymonat L.: Krytyczna analiza konwencjonalizmu ze szczególnym uwzględnieniem Duhema. Tł. z fr. — *Zag. Naukozn.* 1984 z. 2 s. 297—305.

Grobler A.: On relevance of M. Bunge's concept of difference in meaning to studies of inter-theory relations. — *Rep. on Philos.* 1984 nr 8 s. 87—98.

Heller M.: Mechanistyczna reforma nauki i społeczeństwa. — *Prz. Powsz.* 1984 nr 10 s. 105—112. Rés.

Hornowska E.: The problem of operation in the idealizational concept of science. — *Pol. Psychol. Bull.* 1983 nr 3/4 s. 201—203.

Jodkowski K.: Płaszczyzny niewspółmierności w ujęciu T. S. Kuhna i P. K. Feyerabenda. Zmienność obserwacyjna. — *Stud. Filoz.* 1984 nr 5 s. 119—134. Sum.

Magala S.: Science and technology as the replacement ideologies. — *Sc. of Sc.* 1984 nr 1 s. 67—73.

Nauka — religia — dzieje. II Seminarium Interdyscyplinarne w Castel Gandolfo 6—9 września 1982 roku. Red. J. Janik, P. Lenartowicz. Kraków Wyd. Filoz. TJ 1984 s. IV, 141.

Pietruska-Madej E.: Nauka in statu nascendi a filozofia nauki. Analiza przypadku prawa stałości składu. — *Kwart. Hist. Nauki* 1984 nr 2 s. 377—398. Sum.

Raziuk-Kochan E.: Ocena hipotetyzmu K. R. Poppera w pracach teoretyków „szkoły poznańskiej”. — *Acta Univ. Wratisl. Pr. Filoz.* 1984 t. 39 s. 3—37. Sum.

Sitek W.: „Racjonalność” — czy wieloznaczność tego pojęcia sugeruje jego zbedność? [oraz] **Motycka A.:** O racjonalności raz jeszcze. — *Zag. Naukozn.* 1984 z. 3 s. 414—425. Sum.

Skarga B.: Three ideas of rationality? Rationality as a problem. — *Sc. of Sc.* 1984 nr 1 s. 3—28.

Tchoń K.: Systems theory as the basis of interdisciplinary communication. — *Sc. of Sc.* 1984 nr 1 s. 99—108.

Žuravlev V. F.: O uporządkowaniu pojęć i terminologii naukoznawstwa. Tł. z ros. — *Zag. Naukozn.* 1984 z. 2 s. 352—354.

Życiński J.: Ewolucjonizm more me-

chanico. — *Prz. Powsz.* 1984 nr 11 s. 184—200. Rés.

Logica i metodologia.
Semiotyka
(Logic. Methodology. Semiotics)

Ajdukiewicz K.: On definitions. Tł. z pol. — *Dial. and Hum.* 1984 nr 2/3 s. 235—256.

Bertalanffy L. von: Ogólna teoria systemów. Podstawy, rozwój, zastosowania. Przekł. E. Woydyłło-Woźniak. Wwa PWN 1984 s. 339. 200 zł.

Batóg T.: Twórczość Ajdukiewicza a rozwój logiki formalnej. — *Stud. Filoz.* 1984 nr 5 s. 135—147. Sum.

Buczkowska J.: Uwagi o znaczeniu znaku. — *Stud. Philos. Christ.* 20:1984 nr 2 s. 181—187.

Czeżowski T.: The problem of induction. Tł. z pol. — *Dial. and Hum.* 1984 nr 2/3 s. 257—264.

Depa J.: Podstawowe założenia metodologiczne antropologii strukturalnej Claude Lévi-Straussa. — *Stud. Filoz.* 1984 nr 6 s. 143—149. Sum.

Galarowicz J.: Rzetelna metoda dialektyczna. — *Stud. Filoz.* 1984 nr 6 s. 151—168.

Góralski A.: Romantyzm czynów, politywizm myśli — o działaniu twórczym. — *Rocz. Pedag.* 1984 t. 9 s. 63—67.

Grodziński E.: Imiona własne bez dyagnatów. (Studium z filozofii onomastyki). — *Onomastica* 29:1984 s. 5—31 Rés.

Grodziński E.: Językoznawcy i logicy o synonimach i synonimii. Studium z pogranicza dwóch nauk. Wrocław „Osolineum” 1985 s. 259. PAN Inst. Filoz. i Socjol. 150 zł.

XXIX Krakowska Konferencja Historii Logiki. [Materiały]. — *Stud. Filoz.* 1984 nr 5 s. 3—73.

Kwiatkowski R.: O potrzebie kształcenia studentów w zakresie logiki i metodologii badań. — *Dydak. Szk. Wyż.* 1984 nr 2 s. 71—79.

Lubański M.: Zagadnienie wielkości niestandardowych. — *Stud. Philos. Christ.* 20:1984 nr 2 s. 53—68. Zsfg.

Lubnicki N.: On ultimate justification.

Tł. z pol. — *Dial. and Hum.* 1984 nr 2/3 s. 265—268.

Sarna J.: Język — logika — rzeczywistość. — *Człow. i Światop.* 1984 nr 9 s. 95—106.

Skornia H.: Limites du structuralisme sémantique. — *Neophil. UŚl.* 1984 t. 3 s. 103—108.

Stanosz B.: Wprowadzenie do logiki formalnej. Podręcznik dla humanistów. Wwa PAN 1985 s. 104. 80 zł.

Wawrzyńczak R.: O pewnym modelu działania i dwu jego aplikacjach. Wrocław „Ossolineum” 1985 s. 240. PAN Inst. Filoz. i Socjol. Prace Habilitacyjne. 200 zł.

Wejland A. P.: Prestiż. Analiza struktur pojęciowych. Wwa IFiS PAN 1983 s. 139.

Wolniewicz B.: Ontologia sytuacji. Podstawy i zastosowania. Wwa PWN 1985 s. 138. Logika i Zastosowania Logiki. 120 zł.

Psychologia (Psychology)

Bettelheim B.: Cudowne i pożyteczne. O znaczeniach i wartościach baśni. Przeł. i przedm. op. D. Danek. T. 1—2. Wwa PIW 1985 s. 295, 264. Bibl. Myśli Współcz. 350 zł.

Botwin M., Botwin R.: Dialektyka świadomości społecznej i świadomości indywidualnej. — *Acta Univ. Wratisl. Pr. Filoz.* 1984 t. 39 s. 39—102. Sum.

Boksański Z.: Koncepcja siebie a obraz innego — *Kult. i Społ.* 1984 nr 3 s. 169—178.

Dąbrowski S.: Medytacja a kontemplacja. — *Znak* 1984 nr 5/6 s. 736—743.

Davidov V. V., Radzievskij L. A.: Naučnoe tvorčestvo L. S. Vygotskogo i sovremennaja psichologija. — *Sov. Vys. Šk.* 1984 nr 3 s. 37—47.

Leździńska M.: Artykuły o problematyce psychologicznej opublikowane w czasopiśmie polskich w roku 1983. — *Psychol. Wychow.* 1984 nr 3 s. 353—366.

Metody projekcyjne — tradycja i współczesność. Red. H. Sek. Poznań Uniw. A. Mickiewicza 1984 s. 210 Psychol. i Pedagog. nr 59. 160 zł.

Skorny Z.: Relacyjna teoria funkcjo-

nowania aspiracji. — *Prakseologia* 1985 nr 3/4 s. 9—25. Sum.

Szmyd J.: Psychologia religii. Kraków WSP 1985 s. 325. *Prace Monogr. WSP w Krak.* t. 67. 170 zł.

Szuman S.: Dzieła wybrane. Wybór i opr. M. Przetacznikowa, G. Makiello-Jarża. T. 1—2. Wwa Wyd. Szk. i Pedagog. 1985 s. 351, 303. 270 zł, 220 zł.

Wejland A. P.: Prestiż. Analiza struktur pojęciowych. Wwa IFiS PAN 1983 s. 139.

Young J. Z.: Programy mózgu. Tł. H. Bartoszewicz. Wwa PWN 1984 s. 419. Bibl. Psychol. Współcz. 300 zł.

Antropologia filozoficzna (Philosophical anthropology)

Dec I.: Tomaszowa a Marcelowa teoria człowieka. (Aspekt metateoretyczny). Rozpr. dokt. Lublin KUL 1984 s. 325. 400 zł.

Granat W.: Personalizm chrześcijański. Teologia osoby ludzkiej. Poznań Księg. św. Wojciecha 1985 s. 663.

Jakubiak M.: Człowiek istota pełna niepokoju? Antropologia filozoficzna Tadeusza Kotarbińskiego. — *Człow. i Światop.* 1984 nr 7 s. 102—112.

Kalita Z.: Leona Battisty Albertiego (1404—1472) filozofia człowieka. — *Acta Univ. Wratisl. Pr. Filoz.* 1984 t. 42 s. 3—22. Riass.

Koczanowicz L.: Uwagi o marksistowskiej koncepcji człowieka. — *Acta Univ. Wratisl. Pr. Filoz.* 1984 t. 42 s. 107—124.

Legowicz J.: Próba humanistycznego spojrzenia na człowieka u F. Melanchtona. — *Rocz. Pedagog.* 1984 t. 9 s. 165—172.

Pawluczuk W.: Podmiot ludzki wobec antynomii kultury i cywilizacji. — *Człow. i Światop.* 1984 nr 11 s. 49—59.

Sesja naukowa w Paris XII na temat osoby. [Materiały]. — *Stud. Philos. Christ.* 20:1984 nr 2 s. 215—241.

Stróżewski W.: Man as „arhe”. — *Rep. on Philos.* 1984 nr 8 s. 73—75.

Woźniak M.: O koncepcji człowieka Antoniego Kępińskiego. — *Człow. i Światop.* 1984 nr 7 s. 113—118.

Żelazny M.: Czas jako problem antropologiczno-filozoficzny w filozofii kry-

tycznej I. Kanta. — *Stud. Filoz.* 1984 nr 5 s. 91—103. Sum.

Aksjologia
(Axiology)

Filek J.: Od „wartości czegoś” do „wartości samej”. — *Stud. Filoz.* 1984 nr 6 s. 187—204. Sum.

Lazari A.: Podstawowe kategorie filozofii wartości Apollona Grigoriewa. — *Prz. Rusyc.* 1984 z. 1/2 s. 7—20.

Osborne H.: Moral and aesthetic values. — *Rep. on Philos.* 1984 nr 8 s. 41—45.

Śpiewak A.: The concept of personal pattern as an axiological structure. — *Rep. on Philos.* 1984 nr 8 s. 77—86.

Etyka i teoria postępowania
(Ethics)

Bioetyka. Postęp nauki a dobro człowieka. [Materiały z sympozjum]. — *Stud. Philos. Christ.* 20:1984 nr 2 s. 129—177. Sum.

Boczar M.: Godność człowieka i jego powinności w poglądach Jana z Salisbury. — *Stud. Filoz.* 1984 nr 6 s. 53—73. Sum.

Fromm E.: Halacha. [Żydowski system etyczny]. Fragm. książki „You shall be as Gods”. Tł. — *Więź* 1984 nr 4 s. 64—72.

Hempoliński M.: Odpowiedzialność sprawcza. — *Humanitas* 9:1984 s. 103—128.

Hostyński L.: Koncepcja etyki w ujęciu Kazimierza Twardowskiego. — *Stud. Filoz.* 1984 nr 6 s. 27—39. Sum.

Kozielecki J.: Godność a charakter człowieka. [Uzup.] **Luft B.:** Meandry moralnego osądu. — *Więź* 1984 nr 5 s. 20—31.

Leżoń A.: Henryka Elzbenberga rozważania o Gandhim i gandyzmie. — *Zesz. Nauk. WSI Radom Ekon.* 1984 nr 8 s. 233—247. Sum.

Morawski S.: O etosie artysty poza sztuką. — *Znak* 1984 nr 7 s. 918—928.

Olejnik S.: Les initiatives inquiétantes de la biomédecine dans le domaine de la naissance de la vie humaine. — *Collec. Theol.* 1984 fasc. spec. s. 137—155.

Plużański T.: O sumieniu i wartościach. — *Stud. Filoz.* 1984 nr 5 s. 149—162.

Rok B.: Etyka czy biologia. Uwagi na marginesie inżynierii genetycznej. — *Człow. i Światop.* 1984 nr 8 s. 74—86.

Rosik S.: Od negatywizmu moralnego do etosu miłości. — *Rocz. Teol.-Kanon.* 30:1983 z. 6 s. 217—227. Zsfg.

Skarbek W.: Rozum i uczucia na terenie etyki Hume'a. — *Zesz. Nauk. UW Białyst. Nauki Społ.* 1984 t. 7 s. 23—52.

Styczeń T.: Problem ogólnej ważności norm etycznych. — *Zesz. Nauk. KUL* 1981 nr 1 s. 39—57. Sum.

Tischner J.: Od nienawiści do tchórzostwa. — *W Drodze* 1984 nr 9 s. 60—65.

Wierchosławski R.: Gandhi o prawdzie i non-violence. — *W Drodze* 1984 nr 9 s. 48—59.

Zakrzewski J., Zakrzewski M.: Atrybucje obronne w sytuacji dylematu moralnego. — *Prz. Psychol.* 1984 nr 2 s. 339—364. Sum.

Estetyka i filozofia sztuki
(Aesthetics, Philosophy of art)

Ciszewska J.: Rozważania o etosie sztuki. [Ogólnopolskie seminarium estetyczne]. — *Stud. Filoz.* 1984 nr 6 s. 227—231.

The **Eidos** of art. 2nd International Conference on Aesthetics (Cracow, 23—29 August 1985). Kraków Inst. Filoz. UJ 1985 s. 268.

Gołaszewska M.: The sacred and the profane in art. — *Rep. on Philos.* 1984 nr 8 s. 48—60.

Morawski S.: Na zakręcie. Od sztuki do po-sztuki. Kraków Wyd. Lit. 1985 s. 406. 370 zł.

Nowicki A.: Vanini (1585—1619) i jego filozofia muzyki. — *Stud. Filoz.* 1984 nr 5 s. 75—89. Sum.

Pocieja B.: Filozofia i muzyka. Próby utrwalenia. — *Ruch. Muzycz.* 1985 nr 1 s. 10—11.

Rosińska Z.: Psychoanalityczne myślenie o sztuce. Wwa PWN 1985 s. 213. 200 zł.

Filozofia społeczeństw
i nauk społecznych
(Social philosophy. Philosophy of politics)

Aleksandrowicz D.: Krytyka ekonomii politycznej i problem historii. [Louis Althusser i Étienne Balibar]. — *Acta Univ. Wratisl. Pr. Filoz.* 1984 t. 42 s. 97—105. Sum.

Blok Z., Boruta A.: Czynniki określające zmiany świadomości społecznej. — *Stud. Nauk Polit.* 1984 nr 6 s. 113—125. Sum.

Daszkiewicz T.: Praca twórcza i jej wartość społeczna (uwagi o filozofii pracy twórczej). — *Hum. Pr.* 1984 nr 4 s. 3—13. Sum.

Donocik F.: Koncepcja rozwoju społeczno-kulturowego. Analiza porównawcza. Cz. 2. — *Humanitas* 9:1984 s. 35—58.

Jasiński B.: Dialektyka rewolucji w „Geschichte und Klassenbewusstsein” György Lukácsa. — *Acta Univ. Wratisl. Pr. Filoz.* 1984 t. 42 s. 37—64. Zsfg.

Roy R.: Filozoficzny i moralny wymiar zjawisk ekonomicznych. Tł. — *Prz. Powsz.* 1984 nr 10 s. 119—125.

Skarżyński R.: Autoreferat rozprawy doktorskiej: „Myśl społeczno-polityczna Hannah Arendt”. — *Zesz. Nauk. UW Białyst. Nauki Społ.* 1984 t. 7 s. 143—161.

Walentowicz T.: Czas jako forma społeczeństwa w twórczości Karola Marksa. — *Colloquia Commun.* 1984 nr 3/4 s. 105—112.

Wałęska-Siempińska M.: Konieczność i nauka jako determinanty spójności w koncepcji K. Kautsky'ego. Autoreferat. — *Ruch Filoz.* 1984 nr 1 s. 31—36.

Filozofia państwa i prawa
(Philosophy of state and law)

Lewandowski A.: Ograniczenia aksjologiczne prawnych wnioskowań instrumentalnych. — *Ruch Praw.* 1984 z. 2 s. 171—178. Sum.

Problemy teorii i filozofii prawa. Red. H. Groszyk et al. Lublin UMCS 1985 s. 369. 275 zł.

Seidler G.: Z zagadnień filozofii prawa. T. 1—2. Lublin Wyd. Lub. 1984 s. 159, 147. 180 zł.

Wróblewski J.: Le rôle des principes

du droit dans théorie et l'idéologie de l'interprétation juridique. — *Arch. Jur. Crac.* 17:1984 s. 5—27.

Filozofia kultury
(Philosophy of culture)

Kmita J.: Kultura i poznanie. Wwa PWN 1985 s. 185. Metodologia Humanistyki. 220 zł.

Kossak J.: Powrót do źródeł. Refleksje o marksistowskiej teorii kultury. — *Człow. i Światop.* 1984 nr 12 s. 5—21.

O kulturze i jej badaniu. Studia z filozofii kultury. Red. K. Zamiara. Wwa PWN 1985 s. 325. Metodologia Humanistyki. 350 zł.

Siniugina L.: Pasje poskromione. Freuda teoria kultury. Wwa Kraj. Ag. Wydawn. 1985 s. 183. 80 zł.

Szydłowski P.: „Zamknięty” model katolickiej filozofii kultury w Polsce lat międzywojennych (1918—1939). — *Humanitas* 9:1984 s. 153—175.

Filozofia historii
i nauk historycznych
(Philosophy of history)

Kaniowski W.: Historiozofia Oswalda Spenglera. — *Stud. Filoz.* 1984 nr 6 s. 109—128. Sum.

Filozofia przyrody
i nauk przyrodniczych
(Philosophy of nature)

Lugowski W.: „Ikonoklastyczna” teoria biogenezy i jej podstawy filozoficzne. — *Człow. i Światop.* 1984 nr 8 s. 57—73.

Ryk L.: Metodologiczne modele powstawania teorii w fizyce. Wrocław „Osolineum” 1984 s. 157. PAN Oddz. we Wrocławiu. 100 zł.

Šmid W.: Filozofia fizyki Ludwiga Boltzmana. — *Stud. Filoz.* 1984 nr 5 s. 105—117. Sum.

Filozofia religii
(Philosophy of religion)

Bocheński J. M.: O filozofii religii. Streszcz. ref. — *Stud. Filoz.* 1984 nr 5 s. 201—203.

Kowalczyk S.: Poznanie intuicyjne a filozofia Boga. — *Stud. Philos. Christ.* 20:1984 nr 2 s. 7—52. Sum.

Nowaczyk J.: Merleau-Ponty'ego myślenie o Bogu. — *Aten. Kapł.* 1984 t. 102 z. 3 s. 483—494.

b) Piśmiennictwo obce
(Foreign publications)

Filozofia w ogóle
(Philosophy in general)

Hottois G.: Le signe et la technique. La philosophie à l'épreuve de la technique. Paris Aubier-Montaigne 1984 s. 224. 78 ff.

Teaching and research in philosophy. Africa. Paris UNESCO 1984 s. 287.

Teksty źródłowe
i ich przekłady
(Sources and their translations)

Hobbes T.: The Clarendon edition of the works... Ed. by H. Warrender. 2. De cive. The Latin version. 3. De cive. The English version. Oxford Clarendon Press 1984 s. 354, 354. à Ł 35.

Guilelmus de Ockham: Summe der Logik. Aus Teil 1: Über die Termini. Lat. — dt. hrsg. von P. Kunze. Hamburg Meiner 1984 s. XXV, 166. Philos. Bibl. Bd. 363.

Wycliff J.: De universalibus. Vol. 1. Tractatus de universalibus ed. by I. Mueller. Vol. 2. On universalis, transl. by A. Kenny. Oxford Univ. Press 1985 s. 500, 240. Ł 35, 25.

Historia filozofii
(History of philosophy)

Dilthey und der Wandel des Philosophiebegriffs seit dem 19. Jahrhundert. Studien zu Dilthey und Brentano. Mach, Nietzsche, Twardowski, Husserl, Heidegger. Beitr. von E. W. Orth et al. Freiburg/Br. Alber 1984 s. 206.

Divine omniscience and omnipotence in medieval philosophy. Islamic, Jewish and Christian perspectives. Ed. by T. Rudavsky. Dordrecht Reidel 1984 s. 299. Synthese Historical Library vol. 25. 140 fl.

Rationalism, empiricism and idealism. Ed. A. Kenny. Oxford Univ. Press 1984 s. 192. Ł 20.

Simon H., Simon M.: Geschichte der jüdischen Philosophie. Berlin Union-Verl. 1984 s. 233.

Monografie o filozofach
i pisarzach filozofujących
(Monographs on philosophers)

Jay M.: Adorno. Cambridge, Mass. Harvard Univ. Press 1984 s. 199.

Kołąkowski L.: Bergson. Oxford Univ. Press 1985 s. 124. Ł 8,95.

Essays on Berkeley. Ed. J. Foster, H. Robinson. Oxford Univ. Press 1985 s. 264. Ł 22,50.

Givone S.: Dostoevskij e la filosofia. Bari Laterza 1984 s. 178. Bibl. di Cultura Moderna. L 19.000.

Karl Jaspers (1883—1969). Eine marxistisch-leninistische Auseinandersetzung mit Jaspers' philos., polit., und med. Werk. Hrsg. H. M. Gerlach, S. Mosek. Halle/Saale H. M. Luther Univ. 1984 s. 211. (Wiss. Beiträge 1984/7. A. 68).

Dor J.: Introduction à la lecture de Lacan. T. 1. Paris Denoël 1985 s. 270. 118 ff.

Malka S.: Lire Lévinas. Paris Le Cerf 1984 s. 116. 68 ff.

Dunn J.: Locke. Oxford Univ. Press 1984 s. 112. Ł 7,95.

Rees J. C.: John Stuart Mill's „On liberty”. Oxford Univ. Press 1985 s. 224. Ł 19,50.

Ledure J.: Lectures „chrétiennes” de Nietzsche. Maurras, Papini, Scheler, De Lubac, Marcel, Mounier. Paris Le Cerf 1984 s. 168. 88 ff.

Tosel A.: Spinoza ou le crépuscule de la servitude. Essai sur le „Traité Théologico-politique”. Paris Aubier 1984 s. 320.

Actualité d'Eric Weil. Actes du Colloque International, Chantilly, 21—22 mai 1982. Paris Beauchesne 1984 s. 427. Bibl. des Archives de Philos. no 43. 195 ff.

Janik A.: Essays on Wittgenstein and Weininger. Amsterdam Rodopi 1985 s. 161. Studien zur Österr. Philos. Bd. 9. 40 fl.

Ontologia i metafizyka
(Ontology. Metaphysics)

Brumbaugh R. S.: Unreality and time. Albany. N. Y. State Univ. of New York Pres 1984 s. VIII, 164.

Vermazen B., Hintikka M. B.: Essays on Davidson — Actions and events. Oxford Univ. Press 1985 s. 266. £ 20.

Teoria poznania
(Epistemology)

Communication, identity and self-expression. Essays in memory of S. N. Ganguly. Ed. S. P. Banerjee, S. Moitra. Oxford Univ. Press 1984 s. 24. £ 12,50.

Strauss M.: Empfindung, Intention und Zeichen. Typologie des Sinnfragens. Freiburg/Br. Alber 1984 s. 335.

Filozofia języka
(Philosophy of language)

Brun J.: L'homme et le langage. Paris PUF 1985 s. 255. 120 ff.

Evans G.: Collected papers. Oxford Univ. Press 1984 s. 416. £ 27,50.

Philosophy of language. Ed. A. P. Martinich. Oxford Univ. Press 1985 s. 502. £ 26,50.

Philosophy of linguistics. Ed. J. J. Katz. Oxford Univ. Press 1985 s. 264. £ 12,50.

Historia i filozofia nauki
(History and philosophy of science)

Change and progress in modern science. Papers related to and arising from the 4th International Conference on History and Philosophy of Science, Blackburg, Virginia 1982. Ed. J. C. Pitt. Dordrecht Reidel 1984 s. VIII, 398. Western Ontario Series vol. 27. 140 fl.

Epistemology methodology and philosophy of science. Essays in honour of Carl G. Hempel... Ed. W. K. Essler, H. Putnam, W. Stegmüller. Dordrecht Reidel 1985 s. 492. 185 fl.

Nersesslan N. J.: Faraday to Einstein. Constructing meaning in scientific theories. The Hague Nijhoff 1984 s. XIV, 196. 100 fl.

Niiniluoto I.: Is science progressive? Dordrecht Reidel 1984 s. 288. Synthese Library vol. 177. 105 fl.

Reduction in science. Structure, examples, philosophical problems. Ed. W. Balzer, D. A. Pearce, H. J. Schmidt. Dordrecht Reidel 1984 s. 456. Synthese Library vol. 175. 140 fl.

Logika i metodologia
(Logic. Methodology)

Broadie M.: The circle of John Mair. Logic and logicians in Pre-Reformation Scotland. Oxford Univ. Press 1984 s. 288. £ 25.

Forbes G.: The metaphysics of modality. Oxford Univ. Press 1985 s. 268. £ 22,50.

Mackie J. L.: Logic and knowledge. Oxford Clarendon Press 1985, s. IX, 248. Selected Papers vol. 1. £ 22,50.

Naess A.: A sceptical dialogue on induction. Assen van Gorcum 1984 s. VII, 70. Methodology and Science Foundation, 3.

Recent essays on truth and the liar paradox. Ed. R. L. Martin. Oxford Univ. Press 1984 s. 314. £ 18.

Ryan E. E.: Aristotle's theory of rhetorical argumentation. Montréal Bellarmin 1984 s. 192.

Psychologia
(Psychology)

Creativity in art, religion and culture. Ed. by M. H. Mitias. Amsterdam Rodopi 1985 s. 148. Elementa, 42. 30 fl.

Fornari F.: La riscoperta dell'anima. Bari Laterza-1984 s. 208. L 15.000.

Jaccard R.: Histoire de la psychanalyse. T. 1—2. Paris Libr. Gén Franç. 1985 s. 319, 542. 31 ff, 45 ff.

Landry C.: Ein Vergleich der Theorien von Freud und Jung anhand der Traumdeutung. München Minerva-Publ. 1984 s. XIV, 169. DM 38.

Maury L.: Piaget et l'enfant. Paris PUF 1984 s. 128. 25 ff.

Le Moi et l'autre. [Aut.] J. Contreras et al. Paris Denoël 1985 s. 220. 82 ff.

Vendler Z.: The matter of minds. Oxford Univ. Press 1984 s. 146. £ 14,95.

Wottawa H.: Strategien und Modelle in der Psychologie. München Urban u. Schwarzenberg 1984 s. IV, 187. DM 36.

Antropologia filozoficzna
(Philosophical anthropology)

Harris E.: Man's ontological predicament: a detailed analysis of Søren Kierkegaard's concept of sin with special

reference to the concept of dread. Uppsala Almqvist a. Wiksell 1984 s. 138.

Nkeramihigo Th.: L'homme et transcendance selon Paul Ricoeur. Essai de poétique dans la philosophie de Paul Ricoeur. Paris Lethielleux 1984 s. 303. 135 ff.

Etyka i teoria postępowania
(Ethics)

Carter R. E.: Dimensions of moral education. Toronto Univ. Press 1984 s. XII, 242.

Gauthier D.: Morals by agreement. Oxford Univ. Press 1985 s. 352. £ 22,50.

Inwood B.: Ethics and human action in early stoicism. Oxford Clarendon Press 1985 s. X, 348. £ 25.

Mackie J. L.: Persons and values. Oxford Clarendon Press 1985 s. IX, 256. Selected Papers vol. 2. £ 22,50.

Shklar J. N.: Ordinary vices. Cambridge, Mass. Harvard Univ. Press 1984 s. 268.

White A. R.: Rights. Oxford Univ. Press 1984 s. 194. £ 12,50.

Estetyka i filozofia sztuki
(Aesthetics. Philosophy of art)

Creativity in art, religion and culture. Ed. by M. H. Mitias. Amsterdam Rodopi 1985 s. 148. Elementa, 42. 30 fl.

Mothersill M.: Beauty restored. An essay in aesthetic theory. Oxford Univ. Press 1984 s. 348. £ 22,50.

Pöggeler O.: Die Frage nach der Kunst. Von Hegel zu Heidegger. Freiburg/Br. Alber 1984 s. 408.

Savile A.: The test of time. An essay in philosophical aesthetics. Oxford Clarendon Press 1985 s. XIII, 319. £ 9,95.

Filozofia społeczeństw
i nauk społecznych
(Social philosophy. Philosophy of politics)

Ferry L.: Philosophie politique. T. 1—3. Paris PUF 1984—1985 s. 185, 247, 190. 98 ff, 125 ff, 110 ff. [Współautor t. 3: A. Renaut].

Freund J.: La décadence. Histoire sociologique et philosophique d'une ca-

tégorie de l'expérience humaine. Paris Sirey 1984 s. 408. 180 ff.

Latouche S.: Le procès de la science sociale. Introduction à une théorie critique de la connaissance. Paris Anthropos 1984 s. 219.

Miller R.: Analyzing Marx: Morality, power and history. Princeton, N. J. Princeton Univ. Press 1984 s. XI, 319.

Filozofia prawa
(Philosophy of law)

Engisch K.: Beiträge zur Rechtstheorie. Hrsg. von P. Beckelmann. Frankfurt/M. Klostermann 1984 s. 338. Juristische Abhandlungen, Bd. 18. DM 86.

Feinberg J.: The moral limits of the criminal law. Vol. 1. Harm to others. Oxford Univ. Press 1984 s. 280. £ 22,50.

Objektivierung des Rechtsdenkens. Gedächtnisschrift für Ilmar Tammelo. Hrsg. von W. Krawietz. Berlin Duncker u. Humblot 1984 s. XI, 758. DM 258.

Filozofia kultury
(Philosophy of culture)

Lambotte M. C.: Esthétique de la mélancolie. Paris Aubier 1984 s. 206. 78 ff.

Filozofia historii
(Philosophy of history)

Bubner R.: Geschichtsprozesse und Handlungsformen. Unters. zur prakt. Philosophie. Frankfurt/M. Suhrkamp 1984 s. 302. DM 18.

Filozofia przyrody
(Philosophy of nature)

Chalmel P.: Biologie actuelle et philosophie thomiste. Essai de philosophie. Paris Téqui 1984 s. 327. 135 ff.

Filozofia religii
(Philosophy of religion)

De Pater W. M.: Immortality. Its history in the West. Leuven Acco 1984 s. 208. 340 fb.

Soskice J. M.: Metaphor and religious language. Oxford Univ. Press 1985 s. 200. £ 17,50.

Wiadomości bieżące

WIADOMOŚCI WYDAWNICZE

Publikacje jednostkowe

Eugeniusz Grodziński: Myślenie hipotetyczne. Studium z pogranicza ontologii, filozofii języka i psychologii (Ossolineum, Wrocław 1986, 10 ark., cena 180 zł). Publikacja przedstawia zarys teorii przyczyny, okresu warunkowego oraz wskazuje różnice pomiędzy myśleniem przyczynowo-skutkowym a hipotetycznym. Autor omawia sposoby myślenia hipotetycznego stosowane w logice i innych naukach.

Jolanta Polakowska-Kujawa: Współczesne spory o marksizm (KiW, Warszawa 1986, 16 ark., cena 180 zł). Autorka odnosi się krytycznie do nieadekwatnych interpretacji marksizmu i do poglądów polskich głosicieli kryzysu marksizmu.

Władysław Stróżewski: Istnienie i wartość (Znak, Kraków 1981, ss. 358). Spis treści: 1. U podstaw problematyki wartości: Transcendentalia i wartość, Człowiek i wartość w filozofii Romana Ingardena, Wartościowanie i ocena; 2. Prawda, dobro, piękno, Komentarze i interpretacje: Trzy wymiary prawdy, Na marginesie **O naturze dobra** św. Augustyna, Arcydialog Platona, Doskonałe — wypełnienie, **O Fortepianie Szopena** Cypriana Norwida; 3. W kręgu wartości szczegółowych: Kilka uwag o naturze dobra i zła, Trzy moralności, O byciu sobą, Etyka afirmacji, Aksjologiczny aspekt negacji, O pojęciu patriotyzmu, W poszukiwaniu istoty pokoju, o pojęciu piękna.

Władysław Stróżewski: Dialektyka twórczości (Pol. Wyd. Muzyczne, Kraków 1983, ss. 366). Spis treści: 1. Rozważania wstępne, 2. Dialektyka nowości, 3. Dialektyka początku, 4. Źródłość i przyczynowość, 5. Dialektyka procesu twórczego: problem jedności,

6. Dialektyka procesu twórczego: problematyka przeciwieństw, 7. Zakończenie.

José Ortega y Gasset: Po co wracamy do filozofii (KiW, Warszawa 1986, 26 ark., cena 300 zł). Tłumaczenie z hiszpańskiego M. Iwińska, E. Burksa, A. Jancewicz. Jest to wybór tekstów powstałych w latach 1921—1935, stanowiących żrąb doktryny filozoficznej tego myśliciela.

Michał Heller, Józef Życiński: Drogi myślących (Pol. Tow. Teol. Kraków 1986, ss. 263, cena 320 zł). Książka jest wyborem tekstów z prac wybitnych filozofów i naukowców XX w. Jej zadaniem jest ukazanie filozoficznych założeń i implikacji zawartych we współczesnych teoriach naukowych. Każdy prezentowany tekst jest poprzedzony wstępem napisanym przez jednego z autorów, przejrzyste i zwięzłe wprowadzającym w filozoficzne poglądy twórcy danego tekstu. Książka podzielona jest na trzy części: Filozofowie, Fizycy, Biologowie. Przedstawiono poglądy następujących myślicieli: A. N. Whitehead, B. Russell, L. Wittgenstein, K. R. Popper, A. Einstein, R. Tagore, G. Lemaître, G. F. von Weizsäcker, E. Schrödinger, J. Monod, P. Lecomte du Nouÿ, P. Teilhard de Chardin (C. G.).

Wiktor Panow: Zmysły, rozum, doświadczenie (PWN, Warszawa 1985, ss. 270, cena 220 zł). Z rosyjskiego przełożył Zygmunt Simbierowicz. Książka poświęcona jest rekonstrukcji mechanizmu pochodzenia i rozwoju świadomości i poznania. Autor przedstawia ten rozwój od pojawienia się pierwszych przeblysków myśli u praprzodków aż do ludzkich zdolności tworzenia współczesnych teorii pozwalających wnikać w tajemnice makro- i mikrokosmosu. Tytuły rozdziałów: Przyczynek do od-

wiecznego dylematu, Czy zwierzęta myślą, Uduchowanie przyrody, Przestrzeń i czas jako dane obiektywne, Świat zmysłów w świetle wschodzącego rozumu, Mity i logika, Społeczne przesłanki rozumu, Czym jest „doświadczenie”? (C. G.).

Josef Pieper: W obronie filozofii (PAX, Warszawa 1985, ss. 82, cena 120 zł). Z jęz. niemieckiego przełożył Piotr Waszczenko. J. Pieper (ur. 1904) jest profesorem antropologii filozoficznej na uniwersytecie w Münster i w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Essen. Książka jest piątą jego pracą opublikowaną w jęz. polskim. Jest to obszerny esej filozoficzny, w którym autor stawia sobie za cel obronę tezy, że „filozofować to rozważać całość tego, co spotkane aż do jego fundamentalnego sensu; i tak pojęte filozofowanie jest głęboko sensownym, a nawet koniecznym zajęciem, od którego istniejący duchowo człowiek nie może się w ogóle uwolnić”. (C.G.)

Ludwig von Bertalanffy: Ogólna teoria systemów. Podstawy, rozwój, zastosowania (PWN, Warszawa 1984, ss. 340, cena 200 zł). Przekład: Ewa Woydyłło-Woźniak, przedmowa do wydania polskiego: Andrzej K. Koźmiński. Na treść 10 rozdziałów składają się prace w większości już wcześniej publikowane, głównie w czasopismach. Z filozoficznego punktu widzenia na uwagę zasługują rozdziały: Znaczenie ogólnej teorii systemów, Model systemu otwartego, koncepcja systemowa w naukach o człowieku, Ogólna teoria systemów w psychologii i psychiatrii. Do książki dołączono bogatą bibliografię. (C. G.)

James A. Weisheipl OP: Tomasz z Akwinu. Życie, myśli i dzieło (Wyd. Pol. Prowincji Dominikanów, Poznań 1985, ss. 519, cena 650 zł). Z jęz. angielskiego przełożył Czesław Wesołowski. Autorem jest zmarły w 1984 r. kierownik Katedry Historii Nauki Średniowiecznej w Pontifical Institute of Medieval Studies w Toronto. Spis rozdziałów: Wiek chłopców na Sycylii i dominikańska młodość, „Sentencjariusz” w mieście filozofów, Katedra Mistrza Świętej Teologii w Paryżu, Mistrz Świętej Teologii w Prowincji Rzymskiej, Mistrz Regens w Rzymie i lektorat w Viterbo, Na katedrze w Paryżu po raz drugi, Ostatnie lata życia i pierwsze lata po śmierci. Książka zawiera chronologię życia św. Tomasza, katalog dzieł autentycznych, a także obszerną bibliografię, do której w wydaniu polskim dołączono zestawienie prac w jęz. polskim. (C. G.)

Frederick C. Copleston: Filozofie i kultury (PAX, Warszawa 1986, ss. 121, cena 290 zł). Z jęz. angielskiego przełożył Tadeusz A. Malanowski. Autor, jezuita, jest wybitnym historykiem filozofii. Spod jego pióra wyszły m.in. monografia o Schopenhauerze i Nietzschem oraz ośmiotomowa *History of Philosophy*. Anonsonowana tu książka jest trzecią pozycją tego autora jaka ukazała się w jęz. polskim. Poprzednio PAX wydał: *Religia i filozofia* (1979) i *Filozofia współczesna* (1981). Tytuły rozdziałów: Relacje między filozofią Zachodu a pewnymi czynnikami pozafilozoficznymi. Cechy filozofii w Indiach ze szczególnym uwzględnieniem teorii poznania, Niektóre cechy filozofii chińskiej, Wzajemne relacje między filozofią a religiami historycznymi, Psychofizyczna konstytucja osoby ludzkiej, różne ujęcia, Niektóre idee historii w różnych kulturach, Nawrót, postęp i relatywizm historyczny, Wzorce i prawa w historii filozofii. (C. G.)

Materialistieskaja dialektika w piąti tomach. Tom IV *Dialektika obščeswen-nogo razwitiija* (Izdat. Mysl, Moskwa 1984, s. 233). Całość tego dzieła redagują: F. W. Konstantinow i W. G. Marachow. Redaktorem tomu IV jest W. G. Marachow. Tom jest rezultatem zbiorowej pracy 27 autorów, którzy postawili sobie za cel zbadanie dialektyki społecznego rozwoju i poznanie jej jedności, zmienności i uwarunkowań. Tom składa się z 4 części: 1. Społeczeństwo jako socjalna forma ruchu materii, 2. Obiektywne uwarunkowanie rozwoju społecznego, 3. Charakter rozwoju społecznego, 4. Ukierunkowanie rozwoju społecznego. Następny tom ma być poświęcony krytyce niemarksistowskiego pojmowania dialektyki.

Arto Salomaa: Zemczyżyny teorii formalnych jazykow (Mir, Moskwa 1986, ss. 159, cena 70 kp). Przełożył z jęz. angielskiego A. A. Muczniak. Autor jest profesorem Uniwersytetu w Turku (Finlandia) oraz przewodniczącym European Association of Computer Science. Książka jest zwięzłym, klarownym i oryginalnym wprowadzeniem w teorię obliczalności z punktu widzenia języków formalnych, zawiera obszerną bibliografię. (C. G.)

Max Jammer: Ewolucja poniatij kwantowej mechaniki. (Izd. Nauka, Moskwa 1985, ss. 379, cena 2 r. 90 kp.). M. Jammer jest znanym historykiem nauki, autorem takich monografii jak: *Concepts of Space* (1954), *Concepts of Force* (1957), *Concepts of Mass in Clas-*

sical and Modern Physics (1961), *Philosophy of Quantum Mechanics* (1974). Prezentowana książka jest pod wieloma względami pozycją unikalną w literaturze światowej. Przedstawiono w niej formowanie się podstawowych pojęć mechaniki kwantowej od prac Plancka do szkoły kopenhaskiej z uwzględnieniem wielu problemów filozoficznych, jakie pojawiły się w związku z tymi zagadnieniami. (C. G.)

The Philosophy of Language. Edited by A. B. Martinich, University of Texas (Oxford Univ. Press, Oxford 1985, ss. 492, cena 24,95 dol.). Antologia ta zawiera 33 najważniejsze rozprawy z filozofii języka. Wyboru dokonano zarówno z prac klasyków tej dziedziny, takich jak Frege, Russell, Austin, Quine i Strawson, jak również z prac filozofów młodszego pokolenia: Kripkego, Kaplana, Davidsona, Lewisa i Searle'a. (C. G.)

Introduction to Philosophy. Edited by John Perry, Michael Bratman (Oxford Univ. Press, Oxford 1986, ss. 640, cena 24,95 dol.). Obszerna antologia zawierająca zarówno fragmenty prac klasyków filozofii, jak też duży wybór prac filozofów współczesnych, głównie z angielskiego obszaru językowego. Książka podzielona została na następujące rozdziały: *The Value of Philosophy, Reason and Religion, Knowledge and Reality, Mind and Body, Ethics, Puzzles and Paradoxes*. Ostatni rozdział zawiera jasne omówienie większości sławnych paradoksów i antynomii. Książka uzupełniona jest notami o prezentowanych autorach. (C. G.)

Victor Lowe: Alfred North Whitehead. The Man and His Work. Vol. I. 1861—1910 (The John Hopkins Univ. Press, Baltimore 1985, ss. XI + 152, cena 30,25 dol.). Autor jest emerytowanym profesorem John Hopkins University, uczniem Whiteheada z Harvardu i znawcą jego filozofii. Prezentowana praca jest pierwszą w świecie biografią tego filozofa obejmującą okres od jego narodzenia do 1910 r. Nie ogranicza się do przedstawienia faktów z życia, lecz również przedstawia rozwój intelektualny Whiteheada. W książce zamieszczono 12 fotografii Whiteheada i jego rodziny oraz pełną bibliografię jego pism. (C. G.)

Wydawnictwa ciągłe

The Light of Nature. Essays in the History and Philosophy of Science presented to A. C. Crombie (M. Nijhoff,

Dordrecht 1985, ss. 483, cena 200 Dfl.). Książka wydana przez J. D. North (Groningen) i J. J. Roche (Oxford) w serii *International Archives of the History of Ideas*. Jest to zbiór esejów złożonych znanemu historykowi nauki A. C. Grombieniu z okazji jego 70 rocznicy urodzin. Autorami esejów są osoby zaliczające się do uczniów Crombiego.

Man, Law and Modern Forms of Life (D. Reidel, Dordrecht 1985, ss. 336, cena 125 Dfl.). W serii „Law and Philosophy Library” ukazała się książka wydana przez E. Buligina, J.-L. Cardiesa i I. Niniluoto, a obejmująca prace z dziedziny filozofii prawa napisane przez 26 autorów, wśród których znalazło się też dwu Polaków: Kazimierz Opalek i Jerzy Wróblewski. Prace te wskazują na związki teorii i filozofii prawa z antropologią, socjologią, językoznawstwem, historią, logiką i teorią prawdopodobieństwa. Były prezentowane na XI Światowym Kongresie Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej, który miał miejsce w Helsinkach w sierpniu 1983 r.

Fred Wilson: Explanation, Causation and Deduction (D. Reidel, Dordrecht 1985, ss. 400, cena 155 Dfl.). Książka stanowi 26 tom *Western Ontario Series*. Autor wyklada w Uniwersytecie w Toronto. Stara się obronić dedukcyjno-nomologiczny model naukowego wyjaśnienia, wykazując, że Hume'owska wersja tego modelu jest poprawnym ujęciem naukowego i przyczynowego wyjaśniania faktów indywidualnych i procesów.

Michael Detlefsen: Hilbert's Program. An Essay on Mathematical Instrumentalism (D. Reidel, Dordrecht 1986, ss. 200, cena 98 Dfl.). Program Hilberta był atakowany na podstawie twierdzenia Gödla oraz anty-Kartezjańskiej filozofii. Autor (University of Notre Dame) wykazuje, że te ataki nie były tak niszczące jak potocznie się sądzi. Program Hilberta właściwie zrozumiany rzuca wiele światła na instrumentalne pojmowanie epistemologii matematycznej.

Michael Fleiter: Wider den Kult des Realen (Hain Verlag, Königstein 1986, ss. 208, cena 48 DM). Jest to drugie wydanie (pierwsze 1984) tomu 224 serii „Monographien zur philosophischen Forschung”. Autor wyklada na Uniwersytecie Frankfurckim. Centralnym problemem książki są poglądy F. Nietzschego.

Werner Hartkopf: Dialektik — Heuristik — Logik (Hain Verl., Königstein 1986, ss. 220, cena 48 DM). Książka ukazała się jako 235 tom serii „Monogra-

phien zur philosophischen Forschung". Autor zmarł w 1984 r. Był znany zwłaszcza dzięki czterotomowym *Studien zur Entwicklung der modernen Dialektik*. Zebrane tu dzieła pośmiertne wydali: H. Baum, M. Hengst i W. Schmied-Kowarzik.

Czasopisma

Zeitschrift für philosophische Forschung jest obecnie redagowane przez prof. Michaela Baumgartnera i Itfrieda Höffe. Redakcja zawiadomiła, że jej adres został zmieniony na następujący: Philosophisches Seminar A der Universität Bonn, Am Hof 1, D-5300 Bonn 1, RFN.

Revue de Philosophie Ancienne — to półrocznik wydawany od 1983 r. w Brukseli pod redakcją L. Couloubaritsisa. Pierwszy numer poświęcono metafizyce Arystotelesa.

Per la filosofia. Filosofia e insegnamento — nowy kwartalnik, zajmujący się przede wszystkim problemami dydaktyki filozofii, redagowany jest przez G. Bontadiniego a publikowany przez wydawnictwo Massimo w Mediolanie. Pierwszy numer ukazał się w III kwartale 1984 r.

International Journal of Buddhist Philosophy and Religion ukazuje się od 1985 r. Redagowany jest przez D. J. Kalupahala, Department of Philosophy, University of Hawaii, 2530 Dole Street, Honolulu, Hawaii 96102.

Biology and Philosophy to nowy kwartalnik wydawany przez firmę D. Reidel, Dordrecht (Holandia). Redaktorem naczelnym jest Michael Ruse. Współpracują z nim F. Ayala, R. Haynes i D. Hull. Adres redakcji: Department of History and Philosophy, University of Guelph, Guelph, Ont., Canada N142W1. Czasopismo poświęcone ma być filozofii życia. Adresowane jest zarówno do reprezentantów nauk ścisłych, jak i humanistycznych. Nie faworyzuje żadnej szkoły biologicznej ani filozoficznej.

The Journal of Philosophy zamieścił w tomie LXXXIII nr 1 dokładny wykaz warunków — głównie dotyczących sposobu redagowania tekstu, jego objętości itp. — jakie muszą być spełnione przez autora, aby dostarczony materiał mógł być przyjęty do druku w tym czasopiśmie. (C. G.)

ODCZYTY I WYKŁADY

Oddział PTF w Gdańsku — 30 I 84
B. Dziemiodok — Główne zagadnienia i tendencje we współczesnej amerykańskiej filozofii sztuki; 16 III 84
S. Swieżawski — Zagadnienie wyzwalania się człowieka w myśli późnośredniowiecznej; 6 VI 84
B. Wolniewicz — Współczesne irracjonalizmy; 13 XI 84, R. Kalisz — Kategorie niearystotelesowskie w niektórych naukach.

Oddział PTF w Katowicach — 24 I 84,
A. Szoltysek — Z refleksji nad filozofią języka; 24 I 84, R. Palacz — Koncepcja człowieka Maxa Schelera; 19 VI 84, T. Płużański — Personalizm E. Mouniera a przemiany we współczesnym chrześcijaństwie; 27 XI 84, L. Zacher — Możliwości refleksji nad cywilizacją przeszłości; 28 XII 84, C. Wilkes (Oxford) — Filozofia nauki.

Oddział PTF w Krakowie — 23 I 84,
A. Nowaczyk — Ontologia teoimnogościowa a przedmioty fizyczne; 20 II 84, M. Rzepińska — Światłość i ciemność w baroku; 26 III 84, S. Kamiński — Jak filozofować racjonalnie i realistycznie; 27 IV 84, L. Nagl (Austria) — Krytycznie o teorii dyskursu Jürgensa Habermasa, 14 V 84, Cz. Piecuch — Metafizyka szyfrów Karla Jaspersa; 26 V 84, W. Wallace (USA) — Galileo's concept of science; 28 V 84, W. Marciszewski — Aktualność Mathesis Universalis; 11 VI 84, K. Szaniawski — O pojęciu informacji; 18 VI 84, J. Perzanowski — Uwagi o modalnościach w teoriach filozoficznych; 3 X 84, H. Saner (Szwajcaria) — Die Idee einer künftigen Weltphilosophie; 22 X 84, P. Geach (Anglia) — Zdania bezsensowne i nonsensowne; 22 X 84, D. Batens (Gandawa) — Incommensurability is not a threat to the rationality of science or to the antidogmatic tradition; 9 XI 84, E. Ströker (Kolonja) — Intentionalität als Thema der Phänomenologie Edmund Husserls. Wygłoszono również odczyty w Zespole Epistemiczno-Metodologicznym; 9 IV 84, A. Póltawski — O filozofowaniu racjonalnym i realistycznym; 26 IV 84, L. Nagl (Austria) — The Paradox in Gadamer's concept of History; 21 V 84, T. Sozański — Struktura i strukturalizm w naukach społecznych i matematyce (cz. I i II); 3 XII 84, R. Murawski — Georga Cantora filozofia teorii mnogości.

Oddział PTF w Lublinie — 27 I 84,
L. Koj — Antropologiczne podstawy

sematyki; 20 II 84, A. Siciński — O typologii stylów życia; 24 II 84, A. Bronk — Filozoficzna hermeneutyka H. G. Gadamera; 23 III 84, A. Zachariasz — Relatywizm a problem poznania; 6 IV 84, Cz. Bartnik — Realizm i utopijność koncepcji człowieka Teiharda de Chardin; 6 IV 84, J. Orłowski — Społeczna i etyczna utopia u Dostojewskiego; 6 IV 84 J. Szacki — O tzw. końcu nauki; 13 IV 84, J. Szklorz — Miejsce Marcina Lutra w kulturze europejskiej w oczach polskiego pastora protestanckiego; 13 IV 84, S. Napiórkowski — Współczesny dialog międzykościelny i jego znaczenie dla „sprawy Lutra”; 13 IV 84, A. Nowicki — Miejsce Marcina Lutra w kulturze europejskiej; 18 V 84, A. Siemianowski — Niestandardowa interpretacja konwencjonalizmu; 19 X 84, A. Hübner (Austria) — A Theory of the Distinguished Case World; 23 XI 84, Z. Cackowski — Cztery warstwy ciała ludzkiego; 23 XI 84, L. Koj — Filozofia człowieka w filozofii języka; 23 XI 84, A. Stępień — Główne trudności w filozofii człowieka.

Oddział PTF w Łodzi — 17 I 84, J. Piórczyński — Mistrz Eckhard: Absolut — człowiek — świat; 11 IV 84, P. Szałek — Koncepcje faszyzmu Wilhelma Reicha; 13 IV 84, S. Jørgensen (Dania) — Problematyka podmiotowości we współczesnej socjologii interakcji; 1 VI 84, J. Brun (Dijon) — Humanisme de Descartes; 4 VI 84, J. Brun (Dijon) — Message de Blaise Pascal; 22 VI 84, L. Åhlberg (Uppsala) — The concept of realism in the literature; 6 XII 84, A. Flis, S. Kaprański — Kulturowe mechanizmy rozwoju nauki.

Oddział PTF w Poznaniu — 23 I 84, S. Magala — Krytyka cynicznego rozumu; 20 II 84, M. Wesoly — Technika argumentacji w traktacie Gorgiasza O *niebycie*; 23 V 84, J. Goćkowski — Modele nauki a postawy uczonych; 5 X 84, A. Hübner (Austria) — A Wittgensteinian Refutation of a Wittgenstein's and all ontological „Logical Apriorism”; b) Darwinism; 29 X 84, J. Kmita — Epistemologia a teoria kultury; 26 XI 84, A. Siemianowski — Trzy pojęcia konwencji; 17 XII 84, A. Szachaj — Emancypacja a porozumienie ogólnopolskie; 16—17 III 84, Konferencja ogólnopolska przy współpracy Komisji Metodologii Nauk Poznańskiego Oddziału PAN pt. „Historyzm w przyrodznawstwie i humanistyce”. Wygłoszono referaty: a) J. Szacki — Problem histo-

ryzmu w perspektywie wyjaśniania; b) M. Krajewski — Nauki historyczne i niehistoryczne; c) B. Tuchanaska — Uniwersalność prawa nauki a historyzm w przyrodznawstwie i humanistyce; d) J. Woleński — Paradygmaty, programy badawcze itd. Historia czy historiozofia nauki.

Oddział PTF w Szczecinie — 15 II 84, H. Perkowska — Problem świadomości fałszywej; 6 IV 84, M. Siemek — Co w marksizmie jest filozoficzne; 5 V 84, B. Suchodolski — Istota Człowieka; 11 VI 84, R. Panasiuk — Monolinearna czy wielokierunkowa koncepcja rozwoju; 17 XII 84, W. Mejsbaum — Być wolnym, być z zewnątrz.

Oddział PTF w Toruniu — 26 I 84, M. Lewandowska — Czas wobec wartości etycznych; 14 III 84, C. Gorzka — Poglądy filozoficzne K. Gödela; 14 IV 84, H. Moese — O pracy naukowej według autobiografii Tatarkiewicza; 16 V 84, B. Morel (Szwajcaria) — Filozofia otwarta a dyskurs teologiczny; 25 V 84, R. Wiśniewski — Dwa empiryzmy w etyce; 6. VI 84, R. Jadczyk — Z dyskusji nad propedeutyką filozofii w międzywojennej szkole średniej; 14 XI 84, L. Kożuchowski — Niektóre filozoficzne aspekty problematyki szkolnictwa wyższego.

Oddział PTF w Warszawie — 9 I 84, K. Sauerland — Władze idealne i jednostka; 13 II 84, W. Cichoń — O wykładach etyki prof. Izodory Dąbskiej; 15 II 84, J. Wróblewski — Działalność naukowa Leona Petrażyckiego; 7 V 84, C. Rowiński — Działalność naukowa Stanisława Brzozowskiego; 4 IV 84, J. Woleński — Działalność naukowa Kazimierza Ajdukiewicza; 14 V 84, J. Szacki — Poglądy filozoficzne Floriana Znanieckiego; 21 V 84, J. Watkins (Londyn) — The Optimum Aim of Science; 6 VI 84, J. Fiber (USA) — Współczesna filozofia amerykańska; 15 VI 84, sesja naukowa poświęcona pamięci prof. dr Romana Suszki — Referenci: K. Szaniawski, R. Wójcicki, B. Wolniewicz; 27 VI 84, A. Bucher (RFN) — Heidegger und die notwendige Philosophie; 1 X 84, H. Saner (Basel) — Einsamkeit und Kommunikation in Jaspers Philosophie; 15 X 84, K. Gloy (Heidelberg) — Das Verhältnis von Philosophie und Naturwissenschaften; 29 X 84, sesja naukowa poświęcona pamięci prof. dr Alfreda Tarskiego — Referenci: A. Grzegorzczak, L. Szczerba; 17 XII 84, J. Świecimski — O prawdzie i nieprawdzie przedmiotu kulturowego pre-

zentowanego i percepowanego w sytuacji ekspozycji muzealnej.

Oddział PTF we Wrocławiu — Zob. RF XLII nr 3—4 s. 264b; 25 I 84, H. Pisarek — Istota marksistowskiego aktywizmu dialektycznego.

Lubelskie Towarzystwo Naukowe — 18 XI 85, M. Gołaszewska — Z problematyki wartości estetycznych; 10 XII 85, T. Szkałut — Awangarda — Inteligencja — Rewolucja (Uwagi o koncepcji estetycznej Lwa Trockiego). (T.K.)

Towarzystwo Naukowe KUL — 22 X 85, H. Seidl (Nijmegen, Holandia) — Der Begriff der Person; 15 XI 85, A. Bronk — Komunikat z Międzynarodowego Sympozjum Wittgensteinowskiego (Kirchberg, Austria 1985). (T.K.)

Doc. Jan Gregorowicz w czasie pobytu w Lipsku (22 IV 85 — 1 V 85) wygłosił referat pt. „Zu einigen aktuellen Problemen der Moral- und Rechtsbeziehung der studentischen Jugend”, a ponadto w czasie podróży po Francji (3 XI 85 — 17 XI 85) przedstawił w Uniwersytecie w Dijon referat pt. „Rozwój techniki a osobowość” oraz w Uniwersytecie Lyon III referat pt. „Indywidualne samowychowanie moralne”.

Prof. Ija Lazari-Pawłowska w ciągu roku 1985 wygłosiła następujące odczyty i referaty: Czerwiec, Uniwersytet w Zurichu: Odczyt inauguracyjny cykl odczytów publicznych o tematyce etycznej pt. „Toleranz und Intoleranz. Eine Grundproblematik der Ethik”; Günsbach, Francja, Dom Alberta Schweitzera: „Die Role des Mitleids in Albert Schweitzers Ethik”. Sierpień, Kirchberg, Austria, Sympozjum Tow. im. Wittgensteina: odczyt plenarny pt. „Das Postulat der Toleranz im wissenschaftlichen Bereich”. Wrzesień, Palermo, konferencja Tow. Societas Ethica. Temat „Problems of Bioethics”. Listopad, Uniwersytet w Gies-sen (RFN): „Was ist Toleranz?”. Ponadto w I kwartale 1986 r. (marzec) w Technische Hochschule, Karl-Marx-Stadt, wygłosiła 14 godzin wykładów z etyki dla asystentów i doktorantów, a w Güstrow koło Rostoku na konferencji Societas Ethica referat pt. „Drei Begriffe der Toleranz”.

Prof. Andrzej Nowicki wygłosił 26 X 85 na Uniwersytecie w Lecce (Włochy) referat pt. „Vanini e la filosofia dell'incontro” w ramach zorganizowanego spotkania poświęconego 400 rocznicy urodzin Giulio Cesare Vaniniego.

ORGANIZACJE

Oddział PTF w Gdańsku — Na Walnym Zgromadzeniu Oddziału 21 I 86 oraz na zebraniu Zarządu w dniu 26 II 86 ukonstytuowały się nowe władze Oddziału w następującym składzie: dr Janusz Golichowski — przewodniczący, doc. dr hab. Adam Synowiecki — wiceprzewodniczący, dr Michał Woroniecki — sekretarz, dr Lech Grudziński — skarbnik, dr Zbigniew Kwapich, dr Andrzej Leszczyński i doc. dr Marian Pyrz — członkowie. W ciągu 1985 r. Oddział zorganizował 9 odczytów.

Oddział PTF we Wrocławiu — Doroczne Walne Zgromadzenie Oddziału, które odbyło się 31 I 86, wybrało nowy Zarząd Oddziału w składzie: doc. dr Henryk Pisarek — przewodniczący, doc. dr Zenon Radziwolski — wiceprzewodniczący, doc. dr Eugeniusz Żabski — sekretarz, dr Paweł Bielak — skarbnik, dr Bogusław Ponikowski — członek. Ponadto wybrano Komisję Rewizyjną w składzie: doc. dr Jan Zygmunt — przewodniczący, doc. dr Sewerny Dir i dr hab. Romuald Łoziński — członkowie.

Royal Institute of Philosophy odbył w Bristolu swój zjazd w dniach 2—6 IX 85. Zjazd poświęcono zagadnieniu: „Filozofia a sztuki wizualne. Widzenie i abstrakcja”.

Society for Philosophy and Technology urządziło w Technische Hogeschool Twente, Enschede (Holandia) konferencję na temat „Technologia a odpowiedzialność”, która odbyła się w dniach 12—17 VIII 85 przy udziale: E. Schuurman, E. van der Velde, T. M. T. Coolen, A. Sarlemijn oraz gości zagranicznych: C. Mitchman (New York), W. Zimmerli (Braunschweig), W. Vanderbug (Toronto), K. Shrader-Frechette (Florida).

Österreichische Gesellschaft für Semiotik poświęciło swe 5. sympozjum tematowi „Znak i metafora”. Sympozjum odbyło się w dniach 15—17 XII 85. Informacji mmoże udzielić: Gloria Withalm, Victoriagasse 148A, A-1150 Wien, Austria.

World Phenomenology Institute zorganizował w Meksyku swój XVII Międzynarodowy Kongres Fenomenologiczny, który obradował od 11 do 16 XI 85.

American Society for Aesthetics urządziło swój doroczny 43. zjazd w Uniwersytecie Louisville, Kentucky w dniach 23—26 X 85.

Metaphysical Society of America zorganizowało w marcu 86 r. dwudniową konferencję poświęconą problematyce ontologii i fenomenologii czasu. Miejscem obrad było Trinity College, Hartford, Connecticut.

Sartre Society wyznaczyło na 4—6 X 86 swe inauguracyjne spotkanie w New School, New York City.

Society for Phenomenology and Existential Philosophy odbyło swoje 24 do- roczne spotkanie 17—19 X 85 w Loyola University, Chicago.

ZJAZDY I KONFERENCJE

Philosophy of Peace I to międzynarodowa konferencja zwołana do Jabłonnym w dniach 11—14 stycznia 1986. Organizatorami byli Polska Akademia Nauk, Redakcja „Studiów Filozoficznych” oraz Redakcja „Dialectics and Humanism”. Do programu konferencji włączono sympozjum „Współtworzyć sens świata”, które pierwotnie miało odbyć się 3 i 4 I 86. Referentami na sympozjum byli: Bogdan Suchodolski, Jan Rychlewski, Helmut Juros, Joachim Kondziela, Witold Benedyktowicz, Janusz Kuczyński, Józef Borgosz, Jan Szczepański, Mieczysław Michalik, Andrzej Werblan, Witold Marciszewski, Stefan Opara, Andrzej Wohl, Marek Jakubowski, Grzegorz Białkowski, A. M. Krąpiec, Józef Lipiec, Włodzimierz Lorenc, Piotr Bołuc, Leszek Kamiński.

Polsko-angielskie sympozjum filozoficzne inauguruje cykl tzw. „Spotkań kazimierzowskich”, które mają się odbywać co 2 lata, urządzone zostało w dniach 19—25 III 86 w Kazimierzu nad Wisłą. Organizatorami sympozjum byli: ze strony polskiej dr P. Jaroszyński (Katedra Metafizyki KUL i dr Urszula Żegleń (Katedra Metodologii Nauk KUL) oraz ze strony angielskiej dr R. Scruton (Birkbeck's College, Univ. of London) i dr K. V. Wilkes (St. Hilda's College Oxford). W sympozjum udział wzięło 28 studentów i wykładowców z KUL i z Oxfordu. Przedstawiono 17 wykładów, będących ze strony polskiej prezentacją klasycznej teorii bytu (zarówno jej podstaw metodologicznych, jak i ujęcia przedmiotowego samej koncepcji bytu), a ze strony angielskiej — prezentacją najbardziej dyskutowanych zagadnień filozofii lingwistycznej (m.in. problemu esencjalizmu, identityczności, metodologicznego realizmu). Wykład gościnny pt. „Metaphysical understanding of reality”

wyłosił O. prof. dr M. A. Krąpiec z KUL-u. (U. Żegleń).

Sympozjum filozoficzno-muzyczne poświęcone problematyce religii, ateizmu i filozofii kultury zostało zorganizowane w dniu 19 IV 86 w Lublinie przez Zakład Filozofii Kultury UMCS, Zarząd Wojewódzki TKKS, Międzywojewódzki Ośrodek Doskonalenia Kadr Laickich, Pol. Tow. Religioznawcze oraz Klub Międzynarodowej Prasy i Książki. Referentami byli: Andrzej Nowicki i Anna Kossowska. Po referatach odbył się koncert muzyki klasycznej, romantycznej i współczesnej, a po koncercie w programie przewidziano dyskusję nad referentami.

Filozoficzne ujęcie relacji to temat XIII Studenckiej Sesji Naukowej zorganizowanej przez Koło Studentów Filozofii ATK w Warszawie 12—13 IV 86.

IV Sympozjum Ingardenowskie (zob. Ruch Filoz. t. XLIII nr 2 s. 231b) zostało zorganizowane w 15 rocznicę śmierci Profesora Romana Ingardena w Krakowie w dniach 25—27 X 85, z udziałem gości zagranicznych. Wygłoszono następujące 34 odczyty podczas kolejnych posiedzeń plenarnych i w sekcjach: Rolf Fiegut (Fribourg) — Język poetycki; Andrzej Półtawski — Roman Ingarden — metafizyka wolności; Krystyna Święcicka — Dwa pojęcia monady: Husserl — Ingarden; Walter Biemel (Düsseldorf) — Reflexionen zu Ingardens Deutung des Bildes; Guido Küng (Fribourg) — Ingarden and Brentano on the experience and cognition of values; Barry Smith (Manchester) — The Ontology of Epistemology; Edward Świderski (Fribourg) — Puzzling ontology — metaphysics distinction; Peter Simons (Salzburg) — Categories and ways of being; Jan Woleński — Remarks on moment of being; Artur Szczepański — Formal ontology and theoretical physics; Kevin Mulligan (Graz) — Varieties of ontological cement; Jerzy Perzanowski — A characterisation of monism; Józef Życiński — Preconditions of theoretical physics and the ontic status of ideal objects; Władysław Stróżewski — Ontologia i problem konstytucji; Maria Gołaszewska — Koncepcja osobowości twórczej na tle Ingardenowskiej koncepcji osoby; Jadwiga Ciszewska — Osoba ludzka a świat wartości w filozofii Ingardena; Kazimierz Bartoszyński — O niektórych założeniach estetyki Romana Ingardena; Włodzimierz Galewicz — O różnych rozumieniach wartości estetycznych; Boh-

dan Dzieciomidok — Roman Ingarden o wartościowaniu dzieła sztuki; Andrzej Tyszczyk — Estetyczne i pozaestetyczne wartości literatury w koncepcji R. Ingardena; Paweł Taranczewski — Teoria barw w świetle teorii idei Ingardena; Andrzej Basista — Z pogranicza sztuki; Bohdan Pociąg — Roman Ingarden a polska myśl muzykologiczna; Henryk Kiereś — Recepcja estetyki R. Ingardena w filozofii analitycznej; Adam Węgrzecki — O doświadczeniu aksjologicznym; Leopold Zgoda — Wartość i czyn; Jan Pawlica — O odpowiedzialności; Krystyna Danecka-Szopowa — O odpowiedzialności; Janina Makota — Filozofia człowieka u Nikolai Hartmanna i Romana Ingardena; Maria Bielańska — Tajemnica czasu w filozofii R. Ingardena; Władysław Cichoń — Znaczenie myśli Ingardena dla teorii wychowania; John Fizer (USA) — Deconstruction of the subject in light of Ingarden's epistemology; Joseph Seifert (Lichtenstein) — Phenomenological Realism: A critical examination of Husserl's motives for idealism and of Ingarden's discussion of them.

III Ogólnopolskie Sympozjum Logoterapii zorganizowane zostało w KUL 26—27 XI 85 na temat „Sens życia jako kategoria antropologiczno-psychotherapeutyczna”. Referaty wygłosili: Stanisław Kamiński — Metodologiczne problemy badań nad człowiekiem; Mieczysław A. Krąpiec — Filozoficzne rozumienie człowieka; Jan Szlaga — Człowiek biblijnie odczytany; Andrew Woźnicki, Hugh McDonald — Logos — sens życia, jako przedmiot zainteresowania filozofii; Kazimierz Popielski — Sens życia jako kategoria psychotherapeutyczna; Zenomena Płużek — Dylemat człowieka poszukującego sensu życia; Viktor E. Frankl — Die Rehumanisierung der Psychotherapie. (T.K.)

Dyskusja filozoficzna w Redakcji „Akcentu” odbyła się 18 XI 85. Referat pt. „Sztuka stawiania pytań” wygłosiła Maria Gołaszewska. (T.K.)

Socjalne i metodologiczne problemy naukowo-technicznego postępu były tematem Wszechzwiązkowej konferencji, która odbyła się w dniach 14—15 XI 84 w Moskwie. Jej organizatorami były Rada Naukowa przy Prezydium do spraw filozoficznych i socjalnych problemów nauki i techniki AN ZSRR, Centralna Rada filozoficznych i metodologicznych seminariów przy Prezydium AN ZSRR i Instytut Filozofii AN ZSRR. Uczestni-

czyli m.in. W. A. Miedwiediew, W. G. Zaharow, P. N. Fiedosiejew, I. M. Markarow. (C.G.)

Marksistowsko-leninowska filozofia jako nauka i jako przedmiot nauczania. Na ten temat odbyła się 11 VI 1985 w MGU im. M. W. Łomosowa naukowo-praktyczna konferencja zorganizowana przez Instytut Podnoszenia Kwalifikacji Wykładowców Nauk Społecznych przy MGU wraz z Naukowo-metodologiczną Radą Głównego Kierownictwa nauk społecznych Minwuza ZSRR, Radę Towarzystwa Filozoficznego ZSRR, Redakcję miesięcznika „Filozofskie nauki”. Jej celem było omówienie teoretycznych i metodologicznych problemów związanych z doskonaleniem programu nauczania filozofii marksistowsko-leninowskiej. (C.G.)

Konferencja poświęcona **aktualnym światopoglądom i metodologicznym problemom marksistowskich historyczno-filozoficznych badań** odbyła się w dniach 6—7 V 1985 w Moskwie. Organizatorami były Moskiewski Oddział Towarzystwa Filozoficznego ZSRR, Instytut Filozofii AN ZSRR, MGU im. Łomosowa oraz Wszechzwiązkowe Towarzystwo „Znanje”. Wygłoszono 5 referatów oraz uchwalono zorganizowanie 1 XI 1986 następnej konferencji poświęconej tym samym zagadnieniom co obecna. (C.G.)

Problemy starożytnej filozofii były tematem zorganizowanej w dniach 14—16 IX 1984, III Wszechzwiązkowej Konferencji w Calkskim (Gruzja) przez Gruziński Oddział Towarzystwa Filozoficznego ZSRR wraz z redakcjami czasopism „Woprosy Filozofii” i „Filozofskie Nauki”. Referaty podzielono na następujące grupy tematyczne: a) Światopoglądowe i metodologiczne problemy nauki, b) Historyczno-filozoficzna problematyka, c) Problemy kultury i estetyki, d) Socjalno-polityczne problemy. Wygłoszono 28 referatów. (C.G.)

VIII Międzynarodowy Kongres Logiki, Metodologii i Filozofii Nauki ma się odbyć 17—22 VIII 87 w Moskwie. Prezydium AN ZSRR powzięło odpowiednią uchwałę, zgodnie z propozycją przedłożoną przez delegację radziecką na poprzednim kongresie (Salzburg 1983). Komitet Wykonawczy Wydziału Logiki, Metodologii i Filozofii Nauki Unii Historii i Filozofii Nauki (IUHPS) jednogłośnie zaaprobował tę propozycję. W skład tego Komitetu obecnie wchodzi: D. Scott (przewodniczący, USA), A. Hainal (Węgry), R. Hilpinen (sekretarz, Fin-

landia), H. Pfeifer (RFN). Wyłoniono Komitet programowy kongresu w składzie: J. E. Fenstad (przewodniczący, Norwegia), J. Ditter (USA), M. Jammer (Israel), F. M. Quesada (Peru), W. C. Salmon (USA), L. Erszow (ZSRR). Dla przygotowania kongresu powołano radziecki Komitet Organizacyjny, na czele którego stanął członek-korespondent I. T. Frołow. Jego zastępcami zostali: prof. D. P. Gorski, członek-korespondent L. Erszow, członek-korespondent S. T. Meljuchin oraz prof. W. Saczkow. Na razie ustalono, że obrady toczyć się będą w 13 sekcjach. Streszczenia zgłoszonych referatów należy nadsyłać do Komitetu Organizacyjnego do 1 listopada 86. Języki kongresu: angielski, francuski, hiszpański, niemiecki i rosyjski.

Sesja Rady Naukowej Marksistowsko-Leinowskiej Filozofii miała miejsce w Berlinie 29 XI 85. Tematem sesji były filozoficzne problemy moralnego rozwoju socjalistycznej osobowości. Referat wprowadzający wygłosił Reinhold Miller. Omówiono perspektywy badań etycznych na lata 1986—1990.

Interdyscyplinarne Sympozjum Filozofów i Astronomów, na którym omawiano teoretyczne modele wszechświata i form materii, zostało zorganizowane przez słowackie środowisko filozoficzne i astronomiczne. Sympozjum odbyło się 6—8 X 85. Sprawozdanie podaje czasopismo Słowackiej Akademii Nauk „Filozofia” rocz. 40 nr 5.

Evolutionary Epistemology to temat międzynarodowej konferencji, która miała miejsce w Gandawie (Belgia) 12—14 XI 84. Była to druga z kolei konferencja pod hasłem Epistemologically Relevant Internalist Sociology of Science (ERISS). Pierwsza odbyła się w USA (Syracuse Univ., 20—27 VI 81). Udział wzięli: W. Callebaut, R. Pinxten, Ch. Gilliéron, I. Prigogine, D. Vervenne, D. De Waele, J. Schell, G. Vollmer, R. Griere.

XVI Międzynarodowe Kolokwium Filozoficzne na temat „Analiza społeczna i perspektywa filozofii chrześcijańskiej” urządzono w Rio de Janeiro w dniach 30 VII — 5 VIII 85.

Kongres Association for Symbolic Logic odbył się w Orsay pod Paryżem 7—13 VII 85. Tematem było: Teoria modeli i dowodu, zastosowanie komputerów w logice i zastosowanie filozofii do logiki. Bliższych informacji może udzielić: Colloque de Logique, UA 753, VER de Mathématique et Informatique, Uni-

versité de Paris VII, 2 Place Jussieu, F-75251 Paris Cédex 05.

Nouvelles lectures de Nietzsche: science, musique, philosophie — pod takim tytułem odbyło się 23—25 II 85 kolokwium w Uniwersytecie Nicejskim zorganizowane z okazji setnej rocznicy wydania *Tako rzecze Zaratustra*.

Doroczny Kongres International Society for Metaphysics miał miejsce 22—25 VII w Katolickim Uniwersytecie w Eichstätt (RFN). Tematem rozważań była metafizyka, kultura i symbol. Informacje: Prof. Dr. Nikolaus Lobkowitz, Katholische Universität, D-8078 Eichstätt.

Entretiens de l'Académie Internationale de Philosophie des Sciences odbyły się w Heidelbergu 15—17 IV 86 na temat roli eksperymentu w naukach.

XII Światowy Kongres Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej odbył się w Atenach w sierpniu 85 przy udziale 350 uczonych z 43 państw, w tym również z państw socjalistycznych (Bułgarii, Jugosławii, NRD, Polski, Węgier i ZSRR). Organizatorem Kongresu było Międzynarodowe Stowarzyszenie Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej, którego przewodniczącym jest A. Aarnio (Finlandia). Jednym z referentów był A. Łopatka. Sprawozdanie z kongresu zamieściło „Deutsche Zeitschrift für Philosophie” (Heft 4 1986). Następny, XIII Kongres tego stowarzyszenia ma być urządzony w Japonii w 1987 r.

X Kongres Międzynarodowego Stowarzyszenia profesorów filozofii obradował w Lochau nad Bodensee (Austria) 31 X — 3 XI 85. Omawiano rolę historii filozofii we współczesnym nauczaniu filozofii.

Spotkanie ku czci L. Geymonat odbyło się w Mediolanie 17—18 VI 85. Udział wzięli m.in. E. Agazzi, E. Garin, P. Rossi, K. R. Popper, E. Bellone, T. De Mauro.

XXXIX Congresso Nazionale di Filosofia zorganizowano w Perrugia (Włochy) 24—27 IV 86, a tematem wiodącym kongresu była „Filozofia między techniką a mitem”.

VII Kolokwium nt. interpretacji odbyło się w Uniwersytecie Macerata (Włochy) 25—27 III 85. Rozpatrywano związki interpretacji z epistemologią. Udział wzięli: F. Barone, L. Mengoni, A. Conta, E. Sozer, J. Petöfi, P. Lavanchy. Akta kolokwium opublikuje wydawnictwo Marietti w Turynie.

Kongres poświęcony Maimonidesowi z okazji 850 rocznicy jego urodzin miał miejsce w Kordowie (Hiszpania) w dniach 10—13 IX 85.

The Indian Philosophical Congress zorganizował 23—29 XII 85 swą 60 już sesję. Poświęcona została zagadnieniu poznania i uzasadniania oraz tożsamości kulturalnej. Miejscem sesji był Uniwersytet w Hyderabad.

13th World Congress on Philosophy of Law and Social Philosophy został wyznaczony na 20—26 VIII 87. Jako problematykę wiodącą obrano: Prawo, kultura, nauka i technika popierają międzynarodowe zrozumienie. Miejscem kongresu ma być Kobe International Conference Center (Japonia). Informacji udziela Prof. Dr. A. Aarnio, SF-3670 Huutijärvi, Finlandia.

VIII Congrès International de Philosophie Médiévale ma się odbyć w Helsinkach 24—31 VIII 87. Tematem zasadniczym obrad mają być tradycje i innowacje w średniowieczu. Informacje: Prof. Simo Knuuttila, Faculty of Theology, University of Helsinki, Nietsytpolku 1b, SF-00140 Helsinki 14.

11. Internationale Wittgenstein Symposium organizowane przez Österreichische Ludwig Wittgenstein Gesellschaft odbyło się 4—13 VIII 86 w Kirchberg am Wechsel (Austria). Centralnym problemem były nowości w teorii poznania i teorii nauki. Obrady toczyły się w pięciu sekcjach: 1. Wkład Wittgensteina w teorię poznania i teorię nauki, 2. Język a poznanie, 3. Filozofia matematyki, 4. Metodologiczne problemy nauk, 5. Teorie postępu naukowego. Z tym sympozjum połączono drugie: Digitale Intelligenz. Von der Philosophie zur Technik, urządzone w celu uczczenia Kurta Gödela (1906—1978).

XVIII Światowy Kongres Filozofii (zob. Ruch Filoz. t. XLII nr 3—4, s. 270a). Organizatorzy Kongresu wydali już pierwszy okólnik, z którego dowiadujemy się, że sekretariat Kongresu mieści się pod adresem: Conference Services Ltd, 3—5 Bute Street London SW7 3EY. Problematyka sesji plenarnych: I. Człowiek jako przedmiot filozofii, II. Człowiek: Natura, umysł i społeczność, III. Historia, społeczeństwo i osoba, IV. Teraźniejszość i przyszłość ludzkości. Sympozja: Czy są uniwersalia kulturowe? Sprawiedliwość i wolność. Kolokwia: *Krytyka praktycznego rozumu* Kanta (z okazji dwusetnej rocznicy wydania), Husserl po pięćdziesięciu latach. Przewidziano też

obrazy w 53 sekcjach oraz spotkania przy okrągłym stole. Termin zgłaszania referatów i komunikatów upływa 30 IV 87. Później składane zgłoszenia (najdalej do 30 IX 87) będą uwzględniane jedynie w miarę możliwości organizacyjnych. Drugi okólnik ma być rozesłany we wrześniu 87.

NAUCZANIE

Sprawozdanie z działalnością Seminarium „Problemy i kierunki współczesnej teorii poznania” (1985) prowadzonego pod kierunkiem prof. dra Michała Hempolińskiego.

W roku 1985 w ramach Seminarium dyskutowano następujące tematy:

I. (10 styczeń) referent: dr Andrzej Lubomirski — „Gottlob Frege i problem analityczności”. Punktem wyjścia referatu była krytyka obiegowo funkcjonującej w literaturze opinii, wedle której logicystyczna teza Fregego głosząca możliwość redukcji arytmetyki do logiki stanowiła reakcję na kantowską koncepcję sądów syntetycznych a priori. Referent starał się wykazać, że Fregeańskie analizy problemu analityczności prowadzone były w odmiennie niż u Kanta perspektywie badawczej, przy użyciu odmiennych pojęć analityczności, syntetyczności, a priori i a posteriori, co w szczególności pozwoliło Fregemu na sformułowanie tezy o niejałowości wiedzy analitycznej. W drugiej części referatu prelegent wskazał, że zaproponowana przez Fregego teoria analityczności może być poprawnie zinterpretowana w kontekście jego filozofii logiki pojmowanej jako próba realizacji programu Leibniza.

II. (21 luty) referent: prof. dr Andrzej Póltawski — „Poznanie a zmysły”. Autor referatu poddał krytyce koncepcję doświadczenia w nowożytnym empiryzmie i wskazał — jako drogę uniknięcia trudności, z którymi związane są empiryistyczne koncepcje doświadczenia jako procesu stawania się przedmiotem, procesu, w którym to, co tylko faktyczne i przypadkowe, staje się istotne i konieczne. Jako podstawę tej koncepcji referent zaproponował fenomenologiczny opis procesu stawania się przedmiotu dokonany w 1935 r. przez Erwina Straussa. Zdaniem referenta epistemologia traktująca doświadczenie jako stawanie się przedmiotem (i zarazem podmiotem) jest bardziej realistyczna, oferuje też rozstrzygnięcia pewnych problemów epistemologicznych, np. problemy analityczne — syntetyczne.

III. (23 marzec) referent: doc. dr hab. Michał Tempczyk — „Związek przyczy-

nowy i jego ograniczenia w naukach przyrodniczych". Referent wskazał powody ograniczenia roli zasady przyczynowości współcześnie w nauce: po pierwsze przyczynowość pojmowana klasycznie (ścisła), uznawana za ideał poznania naukowego, zaczęła nastęrczać trudności interpretacyjne w odniesieniu do dwudziestowiecznych teorii przyrodniczych, w teoriach kwantowych została zastąpiona przez przyczynowość statystyczną; po drugie, rozwój znaczenia praw dynamicznych dowiódł, iż prawa te (prawa struktury) na równi z przyczynowymi są istotne.

Autor referatu sformułował następującą tezę: rozumowanie przyczynowe jest warunkowe, formułowanie praw przyczynowych pozwala docierać poznawczo do coraz bardziej podstawowych poziomów struktury materii. Jednak punktem wyjścia dla praw przyczynowych (łańcuchów przyczynowych nie można ciągnąć w nieskończoność) są prawa współlistnienia i klasyfikacji obiektów. Prawa te mają charakter równorzędny do praw dynamicznych, które uzupełniają w niezbywalny sposób.

IV. (11 kwiecień) referent: prof. Peter Thomas Geach (W. Brytania) — „Wiedza i pewność”. Profesor Geach postawił tezę: Kartezjański ideał całkowitej samodzielności poznawczej jest ideałem urojonym i niemożliwym do zrealizowania nawet teoretycznie. Filozof głoszący konieczność uwolnienia się od wszelkich niewypracowanych samodzielnie przekonań, czyni zazwyczaj swoim celem osiągnięcie pewności. Tymczasem, zdaniem referenta, wzajemny stosunek pewności i wiedzy wcale nie jest jasny. Nie należy czynić z pewności kryterium ani źródła wiedzy. Referent zakończył tezę optymistyczną: droga prowadząca do wiedzy jest dyscyplina umysłowej i przyjmowanie za prawdziwe sądów uznawanych za takie przez innych. Należy się przy tym liczyć, iż otrzymane wyniki są niekiedy fałszywe.

V. (23 maj) referent: prof. David Malet Armstrong (Sydney University, Australia). „Pojęcie prawa i zagadnienie uniwersaliów”. Na zaproszenie prof. M. Hempolińskiego wystąpił na seminarium przebywający w Polsce prof. D. M. Armstrong, który zagał dyskusję na temat swojej koncepcji uniwersaliów oraz pojęcia nauki. Referent zarysował swoją koncepcję, zgodnie z którą materialista może, a nawet powinien, uznawać uniwersalia, pojmowane jako własności obiektów jednostkowych i relacji między nimi. W oparciu o swoje pojęcie uniwersale przedstawił skróto swą ogólną koncepcję prawa nauki, szczegółowo rozwiniętą w osobnej książce (nieznanej

jeszcze w Polsce). Uczestnicy seminarium zadali prof. D. M. Armstrongowi wiele pytań, na które odpowiadał on w obszernym końcowym wystąpieniu. Po seminarium pozostawił prof. D. M. Armstrong swój tekst *Czy materialista może wierzyć w uniwersalia* (opublikowany w wersji polskiej w Studiach Filozoficznych, nr 4/1986).

VI. (13 czerwiec) referent: prof. dr hab. Eugeniusz Grodziński — „O pewnej wadliwej koncepcji semantycznej Gottloba Fregego”. Przedmiotem referatu była Fregeańska definicja denotatu zdania, uznająca za denotat zdania jego wartość logiczną. Referent przedstawia krytyczną analizę tej koncepcji, wysuwając wobec niej następujące zarzuty: 1. brak spójności ujęcia denotatu przez Fregego z jego koncepcją nazwy, 2. niezgodność z intuicjami, zgodnie z którymi uznaje się istnienie różnorodności przedmiotów ujmowanych w zdaniach (opisywanych przez zdania); przyjęcie koncepcji Fregego wiąże się z niemożliwością odróżnienia, mimo różnorodności treści zdań, denotatów zdań; wszystkie zdania są sprowadzone przez operację denotowania, do zbioru dwuargumentowego (w klasycznych teoriach prawdy).

VII. (24 październik) referent: prof. dr hab. Michał Hempoliński — „Współczesne dyskusje epistemologiczne wokół relacji między dwiema parami kategorii: a priori — a posteriori, syntetyczne — analityczne”. Referent wykazywał, iż we współczesnej epistemologii funkcjonują w odniesieniu do pojęć i sądów różne pojęcia a priori, a posteriori oraz tego, co analityczne i tego co syntetyczne, wobec czego relacja pomiędzy parami kategorii a priori — a posteriori oraz syntetyczne — analityczne jest różnie ujmowana, w sposób zrelatywizowany do przyjętych znaczeń członów obu par kategorii. Po zarysowaniu historii dyskusji wokół pojęć tytułowych i ich związków, prof. M. Hempoliński nakreślił istotę współczesnych sporów wokół pojęć tworzących obie pary kategoriałne. W oparciu o najnowszą literaturę przedmiotu referent wyróżnił cztery podstawowe znaczenia, w jakich kategorie te występują i porównał je z odpowiednimi (również czterema) znaczeniami rozróżnienia tzw. sądów przypadkowych i sądów koniecznych. Porównanie ze sobą różnych znaczeń wspomnianych trzech par kategorii odsłania źródła żywych dyskusji we współczesnej literaturze, zwłaszcza w czasopismach o profilu filozofii analitycznej oraz filozofii i metodologii nauki.

VIII. (21 listopad) referent: doc. dr hab. Andrzej Bronk — „Sprawozdanie

z Międzynarodowego Sympozjum Wittgensteinowskiego (Kirschberg, Austria)".

Doc. A. Bronk, uczestnik X sympozjum Wittgensteinowskiego nt. „Zadania filozofii w czasach współczesnych”. Po zarysowaniu ogólnego merytorycznego charakteru spotkań Wittgensteinowskich w Kirschbergu i podkreślając ich relatywnie szeroki zasięg, obejmujący obszar tematyczny całej filozofii analitycznej, omówił treść wybranych referatów przedstawionych na sympozjum. Zdaniem doc. Bronka, klimat filozoficzny X sympozjum charakteryzowały najpełniej postulaty, które podzielała większość uczestników: 1. filozofia powinna podejmować wielkie problemy filozoficzne, także etyczne i światopoglądowe, 2. należy rozpatrywać konkretne problemy filozoficzne, a nie prowadzić rozważania metafizyczne, 3. istnieje prymat filozofii wobec nauk szczegółowych, 4. neopozytywizm jest formacją przebrzmiałą. (Przedstawione na seminarium sprawozdanie ukaże się w Studiach Filozoficznych, Nr 8/1986).

IX. (19 grudzień) referent: mgr Krzysztof Środa — „Psychologiczna i transcendentna wersja redukcji fenomenologicznej u E. Husserla”. W obrębie redukcji fenomenologicznej Husserl wyodrębnił, coraz wyraźniej w miarę rozwoju swojej filozofii, redukcję psychologiczną (metodologiczny zabieg, który poprzez wyłączenie przedmiotów transcendentnych wobec świadomości ogranicza sferę badań do przedmiotów psychicznych) oraz redukcję transcendentną (odsłaniającą cały świat jako fenomen, a tym samym rozpoznającą bezpodstawność jego rozszerzeń bytowych). Pierwszy typ redukcji jest mniej radykalny i stanowi metodyczne przejście do drugiego typu redukcji. Autor referatu skoncentrował się na istocie rozróżnienia dwóch typów redukcji oraz implikowanym przez wyodrębnienie dwóch różnych zastosowań fenomenologicznej metody: psychologii fenomenologicznej (zmierającej do wyjaśnienia pojęć nauk apriorycznych oraz do stworzenia podstaw dla wszystkich innych dziedzin psychologii) oraz transcendentnej fenomenologii, badającej czystą świadomość stanowiącą zamkniętą sferę bytu, świadomość, w której konstytuuje się byt świata.

(Z upoważnienia prowadzącego Seminarium prof. dra hab. M. Hempolińskiego napisała dr Małgorzata Czarnocka — Sekretarz Zakładu)

Duquesne University — Graduate Studies in Philosophy (zob. Ruch Filoz. t. XLIII nr 1 s. 109a) ogłosił program Graduate Courses na jesień 86 i wiosnę 87.

Wykładowcami będą: L. Embree, E. Gelblum, E. Holveck, C. D. Keyes, R. Madden, R. Polansky, R. Ramirez, J. Seanson, A. Schuwer, M. Strasser, W. Wurzer. W ramach kursu omawiane będą poglądy następujących filozofów: Platona, Arystotelesa, Augustyna, Tomasza z Akwinu, Locke'a, Leibniza, Kanta, Schellinga, Hegla, Schelera, Sartre'a, Heideggera i in. W sprawach informacji i stypendium korespondencję przyjmuje Dr. C. D. Keyes, Chairman, Philosophy Department, Duquesne University, Pittsburgh, PA 15282.

WIADOMOŚCI OSOBISTE

Józef Bańka (Uniw. Śl.) otrzymał w 1984 r. nagrodę indywidualną II stopnia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego.

Grzegorz Bryll (WSP Opole) otrzymał w 1984 r. nagrodę Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego za wyróżniającą się rozprawę habilitacyjną.

Hans-Georg Gadamer, emerytowany profesor uniwersytetów w Marburgu, Lipsku, Frankfurcie i Heidelbergu, obchodził 11 II 85 swoje 85 urodziny.

Wojciech Gaspariski (IFiS PAN) otrzymał od Rady Państwa 4 X 85 tytuł profesora nadzwyczajnego.

Leon Gumański (UMK) otrzymał w 1984 r. nagrodę indywidualną II stopnia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego.

Günter Heyden, dyrektor Instytutu Marksizmu-Leninizmu przy CK SED, przewodniczący radziecko-niemieckiej komisji redakcyjnej Marx-Engels-Gesamtausgabe (MEGA) oraz członek kolegium redakcyjnego „Deutsche Zeitschrift für Philosophie”, obchodził 16 II 86 swe 65 urodziny.

Walter Hollitscher, Austriacki, marksista, który podczas wojny był emigrantem w Anglii, a w latach 1949—1953 wykładał na Uniwersytecie Humbolta w Berlinie i od 1966 r. do przejścia na emeryturę w 1976 r. na Uniwersytecie Karola Marksa w Lipsku, obchodził 16 V 86 swoje 75 urodziny.

Henryk Jankowski (Uniw. Warsz.) otrzymał 7 II 86 od Rady Państwa tytuł profesora zwyczajnego.

Zbigniew Kuderowicz otrzymał w 1984 r. nagrodę II stopnia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego.

Włodzimierz Ławniczak (UAM) otrzymał w 1984 r. nagrodę indywidualną III stopnia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego oraz 7 II 86 od Rady Państwa tytuł profesora nadzwyczajnego.

J. N. Mohanty, wydawca „Husserl Studies”, został z dniem 1 IX 85 profesorem filozofii w Temple University, Philadelphia.

Stefan Morawski (Inst. Sztuki PAN) otrzymał 4 X 85 od Rady Państwa tytuł profesora zwyczajnego.

Stefan Opara (ANS Warszawa) otrzymał 4 X 85 od Rady Państwa tytuł profesora nadzwyczajnego.

Władysław Stróżeński (UJ) otrzymał w 1982 r. nagrodę indywidualną II stopnia Ministra Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki za książkę *Istnienie i wartość* oraz nagrodę naukową Wydziału I Nauk Społecznych PAN za tę samą książkę. Ponadto w 1984 r. otrzymał nagrodę indywidualną II stopnia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego za książkę *Dialektyka twórczości*.

Jan Zygmunt pełni od stycznia 1986 r. funkcję prodziekana Wydziału Filozoficzno-Historycznego Uniwersytetu Wrocławskiego.

Eugeniusz Zabski, po zatwierdzeniu jego habilitacji przez CKK w listopadzie 85, został mianowany docentem w Katedrze Logiki i Metodologii Nauk Uniwersytetu Wrocławskiego z dniem 1 III 86.

VARIA

100 rocznica urodzin Profesora Tadeusza Kotarbińskiego obchodzona była uroczystie w Uniwersytecie Łódzkim 3 IV 86. Odbyło się posiedzenie Senatu Uczelni, na którym doc. dr hab. Jan Gregorowicz wygłosił okolicznościowy referat pt. „Profesor Tadeusz Kotarbiński jako organizator Uniwersytetu Łódzkiego (lipiec 1945 — sierpień 1946)”. Pani prof. Janina Kotarbińska mówiła o związkach Profesora z Łodzią. Na zakończenie odczytane zostały fragmenty prac Tadeusza Kotarbińskiego. Sali posiedzeń Senatu nadano imię Profesora Tadeusza Kotarbińskiego.

Audycja telewizyjna poświęcona etyce Tadeusza Kotarbińskiego została nadana 31 III 86 przy udziale prof. Iji Lazari-Pawłowskiej, która udzieliła też dwóch wywiadów radiowych na temat Tadeusza Kotarbińskiego (dla rozgłośni łódzkiej oraz dla rozgłośni zielonogórskiej — nadane 7 IV 86).

Catholic University of America w Waszyngtonie wydało w 1983 r. książkę Romana Ingardena *Man and Value*. Przekładu dokonał i wstępem poprzedził A. Szylewicz. (C. G.)

20 rocznica śmierci Prof. Stanisława Jaśkowskiego, wybitnego logika, byłego rektora UMK, obchodzona była uroczystie 7 XII 85 w Oddziale Toruńskim Polskiego Towarzystwa Matematycznego. W sesji naukowej udział wzięli m.in. prof. Jerzy Łoś. Życiorys Stanisława Jaśkowskiego podał prof. Lech Górnikiewicz, wspomnienia o Profesorze wygłosił prof. Leon Jeśmanowicz, wyniki Profesora w zakresie logiki matematycznej przedstawił doc. Jerzy Kotas, a w zakresie geometrii doc. Hanna Makowiecka. Na zakończenie odbyła się dyskusja.

Młodzieżowe Turnieje Wiedzy Filozoficznej — olimpiada przeznaczona dla uczniów szkół ponadpodstawowych — narodziły się w 1978 r. w wyniku porozumienia między TKKS a ZHP. Około 70% uczestników stanowią uczniowie z niewielkich miast nieakademickich. Pomocą dla kandydatów są punkty konsultacyjne uruchomione dzięki współdziałaniu TKKS z kuratorami oświaty i wychowania oraz Instytutami Filozofii UW, WJ, UMCS, UAM, UŚ i WAP. Punkty takie działają w każdym województwie. W kwietniu 86 odbyła się V Konferencja Naukowa Laureatów MTWF na temat racjonalności myślenia i działania. Prowadził ją i podsumował prof. dr hab. Michał Hempoliński.

NEKROLOGIA

Ferdinand Alquié (ur. 1906 r. w Carcassonne), profesor Sorbony w latach 1953—1979, zmarł 28 II 85. Był autorem wielu książek i artykułów, m.in. *Notes sur les principes de la philosophie de Descartes* (1933), *Leçons de philosophie* (1939), *Le désir de l'éternité* (1943), *La nostalgie de l'être* (1950), *Philosophie du surréalisme* (1955), *L'expérience* (1957), *Solitude de la raison* (1966), *Signification de la philosophie* (1971), *La conscience effective* (1979).

James D. Collins, profesor Uniwersytetu Saint Louis (USA), zmarł 15 II 85. Bibliografia jego prac zamieszczona jest w *History of Philosophy in the Making. A Symposium of Essays on Honor Professor James D. Collins on His 65th Birthday* wydanej przez J. P. Murray i D. O. Dahlstrom (Univ. Press of America, Washington, 1982).

Alexandre Correia (ur. 1890), profesor prawa rzymskiego i filozofii Uniwersytetu Sao Paulo, zmarł 14 VIII 84 w Sao Paulo.

Halina Janina Dembek-Mortimerowa (ur. 11 IV 21 w Warszawie), zmarła 8 V 84 w Warszawie. W 1939 r. ukończyła Liceum Humanistyczne im. Anny Jabłonowskiej w Białymstoku. W latach 1946—48 pracowała w spółdzielni „Czytelnik” w Krakowie, a w latach 1949—52 w przedsiębiorstwie „Metalexport” w Warszawie. W 1953 r. uzyskała dyplom I stopnia na Wydziale Prawa UW, w 1955 — magisterium, w 1963 — doktorat (*Definicja probabilistyczna na przykładzie definicji genotypu*), a w 1969 — habilitację (*O probabilistycznych postulatach znaczeniowych*) na Wydziale Filozofii i Socjologii UW. Była kolejno asystentem w Katedrze Materializmu PAN (1955—57) i w Zakładzie Logiki PAN (1957—61), starszym asystentem (1961—63), adiunktem (1963—73) i docentem (1973—84) w Zakładzie Logiki UW. Pełniła funkcję zastępcy dyrektora Instytutu Filozofii UW (1973—78) i prodziekana Wydziału Filozofii i Socjologii UW (1977—81). Była członkiem PTF. Więcej informacji, a zwłaszcza zestawienie bibliografii jej prac znaleźć można w dziele „Autobiogramy” Ruch Filoz. t. XLIII nr 2. (J. Jadacki).

Gotthard Günther, filozof niemiecki, zmarł w 1985 r. w Hamburgu w wieku 84 lat. Główne dzieło: *Idee und Grundriss einer nicht-aristotelischen Logik*.

Louis Van Haecht, emerytowany profesor filozofii Uniwersytetu w Leuven (Belgia), zmarł w Brugge 19 IV 85 w wieku 67 lat. Jego twórczość filozoficzna należy do kierunku fenomenologicznego. Zajmował się zwłaszcza filozofią sztuki. Wydał m.in. *Taalfilosofische beschouwingen* (Leuven, 1947), *Inleding tot de filosofie van de kunst* (Assen, 1978).

Arthur Hübscher, w latach 1936—82 przewodniczący Schopenhauer-Gesellschaft i kierownik Archiwum Schopenhauera we Frankfurcie, zmarł w 1985 r. w wieku 89 lat.

Vladimir Jankélévitch (ur. 1903), profesor etyki na Sorbonie w latach 1951—78, zmarł w Paryżu 6 VI 85. Napisał m.in. *Henri Bergson* (1931), *L'ironie ou la bonne conscience* (1936—1950), *Du mensonge* (1943), *Le mal* (1947), *Traité des vertus* (1942, 1968, 1970, 1972), *L'autorité et la vie morale* (1956), *La mort* (1966), *Le paradoxe de la morale* (1981).

Ks. prof. dr hab. Stanisław Kamiński, ur. 24 X 1919 r. w Radzynie Podlaskim, zm. 21 III 1986 r. we Fryburgu (RFN). Praca naukowo-dydaktyczna w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim zajmo-

wał się od 1947 r., zdobywając kolejno: w 1949 r. stopień doktora (rozprawa *Fregego system aksjomatyczny logiki zdań w świetle współczesnej metodologii nauk dedukcyjnych*), w 1958 r. stopień docenta (rozpr. hab. *O początkach indukcji matematycznej*), w 1965 r. — tytuł profesora nadzwyczajnego i w 1970 r. — profesora zwyczajnego. Pełnił wiele odpowiedzialnych funkcji; był wielokrotnie dziekanem Wydziału Filozofii Chrześcijańskiej KUL (ostatnio funkcję tę pełnił od 1977 r.), od 1957 r. kierował Katedrą Metodologii Nauk oraz Zakładem Logiki i Teorii Poznania na tymże Wydziale, był członkiem zarządu Towarzystwa Naukowego KUL (w latach 1957—1963 był sekretarzem generalnym Towarzystwa), od 1964 r. był członkiem Lubelskiego Towarzystwa Naukowego oraz Polskiego Towarzystwa Filozoficznego, był członkiem Komitetu Nauk Filozoficznych PAN, a także członkiem jego zarządu, od 1982 r. przez kilka lat zajmował stanowisko redaktora naczelnego Encyklopedii Katolickiej, wyd. przez TN KUL. Był współtwórcą tzw. Lubelskiej Szkoły Filozoficznej w zakresie jej podstaw metodologicznych. Jego zainteresowania filozoficzne-metodologiczne, poparte głęboką erudycją oraz znajomością dziejów nauki, obejmowały głównie szeroko pojętą metodologię nauk i filozofię nauki, historię logiki oraz metodologię filozofii klasycznej. Opracował od strony formalno-epistemologicznej poszczególne dyscypliny filozofii klasycznej (metafizykę ogólną, antropologię filozoficzną, etykę, filozofię religii i filozofię dziejów), a ostatno także teologię. Ważniejsze wyniki badań z metodologii filozofii klasycznej przedstawił w napisanej wspólnie z M. A. Krapcem monografii *Z teorii i metodologii metafizyki* (Lublin 1963) oraz w licznych artykułach publikowanych głównie w „Rocznikach Filozoficznych” KUL. Historię koncepcji nauki i typologię nauk opracował w książce *Pojęcie nauki i klasyfikacja nauk* (Lublin, wyd. 3, 1982). (Urszula Żegleń)

Dr Jerzy Kreczmar, emerytowany prof. zw. PWST w Warszawie, reżyser, pedagog, teatrolog i esseista, zmarł 24.2.1985 w Warszawie.

Urodził się w Warszawie 9.10.1902, był bratem znanego aktora, Jana Kreczmara. Studia filozoficzne odbył na UW, po czym uzyskał dyplom reżyserski w kierowanym przez Leona Schillera Państwowym Instytucie Sztuki Teatralnej w Warszawie. Debiutował jako reżyser po wojnie głośnym przedstawieniem *Przy drzwiach zamkniętych* Sartre'a, wystawiał wiele sztuk współczesnych

(m.in. *Kto się boi Virginii Woolf?* Albe-ego, *Port Royal* Montherlanda, dramaty Eliota i Claudela, *Na czworakach* Rózewicza, *Emigrantów* Mrożka), ale nie stronił też od polskiego dramatu romantycznego (*Irydion*, *Dziady dreźnieńskie* i *Dziady kowieńskie*) ani od Fredry. Sam określał swoją twórczość jako „teatr filozoficzny lub filozofujący”: traktował teatr jako miejsce przedkładania problemów filozoficznych pod dyskusję, a nie jako trybunę propagandy tych lub innych stanowisk.

W zakresie ściśle filozoficznym Jerzy Kreczmar ogłosił dwa teksty: *O przenośnym znaczeniu wyrazów* (Sprawozdania z posiedzeń WTN, 1931) oraz *Równoznaczność, wieloznaczność, znaczenie w Księdze Pamiętkowej ku uczczeniu 15-lecia wykładów Tadeusza Kotarbińskiego na Uniwersytecie Warszawskim* (Warszawa 1934).

W Oddziale Warszawskim PTF prof. dr Jerzy Kreczmar pełnił przez kilka kadencji funkcję przewodniczącego komisji rewizyjnej. (Jan Garewicz)

Dr Janusz Lalewicz, członek Oddziału Warszawskiego PTF, adiunkt IBL, uczony o bardzo rozległych zainteresowaniach uprawiający badania interdyscyplinarne z zakresu semiotyki kultury, zmarł w Warszawie 14 IX 85.

Janusz Lalewicz urodził się 27.1.1939 r. w Łękach. Studiował na Uniwersytecie Warszawskim najpierw romanistykę, a po jej ukończeniu filozofię i socjologię. Od r. 1972 był pracownikiem naukowym IBL, w r. 1974 otrzymał doktorat za pracę pt. *Komunikacja językowa i literatura*, nagrodzoną przez Wydział I PAN nagrodą im. Aleksandra Brücknera. Na krótko przed śmiercią ukończył pracę habilitacyjną pt. *Socjologia komunikacji literackiej. Problemy rozpowszechniania i obiegu* (Warszawa 1985), której już nie zdążył obronić.

Doktora Lalewicza interesowały zagadnienia z pogranicza filozofii, socjologii, językoznawstwa, kulturoznawstwa, dla których najpełniejszym chyba i najbardziej adekwatnym określeniem jest semiotyka kultury. Oprócz wspomnianych powyżej książek ogłosił łącznie 32 rozprawy i artykuły w czasopismach i pracach zbiorowych oraz 8 recenzji. Dokonał też wielu przekładów, w tym tak ważnych jak np. P. Hazarda *Kryzys świadomości europejskiej* (wspólnie z A. Siemkiem), wiele tekstów włączonych do tomu R. Barthesa *Mit i znak*, Sartre'a *Czym jest literatura?* lub R. Escarpita *Literatura i społeczeństwo*. Był także utalentowanym rysownikiem.

Przedwczesna śmierć dra Janusza La-

lewicza jest dużą stratą dla polskiej kultury i nauki. (Jan Garewicz)

Bruno Liebruck, emerytowany profesor filozofii na Uniwersytecie J. W. Goethego we Frankfurcie n/Menem, autor rytetu w zakresie filozofii języka, zmarł 15 I 86.

Urodził się w r. 1911. Doktoryzował się w Królewcu na podstawie pracy o relacji podmiotu-przedmiotu. W 1933 objął w Królewcu asystenturę i był jednym z bardzo nielicznych młodych uczonych niemieckich, którzy utracili stanowisko nie ze względów rasowych, lecz jako przeciwnicy reżymu. Dzięki pomocy N. Hartmanna habilitował się w r. 1943 w Berlinie na podstawie pracy *Platos Entwicklung zur Dialektik*. Po wojnie został w r. 1946 docentem prywatnym w Getyndze, potem w Kolonii, a od r. 1959 do emerytury w 1976 kierował katedrą filozofii we Frankfurcie nad Menem.

Niemal wszystkie prace Liebruckska dotyczą nierozzerwalnego związku między tradycyjną problematyką filozoficzną i istotą języka. W języku przejawia się struktura naszego pojęcia o świecie, odpowiedź na pytanie, czy chodzi tu o strukturę aprioryczną, niezmienną, czy o podlegającą historycznemu rozwojowi, wymaga wyjaśnienia czym jest doświadczenie języka. W ten sposób lingwistycznemu podejściu do problemów językowych przeciwstawia Liebrucks podejście filozoficzne: doświadczenie języka otwiera przed nami dostęp do przedmiotów.

Ogromną swą wiedzę Bruno Liebrucks zawarł w siedmiotomowym dziele *Sprache und Bewusstsein* (1964—1979). Pomniejsze jego pisma zawarte są w tomach *Erkenntnis und Dialektik* (1972) oraz *Irrationaler Logos und Rationaler Mythos* (1982). (Jan Garewicz)

Richard M. Martin, amerykański filozof, logik i semiotyk, zmarł 22 X 85. Z jego licznych książek najbardziej znane są: *Truth and Denotation* (1958), *Toward a Systematic Pragmatics* (1959), *Belief, Existence and Meaning* (1969), *Semiotics and Linguistic Structure* (1978), *Events, Reference and Logical Form* (1978), *Pragmatics, Truth and Language* (1979), *Primordality, Science and Value* (1980), *Logico-Linguistic Papers* (1981). (Henry Hiż)

Noël Mouloud (ur. 1914 w Lyonie), profesor logiki i filozofii Uniwersytetu w Lille (III), zmarł 14 IV 84. Zajmował się epistemologią, analityczną metodą anglosaskiej filozofii, fenomenologią, psychologią genetyczną i heglizmem. Napisał m.in.: *La peinture et l'espace*

(1964), *La psychologie et les structures* (1965), *Les structures, la recherche et le savoir* (1968), *Essai de logique et de sémiologie* (1969) oraz *L'analyse et le sens. Essai sur les bases sémantiques de la logique et de l'épistémologie* (1976). Współredagował „Revue de Métaphysique et de Morale”.

Helmuth Plessner (ur. w Wiesbaden 4 IX 1892), jako niearyjczyk musiał opuścić Niemcy w 1933 r. i wyemigrował do Holandii, gdzie wykładał w Groningen do 1951 r. W latach 1952–62 był profesorem socjologii w Göttingen. Uważany

jest za jednego z współtwórców współczesnej antropologii filozoficznej. Napisał m.in. *Die Krisis der transzendentalen Wahrheit im Anfang* (1918), *Grenzen der Gemeinschaft* (1924), *Macht und menschliche Natur* (1931), *Philosophische Anthropologie* (1970). Wydawnictwo Suhrkamp wydaje jego *Gesammelte Schriften*. Zmarł 12 VI 85.

Karl Schlechta, wydawca „odmystyfikowanej” edycji dzieł F. Nietzschego oraz *International Nietzsche Bibliography*, a potem *Nietzsche-Studien*, zmarł w wieku 81 lat 19 II 85 w Darmstadt.

Antropologia filozoficzna, s. 393b. Etyka i teoria postępowania, s. 394a.
 Estetyka i filozofia sztuki, s. 394a. Filozofia społeczeństw i nauk społecz-
 nych, s. 394b. Filozofia prawa, s. 394b. Filozofia kultury, s. 394b. Filozofia
 historii, s. 394b. Filozofia przyrody, s. 394b. Filozofia religii, s. 394b.

Wiadomości bieżące	395
Wiadomości wydawnicze	395a
Publikacje jednostkowe, s. 395a. Wydawnictwa ciągłe, s. 397a. Czasopisma, s. 398a.	
Odczyty i wykłady	398b
Organizacje	400b
Zjazdy i konferencje	401a
Nauczanie	404a
Wiadomości osobiste	406b
Varia	407a
Nekrologia	407b

SPRZEDAŻ NUMERÓW BIEŻĄCYCH I ARCHIWALNYCH

Począwszy od tomu XXV „Ruch Filozoficzny” można nabywać w księgarniach
 Ośrodka Rozpowszechniania Wydawnictw Naukowych PAN, płacąc gotówką, prze-
 lewem lub za zaliczeniem pocztowym.

Adresy księgarni ORPAN:

Centrala: Pałac Kultury i Nauki
 00-901 WARSZAWA

Ekspozytury:

w Poznaniu: ul. Mielżyńskiego 27/29
 61-725 POZNAŃ

w Krakowie: ul. Sławkowska 17
 31-016 KRAKÓW

w Lublinie: pl. M. Curie-Skłodowskiej 5
 20-031 LUBLIN

we Wrocławiu: pl. Wolności 7, I p.
 50-071 WROCŁAW

DO AUTORÓW

Teksty przesyłane w celu ich ewentualnego zamieszczenia w kwartalniku
 należy dostarczać Redakcji w 3 egzemplarzach. Maszynopis winien być wykonany
 z podwójną interlinią, bez ręcznie wpisywanych poprawek lub uzupełnień. Pod-
 kreślenia dopuszczalne są jedynie na kopiach, można natomiast spacjować wy-
 razy. Uprasza się autorów prac z logiki o ograniczanie symboliki do najprostszych
 znaków. W autoreferatach z odczytów należy pod tytułem podać w nawiasie
 miejsce i czas odczytu, w recenzjach zaś — pełny opis bibliograficzny (łącznie
 z ceną, o ile jest znana). Zmiany tekstu w korekcie autorskiej dozwolone są jedy-
 nie w wyjątkowych przypadkach i w rozmiarach nie wymagających nowego prze-
 łamywania stron.

Cena zł 210,—

INDEKS 37593